

**Sweezy
Baran
Magdoff**

**BİLGİ
YAYINEVİ**

ÇAĞDAŞ KAPİTA- LİZMİN BUNALIMI

BİLGİ YAYINLARI
BİLGİ DİZİSİ : 20

SWEEZY - BARAN - MAGDOFF

Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı

Birinci Basım
Nisan 1975

BİLGİ YAYINEVİ
Tunalı Hilmi Cad. 94
Tel: 178930 - 178019
Kavaklıdere - Ankara
Babırlı Cad. 19/2
Tel: 22 52 01
Coşuluğu - İstanbul

BİLGİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

Tekelci Sermaye (<i>Paul Sweezy - Paul Baran</i>)	9
Emperyalizm (<i>Paul Sweezy</i>)	15
1. Devlet	15
2. Tekelci Sermayenin Gelişimi	29
3. Tekel ve Kapitalizmin Hareket Kanunları	45
4. Dünya Ekonomisi	61
5. Emperyalizm, Sınıflar, Devlet ve Yeniden- Bölüşüm Savaşları	79
Tekelci Kapitalizmin Tarihi Üzerine (<i>Paul Sweezy-Paul Baran</i>)	99
Emperyalizm Kuramı Üzerine Görüşler (<i>Paul Sweezy- Paul Baran</i>)	125
Yeni Emperyalizm (<i>Harry Magdoff</i>)	141
Emperyalizm Çağı: Askerî Harcamalar ve Amerikan Barışı (<i>Harry Magdoff</i>)	181
Emperyalizm Gerçekten Gerekli mi? (<i>Harry Magdoff</i>)	235
A.B.D. Dış Politikasının Azgelişmiş Ülkeler Üzerindeki Etkisi (<i>Harry Magdoff</i>)	257
Amerikan Sistemi Üzerine Düşünceler (<i>Paul Sweezy- Harry Magdoff</i>)	265
A.B.D. Hegemonyasının Sonu (<i>Paul Sweezy- Harry Magdoff</i>)	277
✓Çokuluslu Anonim Şirket Üzerine Notlar (<i>Paul Sweezy-Harry Magdoff</i>)	292

GİRİŞ

TEKELCI SERMAYE

Paul SWEEZY
Paul BARAN

Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal bilimlerin bugünkü durumu çelişkilidir. Araştırmacı ve öğretmenlerin sayısı hızla artıyor. Bunların eğitimi ve konularına hâkimiyetleri, kesin matematik mantığını ve karmaşık istatistik yöntemlerini kullanabilme nitelikleri, bir kuşak öncesine göre çok üst bir düzeyde. Üniversiteler, vakıflar ve hükümetler görülmemiş ölçüde araştırma projeleri örgütleyiyorlar ve bağış dağıtıyorlar. Birbiri ardından kitaplar, raporlar ve makaleler yayınlanıyor. Fakat bütün bu yüksek düzeydeki entellektüel faaliyet, toplumumuzun nasıl işlediği ve nereye doğru yol aldığı konusunda çok az yeni veya önemli görüş ortaya çıkartmıştır.

Marksist toplumsal bilim için aynı şey söylenemez. Marksist toplumsal bilimin ağırlık noktası ayrı ayrı parçalar değil, tüm olarak toplumsal düzendir. Marksist toplumsal bilim toplumumuzun nasıl çalıştığını oldukça iyi bir şekilde açıklayan bir metodoloji ve bir kuram, daha doğrusu bir dizi kuram içermektedir. Fakat burada da hoşnutsuzluk için bazı nedenler vardır. Son yıllarda önemli Marksist toplumsal bilim yapıtları çok azdır. Marksistler sanki Marx ve Engels veya nihayet Lenin'in günlerinden bu yana yeni bir şey olmamış gibi, çoğunlukla alışlagelen formülleri tekrarlamayı yeterli görmüşlerdir. Bunun sonucu olarak Marksistler önemli gelişmeleri açıklayamamışlar ve hatta bunların varlığından bile habersiz kalmışlardır. Örneğin 1930'lardaki büyük buhran Marksist kurama tamamiyle uygundur. Böyle bir buhranın ortaya çıkışı da gelecekte benzer ekonomik çöküntülerin olacağı yolundaki görüşleri kuvvetlendirmiştir. Bununla beraber, birçok Marksistin hayretine rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana önemli bir buhran çıkmadan yirmi yıl

geçti. Diğer taraftan, Marksistler «bolluk toplumu»nun belli başlı bazı özelliklerini, özellikle kamusal ve özel israf yaratmadaki büyük yeteneğini ve sistemin bu özelliğinin ortaya çıkarttığı ekonomik, politik ve kültürel sonuçları kavramamıza önemli bir katkıda bulunmadılar.

Marksist toplumsal bilimin bu durgunluğu, canlılık ve verimlilikte geri kalışı herhangi basit bir varsayımla açıklanamaz. Burada hem nesnel, hem de öznel nedenler söz konusudur ve onları ayırmak, her birine gerekli ağırlığı vermek de oldukça zor bir iştir. Fakat ötekilerden ayrılabilceğine, yalnız başına ele alınabileceğine ve dolayısıyla de —hiç değilse prensip olarak— bir çare bulunabileceğine inandığımız önemli bir etken vardır: Kapitalizmin Marksist çözümlemesi son analizde hâlâ rekabetçi bir ekonomi varsayımına dayanmaktadır.

Marksist olsun veya olmasın, Lenin'in kuramsal yazılarını bilenler bu yargımızı şaşırtıcı bulabilirler. Çünkü Lenin şunları yazmıştır: «Emperyalizmin en kısa bir tanımını vermek gerekseydi, emperyalizm, kapitalizmin tekeli aşamasıdır demek gerekirdi.» Ve hiç kuşumuz yoktur ki, Lenin, Birinci Dünya Savaşı'nda en yüksek noktaya ulaşan o dönemin ülke içi ve uluslararası politik ilişkilerini çözümlerken gelişmiş kapitalist ülkelerde tekellerin hâkimiyetine gerekli ağırlığı vermiştir. Bu, gerçekten de, Marksist kuramda belirleyici bir gelişmeydi ve Marksizmin, Leninist ve Maoist biçimlerinde alabildiğine güçlü olmasının ve toplumsal sorunları açıklamakta hiç yetersiz kalmamasının nedenlerini açıklar. Fakat yine de ne Lenin ve ne de onu izleyenler kapitalist ekonominin altında yatan «hareket kanunları» ve bu ekonominin işleyiş ilkeleri açısından tekellerin hâkimiyetinin ne gibi sonuçlar doğuracağını ortaya çıkartmaya çalışmamışlardır. Bu alanda Marx'ın *Kapital*'i hâkimiyetini sürdürmüştür.

Marx da kuramsal modelini dayandığı gerçek tarihsel sistem olan dönemin İngiltere ekonomisinde tekellerin varlığından habersiz değildi. Ama ondan önceki klasik ekonomistler gibi, o da, tekelleri kapitalizmin «temel» öğeleri olarak değil de, kapitalizmin temel yapısı ve eğilimleri hakkında mümkün olan en açık görüşü elde edebilmek için soyutlanması gereken «feodal» ve «merkantilist» geçmişin kalıntıları olarak ele almıştır. Klasik ekonomistlerden farklı olarak, Marx'ın rekabetçi ekonomide gizli olan sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi doğrultusundaki güçlü eğilimi gördüğü doğrudur: Kapitalizmin geleceği konusundaki görüşünde te-

kellerin yeni ve tamamıyla kapitalist türleri içerilmişti. Fakat büyük çapta işletme ve tekellerin egemenliği ile nitelenen ve o dönem için varsayımsal olacak bir sistemi incelemeye hiç bir zaman kalkışmadı. Hiç kuşkusuz bunun bir nedeni, böyle bir incelemenin dayandırılması gereken ampirik malzemenin güvenilir genellemeler yapmak için çok yetersiz olmasıydı. Belki daha da önemli bir nokta şudur: Marx, kapitalizmin daha rekabetçi aşamasında, içerdiği bütün güçler ortaya çıkmadan önce yıkılacağını öngörmüştü.

Engels, Marx'ın ölümünden sonraki yazılarında ve *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerini baskıya hazırlarken yaptığı eklemelerde, 1880 ve 1890'larda tekellerin hızla büyümesine değinmiş, fakat tekel olgusunu Marksist ekonomi kuramı içine katmaya çalışmamıştı. 1910 yılında yayınlanan «*Das Finanzkapital*» isimli önemli yapıtıyla bu işi ilk gerçekleştiren Rudolf Hilferding idi. Fakat tekelere verdiği büyük öneme rağmen, Hilferding bunları kapitalist ekonominin niteliksel yeni bir ögesi olarak ele almadı. Daha ziyade, Marksizmin kapitalizmin işleyişiyle ilgili temel kanunlarında birtakım değişiklikler getiren bir öğe olarak gördü tekelliliği. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hilferding'in tekellerin kaynak ve yayılması hakkındaki çözümlemesinden büyük ölçüde etkilenen Lenin, emperyalizm kuramını, yerinde olarak, ileri kapitalist ülkelerde tekellerin egemenliğine dayandırdı. Fakat, yine belirttiğimiz gibi, ne Lenin, ne de onu izleyenler bu sorunu Marksist ekonomi kuramının temellerine kadar götürmediler. Tekel olgusu ile ilişkilerinin en fazla olduğu sanılan bu alanda, tekellerin ortaya çıkışı en az etkiyi yaptı.

Bu durumu düzeltmenin, bunu da açık seçik ve gerçekten köklü bir şekilde yapmanın sırasının geldiğine inanıyoruz. Marx'ın gösterdiği örneği izleyecek ve onun güçlü çözümleyici yönteminden tam olarak yararlanacak olursak, onun ekonomi kuramının dayandığı rekabetçi modele yama yapıp, bu modeli tamirden geçirmekle işimizin bittiğini söyleyemeyiz. XIX'uncu yüzyıl İngiltere'sindeki pazar ilişkilerinde hâkim şekil olan rekabetçi ilişkilerin yalnız İngiltere'de değil, kapitalist dünyanın diğer her yerinde de bu durumunu yitirdiğini kabul etmeliyiz. Bugün kapitalist dünyadaki tipik ekonomik birim, belli omlayan, bilinmeyen bir pazar için homogen ürünün çok küçük bir bölümünü üreten küçük şirket değil, bir endüstrinin, hatta çeşitli endüstrilerin çıktılarının oldukça büyük bir kısmını üreten, ürünlerin fiyatlarını, üretim hacmini, yatırımlarının türleri ve miktarlarını denetleyebilen büyük işletmedir. Diğer bir deyişle, tipik bir ekonomik birim, bir zamanlar ancak tekellerde olduğu düşünülen

özelliklere sahiptir. Bu nedenle ekonomi modelimizi çizerken tekelleri bir yana bırakmaya, rekabeti genel durum olarak ele almaya devam etmeye izin verilemez. Tekelci aşamasında kapitalizmi anlamaya çalışırken tekelleri soyutlayamayız veya sadece belli noktalarda değişiklik getiren bir etken olduğunu ileri süremeyiz; tekelliliği analitik çalışmamızın tam ortasına oturtmalıyız.

Bilindiği gibi, Marx rekabetçi kapitalist sistem hakkındaki kuramsal modelini çağının en zengin ve en gelişmiş kapitalist ülkesi olan İngiltere'den türetmişti. Bu gerekli ve kaçınılmazdı. Ve bu ilkeye uygun olarak, tekelci kapitalist sistem hakkındaki kuramsal bir model de, XIX'uncu yüzyılda İngiltere için olduğu gibi, kapitalist gelişme açısından öteki ülkelerin çok ilerisinde olan Amerika Birleşik Devletleri'nin incelenmesine dayandırılmalıdır.

Tekelci Sermaye, Amerikan Ekonomik ve Toplumsal Düzeni Üzerine Bir Deneme.
1966, «Giriş» Bölümünden alınmıştır.

EMPERYALİZM

EMPERYALİZM

Paul SWEEZY

BÖLÜM 1

DEVLET

Ekonomik süreç içinde devletin hayati bir rol oynadığını herhalde çok az kişi reddedecektir. Bununla beraber, devletin ekonomi kuramının dışında tutulması gerektiği ve tutulabildiğine inanan birçok kişi hâlâ vardır.

Bir noktada bunu anlamak zor değildir. Ekonomi, çağdaş akımın yaptığı şekilde insan ve tabiat arasındaki ilişkilerin bilimi olarak ele alındığı sürece, devlet ancak uygulama düzeyinde ele alınır. Robinson Crusoe'nin adasında devlet olmamasına rağmen, Robinson ekonomi ile yirminci yüzyıl Amerika'sının ilişkili olduğu kadar ilişkiliydi. Bu açıdan, mantıki olarak, devlet kuramsal ekonomi için ilgi konusu olamaz. Devlet belirli bir dizi gerçek ilişkiler karşısında ekonomik ilkelerin uygulanmasını sınırlandıran ve şekillendiren etkenlerden biri olarak ele alınmalıdır.

Bu durum elbette ekonomiyi tarihçe belirlenmiş şartlar altında, üretimin toplumsal ilişkilerinin bilimi olarak ele aldığımızda değişmektedir. Devleti ekonomi kuramı kapsamına almamak keyfi ve belli bir nedene dayanmayan bir ihmal olur. Bu nokta ve Marx'ın ekonomiye temel yaklaşımı ile ilgili olarak yaptığımız açıklamalar gözönünde tutulunca, Marksist ekonomiyi incelerken, devlet konusunun da bir kesim olarak incelemede içerilmesinin nedenlerini açıklamak için daha fazla söze gerek yoktur. Fakat daha ileri gitmeden bir noktaya dikkatlerin çekilmesi yararlıdır.

Marx, tıpkı buhranlar konusunda olduğu gibi, devlet konusunda da sistemli ve şeklen tamamlanmış bir devlet kuramı geliştirmedir.

Fakat başlangıçta böyle bir şeyi düşündüğü açıktır. Örneğin, *Ekonomi Politikin Eleştirisi* isimli yapıtının önsözüne şöyle başlar:

«Burjuva ekonomi düzenini şu şekilde kabul ediyorum: sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek; devlet, dış ticaret, dünya pazarı... Birinci kitabın birinci kısmı sermayeyi ele alır ve üç bölüme ayrılır: 1) Mallar, 2) Para ya da Basit Dolaşım, 3) Genel olarak Sermaye. İlk iki bölüm bu çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır... Yukarıda kaba hatlarıyla anlatılan planın sistematik olarak geliştirilmesi şartlara bağlıdır.»¹

Kapital'in üç cildinin incelenmesinin göstereceği gibi, bu plan zaman içinde önemli değişikliklere uğradı. Fakat devlet daima arka planda kaldı. Marx'ın o kadar düşündüğü «sistematik olarak geliştirme» bir türlü gerçekleşmedi. Bu nedenle Marx'ın bu konudaki görüşlerinin düzgün bir özetinin yapılması söz konusu değildir. Marx'ın bu konudaki sayısız ve dağınık görüşleri ile tutarlı olan ve aynı zamanda kapitalist sistemin gelişmesi ile ilgili temel kuramsal ilkeleri de tamamlayacak olan devletin kuramsal olarak ele alınmasıyla ilgili bir özet sunmaya çalışacağız.*

Devletin Temel Görevi:

Çağdaş liberal kuramcılarda, devleti toplumsal varoluşun kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığı zıtlıkların arasını bulma ve uzlaştırma amacıyla toplumun tümünün çıkarları doğrultusunda kurulmuş bir kurum olarak ele alma eğilimi vardır. Bu, politik metafiziğin tuzağına düşmemiş ve gözlemlenmiş önemli miktarda gerçeği oldukça tatmin edici bir şekilde bütünleştirmeye yardım eden bir kuramdır. Fakat bu kuramın öyle temel bir eksikliği vardır ki, bu eksikliğin kabul edilmesi insanı yaklaşımı temelde Marksist olan bir kurum olarak ele alınmasının eleştirilmesi, herhalde, Marksist kuramı tanıtmanın en iyi yolu olacaktır.

Sınıflar arasında arabuluculuk kuramı, mevcut sınıf yapısını, ya da eş anlamda olan mülkiyet ilişkileri sistemini, bu açıdan doğa

düzeni gibi kabul edip, değişmez bir veri olduğunu ve genellikle de açık açık söylemeden varsayımdır. Buradan hareketle, birbirleriyle geçinmek için çeşitli sınıfların ne tür anlaşmalara girmeleri gerektiği sorusunu sorar ve bu sınıfların birbirleriyle ilişkili çıkarlarının uzlaştırılması için bir kurumun var olmasının mantıklı ve gerekli bir cevap olduğunu bulur. Düzenin korunması ve ayakta tutulması ile kavgaların yatıştırılması için gerekli güçler bu kurumun eline verilmiştir. Gerçek dünyada devlet denilen şey işte bu kuramsal yapının karşılığı olarak tanımlanmıştır.

Bu kuramın zayıflığını bulmak zor değildir. Bu zayıflık, toplumda değişmeyen ve kendi kendini sürekli kılan bir sınıf yapısının varsayımıdır. Bu varsayımın yüzeyselliğini en gelişigüzel tarih incelemesi bile açığa çıkarır.* Geçmişte birçok mülkiyet ilişkisi ve ona bağlı olarak da sınıf yapısı gelip geçmiştir ve bu durumun gelecekte de benzer şekilde devam etmeyeceğini varsaymak için bir neden yoktur. Toplumun sınıf yapısının nesnelerin doğal yapısı ile hiç bir ilişkisi yoktur. Bu yapı geçmişteki toplumsal gelişmenin ürünüdür ve gelecekteki toplumsal gelişmeler süreci içinde değişecektir.

Bu nokta bir kez anlaşıncı, liberal kuramın sorunu başlangıçta koyuş şeklinde yanıldığı açıklık kazanır. Şunu soramayız: Belli bir sınıf yapısı içinde farklı ve çoğunlukla çatışan çıkarları olan çeşitli sınıflar nasıl birbirleriyle anlaşabiliyorlar? Sormamız gereken soru şudur: Belli bir sınıf yapısı nasıl oluşmuştur ve hangi araçlarla bu yapının sürekli kılınması garanti altına alınmıştır? Bu soruya karşılık vermeye çalışıldığında, devletin toplum içinde günümüz liberallerinin ona attıkları kılımlardan önce gelen ve ondan daha temel olan bir fonksiyonu olduğu görülür. Bunu daha yakından inceleyelim.

Belli bir dizi mülkiyet ilişkisi toplumun sınıf yapısını tamamlamaya ve onun sınırlarını çizmeye yarar. Herhangi bir tür mülkiyet ilişkileri dizisinde bir sınıf ya da sınıflar (üretim araçları sahipleri) maddi üstünlükler elde ederler, diğerleri (sahip olunanlar ve üretim aracı sahibi olmayanlar) bundan maddi zarar görürler. Böyle bir mülkiyet ilişkileri bütününü korumak için gerekli ölçüde zor kullanmaya gücü yeten ve buna istekli olan özel bir kurum gereklidir. İnceleme, devletin bu niteliğe tamamıyla sahip olduğunu ve

¹ *Critique of Political Economy*, s. 9.

* Devlet ile ilgili en önemli Marksist eserler arasında şunlar sayılabilir: Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, özellikle bölüm IX; Lenin, *Devlet ve Devrim*; Rosa Luxemburg, *Toplumsal Reform veya Devrim*, *Derlenmiş Yapıtlar*, cilt III. Bu son yapıtın İngilizce bir çevirisi vardır: *Reform veya Devrim*, Three Arrow Press, N. Y., 1937. Ne yazık ki bu yeterli bir çeviri değildir. Devlet ile ilgili büyük miktarda Marksist literatürün oldukça düzgün olarak gözden geçirilmesi şu yapıttadır: S. H. M. Chang, *Marksist Devlet Kuramı*, 1931.

* Bazı kuramcılar bunu bir noktaya kadar kabul eder, fakat geçmiş toplumlar için doğru olan şeyin çağdaş toplum için öyle olmadığına inanırlar. Diğer bir deyişle, kapitalizm toplumsal evrimin en son ürünü olarak kabul edilir.

hiç bir diğer kurumun bu konuda onunla yarışmayacağını ve yarışamayacağını göstermektedir. Bu ancak devletin ve sadece devletin yargı alanı içinde bulunanlar üstünde egemenliğini kullanabileceği şeklinde açıklanmıştır. Bu nedenle devleti belli mülkiyet ilişkilerinin garantileyicisi olarak tanımlamak zor değildir.

Eğer, devlet nereden gelmiştir sorusunu sorarsak, cevabı şudur: Devlet uzun ve çetin bir savaşın ürünüdür. Bu savaşta bugün üretim sürecinde kilit yerlere sahip olan sınıf rakiplerini yenmiş ve kendi çıkarına olan mülkiyet ilişkilerini zorla kabul ettirecek bir devlet düzenlemiştir. Diğer bir deyişle, bir devlet bir toplumda bu devletin uygulamak zorunda olduğu belli bir dizi mülkiyet ilişkilerinden yararlanan sınıf veya sınıfların çocuğudur. Kısa bir süre düşünerseniz bunun başka türlü olamayacağını anlayabiliriz. Toplumun sınıf yapısını kendini zorlayan, doğal bir yapı olduğu yolundaki tarihsel açıdan kanıtlanamayan bir varsayımı reddedersek, diğer herhangi bir sonucun sürekli bir denge için gerekli önşartlara sahip olamayacağı açıktır. Eğer avantajlı sınıflar iktidara sahip olsalardı bu iktidarı kendi çıkarlarına daha faydalı bir toplumsal düzen kurmada kullanabilirlerdi ve iktidarın çeşitli sınıflar arasında paylaşılması durumunda ise çelişki devletin kendi içine kayardı.

Devlet içindeki bu tür çatışmaların dıştaki sınıf çatışmalarına uygun olarak belli tarihsel geçiş dönemlerinde görülmüş olduğu reddedilmemektedir. Bu uzun dönemler süresince, eğer belli bir sosyal düzen oldukça devamlı ve kararlı bir varlık niteliği kazanırsa, iktidar bu durumdan en fazla yararlanan sınıf veya sınıfların elinde tekelleşmelidir.

Sınıflar arasında arabuluculuk kuramının aksine, biz burada sınıf egemenliği adı verilen bir kuramın temelinde yatan görüşü ileri sürüyoruz. Birinci kuram belli bir sınıf yapısını veri olarak alır ve devleti çeşitli sınıfların çatışan çıkarlarının uzlaştırıldığı bir kurum olarak görür; diğer taraftan ikinci görüş ise sınıfların tarihsel bir gelişimin ürünü olduklarını ve devletin hâkim sınıfların ellerinde sınıf yapısının kendisini devam ettirebilmek ve garanti altına almak için kullanılan bir araç olduğunu kabul eder.

Şu noktayı kavramak önemlidir: kapitalist toplumla ilgili olarak «sınıf egemenliği» ile «özel mülkiyetin korunması» kavramları aynı anlama gelmektedir. Engels gibi, «devletin başlıca amacı özel mülkiyeti korumaktır,»² dersek, aynı zamanda, devlet sınıf egemen-

liğinin bir aracıdır demiş oluyoruz. Marx'ı eleştirenler, Marx'ın sınıf egemenliği kavramını yanlış anlamışlardır. Bu kavramı «sadece» özel mülkiyetin korunması olarak değil de, daha karanlık ve daha belâlı bir kuram olarak görmüşlerdir. Diğer bir deyişle, sınıf egemenliğini suçlanması gereken, özel mülkiyetin korunmasını ise övülmesi gereken şeyler olarak görme eğilimindedirler. Bunun sonucu olarak iki görüşü özdeşleştirmek akıllarına gelmemiştir. Bunun sık sık görülen nedeni, bu kişilerin düşündükleri şeyin kapitalist mülkiyet değil de, her üreticinin kendi üretim araçlarına sahip olduğu ve onları çalıştırdığı basit meta üretim toplumdaki şekliyle özel mülkiyet olmasıdır. Böyle bir toplumda ne sınıflar, ne de sınıf egemenliği olur. Ama kapitalist ilişkilerde mülkiyetin tamamıyla farklı bir anlamı vardır ve bunun korunması sınıf egemenliğinin sürekli kılınması ile eşanlamlıdır. Kapitalist özel mülkiyet maddelerde değil (çünkü maddeler onlara sahip olanların onlar üzerindeki mülkiyetinden bağımsız olarak vardır) insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerde mevcuttur. Mülkiyet, sahibine çalışmadan kazanma ve başkalarının emeğine sahip çıkma olanaklarını verir. Bu da, şekli ne olursa olsun, sosyal egemenliğin özü ve temelidir. Buradan şu noktaya varabiliriz: mülkiyetin korunması, temelde, mülk sahibi (üretim araçları sahibi, çev.) olanların mülk sahibi olmayanlar üzerindeki toplumsal hâkimiyetinin bir dayanağı ve güvencesidir. Ve bu da sınıf egemenliği ile kastedilenin ta kendisidir. Devletin görevi de bunu korumaktır.

Devleti, özel mülkiyeti korumayı ilk görev bilen bir kurum olarak görmek, gerçek Marksist sosyalizmin devlete karşı tavrını belirleyen en önemli etkidir. Komünist Manifesto'da Marx ve Engels şöyle yazıyordu: «Komünistlerin kuramı bir tek cümlede şöyle özetlenebilir: Özel mülkiyetin kaldırılması. Devlet özel mülkiyetin ilk ve en güçlü koruyucusu olduğuna göre, bu amaç sosyalist güçlerin devlet gücüyle kafa kafaya çatışması olmadan gerçekleşemez.»*

* Devlet ile mülkiyet arasındaki ilişki zorunlu olarak son derece kaba hatlarıyla alınmıştır. Yanlış anlamayı önlemek için şu not eklenmelidir: Devletin özel mülkiyeti korumanın aracı olduğu bir biçimde Marx'la Engels'in ikadi değildir. Aksine, bu konu feodalizmin çöküşü ve çağdaş devletin kuruluşundan beri birçok politik düşüncenin temel taşı olmuştur. Bodin, Hobbes, Locke, Rousseau, Adam Smith, Kant ve Hegel (Marx'tan önceki dönemin önde gelen bazı düşünürlerini saymak gerekirse), Marx'tan önce devletin bu ana görevini açıkça belirtmişlerdir. Bu düşünürler, insan yeteneklerinin tam anlamıyla gelişmesi bakımından, özel mülkiyeti gerekli şart olarak, gerçek hürriyetin ayrılmaz bir parçası olarak görüyorlardı. Marx ve Engels, özel mülkiyete dayanan bir hürriyetin sadece sömürücülerin hürriyeti olduğu ve herkesin hürriyeti için mülkiyetin kalkması, yani sınıfsız topluma varılmasının zorunlu olduğunu söylüyorlardı. Bununla beraber, Marx ve Engels sınıfsız toplumun (özel mülkiyetin kaldırılması) belli bazı tarihsel koşullarda olabileceğini unutmuşlardı. Kapitalizmin ortaya

1. Ekonomik Bir Kurum Olarak Devlet:

Devletin ilk görevinin, belli bir toplumun varlığının ve değiştirilmesinin sürdürülmesi olması, devletin ekonomik açıdan önemli olan diğer işleri yapmayacağı anlamına gelmez. Aksine, devlet koruduğu mülkiyet ilişkileri sistemi yapısı içinde her zaman çok önemli bir etken olmuştur. Bu ilke Marksist yazarlarca gerçek ekonomik sistemlerin işleyişiyle ilgili analizlerinde açıkça belirtilmeden kabul edilmekle beraber, devlet kuramı ile ilgili tartışmalarda az dikkat çekmiştir. Bunun nedenini bulmak zor değildir. Devlet kuramı, genel olarak, ön planda olan bir tür toplumdan bir diğerine geçiş sorunu ile beraber incelenmiştir. Diğer bir deyişle, devletin temel görevi olarak işaret ettiğimiz nokta analiz konusu olmuştur. Lenin'in «Devlet ve Devrim», yaygın olarak uyulan bir yaklaşım olmuştur.* Bunun sonucu olarak, bir ekonomik araç olarak devlet kuramı ihmal edilmiştir. Ama konumuz açısından Marx'ın bu konudaki düşüncelerinin ana hatları konusunda bir fikir sahibi olmak gereklidir.

Şansımıza, Marx, işgününün uzunluğu ile ilgili bölümünde, devletin kapitalist ekonominin çok önemli bir sorunuyla ilgili rolünün derli toplu ve açık bir çözümlemesini yapmaktadır. Bu bölümü oldukça ayrıntılı olarak inceleyerek, kapitalist mülkiyet ilişkileri çerçevesinde devletin rolü ile ilgili olarak Marx'ın öğretisinin temel ilkelerini çıkarabiliriz.³

Kuramsal Marksist ekonomi sisteminde, kilit değişkenlerden biri olan artık-değer oranı, üç etkene bağlıdır: emek verimliliği, işgünü uzunluğu ve geçerli olan yaşama standardı. Bu nedenle işgününün uzunluğunu belirleyen etkenlerin açığa çıkartılması önemli bir noktadır. Bunun ise dar anlamda herhangi bir ekonomi kanunu sorunu olmadığı açıktır. Marx sorunu şöyle koyuyor:

«Son derece esnek sınırlar bir yana bırakılırsa, malların değişim niteliği işgününe olsun, artık-emeğe olsun, hiç bir sınır getirmez. Kapitalist, işgünü istediği ölçüde uzatmak istediğinde, bir alıcı olarak durumunu korur... Diğer taraftan... işgücü satıcısı işgünü belirlenmiş normal bir uzunluğa indirmeye çalışırken, satıcı olarak aynı şeyi yapar. Burada böylece bir hakka karşı diğer bir hak ortaya çıkıyor. He iki hak da değişim kanununun damgasını taşıyor.

3 *Capital I*, Bölüm X.

çıkardığı emek üretkenliğindeki son derece büyük artış olmadan sınıfsız toplum boş bir ütopyadan başka bir şey olmayacaktı.

* Örneğin yukarıda bahsedilen Chang'ın kitabı, Lenin'in belirttiği ana hatları yakından izlemektedir.

Eşit haklar karşılığınca sonucu kuvvet belirler. Bu nedenle, kapitalist üretimin tarihinde işgününün belirlenmesi bir mücadelenin sonunda oldu. Bu mücadele kolektif sermaye, yani kapitalistler sınıfıyla, kolektif emek, yani işçi sınıfı arasında oldu.»⁴

İşgünü süresi açısından sömürmenin belirli prekapitalist ve kapitalist şekillerini inceledikten sonra, Marx, İngiliz kapitalizminin tarihsel gelişiminde «Normal İşgünü İçin Mücadele»yi inceler. Bu mücadelenin ilk kısmı, «XIV. Yüzyılın Ortalarından XVII. Yüzyılın Sonlarına Kadarki Dönemde İşgününün Uzatılmasına Ait Uygulanması Zorunlu Kanun» ile son buldu.⁵ İşverenler pre-kapitalist ilişkiler kalıntısından eğitilmiş ve disiplinli bir proletarya yaratabilmeye çabalarlarken, sık sık devletin yardımına başvurmak zorunda kalmışlardı. İşgünü uzun kanunlar bunun bir sonucu oldu. Bununla beraber uzun bir süre işgününün uzaması çok yavaş ve derece derece gelişen bir süreç izledi. Ancak fabrika düzeninin onsekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki hızlı gelişmesiyle, ondokuzuncu yüzyılın başlarındaki meşhur durumda en üst düzeyine varan iş saatinin uzatılması süreci başladı.

«Sermaye, işgünü normal azami uzunluğuna getirebilmek için yüzyıllarca çalıştıktan ve bunun da ötesinde 12 saatlik tabii günün sınırlarına vardıktan sonra, makinacılığın ve çağdaş endüstrinin XVIII'nci yüzyılın son üçte birindeki doğumu üzerine, yoğunluğu ve etkisi açısından bir çığ gücünde olan çok sert bir saldırı gerçekleştirdi... Yeni üretim sisteminin gücü ve karışıklığıyla ilk önce sersemleyen işçi sınıfını biraz kendine gelir gelmez direniş başlattı.»⁶

İşçi sınıfının direnişinin başlaması, gelişmenin ikinci dönemini getirdi: «Çalışma Zamanı Kanunuyla Zorunlu Sınırlama, İngiliz Fabrika Kanunları, 1833 ve 1864 Yılları Arası.» Bir dizi sert politik mücadele sonucu, işçiler rakiplerinden birbiri ardına tavizler kopardılar. Bu tavizler gittikçe daha geniş emek kategorileri için (değişik endüstri kollarındaki emek, çev.) çalışma saatlerini sınırlayan kanunlar şeklinde oldu.⁷ 1860'a gelindiğinde, işgününün sınırlandırılması ilkesi artık karşı çıkılamayacak şekilde sağlam olarak yerleşmişti. Bu nedenle bu doğrultudaki ilerleme daha düz bir yol izledi.

İşgününün sınırlandırılması sadece egemen sınıfın devrimci baskı karşısında taviz vermesi değildir. Başlıca etken şüphesiz bu olmak-

4 a. g. e., s. 259.

5 «Gerçekleştirme Bunalımları» Bölümü (Derlemeye alınmıştır, çev.).

6 *Capital I*, s. 304-5.

7 «Gerçekleştirme Bunalımları» Bölümü.

la beraber, en az iki önemli nokta daha hesaba katılmalıdır. Bunları Marx şu şekilde ele alıyor:

«Günden güne gelişen işçi sınıfının baskısı dışında, fabrika-da işgününün sınırlanmasında, İngiliz tarlalarına gübre atılmasını zorlayan aynı etkenler rol oynadı. Kör yağma hevesi bir taraftan toprağı tüketiyor, öte yandan da ulusun yaşayan güçlerini köklerinden söktüp atıyordu.»⁸

Bundan öteye, fabrika kanunları sorunu toprak sahibi soylular-la endüstrici kapitalistler arasındaki mücadelenin son dönemine de girdi.

Birey olarak imalatçı dizginleri her ne kadar kazanma hırsına teslim etseydi de, imalatçı sınıfın sözcüleri ve siyasi liderleri yüz-lerin ve söylevlerin emekçi halka yöneltilmesini emrettiler. Tahıl Kanunlarının iptali için mücadeleye girmişlerdi ve mücadelede zafere ulaşmak için işçilere ihtiyaçları vardı. Bu nedenle, sadece iki misli büyüklükte bir somun ekmek vaat etmekle kalmadılar, fakat bin yıl sürecek bir Serbest Ticaret cennetinde On Saatlik (işgünü, çev.) Tasarısının kanunlaşmasını da vaat ettiler.*

Tahıl Kanunlarının iptali gerçekleşikten sonra, işçiler «intikam için soluyan Torilerle» ittifaka girdiler». Böylece fabrika kanunlarının kabul edilmesi serbest ticaret üzerindeki büyük mücadelede her iki taraftan da belli bir miktar destek sağladı.¹⁰

İşgünü konusunu Marx şu cümle ile bitiriyor:

«İşçiler, kendilerine 'büyük ıstırap veren yılan'a karşı 'korunmak' için kafa kafaya vermeli ve bir sınıf olarak, sermaye ile gönüllü olarak yapılan anlaşma yoluyla kendilerini ve ailelerini kötelik ve ölüme satmalarını önleyecek çok güçlü bir toplumsal engel sağlayacak bir kanunun çıkartılmasına çalışmalıdırlar. 'Kısıtlanamayan insan hakları' üzerine gösterişli bir katalog yerine, 'işçinin sattığı zamanın ne zaman bittiğini ve kendisine ait zamanın ne zaman başladığını' açıkça gösterecek olan, kanunen sınırlı bir işgününün mütevazı Magna Charta'sı geldi. Quantum Mutatus Ab illo.»¹¹

Marx'ın işgünü hakkındaki bu sözlerinden ne gibi sonuçlar çıkartılabilir? En yaygın içeriği olan ilke Engels tarafından ortaya ko-

nulmuştur. Tarihi materyalizmin, tarihi değişimde politik unsuru gözden uzak tuttuğu suçlamalarına cevap verirken, Engels işgücü bölümüne işaret etmiş, «hiç şüphesiz politik nitelikte olan kanunlar öyle şiddetli bir etkiye sahiptir ki,» diyerek şu sonuca varmıştır: «kuvvet (yani devlet gücü) de ekonomik bir güçtür,» ve bu nedenle tarihsel değişimin nedensel etkenleri arasından çıkarılmış değildir.¹² Bu bir kez ortaya konunca şunu sormak zorundayız: Devletin ekonomik gücü hangi koşullarda ve kimin çıkarları için harekete geçirilmektedir? Bu iki noktada da işgünü analizi çok öğreticidir.

Önce, devlet gücü incelenen bir toplum biçiminin ekonomik gelişmesinin ortaya koyduğu sorunları çözmek üzere harekete geçirilmiştir. Bu toplum biçimi konumuzda kapitalizmdir. İlk dönemde işgücü kıtlığı, daha sonraki dönemde de emekçi nüfusun aşırı şekilde sömürülmesi, devlet faaliyetinin konusu oldu. Her iki durumda da sorunun çözümü devletin işe karışmasını gerektirmiştir. Benzer nitelikte birçok örnek hemen akla gelir.

İkinci olarak, kapitalizm dönemindeki devlet gücünün ilk önce ve en çok kapitalist sınıfın çıkarları doğrultusunda kullanılması beklenmelidir, çünkü devlet kapitalizm yapısının korunmasına çalışmak-tadır ve bu nedenle de bu tür toplumun doğru bildiği şeylere ve amaçlarına inanan kişilerden kadrolar oluşturmak zorundadır. Bunlar tartışma götürmez doğrulardır. Ama devletin, bazen bir kısım, hat-ta bütün kapitalistlerin kısa dönemli çıkarlarının karşısına çıkabile-ceğini söylemek de tutarsız olmak anlamına gelmez. Ama bu durum-larda da asıl amaç tüm olarak sistemi korumaktır. İşgününün ka-nunla sınırlandırılması bu tür devlet faaliyetinin klasik bir örneği-dir. Sınıf çatışmasının yoğunluğu emek gücünün çok aşırı şekilde sömürülmesiyle tehlikeli bir durum alınca, kapitalist sınıf için kısa dö-nemli ekonomik çıkarlar pahasına taviz vermek zorunlu hale gelmiş-ti.* Kapitalist sınıf, ülkede barış ve huzuru korumanın hatırı için keskin sınıf çatışmalarını törpülemeye ve şiddet yoluyla gelecek bir devrimi önlemek için devlet müdahalesi yoluyla tavizler vermeye dai-ma hazırdır. Tabiatıyla taviz verme durumunun nedeni devrim kor-

8 *Capital I*, s. 263-4.

9 a. g. e., s. 308-9.

10 a. g. e., s. 311.

11 a. g. e., s. 330.

* Toriler: İngiliz Muhafazakâr Partisi.

** Virjil'den: «Olduğundan ne kadar farklı.»

12 Engels'den Conrad Schmidt'e mektup, 27 Ekim 1890, *Selected Correspondence*, s. 484.

* Bu örnek devletin işçiyi koruyan hareketlerinin taviz niteliğini çok iyi gösterir. Çünkü önemli fabrika kanunlarının kabul edildiği dönemde İngiltere'de işçilerin iktidarda pay sahibi oldukları ileri sürülemez. Burada şunu hatırlatalım ki, 1832 Reform Kanununda oy vermek için büyük mülkiyet koşulları devam ediyordu. Oy hakkının yaygınlaştırılması ancak 1867 yılında oldu. Bu yıla kadar ise fabrika kanunları için verilen mücadelede ön önemli zaferler zaten kazanılmıştı.

kusunun maddeleşmesi de olabilir.* Böyle bir durumda ise kapitalist sınıfın amacı üretim ve birikimin kesintisiz olarak tekrar sürdürülmesi için barış ve düzenin yeniden kurulmasıdır.

Kapitalizm çerçevesinde devletin ekonomik bir araç olarak kullanılmasının altında yatan ilkeleri özetleyelim: Devlet her şeyden önce kapitalizmin gelişmesinin ortaya çıkardığı güçlüklerin çözümünde faaliyete geçer. İkinci olarak, devlet gücünün serbestçe kullanılması eğilimi kapitalist sınıfın çıkarları söz konusu olunca çok kuvvetlidir. Ve son olarak da, taviz vermeme durumunun sonuçları, tüm olarak sistemin düzenliliği ve işlemesi açısından yeterli derecede daha tehlikeli ise, devlet işçi sınıfına taviz vermekte kullanılabilir.

Ama bu vardığımız sonuçların hiç birisi, sosyalizme bir dizi küçük reformlarla varılacağı yolundaki revizyonist görüşü desteklemez. Aksine bu sonuçlar, devletin her şeyden önce kapitalist mülkiyet ilişkilerini koruduğu yolundaki temel ilkedен doğar ve bu ilkeyi tamamlar. Reformlar kapitalizmin işleyişini değiştirebilir, ancak onun temelini hiç bir zaman sarsmaz. Rosa Luxemburg bu konudaki doğru Marksist tutumu şu şekilde özetler:

«Sosyal kontrol... kapitalist mülkiyetin sınırlanmasıyla değil de, tam tersine olarak onun korunmasıyla ilgilidir. Veya ekonomik terimlerle ifade etmek gerekirse, kapitalist sömürüye saldıracağı yerde bu sömürünün normalleştirilip düzenlenmesine çalışılır.»¹³

Marx bununla gelişen hiç bir şey söylememiştir. Bazı revizyonistlerin sık sık yaptığı gibi, onun işgünü konusunda yazdıklarını, yavaş yavaş sosyalizme varma görüşünün dayanağı saymak, Marx'ın tüm kuramsal sisteminin yanlış anlaşıldığını ortaya koyar.

2. Hükümetin Şekli Sorunu:

Buraya kadar, kapitalist toplumdaki hükümet şekli konusunda hiç bir şey söylenmedi. Devletin faaliyetiyle ilgili olarak incelenmiş olan ilkelerin tamamıyla demokratik bir kapitalist toplumda geçersiz olması mümkün müdür? («Tam demokratik» derken, İngilizce konuşulan dünyanın çoğunluğunda geçerli olanlardan daha fazlasını kastetmiyoruz; genel oya dayanan parlamentarizm ve siyasî alanda örgütlenme serbestliği.)

Marksist kuram bu soruya olumsuz cevap verirse, bu durum,

¹³ *Gesammelte werke* III, s. 56.

* Örneğin, Marx, Fransa'da «Oniki saat kanununun kabul edilmesi için Şubat (1848) devriminin gerekli» olduğuna işaret ediyor.

demokrasi sorununun önemsiz kabul edildiği olarak değil de, demokrasinin devletin ekonomi ile ilgili olarak temel önemini değiştirmedeği şeklinde yorumlanmalıdır. Demokrasinin var olması pek tabii ki özellikle işçi sınıfı için büyük önem taşımaktadır. Ancak demokratik bir hükümet şekli altında işçi sınıfı nitelik itibarıyla ister sosyalist veya sadece reformist olsun, amaçlarına varabilmek için serbestçe ve etkili bir şekilde örgütlenebilir. Bu nedenle bütün demokratik olmayan ülkelerde işçi hareketinin ilk talebi, daima demokratik hükümet şekillerinin kurulması olmuştur. Ve gene bu nedenle, egemen sınıflar için demokrasi durumu açısından daima potansiyel bir tehdit unsuru olduğundan, buna istemeye istemeye sınırlamalarla ve çok kez ağır baskılar altında razı olmuşlardır. 1848 demokratik Fransız Anayasasını inceleyenler, Marx önemli konuları üzerlerine ısrarla basarak belirtmiştir:

«Bu anayasanın kapsamı en geniş çelişkisi şudur: Anayasa tutaklılığını sürekli kıldığı sınıflar olan proletarya, köylüler ve küçük burjuvaziye, genel oy aracılığıyla siyasî güce sahip oluyor. Ve eski toplumsal gücünü onayladığı sınıf olan burjuvaziden ise bu gücün siyasî garantilerini geri alıyor. Yönetime demokratik kurallar getirerek, düşman sınıfların her an zafer elde etmeleri ve burjuva toplumunun temellerini tehlikeye sokmalarına yardım ediyor.»¹⁴

Demokrasi, kapitalist toplumdaki çatışmalara siyasî düzeyde açıklık kazandırır; kapitalistlerin devleti kendi öz çıkarları uğrunda kullanmalarını sınırlar; işçi sınıfını tavizler istemede destekler; son olarak da, işçi sınıfının, sistemin kendisini tehdit eden ve bu nedenle sonuçları gözönüne alınmadan kapitalistler ve onların devlet memurları tarafından reddedilmesi gereken talepler ileri sürmeleri olanağını da artırır. İlerde göreceğimiz gibi, kapitalist evrimin izlediği gerçek yolu belirlemekte bütün bunların çok büyük önemi vardır. Ama bütün bu söylediklerimiz, bir önceki bölümde konulan ilkelerle çelişmez. Diğer bir deyişle, demokrasinin özünde kapitalist toplumdaki devlet faaliyetinin temel görev ve sınırları hakkındaki görüşlerimizi değiştirecek bir şeyi yoktur. Ve tekrar ısrarla belirtelim ki, kapitalist demokrasinin yöntemleriyle sosyalizmi yavaş yavaş gelişen bir süreç içinde kapitalizmin yerini alabileceği, şeklindeki karşı görüşü ileri süren revizyonistler Marx'tan tamamıyla ayrılmışlardır.

Revizyonist tutumun yanlışlığı Rosa Luxemburg'un Bernstein ve Schmidt'e karşı 1899 yılında yürüttüğü polemikten daha iyi bir şekilde ortaya konmamıştır:

¹⁴ *Class Struggles in France*, International Publishers, s. 69-70.

«Conrad Schmidt'e göre, parlamentoda sosyal demokrat bir çoğunluk elde edilirse, toplumun derece derece sosyalleşmesinin yolu açılmış olmalıdır. Şekil açısından elbette parlamentarizm devlet örgütünde toplumun tümünün çıkarlarını açıklar. Fakat öte yandan toplum hâlâ kapitalist bir toplumdur, yani kapitalistlerin çıkarlarının her şeyi kontrol ettiği bir toplum... Şeklen demokratik olan kurumlar, özünde egemen sınıf çıkarlarının bir aracıdır. Bunun en gözle görülebilen kanıtı, demokrasi sınıfsal nitelikleri reddeden ve halkın gerçek çıkarlarını korumaya yararlı olan bir araç olunca, demokratik gelişmelerin burjuvazi ve devlet örgütündeki temsilcileri tarafından feda edilmesidir. Bu nedenle sosyal demokrat bir çoğunluk düşüncesi tamamiyle burjuva liberalizminin özüne uygun bir hesaba dayanır ve demokrasinin sadece bir yüzüyle —şekil yüzüyle— ilgilenirken, olayın diğer yüzünü, onun gerçek içeriğini dışarıda bırakmaktadır.»¹⁵

Faşizmin son yirmi yılda, özellikle işçi sınıfı örgütlenmesinin en çok geliştiği ülkelerde yayılabilmiş olması, kapitalist demokrasi yöntemleriyle sosyalizme geçilebileceği inancını adamakıllı zayıflatmıştır. İkinci Enternasyonal'in seçkin temsilcilerinden ve Avusturya sosyalistlerinin uzun süre lideri olan Otto Bauer 1936 yılında şu genel görüşü dile getiriyordu: Faşizm deneyi, «reformist sosyalizmin, işçi sınıfının çeşitli demokrasi türlerini sosyalist içerikle doldurabileceği ve böylece devrimci bir sıçrama olmadan kapitalist düzeni sosyalist düzene değiştirebileceği hayaline son verdi.»¹⁶ Rosa Luxemburg'un aşırı durumlarda, «Demokratik şekillerinin kendilerinin burjuvazi ve devlet örgütlerindeki temsilcileri tarafından feda edileceği» yolundaki uyarısının sağlam temellere dayandığı açıklık kazanmıştır. Bu soruna ilerde daha ayrıntılı olarak incelemek üzere döneceğiz.

3. Devletin Rolünün Değerlendirilmesi:

Geçen kısmın sonlarında ortaya çıkan, devresel bunalımın devlet ile ilgisi sorusunu şimdi ele alabilecek durumdayız. Fakat bunu yapmak bir hata olur. Devresel bunalım, devletin müdahalesi gereken durumlardan sadece biridir ve onu diğer konulardan soyutlayarak ele almak bizi yanlış sonuçlara götürebilir.

Şurası bir kere daha hatırlanmalıdır ki, daha önceki bölümlerde yapılan çözümlemeler birçok önemli açıdan oldukça yüksek bir soyutlama düzeyinde yürütülmüştür. Her şeyden önemli olarak, bazı

rastlantılar dışında kapalı ve serbest rekabetçi sistem varsaydık. Gerçekte ise, bugünün kapitalizmi ne dışı kapalıdır, ne de serbest rekabetçi. Çevremize baktığımızda gördüğümüz çok sayıda kapitalist, yarı-kapitalist ve kapitalist olmayan ülkelere oluşan ve her birinde değişik derecelerdeki tekellerin genel bir olgu olduğu, birbiriyle yakından ilişkili bir dünya ekonomisidir. Göreceğimiz gibi, bu gerçekler bir rastlantı sonucu değildir, dünya tarihinin bir aşaması olarak kapitalizmin niteliğine bağlıdır. Çözümlememizde bunların soyutlanması gerekli, fakat aynı zamanda geçici bir dönemdi. Bu noktayı aşmak ve kapitalist gelişmenin şimdiye kadar gözönüne alınmayan çeşitli görünüşlerini hesaba katmanın zamanı gelmiştir. Böyle yaptığımızda kapitalizmin geleceği ve bu gelecek içinde devletin rolü konusundaki görüşlerimizi büyük ölçüde etkileyecek yeni sorun ve şartların ortaya çıktığını göreceğiz.

Bu nedenle bundan sonraki görevlerimiz, kapitalizmin rekabetçi yapısını değiştiren yapısal ve kurumsal eğilimler ve dünya ekonomisinin gelişmekte olan niteliklerini incelemektir. Bu iki görevin birbiriyle son derece yakın ilişkide olduğunu göreceğiz. Ancak bu görevleri yerine getirdikten sonradır ki bu bölümde geliştirilen ilkeleri uygulayabilecek ve kapitalist düzenin kaderinin belirlenmesinde devlet faaliyetinin rolünü sağlam bir şekilde değerlendirebilme durumunda olacağız.

15 Rosa Luxemburg, *Gesammelte werke III*, s. 59-60.

16 Otto Bauer, *Zwischen Zwei Weltkriegen?* s. 142.

BÖLÜM 2

TEKELCI SERMAYENİN GELİŞİMİ

Kapitalizmi üreticiler arasında serbest rekabetten uzaklaştıran ve tekellerin oluşmasına yol açan eğilimler, sermayenin artan organik bileşimi ile yakından ilgilidir. Burada iki görünüş hesaba katılmalıdır: Önce sabit sermayenin değişken sermayeye oranla artması ve sonra da sabit sermayenin gayri menkul ve yarı-menkule yatırılan bölümünün, yani binalar ve makinelerin ham, işlenmiş ve yardımcı maddelere oranla artması. Her iki eğilimin de sonucu üretim biriminin ortalama büyüklüğündeki artıştır. Marx bunun iki yoldan oluştuğunu belirtmiştir. Şimdi bunları inceleyelim:

1. Sermayenin Yoğunlaşması:

Eğer kapitalistler kendi başlarına sermaye biriktirir, böylece her birinin kontrolü altındaki sermaye artarsa, daha büyük miktarda üretim mümkün olur. Marx bu sürece «sermayenin yoğunlaşması» adını takmıştır. Bu anlamdaki yoğunlaşma, birikimin (sermaye birikiminin, çev.) beraberinde gerçekleşir ve sermaye birikimi olmadan yoğunlaşmanın olamayacağı açıktır. Fakat bunun karşıtı geçerli olmayabilir, çünkü bazı kapitalistlerin, belki de mirasçılar arasında sermayenin tekrar tekrar bölünmesi yoluyla sermayelerinin azalmasına rağmen sermaye birikiminin devam ettiğini düşünebiliriz. Bu tür karşıt eğilimlere rağmen, yoğunlaşma kendi başına bile üretim miktarında sürekli bir artış meydana getirmeye ve hiç olmazsa belli üretim kollarında rekabetin sınırlandırılması doğrultusunda bir eğilim yaratmaya yeterlidir. Yoğunlaşmanın yanı sıra, bir ikinci ve hatta daha önemli bir süreç vardır ki, Marx buna «sermayenin merkezleşmesi» der.

2. Sermayenin Merkezileşmesi:

Yoğunlaşma ile karıştırılmaması gereken merkezileşme zaten var olan sermayelerin bir araya gelmeleri demektir.

«Bu sürecin diğerinden farkı, sadece elde bulunan ve faaliyet göstermekte olan sermayenin dağılımındaki bir değişmeyi ele almasıdır. Bu nedenle faaliyet alanı, toplumsal servetin mutlak olarak büyümesi veya sermaye birikiminin mutlak sınırları ile sınırlanmamıştır. Başka bir yerde birçok kişinin kaybettiği sermaye bir yerde bir kişinin elinde büyük miktarda toplanmıştır. Bu ise merkezileşmenin ta kendisidir, birikim ve yoğunlaşmadan farklıdır.»¹

Marx, «sermayelerin merkezileşmesinin kanunlarını» açıklamaya çalışmak yerine, «birkaç gerçek ile ilgili kısa bir ipucu» vermeyi yeterli buldu. Böyle yapmasının nedeni bu olgunun önemsiz olduğu şeklindeki herhangi bir düşünce değil de, çalışma planının böyle gerektirmesi idi. Buna rağmen verdiği kısa ipucu da öğreticidir ve incelenmeye değer.

Merkezileşmenin temelinde yatan en önemli etken, büyük çapta üretimin ekonomik olmasıdır. «Rekabet savaşı malların ucuzlatılmasıyla verilir. Malların ucuzluğu ise, diğer değişkenleri sabit varsayarsak, emeğin üretkenliğine, ki bu da üretim hacmine, bağlıdır. Bu nedenle büyük kapitalistler daha küçüklerini yenerler.»² Bazı küçük sermayeler ortadan kaybolur, diğerleri daha etkin çalışan işletmelerin ellerine geçer ve bu işletmeler bu şekilde büyürler. Buna göre rekabetin kendisi bir merkezileşme aracıdır.

Merkezileşmeye katkısı olan ve farklı bir şekilde işleyen bir diğer güç vardır ki, bu da «kredi sistemidir». Marx'ın kullandığı anlamda, kredi sistemi denilince sadece bankalar değil, yatırım kurumları, tahvil borsaları ve diğer bölümleriyle mali kurumlar toplamı anlaşılmalıdır.

«Kredi sistemi başlangıçta birikimin mütevazı bir yardımcı olarak işin içine girer. Görünmez ipiklerle toplum yüzeyinde yayılmış bulunan para kaynaklarını bireysel kapitalistlere ya da şirket şeklinde birleşmiş kapitalistlere çeker. Fakat kısa sürede rekabetçi mülklerde yeni ve dehşet saçan bir silah olur ve sonunda da kendisini sermayelerin merkezileşmesi için dev bir toplumsal mekanizmaya dönüştürür.»³

Kredi sistemi aracılığıyla merkezileşme, gelişmiş şekli ile küçük

1 *Capital I*, s. 686.

2 a. g. e., s. 686.

3 a. g. e., s. 687.

kapitalistlerin büyükler tarafından mülksüzleştirilmeleri anlamına gelmez. Fakat bu yolla, «var olan veya meydana gelme sürecinde olan sermayeler hisse senetli şirketler yoluyla bir araya gelirler.»⁴ Bu, üretim hacminin genişletilmesinin en hızlı yöntemidir. «Eğer birçok kapitalistin kendi başlarına demiryolu yapımını üstlenecek kadar sermaye birikimi sağlamalarını beklemek zorunda kalsaydı dünya hâlâ demiryolsuz olurdu. Diğer taraftan, merkezileşme bunu hisse senetli şirketler aracılığıyla kolayca bağardı.»⁵

Herhangi bir endüstri dalında merkezileşme, tek bir şirket kalıncaya kadar sürer,⁶ fakat toplum için bu süreç, ancak «bütün toplumsal sermaye ya bir tek kapitalistin, ya da bir tek şirketteki kapitalistlerin elinde toplanıncaya kadar sona ermez.»⁷ Bu ele alış ve esasında tüm konuyu düşünüşü açısından bakılınca, Marx'ın hukuki açıdan mülkiyet ilişkisinden çok —bu mülkiyet çok sayıda hissedarın elinde olabilir— belli bir merkezden yönetilen sermaye büyüklüğü yönünden sorunu incelediği meydana çıkar.

Merkezileşme ve bir ölçüde de yoğunlaşmanın üç önemli etkisi vardır: İlk olarak, emek sürecinin kapitalizmin sınırları içinde toplumsallaşmasına ve rasyonelleşmesine yol açar. Bu konuda Marx, «birbirinden ayrı olarak alışlagelmiş yollarla yürütülen üretim süreçlerinin, toplumsal olarak bütünleştirilmiş ve bilimsel olarak yönetilen üretim süreçlerine ilerici bir şekilde dönüştürülmesi»nden bahseder.⁸ İkinci olarak, teknik değişim ve sermayenin organik bileşiminin bir sonucu olarak merkezileşme, teknik değişimin ileri doğru gidişini hızlandırır. «Böylece birikimin etkilerini süratlendiren ve yoğunlaştırarak merkezileşme, aynı zamanda sermayenin teknik bileşimindeki devrimleri de yayar. Bu ise sermayenin sabit bölümünü, değişken bölümünün aleyhine olarak artırır ve böylece emek için olan göreceli talebi azaltır.»⁹ Üçüncü etki ise, (ki bu nokta merkezileşmeyi ele aldığı araştırmanın o aşamasında Marx'ı ilgilendirmiyordu) açıktır. Pazarlar üzerinde tekelci veya yarı-tekelci kontrol yoluyla az sayıda üreticinin, çok sayıda üreticinin arasındaki rekabetin yerini ilerici bir şekilde alması.

4 a. g. e., s. 688.

5 a. g. e.

6 a. g. e.

7 a. g. e.

⁸ Dördüncü Almanca baskısına Engels şu dipnotu ekledi: «En yeni İngiliz ve Amerikan 'tröstleri' buna, hiç olmazsa belli bir endüstri kolundaki tüm büyük işletmeleri, pratikte tekel durumunda olan dev bir hisse senetli şirket şeklinde birleştirerek varmayı amaçlıyorlar.» *Kapital*, s. 688.

⁹ *Kapital*, I, s. 689. Bu, merkezileşmenin teknolojik değişim üzerindeki tek etkisi değildir.

3. Anonim Şirketler:

Marx'ın, anonim şirketleri merkezleşmede temel bir araç olarak kabul ettiğini gördük. Marx, anonim şirketlerin aynı zamanda kapitalist üretimin niteliği ve işleyişi açısından daha başka ve daha önemli etkileri olduğunu farkındaydı. Bunlar, Engels'in derleyerek *Kapital*'in üçüncü cildi olarak yayınladığı el yazması müsveddelerde ele alınmıştır;⁸ bu çözümleme taslak niteliğinde olmakla beraber, Marx'ın bu sorunun önemini kavramakta kendi zamanının çok ötesinde olduğunu göstermektedir.

Hisse senetli şirketlerle ilgili olarak Marx üç noktaya işaret eder:

«1. Bireysel kapitalistler için olanak dışı olacak şekilde üretim hacminde ve işletmelerde çok büyük artış.

2. Sermaye... burada toplumsal sermaye niteliğe sahiptir... ki bu şekliyle özel sermayeden farklıdır ve bu işletmeler de bireysel işletmelerden farklı olarak toplumsal işletmeler niteliğini alırlar. Bu durum kapitalist üretimin kendi sınırları içinde sermayenin özel mülkiyet durumuna son verilmesidir.

3. Gerçekten faaliyette bulunan kapitalistin sadece bir yönetici, diğer kişilerin sermayelerini yöneten bir kişi ve sermaye sahiplerinin de sadece sermaye sahipleri, sadece para kapitalistleri haline dönüştürülmesidir.»⁹

Bu noktaların birincisi daha önce ele alınmıştı. İkinci ve üçüncü noktalar ise son yirmi otuz yılda anonim şirketler üzerine yazılan çok sayıda yapının özünü kısa bir şekilde özetlemektedir. Fabrika sisteminin ortaya çıkmasıyla zaten zayıflamış olan özel üretim, büyük anonim şirketlerde tamamiyle ortadan kalkar ve gerçek sermaye sahipleri hemen hemen tamamiyle üretim sürecinden çekilirler. Fakat Marx, bu konuyu ele alan çağdaş yazarların birçoğunun yaptığı hatayı, anonim şirketleri üretim üzerinde toplumsal kontrolün kurulması doğrultusunda bir adım olarak görmek hatasını yapmaz. Tam tersine bu yeni gelişmenin sonucu, «yeni bir malî aristokrasi, kurucu, spekülasyon ve sadece ismen yöneticilik şeklinde yeni bir tür parazitler, anonim şirketlerdeki hileler, hisse senedi dolandırıcılıkları ve hisse senedi spekülasyonlarıyla tüm bir dolandırıcılık ve aldatma sistemidir. Bu durum özel mülkiyetin kontrolünden çıkmış olan özel üretimdir.»¹⁰

8 a. g. e., III, Bölüm XXVII («Kapitalist Üretimde Kredi'nin Rolü»).

9 a. g. e., s. 516.

10 a. g. e., s. 521.

Anonim şirketler konusundaki Marksist kuram, Rudolf Hilferding'in 1910 yılında basılan önemli yapıtı *Finanzkapital*'de geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Ekonomik açıdan, anonim şirket tarzı örgütlenmenin en önemli özelliği, sermaye üzerindeki mülkiyet hakkı ile üretimin yönetilmesi arasındaki bağın ortadan kaldırılması, Hilferding'in sözleriyle, «endüstriyel kapitalistin endüstriyel girişimcilikten kurtulmasıdır.»¹¹ Hilferding'in anonim şirketler kuramına yaptığı en önemli katkı, bu olgunun sonuçlarını geliştirmektir.

Endüstri kapitalistlerini para kapitalistleri şekline sokan, kendi başına anonim şirket şekli değildir. Özel bir şirket ekonomik açıdan herhangi önemli bir şey değiştirmeden şirketleşme ile ilgili bu hukukî mevzuattan geçebilir. Esas önemli olan nokta, anonim şirket hisse senedi ve tahvilleri için güvenilir bir borsanın ortaya çıkmış olmasıdır. Bu ise burada incelenemeyecek kadar uzun bir tarihsel süreçtir. Bunun nedeni açıktır. Kapitalist ancak hisse senedi ve tahvil borsası aracılığıyla, parasını yatırdığı belirli işletmenin kaderinden kendi kaderini ayrı tutabilir. Hisse senedi ve tahvil borsası ne kadar iyi işlerse hisse sahibi eski tür kapitalist işletmeciden durumundan ayrılarak, gittikçe, istediği zaman parasını elde edebilecek bir ödünç verici durumuna girer. Fakat bir fark daima kalır. Pay sahibinin zarar etme olasılığı ödünç vericinin zarar etme olasılığından daha yüksektir ve bu nedenle de hisse senetleri gelirinin belli bir risk primi oranında ödünç verilen paradan alınan faizi aşması beklenmelidir. Bu şartlarla, hisse sahibinin, kâr alan bir endüstri kapitalistinden faiz alan para kapitalistine dönüştürülmesi ilke olarak tamamlanmıştır.

Bu dönüşümün ilk sonucu, «kurucu kârı» (*Gründergewinn*) denilen ve Hilferding'in doğru olarak «kendine özgü bir ekonomik kategori» şeklinde belirttiği şeyin ortaya çıkışıdır.¹² Eğer bir işletme (halen faaliyette olan ve kurulacak), örneğin, yatırılan sermayenin yüzde 20'si kadar bir gelir getirecekse ve eğer benzer risk taşıyan işletmelerdeki hisse başına gelir yüzde 10 ise, buna göre, bu işletmeyi anonim şirket şekline sokan ve hisse senetlerini borsaya çıkaran kurucular, bu hisseleri yatırılan sermayenin iki misline satabileceklerdir. Aradaki fark ise dolaylı veya dolaysız olarak bu kurucuların ceblerine gider ve bunlar da bu şekilde daha sonraki faaliyetleri için daha güçlenir ve zenginleşirler. Kurucu kârı, hem anonim şirketlerin kurulması için bir teşvik ve aynı zamanda da büyük servetler elde

11 *Das Finanzkapital*, s. 112.

12 a. g. e., s. 118.

etmenin bir kaynağıdır. Her iki yolla da üretim hacminin büyümesi ve sermayenin merkezileşmesi süratlendirilir.

Kuruculuk eylemi, para şeklindeki serbest sermayeyi ellerinden çıkaran kişilere yeni hisse senetleri sağlamak ve satmakla son bulur. Yeni hisse senetleri ve tahvil satışında uzmanlaşmış bir kişinin anonim şirketlerin kurulmasında kilit yerlere geçmesi ve sık sık da doğrudan doğruya kuruculuk fonksiyonunu yerine getirmesi ve kurucu kârı şeklinde arslan payına sahip çıkmasının nedeni budur. Almanya'daki büyük ticaret bankaları, geniş kaynakları ve malî ilişkileri nedeniyle yeni hisse senedi ve tahvil satışına erkenden başladılar ve kuruculuk alanında kendilerine en önemli yeri sağladılar. Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri'nde ise, yeni hisse senedi ve tahvil alanına ilk girenler ülke içi para ve döviz işleriyle uğraşan özel bankerlerdi. Bu şekilde, yatırım bankacılığı kurumu, ticarî bankacılıktan bağımsız olarak yavaş yavaş gelişti. Daha sonraki gelişim aşamasında ise ticaret bankaları, hisse senedi ve tahvil ortaklıkları denilen şeyler aracılığıyla yatırım bankacılığı alanına girdiler. Gelişme tarzları bir ölçüde farklı olmakla beraber (bu farklar herhalde diğer şeylerin yanı sıra, ticaret bankaları üzerindeki hukukî sınırlamaların farklılığından ileri gelmiştir) sonuç Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Almanya'da esasında aynıdır. Hilferding genellemelerine temel olarak bu iki ülkeyi almıştır. Bankalar kuruculukta hâkim rol oynadı ve anonim şirket yapısında önemli ve hatta belli bir süre için hâkim durumda oldular. Hilferding'in kitabına *Finans Kapital* ismini vermesi bu olguya dayanmaktadır. Fakat daha ilerde göreceğimiz gibi, Hilferding, kapitalist gelişmenin en son aşamasında finans egemenliğini abartarak değerlendirdiğinden bir hata işlemiştir.

Bireysel kapitalistin üretim sürecinden ayrılışı, kurucu kârının doğuşunun yanı sıra sermaye üzerindeki kontrolü daha da merkezileştirmiştir. Görünüşte şirketin kontrolü hissedarlar topluluğunun elindedir. Fakat hukukî bile hisse sayısı çoğunluğunu elde edenler bütün hissedarların koyduğu sermayeyi kontrol ederler. Pratikte ise, gerekli çoğunluk yarıdan bile çok azdır. Sermayenin «üçte bir ile dörtte biri arası ve hatta daha azı» bu iş için yeterlidir. Bunun sayesinde bir veya birkaç anonim şirkette büyük bir sermayeye sahip olan büyük kapitalist kendi sermayesinin birkaç misli sermaye üzerine kontrol sahibi olabilir. Burada, anonim şirket türü örgütlenmenin Hilferding'in yeterli derecede açıklamadığı bir özelliği ortaya çıkıyor. Hisse sahipliği ile üretimin yönlendirilmesi birbirinden ayrılmakla be-

raber, yeterli hisse senedi sayısına sahip olanlar sermayelerinin gerçekleştirilebileceğinin birkaç misli üretimi kontrol edebilirler.*

Bu bile anonim şirket şeklinin kullanılması yoluyla denetimin merkezileşmesini göstermeye yeterli değildir, çünkü hatırlanmalıdır ki, bir şirket, diğer bir veya birkaç şirketin hisselerini elde edebilir. Böylece, bir kapitalist, örneğin A şirketinin sermayesinin üçte birine sahip olmakla bu şirketi kontrol edebilir. A'nın sermayesinin bir kısmı ise B, C ve D anonim şirketlerinde kontrol sağlamak için ve bu şirketler de kat kat fazla anonim şirket üzerinde kontrol kurmak için kullanılabilir. «Anonim şirket şeklinin gelişmesiyle özel bir finansman tekniği ortaya çıktı. Bu tekniğin amacı mümkün olduğu kadar az sermaye ile başkalarına ait mümkün olduğu kadar büyük bir sermaye üzerinde hâkimiyet kurmaktır.»**13

Şimdi de merkezileşme sürecinde anonim şirket şekli sayesinde gerçekleştirilen son adıma dikkat edelim. Bir taraftan kurucu kârı büyük bir serveti oldukça az sayıda kapitalist ile bankanın elinde toplarken, diğer taraftan ise bu servet çok daha geniş bir sermaye üzerinde kontrol sağlayabilecek şekilde yatırılabilir. Böylece, Hilferding'in belirttiği gibi,

«Bir grup insan ortaya çıkıyor. Bunlar sermaye sahibi olarak veya diğer kişilerin sermayelerinin yoğunlaşmış gücünün temsilcileri olarak (banka yöneticileri) birçok anonim şirket yönetim kurulunda yer alıyorlar. Böylece kişiler arasında bir tür birlik ortaya çıkıyor. Bu bir taraftan farklı anonim şirketler, diğer taraftan da bu şirketlerle bankalar arasında görülüyor. Bu kurumlar arasında bir çıkar topluluğu doğduğundan, yukarıdaki durum, bu kurumların politikası bakımından büyük önem taşımaktadır.»14

Birçok durumda, «içtekilerin» kişiler arasındaki bu birliği, kartel, tröst veya şirket birleşmesi şeklinde ve pazar üzerinde tekeldi kontrol kurmayı amaç edinmiş daha sıkı örgütlenmelerin anası veya öncüsü oluyor. Bu örgütlenme şekilleri bir sonraki bölümde ayrıca ele alınacaktır.

Anonim şirket türünün yayılmasının genel sonuçları şöyle özetlenebilir: Bir taraftan genel olarak birikimin hızlanmasıyla birlikte mer-

13 a. g. e., s. 130.

14 a. g. e., s. 132.

* Burada, belli şartlar altında belli bir noktanın ötesindeki niceliksel değişikliğin niteliksel bir değişikliğe yol açtığı şeklindeki diyalektik ilke açıkça görülmektedir.

** *Das Finanzkapital*, s. 130-131. Hilferding, «bu tekniğin Amerikan demiryolları sisteminin finansmanında en mükemmel şekline ulaştığına» işaret ediyor (s. 131). Bugün şunu söylemeliyiz ki, bu düzey her ne kadar yüksek olsa da, 1920'lerde toplumsal ihtiyaçların karşılandığı alanlarda (elektrik, gaz, vb., çev.) daha mükemmelleşmiştir.

kezileşme sürecinin yoğunlaşması, diğer taraftan da kontrolleri sermayelerinin çok ötesine ulaşan oldukça az sayıda büyük kapitalistin oluşturduğu bir kesimin ortaya çıkmasıdır. Son nokta çağımız yazarlarınca o kadar yanlış anlaşılmıştır ki, bu konuda birkaç söz daha söylemek yerinde olacaktır.

Son yıllarda, büyük anonim şirketlerde sahip olma ile kontrolü elde tutmanın ayrı ayrı şeyler olduğuna dair çok şey okuduk. Bu eğer, sermaye üzerindeki kontrolün yoğunlaşmasının sermaye üzerindeki mülkiyetin yoğunlaşmasıyla sınırlanmadığı şeklinde anlaşılabilirsa, gerçekte görülen eğilimin doğru olarak yansıtılmasıdır. Fakat eğer bu, kontrolün şirket sahiplerinin elinden tamamıyla çıktığı ve toplumdaki başka bir grubun ayrıcalığı haline geldiği şeklinde yorumlanırsa, tamamıyla yanlıştır. Gerçekte olan şudur:

Hisse sahiplerinin büyük bir çoğunluğu küçük bir azınlık lehine kontrol haklarını bırakmak zorunda kalmışlardır. Buna göre, büyük anonim şirketler mülkiyetin kontrol fonksiyonlarının ne demokratlaştırılması, ne de ortadan kaldırılması anlamına değil de, bu fonksiyonların az sayıda büyük mülkiyet sahibinin elinde toplanması anlamına gelir. Birçok mülk sahibinin kaybettiğini pek az sayıda mülk sahibi elde eder. Hilferding şu söylediklerinde tamamıyla haklıdır: «Kapitalistler, birçoğunun söyleyecek bir şeyinin olmayacağı doğrultuda bir toplum ortaya çıkarırlar. Üretken sermaye üzerindeki gerçek kontrol, bunun ancak bir kısmına sahip olanlara aittir.»*

4. Karteller, Tröstler ve Şirket Birleşmeleri:

Tekelci sermayenin gelişiminin son dönemi, rekabeti bilinçli olarak kontrol altına almak için birleşmelere gidilmesiyle ortaya çıkar. Bu döneme oldukça yüksek düzeyde merkezileşme halinde girilir. Çünkü işletme sayısı her üretim kolunda o derece azalmıştır ki, rekabet ayakta kalabilen şirketler için gittikçe daha tehlikeli olmaya başlamıştır. Rekabet, hiç bir yararı olmayan boğaz boğaza bir savaşa dönüşmüştür. Bu duruma gelindiğinde birleşme için gerekli temel hazırdir.

Marx, ekonomi üzerine olan yazılarını bu birleşmeler hızlandırma- dan tamamlamıştır. Ve bunun sonucu olarak kendi kaleminden Ka-

pital'in üç cildinde bu konuda hiç bir çözümleme yoktur. Fakat Engels 1880'lerde üçüncü cildin yayınlanmasını üstlendiğinde olayların yönü açıklık kazanmıştı. Marx'ın anonim şirketler hakkındaki görüşlerine uzun bir not ekleyen Engels şöyle yazıyordu: Karteller şeklindeki «ikinci ve üçüncü derecede hisse senetli ortaklıklar» ve «bazı alanlarda bu alanın tüm üretiminin ortak bir yönetim altındaki büyük bir hisse senetli şirkette yoğunlaşması» «uzun bir süre gök- lere çıkarılan rekabet serbestliği» diye devam ediyordu Engels, «ar- tık yularının sonuna gelmiştir ve belirgin iflâsını açıkça ilân etmek zorunda bırakılmıştır.»¹⁵

Hilferding, 1890 ve 1910 yılları arasında Almanya ve Amerika deneyleriyle bu noktayı Marksist ekonominin yapısına ekleyebilecekti. Bizim çözümlememiz de genel çizgileriyle Hilferding'in modeline uygundur. Ancak Amerikan koşullarını Almanya'nın koşullarından daha iyi bilen okuyucularımız için gerekli bazı değişiklikler yapılmıştır.

Şimdi inceleyeceğimiz örgütlenme şekillerini, anonim şirketlerden ayıran özel nitelik bunların bilinçli bir şekilde tekeli nitelikteki pazar kontrolleri aracılığıyla kârlarını arttırmak için düzenlenmeleridir. Bu amaca varmak için ilgili işletmelerin, hareket serbestliğinin sınırlandırılması veya tamamen ortadan kaldırılması ve tek bir belirli politika altında yönetilmeleri gerekmektedir. Hareket serbestliğinin sınırlandırılması, çeşitli derecelerde olabildiğine göre, tekeli birleşmelerin de çok sayıda farklı şekilleri mümkündür. Biz bunların en önemlilerini ele alacağız, en gevşek birlik türüyle başlayıp, rekabet eden şirketlerin tamamıyla birleşmelerine kadar devam edeceğiz. Bütün bu süre içinde, akıldan çıkarılmaması gereken bir nokta da, eğer rekabet eden şirketler arasında yönetim kurullarının iç içe geçmeleri veya bankalarla ortak bağlar gibi temellere dayanan bir çıkar birliği varsa, bu durumun, birleşme yolunu düzelttiği ve birleşme eğilimini önemli ölçüde kuvvetlendirdiğidir. Gerçekten de çıkar birliğinin kolayca diğer bağlayıcı şekillere götüren bir tür birleşme olduğu söylenebilir.

Birleşme türlerinin herhalde en zayıf olanı «centilmen anlaşması» denilen şekildedir. Burada rekabetçiler temelde ortak bir politika uygulamaya karar verirler, ancak bu anlaşmaya uymayı zorunlu kılan bir güç yoktur. Fakat taraftar şirketlerin anlaşmayı bozmaları için güçlü nedenler vardır ve bu nitelikteki anlaşmalar çoğu zaman kısa ömürlü olurlar.

* *Das Finanzkapital*, s. 145. Bu tezin kanıtları, Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili olarak Geçici Ulusal Ekonomi Komitesi tarafından yayınlanan dikkatlice belgelenmiş iki raporda bol miktarda vardır: Monograf, no. 29, *En Büyük Mali - Olmayan 200 Anonim Şirkette Mülkiyetin Dağılımı*, Monograf, no. 30, *Ulusal Tahvil ve Hisse Senedi Borsasında İşlem Gören 1710 Şirketin Hissedarlarının İncelenmesi*.

«Pool» türü birleşmenin oluşumuyla daha ileri bir aşamaya varır. Bu birleşme şeklinde iş olanakları, katılanların üzerinde anlaş-tıkları bir formüle göre pay edilir. «Pool» anlaşması genel olarak yazıya dökülür, fakat uygulanması, katılanların gönüllü işbirliğine bağı-lıdır. Bu nedenle, centilmen anlaşması gibi «Pool» türü anlaşma da sürekli değildir ve genel olarak sadece geçici nitelikteki bir olgudur.

Kartellerin bazı tipleri de «pool»u çok andırır ve onun zayıf noktalarını paylaşır. Bu zayıflıklar, kartelin kontrolünü üyelere kabul ettirerek ve anlaşma şartlarına uymayı reddedenler üzerinde yaptırımlar uygulayarak önlenir. Tipik bir kartelde bir merkez komitesi vardır. Bu komitenin görevleri, fiyatları ve üretim kotalarını belirle-mektir. Kartelin kurallarına aykırı hareket edenler para cezaları veya diğer yollarla cezalandırılırlar. Üyelerin bağımsızlığı satışlar ve alış-lar tek bir elde toplanarak daha da sınırlandırılabilir. Böylece tek tek şirketler ile müşterilerin ilgisi kesilebilir. Hatta merkez komite-sine, etkili çalışmayan tesisleri kapatmak ve toplam kârı belirlen-miş bir formüle göre dağıtmak yetkisi de verilebilir. Bu son adım atılınca, kartel artık birçok açıdan tam birleşme durumuna yaklaş-mıştır.

Kartelden daha sıkı bir örgütlenme şekli de «tröst»tür. Tröst-ler Amerika'da yasak edilinceye kadar bir süre büyük ölçüde des-teklenmiş ve korunmuştur. Tröst şeklindeki birkaç bağımsız anonim şirketin hisselerinin çoğunluğuna sahip olanlar, hisse senetlerini bir güven belgesi karşılığında mütevellilere devrediyorlardı. Mütevelliler oy kullanıyor ve belge sahipleri de temettülerini alıyorlardı. Bu yolla katılanların hukukî ve malî kimlikleri, aynı kartel durumunda olduğu gibi, değişmeden şirketlerin politikalarının birleştirilmesi ba-şarıyordu. Tröstün, bu anlamıyla, bu terime genel olarak verilen anlam, yani tekelci birleşmelerin hemen hemen tümünü genel ola-rak belirten anlam karıştırılmamalıdır.

Son olarak da, katılan şirketlerin bağımsızlığının tamamen orta-dan kalktığı tam birleşmeye geliyoruz. Bunun birçok şekilleri var-dır. En çok rastlanana, bir büyük şirketin tüm diğer şirketleri yut-ması ve eski şirketlerin bu yeni şirket karşısında ortadan kalkması yoludur. Birleşme yolu ne olursa olsun, sonuç aynıdır: tek bir yö-netim altında tam bir organik birlik. Tekelci bir politika uygulamak açısından en etkin birleşme hiç şüphesiz budur.

Değişen zaman ve yer koşulları içinde hangi birleşme şekilleri-nin uygulanacağını belirleyecek etkenlerin incelenmesi uygulamalı eko-nominin özel bir dalının konusudur. Ancak genel olarak bu seçimin

değişik endüstri alanlarında hâkim olan özel koşullara, daha gevşek birleşme türlerinin zayıflıklarına ve çeşitli ülkelerde geçerli olan hu-kuk kurallarına bağlıdır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde kar-tel ve tröst şeklindeki birleşmeler yasak edilince, tekelci amaçlara tam birleşmeler yoluyla varılmıştır. Buna karşılık Almanya'da kar-tellerin hukukî olarak tanınması nedeniyle bu tür birleşmeler gelişti.

Bizim açımızdan, bu farklar ikincil derecede önemlidir. Asıl önem-li olan nokta, XIX'ncü yüzyıldan XX'nci yüzyıla geçişteki 20 yıl süresince birleşme hareketinin tüm ileri kapitalist ülkeleri kaplaması ve kapitalist üretimin karakterinde niteliksel bir değişiklik yaratma-sıdır. Serbest rekabet bir zamanlar kapitalist pazarda egemen biçim (fakat tek biçim değil) iken, yerini değişik ölçülerdeki tekelci bir-leşmelere bırakmıştır (hâkim şekil olarak). Bu geçişin kapitalist top-lumun genel hareket kanunları açısından sonuçları bundan sonraki iki bölümde dikkatle incelenecektir.

5. Bankaların Rolü

Bankaların yeni hisse senedi ve tahvil çıkarılması ve satışında oynadıkları stratejik rol nedeniyle anonim şirketlerin kuruluşunda özellikle önemli bir rol oynadıklarına daha önce işaret etmiştik ve aynı durum daha önce kurulmuş olan anonim şirketlerin tamamı-yla birleşmeleri için de geçerlidir. Bankalar, kurucu kârının büyük bir kısmını kendilerine alırlar, anonim şirketlerin yönetim kurullarında oturmak üzere kendi temsilcilerini atarlar ve kabul edilen politika-lar üzerinde önemli ölçüde etkiye bulunurlar.

Bu etki hangi doğrultuda kullanılacaktır? Daima rekabetin sona erdirilmesi doğrultusunda. Kendini yeterli derecede güçlü hisseden bir şirket rakipleri ile ölesiye bir mücadeleye girebilir. Bu işe gi-rerken geçici bir süre için geliri düşse bile, daha sonra bu zararlar-ı telâfi edeceğini ümit etmektedir. Fakat birçok şirketle ilişkisi olan bir banka için böyle bir yol kaçınılmaz olarak kısır ve kendi ken-dini geçersiz kılan bir eylem olarak kalacaktır. Bir şirketin kazancı diğer bir şirketin zararı ile karşılanmıştır. Hilferding'in işaret ettiği gibi,

«Bu nedenle, bankaların, ilgilendikleri şirketler arasında reka-beti ortadan kaldırmaya çalışmaları daima geçerli olan bir olgudur. Her bankanın elde edilebilecek en yüksek kârın sağlanmasında çı-karı vardır. Diğer değişkenleri sabit varsayarsak, belli bir endüstri dalında bu amaca varılması rekabetin ortadan tamamıyla kaldırıldığı

zamanda gerçekleşir. Bunun için de bankalar tekellerin kurulması için çabalamaktadırlar.»¹⁶

Bir bankanın ilişkisi ne kadar geniş ise ve sesi ne kadar güçlü çıkarsa, rekabeti ortadan kaldırma ve tekeller kurma amacıyla o kadar etkin olur. Buna göre, endüstri alanında sermayenin merkezleşmesi, gittikçe daha büyük bankacılık birimlerinin kurulmasında bir karşılık bulur. Bu temel üzerinde, iç içe geçmiş yönetim kurullarının ve çıkar topluluklarının kişiler arasında kurduğu birlik, tüm ileri kapitalist ülkelerde bankalar ve endüstride en tanınmış kişileri birbirine bağlar.

Bu noktaya kadar Hilferding'in çözümlemelerini birkaç kayıtlı kabul etmek mümkündür. Fakat Hilferding daha öteye gidiyor ve bazen açıkça söyleyerek ve daima ima yoluyla, endüstri sermayesi ile banka sermayesi arasındaki ortaklıkta daima banka sermayesinin hâkim rol oynadığını belirtiyor. «Mali sermaye» (Finans-kapital, çev.) bir noktada, «bankalar tarafından kontrol edilen ve endüstriciler tarafından kullanılan sermaye» olarak tanımlanıyor,¹⁷ ve kapitalizmin gelişim eğilimi, ekonomik hayatın tüm yönlerinin gittikçe artan bir şekilde gitgide daralan bir büyük bankalar grubunun yönetimi altına girmekte olarak çiziliyor. Bu durum aşağıdaki paragrafta açık olarak görülebilir:

«Bankacılığın gelişmesiyle birlikte ve bankalar ile endüstrinin gittikçe daha yakın ilişkileri sonucunda bir taraftan bankalar arasındaki rekabetin ortadan kalkması, diğer taraftan da tüm sermayenin para sermayesi olarak yoğunlaşması ve ancak bankalar aracılığıyla üretken yatırımlara yönelmesi şeklinde bir eğilim ortaya çıkar. Son analizde, bu eğilim tüm para sermayesinin bir banka veya bir bankalar grubunun kontrolü altında olduğu bir duruma götürür. Böyle bir «merkezi banka» toplumsal üretimin tümünü kontrol edecektir.»¹⁸

Bu görüşün temelden hatalı olduğu konusunda şüphe yoktur. Hilferding kapitalist gelişmede geçici bir aşama ile devam eden bir eğilimi karıştırıyor. Birleşme hareketi süresince, anonim şirketler ve tam birleşmeler kuruluş sürecinde iken bankaların stratejik bir durumunun olduğu ve bu yolla üretim sisteminin kilit noktalarını kontrol edebildikleri doğrudur. Fakat birleşmeler süreci sürekli olarak devam edemez. Herhangi bir endüstride ancak bir şirket kaldığından son sınıra varılmıştır, fakat kural olarak, bu son sınıra varılmadan çok

önce bu süreç durur. Tehlikeli tür rekabet, belli bir endüstrinin dörtte üç ile beşte dördü arası az sayıda büyük şirketin eline geçince genel olarak sona erdirilir. Bu noktanın ötesinde, daha ileri birleşmeler için eğilim büyük ölçüde zayıflamıştır ve hatta ters yönde işleyen güçlerle tamamiyle ortadan kaldırılabilir bile. Büyük rakip kapitalist gruplar daima var olur ve her biri diğerinin aleyhine olarak durumu geliştirmeyi ümit eder. Her bir grubun en önemli endüstri sektörlerinde güç kaynağı ve diğerleriyle pazarlık durumunda koz olarak kullanılmak için üslere ihtiyacı vardır. Boğaz boğaza rekabet hayaleti ortadan kaybolunca ve en genel ve gerekli tekeller amaçlar doğrultusunda geçici bir anlaşma sağlanınca, daha ileri birleşmeler seyrekleşir ve bir süre sonra tamamiyle son bulabilir.

Bu aşamaya gelindiğinde, bankaların durumunda ani bir değişim olur. Bankalarının güçlerinin temelini oluşturan yeni hisse senedi ve tahvil çıkartmak fonksiyonu çok daha az önemli olur. Büyük tekeller anonim şirketler başarılarıyla (yani kâr sağlayabilmeleriyle) doğrusal orantıda olarak öz fon kaynaklarına sahip olurlar. Bu öz kaynaklar sadece hissedarlara temettü olarak dağıtılabilecekken biriktirilen kârlar değil, aynı zamanda amortisman, tükenme, eskime ve diğer «ihtiyat» hesabı şeklinde biriken ve gittikçe artan bir şekilde birikim amaçlarına yöneltilen fonlardan oluşmaktadır. El-lerinde bu öz kaynaklardan oluşan ek sermaye olan anonim şirket yöneticileri sermaye kaynağı olarak borsaya yeni hisse senedi ve tahvil sürme bağımlılığından ve bununla ilgili olarak da bankerlere olan bağımlılıklarından belli bir dereceye kadar kurtulmuşlardır. Pek tabii ki, bankaların etkilerinin önemli olduğu durumlarda, bu, bankaların gücünün derhal azalması anlamına gelmez. Fakat uzun dönemde, herhangi bir ekonomik fonksiyonla bağlantısı olmayan ekonomik güç zayıflamaya ve sonunda tamamiyle yok olmaya mahkûmdur. Gücü yeni hisse senedi ve tahvil çıkarılmasının kontrolüne dayanan bankaların başına gelen de budur. Bu fonksiyonun kendisinin zayıflaması nedeniyle onun ortaya çıkardığı güç de zayıflar ve bankalar ikincil bir duruma düşerler. Parlak günlerini geçirmiş olan banka sermayesi endüstri sermayesinin yardımcısı durumuna düşer ve böylece birleşme hareketinden önce geçerli olan ilişki yeniden kurulur. Bu, kapitalizmin genel olarak daha önceki aşamasına döndüğü anlamına gelmez; tam tersine olarak, tekel ve az sayıda büyük kapitalistler kesiminin hâkimiyeti daha güçlenir ve belli bir süreç içinde üretim ve dağıtım sistemlerinin gittikçe daha büyük bölümünü kontrolü altına sokar. Fakat bunların temeli endüstri serma-

16 *Das Finanzkapital*, s. 231.

17 *ib. g. c.*, s. 283.

18 *ib. g. c.*, s. 218.

yesidir, yoksa Hilferding'in zannettiği gibi banka sermayesi değil. Banka sermayesinin hâkimiyeti kapitalist gelişimde kabaca rekabetçi kapitalizmden tekelleri kapitalizme geçiş ile aynı zamana rastlayan geçici bir dönemdir.*

Hilferding'in hatası en azından iki açıdan önemlidir. İlk olarak, mali hâkimiyetin peşin olarak büyütülmesi birikim sürecinin niteliğinde ve özellikle anonim şirketin iç finansmanında son zamanlarda meydana gelen son derece önemli değişiklikleri çözümleme dışında bırakmıştır.** Ve diğer taraftan, bu durum, sosyalist bir topluma varma ile ilgili görevin zorluğu ve niteliği ile ilgili iyimser hayallere yol açmaktadır. 1910 yılında bile Hilferding, «altı büyük Berlin bankasını ele geçirmenin büyük endüstrinin en önemli alanlarını ele geçirmek anlamına geleceğini» ileri sürüyordu.³ Büyük bankaların ele geçirilmesinin onlara bağlı olan endüstrileri ciddi şekilde sarsacağı ne kadar doğru olsa, yukarıdaki görüş o zaman için bile geçerli değildi. Fakat bugün örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde tüm banka sisteminin «ele geçirilmesi» büyük sermaye çevrelerinde geçici bir dalgalanmadan başka bir etki yapmayacaktır. Buna göre, eğer finans kapitalizmi kuramı bankaların hâkimiyeti şeklinde yorumlanırsa, sosyalist politikanın dayanması için zayıf bir temel olacaktır.

Bu tartışmayı bitirirken şuna işaret etmeliyiz ki, «finans-kapital» terimi, Hilferding'in ona verdiği anlamda kullanılacaktır diye bir zorunluluk yoktur. Özellikle Lenin, Hilferding'in finans-kapital tanımını, «en önemli noktaların birinde, yani üretimin ve sermayenin yoğunlaşmasının artmasının, bu yoğunlaşmanın tekel meydana gelmesine yol açacak kadar büyük ölçüde olması noktasında sessiz kaldığı» gerekçesiyle eleştirir. Hilferding'in «bankalar tarafından kontrol edilen ve endüstriciler tarafından kullanılan sermaye» tanımı yerine Lenin şu tanımı koymuştur:

[9 a. g. c., s. 473.

* Marksist bir yazar tarafından mali hâkimiyetin geçici niteliğinin en iyi şekilde anlatılması Grossmann'ın *Das Akkumulations und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems* adlı yapıtında s. 572 ve devamıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde mali gücün zayıflamasının kısa bir çözümlemesi için, bkz. Sweezy, «Yatırım Bankacısının Çöküşü», *Antioch Review*, ilkbahar 1941.

** Şu nokta ilgi çekicidir: 1910 ve 1930 yılları arasında meydana gelen bütün değişimlere rağmen, Hilferding daha sonraki yıllarda da *Das Finanzkapital*'de ileri sürdüğü görüşleri hemen hemen kelimesi kelimesine tekrarlıyordu. Bkz. «Die Eigengesetzlichkeit der kapitalistischen Entwicklung» isimli yazısı, Bernard Harms'ın derlediği *Kapital und Kapitalismus* (1931), cilt 1.

«Üretimin yoğunlaşması, bundan doğan tekeller, bankalarla endüstrinin birleşmeleri veya iç içe geçmeleri: finans-kapitalin ortaya çıkışının tarihi ve bu kavramın içeriği budur.»»

Lenin'in kuramına Hilferding'in kuramına yöneltilen eleştiriler yapılamaz. Buna rağmen, «finans-kapital» teriminin Hilferding'in ona verdiği banka hâkimiyeti özelliğinden soyutlanabileceği şüphelidir. Durum bu olunca bu terimi tamamiyle bırakıp onun yerine «tekelleri sermaye» teriminin kullanılması daha uygun gözükmektedir. Bu terim Lenin'in «finans-kapital» kavramında temel olan noktaları içermekte ve yeterli derecede dikkatli olmayan okuyucuyu diğer terim gibi yanıltacağı benzememektedir.

BÖLÜM 3

TEKEL VE KAPİTALİZMİN HAREKET KANUNLARI

Son bölümde, gelişmesinin belli bir aşamasında rekabetçi kapitalizmin niçin ve nasıl tekelci kapitalizme dönüştüğünü inceledik. Bu değişim de sistemin işleyişi üzerinde etki yapar. Buna göre bundan sonraki görevimiz kapitalist hareketin kanunlarındaki değişiklik ve düzeltmelerin incelenmesi olmalıdır. Bu bölümde kapalı bir ekonomi varsayımı altında ortaya çıkan etkileri ele alacağız; bir sonraki bölümde ise dünya ekonomisi ile ilgili sorunlar inceleme konusu yapılacaktır.

1. Tekel ve Fiyat:

Marx şöyle yazıyordu: «Bir tekel fiyatından söz ettiğimiz zaman, genel olarak kastettiğimiz genel üretim fiyatı tarafından belirlenen fiyattan ve ürünlerin değerinden bağımsız olarak alıcıların satın alma hevesi ve ödeme gücü ile belirlenen bir fiyattır.»¹ Durum bu olunca, Hilferding'in, «Marx'ın yoğunlaşma ve tekelci birleşme ile ilgili kuramının gerçekleşmesi, Marx'ın değer kuramının geçersiz olması sonucunu doğurmuşa benzemektedir,»² sözleri gayet doğru gözükmektedir.

Bu gözlem pek tabii ki belli nedenlere dayanmaktadır. Tekel şartları altında değişim oranları emek-zamanı oranlarına uygun değildir ve ne de üretim fiyatlarıyla ilgili olarak olduğu gibi, emek-zamanı oranlarıyla kuramsal olarak açıklanabilen bir ilişki içinde-

¹ *Capital III*, s. 900.

² *Das Finanzkapital*, s. 286.

dir. Üreticilerin elinde arzı sınırlama gücü olunca, fiyatı belirlemek gücü de var demektir; fakat kuramsal olarak ve belli bir genelleme düzeyinde hangi noktada fiyatların konulacağını belirlemek olanak dışıdır. Belli bir fiyatın belirlenmesine o kadar farklı etkenler girer ki, son derece sınırlı uygulama dışında herhangi kesin bir kuramın konulabilmesi mümkün değildir. Bu söylediklerimiz ortodoks ekonomi kuramının son yıllarda tam veya kısmi tekel şartları altında işleyecek nesnel fiyat kanunları kurma çabalarında tam anlamıyla kanıtlanmıştır. Fiyatın kârın azamileştirildiği yerde belirleneceği gibi birkaç boş öneriden başka, tekelci fiyat kuramı, her birinin kendi özel çözümünü olan bir özel durumlar kataloğu durumuna süratle dönüşmüştür. Bu ne ekonomistlerin hatası, ne de bazı kimselerin ileri sürdüğü gibi ekonominin biliminin geriliğinin bir belirtisidir. Zorluk kanunun kendi içindedir. Tekel fiyatıyla ilgili tutarlı hiç bir genel kanun ortaya çıkarılamamıştır, çünkü böyle hiç bir kanun yoktur.

Değer ve üretim fiyatı kuramlarıyla eşdeğerde bir tekel fiyatı kuramı aramanın faydasız olduğu gerçeği bir ümitsizlik nedeni olmamalıdır. Çünkü genel düzeyde ve oldukça güvenilir bir şekilde şunu söyleyebiliriz ki, rekabet koşulları altındaki durumla karşılaştırıldığında, tekel ögeleri katıldı mı, üretim daha az ve fiyat daha yüksek olur. Durum böyle olunca, değer (veya üretim fiyatı) kuramını temel alarak hareket edebilir ve tekel olgusunun beraberinde getirdiği değişikliklerin çeşitlerini, bu değişikliklerin derecesini olmasa bile, inceleyebiliriz. Bu nokta son derece önemlidir, çünkü bu sayede tekel kuramını gerçekten faydalı bir doğrultuda geliştirebiliriz. Eğer tekel fiyatı rekabetçi fiyattan yön ve miktar olarak tamamıyla keyfi bir şekilde sapmalar gösterseydi, bunu yapmak olanak dışı olurdu.

Tekel fiyatının rekabetçi fiyattan sapmasının miktarıyla ilgili olarak bile «aşağı yukarı» türde yargılara varmak mümkündür. Buna göre, görece olarak, satın alınan miktar fiyat değişimlerinden ne kadar az etkilense (yani talep ne kadar az esnekse), fiyat o kadar yüksek ve tekel durumu da o kadar tam olacaktır. Bu etkenler hakkında sık sık kaba fakat işe yarar tahminler yapmak mümkündür, özellikle sorun teknik ve örgütsel değişikliklerin fiyatlar üzerindeki etkisinin tahmin edilmesi olursa. Fakat tekel fiyatı kuramını niceliksel bir kesinliğe varıramayız. Böyle yapmaya çabalayan herhangi bir kimse ancak kendine özgü nitelikleri olan özel olayların oluşturduğu bir labirente kaybolmayı başaracaktır.

Şunu söylemek gereksizdir: Malları değer birimleri ile ölçmenin geçerliliği, yani toplumsal olarak geçerli emek zamanı ölçüsü, pazarla geçerli olan herhangi bir değişim orantısından bağımsızdır. Pazarda gerek rekabetçi, gerek tekelci koşullar hâkim olsun, durum aynıdır. Şimdi göreceğimiz gibi, bu gerçek tekel kuramını fiyatlar alanının da ötesine geliştirmek açısından birincil derecede önemlidir.

2. Tekel ve Kâr Oranı:

Tek işletme söz konusu olduğu zaman, rekabet şartlarından tekel şartlarına geçiş beraberinde kârda bir artış getirir; bu ise gerçekte tekelin tüm amacı ve sonucudur. Fakat tekellerin ortaya çıkmasıyla toplumsal emek gücü tarafından yaratılan toplam değerde herhangi bir artış olmaz ve böylece tekelcilerin elde ettikleri aşırı kâr gerçekte toplumun diğer üyelerinin gelirlerinden yapılan değer aktarmaları niteliğindedir. Bu aşırı tekel kârı kimin cebinden çıkmaktadır? Marx en genel iki olanağı şu şekilde belirtiyor:

«Belirli malların tekel fiyatı, diğer mal üreticilerinin kârlarının bir kısmını tekel fiyatıyla satılan mallara aktaracaktır. Artık-değerin çeşitli üretim alanları arasında dağılımı konusunda bir karışıklık olacaktır... fakat bütün bunlar artık-değerin sınırlarını değiştirmeyecektir. Eğer tekel fiyatı ile satılan bir mal işçinin gerekli tüketimi içine girerse, ücretleri artıracak ve böylece, eğer işçi işgücünün değerini eskisi gibi alırsa, artık-değer azalacaktır. Fakat böyle bir mal aynı zamanda ücretleri işgücünün değerinin altına da düşürebilir, fakat bu düşüş ancak ücretlerin fiziksel olarak yaşayabilmek için gerekli asgari ücretin üstünde kalacağı şekilde olur. Böyle bir durumda, tekel fiyatı gerçek ücretlerden ve diğer kapitalistlerin kârlarından bir azalma ile ödenmiş olacaktır.»³

Kısacası, bu aşırı kâr diğer kapitalistlerin artık-değerinden, ya da işçi sınıfının ücretlerinden bir azalma ile karşılanacaktır. Fakat genel olarak belli bir zaman ve yer gözönüne alındığında, ücretler toplumsal olarak belirlenmiş belli bir asgari yaşama standardı düzeyi civarında oynar. İşçi sendikaları bu sonuca varılmasında en etkin olan etkenlerden biridir* ve birleşme hareketi döneminde işçi sendikalarının oldukça gelişmiş olması nedeniyle, aşırı tekel kârları nedeniyle ücretlerde meydana gelen düşüşlerin süratle eski düze-

3 *Capital III*, s. 1003.

* Fakat bu bizim şu gerçeği gözden kaçırmamıza neden olmamalıdır: uzun dönemde, geleneksel yaşama düzeyinin en önemli belirleyicilerinden biri de sendikacılıktır.

yine getirileceğini varsaymak akla yakın gelmektedir. Eğer bu düşünüş şekli doğruysa, tekelinin elde ettiği aşırı kâr diğer kapitalistlerin cebinden çıkmaktadır. Özel olarak yeni bir şart konulmadığı sürece bu varsayımla çalışmaya devam edeceğiz.

Tekel ile, rekabetçi kapitalizmin karakteristik özelliği olan kâr oranının eşittiği eğilimi iki açıdan bozulmuştur: bir kısım kapitalistlerin kârları artırılmış, diğer taraftan diğerlerinin kârları azaltılmıştır. Elbette ki sermayenin avantajsız alanlardan korunan alanlara doğru akmaya çalışma eğilimi devam etmektedir, fakat tekelin özü zaten bu tür serbest sermaye akımlarına karşı etkin engellerin varlığıdır. Bu nedenle kâr oranlarını eşitlemek eğilimi yeni bir şekilde ortaya çıkar. Hilferding tekel konusunu ele alırken bu yeni şekle çok önem vermiştir.⁴ Bu, tekelin, gözüktüğü her yerden etrafa yayılmasıdır. Tekelin genelleştiği ölçüde bireylerin kazançları ile zararları birbirini götürür ve bu yollar hiç bir zaman tam anlamıyla bir eşitlik sağlanmasa bile, kâr oranları eşitliğe daha yaklaşıp. Yayılma ilkesi şu şekilde açıklanabilir: Belli bir endüstri, örneğin demir cevheri üretimi tekelleşmiş ve fiyat artırılmıştır. Ortaya çıkan zararın bir kısmını külçe demir üreticileri çeker. Bu durum külçe demir üreticilerinin çelik endüstrisine sattıkları ürünlerinin fiyatlarını artırmak ve demir cevheri endüstrisinden daha ucuz fiyatlarla hammadde elde edebilmek için birleşmelerini teşvik eder. Bu şekilde herhangi bir başlangıç noktası çevresindeki daireler boyunca birleşme faaliyeti yayılacak, tekel şartlarının gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesinin faydalı ve mümkün olduğu endüstriler bu sürece girecektir.

Fakat bu yayılma süreci düzensiz bir şekilde işler, çünkü düzenli bir birleşmenin gerçekleştirilmesinin çok zor ve hatta olanak dışı olduğu endüstriler daima vardır. Bunlar küçük sermaye yatırımlarının gerekli olduğu endüstrilerdedir: talebi karşılamak için sayısız şirkette gerek vardır ve gerekli asgari miktarda sermayesi olan biri için bu alana girmek kolaydır. Birleşmenin getireceği tüm üstünlüklere rağmen rekabetçi koşullar devam eder. Buradan çıkaracağımız sonuç, ne sermayenin hareketliliğinden, ne de tekelin yayılmasından kâr oranlarının genel düzeyde eşitlenmesinin gerçekleşmeyeceğidir. Bunun yerine bir kâr oranları hiyerarşisi görürüz; bu hiyerarşi iyi korunmuş yakın birleşmelerin kurulmasının görece olarak daha kolay olduğu büyük ölçekli üretim endüstrilerinde en yüksek kâr oranından, sayısız şirketin bir arada yaşadığı ve üretim alanına kolayca girebilme nedeniyle sürekli ve düzenli birleşmelerin gerçekleştiri-

lemediği küçük ölçekli üretim endüstrilerinde en düşük kâr oranına kadar uzanır.

3. Tekel ve Birikim:

Tekel birikim sürecini büyük ölçüde etkiler: ilk olarak, belli bir miktar artık-değer üzerinden birikim oranını, ikinci olarak da, birikmiş sermayenin çeşitli alanlara dağılımını etkiler. Şimdi bu sorunları sırayla ele alalım.

Toplumsal toplam artık-değeri sayısız parçalara bölünmüştür. Bu parçaların her biri, miktar olarak kaynaklandığı toplam toplumsal sermaye parçasının miktarına uygundur. Artık-değer parçasının büyüklüğünün artmasına paralel olarak birikim oranının artması genel bir kanundur. Buradan çıkan nokta da şudur: bu parçaların sayısını azaltan ve büyüklüğünü artıran merkezileşme kendi başına belli bir artık-değer toplamında birikim hızını artıracaktır.* Tekel, küçük sermayelerden daha büyüklüklerine artık-değer transferini gerçekleştirerek bu etkiyi yoğunlaştırır. Büyük parçalara eklenen artık-değer parçalarından birikimde meydana gelen artış küçük parçalardan alınan artık-değer parçalarının sonucu birikimde meydana gelen azalıştan fazla olmalıdır. Buna göre, görüyoruz ki her iki durumda da tekeldi kapitalizm altında birikim oranı rekabetçi kapitalizmdenkinden daha yüksek olma eğilimindedir.

Şimdi de tekelin yeni biriken sermaye ihtiyacı üzerindeki etkilerine gelelim. Burada en önemli etken tekelin devam ettirilmesinin özünün, tekelleştirilen endüstri alanlarında, yani en kârlı endüstri alanlarında yatırımların engellenmesi olmasıdır. Şöyle bir paradoks ile karşı karşıyayız: büyük kârlar elde eden bir tekeldi kendi endüstrisine daha fazla yatırım yapmayı reddedecek ve elde edilecek olan kâr oranı çok daha düşük olsa bile daha başka alanlarda yatırım olanakları arayacaktır. Tekelcinin yatırım politikasına hâkim olan

* Artık-değer parçalarının, bunların meydana çıktığı üretim birimlerinin büyüklüğüne göre mi, yoksa bunların sonuçta vardıkları en son ve çok fazla sayıda mülkiyet birimlerinin mi büyüklüğüne göre ölçülmesi gerektiği sorunu ortaya atılabilir. Eğer ikincisi uygun yöntem ise üretimin merkezileşmesi mülkiyetin merkezileşmesi olmadan anonim şirket şeklinde gerçekleşebileceğinden, sermaye parçalarının görece büyüklüğü ve buna bağlı olarak da birikim oranı üzerinde fazla bir etkisi olmadan devam edecektir. Anonim şirketin iç finansmanının ortaya çıkmasıyla, üretim birimleri (anonim şirketler) birikim amacı olan birimler olarak büyük önem kazanırlar. Buna göre, üretimin merkezileşmesi ile karşılaştığında görülen mülkiyetin merkezileşmesinin eksikliği veya daha düşük bir hızla gerçekleşmesi her ne kadar göz önüne alınması gerekirse de, hiç bir şekilde üretimin merkezileşmesinin birikim hızını artırmaya gücü olmadığı anlamına gelmez.

etkenin toplam kâr oranı veya kendi başına alındığında ek yatırımdan elde edilen kâr oranı olmadığını kavradığımız zaman bu paradoks ortadan kalkar. Tekelcinin yatırım politikasında asıl yönetici etken marjinal kâr oranı dediğimiz şeydir, yani ek yatırımın, üretimi artıracağı ve fiyatı düşüreceği hesaba katılınca eski yatırımın kârında bir düşme meydana getireceği gerçeği göz önüne alınarak hesaplanan kâr oranıdır.* Marjinal kâr oranı düşük veya negatif iken toplam kâr oranı yüksek olabilir. Başka herhangi bir yerde elde edilecek kâr oranı kendi alanındaki marjinal kâr oranından yüksek olduğu sürece, tekeli başka alanlarda yatırım arayacaktır. Pek tabii ki, tekeli dışındaki bir yabancı faaliyetlerini tekelinin marjinal kâr oranına göre ayarlamaz, fakat tekeli koşullarının varlığı, bu yabancıyı ne kadar isterse istesin bu alana giremeyeceği anlamına gelir.

Tekelcinin yatırım kararlarına marjinal kâr oranının yön vermesi ilkesi son derece önemlidir. Bu durum, kâr oranının yüksek gözükmesine rağmen tekelleştirilmiş alanlara yapılan yatırımın durmasını açıklamanın yanı sıra, tekeli sermayenin teknolojik değişmeye karşı olan tavrının niçin ve nasıl rekabetçi kapitalizmin tavrından farklı olduğunu anlamamıza da yardım eder. Aynı üretimin genişletilmesi durumunda tekelinin eski yatırımları üzerinde bunun etkilerini göz önüne almak zorunda olması gibi, teknolojik yeniliklerin uygulanmasında da, daha önce yatırımlı olduğu sermayenin modasının geçmesi nedeniyle değerinden kaybetmesini gözden ırak tutamaz. Rekabet durumunda ise yeni buluşu uygulayanı kazandıran çıkarken, eğer varsa, kazancın büyük kısmı rakiplerinin sırtına yüklenmektedir. Bu teknolojik değişimin tekeli koşulları altında duracağı anlamına gelmemelidir. Büyük tekeli birliklerinin sağladığı geniş araştırma olanakları yepyeni bir şeydir ve şu nokta kesindir ki, tek-

* Aşağıdaki örnek bu kavramın açıklık kazanmasına yardım edecektir. 1000 dolar sermayesi olan bir tekeli her yıl tanesi 5 dolardan 100 birim üretiyor ve her birimi 10 dolardan satıyor. Kârı 500 dolar veya sermayesinin yüzde 50'sidir. Sermayesine eklenen 100 dolar ona 10 birim daha fazla üretim olanağını verecektir; üretim maliyeti gene 5 dolar olacaktır; fakat 110 taneyi satmak için fiyatın 10 dolardan 9 dolara düşürülmesi gerekecektir. Bu durumda ek yatırımın kârı 90 dolar - 50 dolar = 40 dolar veya ek sermayenin yüzde 40'ı olacaktır. Fakat tekeli bu 9 dolarlık fiyatın sadece yeni ürünlere değil tüm ürünlere uygulayacağını göz önüne almak zorundadır. Yüz tanesi, tanesi 10 dolardan satmakta olduğundan, fiyat 9 dolara düştüğünde 100 dolar zarar edecektir. Bu zarar, fazladan satılan ürünlerden elde edilen 40 dolarlık kazancı yitirir. Görüldüğü gibi, zarar kârdan daha yüksektir; marjinal kâr oranı negatiftir. Herhangi bir miktar kâr sağlayabildiği sürece tekeli bu 100 doları kendi endüstrisi dışında yatırıma daha iyidir ve eğer başka alanlarda kâr mümkün değilse, bu 100 doları kendi işine yatırmak yerine elinde nakit olarak bulundurması kendisi için daha iyidir.

nolojik ilerleme, kapsadığı alan ve içeriği açılarından sermayenin merkezileşmesi tarafından güçlü bir şekilde uyarılır. Bunun anlamı şudur: Emek tasarrufu kapitalist teknolojinin her zamankinden daha önemli amacı haline gelir ve yeni yöntemlerin uygulanma hızı mevcut sermaye değerlerinin göreceği zararın asgariye indirilmesine göre ayarlanır. Diğer bir deyişle, yeni yöntemler daha fazla emek tasarrufu eğiliminde olacak ve yeni malzeme, çoğunlukla eskiyen ve zaten yenilenmesi gereken malzemenin yerine konacaktır.* Sonuç olarak, tekeli, işçilerin yedek endüstri ordusuna katılma hızlarını artırır ve teknolojik ilerlemenin sağladığı yeni birikmiş sermaye için yatırım alanlarını azaltır.

Tekelin, tekelleştirilmiş endüstride yeni sermaye için olan talebi iki yolla durdurduğunu görmüştük: bir taraftan, mümkün olan en büyük toplam kârı devam ettirebilmek için üretim kısılmıştır ve diğer taraftan, teknolojik yeni buluşların üretim sürecine sokulması, yeni sermaye ihtiyacını asgaride tutacak şekilde bilinçli olarak ayarlanmıştır.** Tekelleştirilmiş endüstrilerde yatırımın bu şekilde durdurulmasının kaçınılmaz bir sonucu da girişin serbest olduğu veya hiç olmazsa daha az sınırlandırılmış olduğu endüstrilerde sermayenin yığılması ve bunun sonucu olarak da bu alanlarda kâr oranının azalmasıdır. Buna göre, birikimin ilk etkisi kâr oranı yapısındaki bozuklukların artmasıdır. Bu bozukluklar ise zaten tekeli koşullarının bir sonucudur.

Buhran ve bunalım sorunları açısından tekeli önemi nedir? Birikim hızı artırıldığı sürece ortaya çıkan etki ortalama kâr oranının düşme eğiliminin hızlandırılması ve eksik-tüketim eğiliminin güçlendirilmesidir. Fakat hepsi bu kadar değildir. Tekelcinin yatırımlarına yön veren şeyin kendi endüstrisindeki marjinal kâr oranı olması ve diğer rekabetçi alanlarda kâr oranının azalması, yatırım kararlarının verilmesinde etkin olan kâr oranında bir düşüş meydana getirir. Bu etken, ortalama kâr oranının düşme eğilimi ve eksik-tüketim eğiliminin yanı sıra ve onlara ek olarak buhran ve bunalımların ortaya çıkmasında etkin olmaktadır. Buna göre, tekeli birikim sürecinin

* Bazı durumlarda bu bir icadın tamamıyla işe yaramaz hale getirilmesi sonucunu doğurabilir, çünkü bu icadın kullanmanın kârlı olduğu zaman geldiğinde daha gelişmiş teknikler ortaya çıkmış olabilir. Diğer bir deyişle, ortaya çıkar çıkmaz onlara kullanılmalarını gerekli kılan rekabetçi baskıların olmaması nedeniyle, bazı icadlar kullanılmadan kalabilir. Bana bu noktayı hatırlattığı için Dr. Robert K. Merton'a teşekkür borçluyum.

** Bu son nokta şu şekilde konursa bazı okuyucular için daha açıklık kazanmış olur: Tekeli, teknolojik ilerlemeyi gelirinin tasarruf ettiği bölümü ile değil de, amortisman fonlarıyla finanse etme eğilimindedir.

eski çelişkilerini yoğunlaştırmanın yanı sıra yeni çelişkiler de ortaya çıkartmaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak bir noktaya işaret etmek gereklidir. Eğer aşırı tekelci kârının herhangi bir kısmı emek gelirinden bir azalmanın sonucu ise, sonuç işçi sınıfına ayrılan toplumsal üretim payının azalması ile toplam artık-değerin artmasıdır. Bu ise birikim hızını artırır ve tüketim hızını azaltır ve böylece de eksik-tüketim eğilimini güçlendirir.

4. Tekel ve Dağıtım Maliyetlerinin Yükselmesi:

Tekel ile dağıtım maliyeti arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için ilk olarak Marx'ın ticarî sermaye ve ticarî kâr kuramının anahatlarını belirtmek gereklidir.⁵

Ticaret dar anlamıyla sadece satın alma ve satma faaliyetleri olarak anlaşılmalı ve ulaşım, depolama ve dükkânlara teslim işlemleri içerilmemelidir. Marx'ın kuramına göre bu son üç faaliyet üretimin çeşitli yönleridir ve bu nedenle de kuramsal olarak ayrıca ele alınmalarına gerek yoktur. Gerçekte görülen tüccarın bu üretken faaliyetlerin bir kısmını gerçekleştirmesidir ki, bu tüccarın ticarî faaliyetlerinin bu tür işlerden ayrılabilmesi kolay değildir. Fakat ilke olarak bu fark açıktır ve kuramsal amaçlar açısından bu ayrım yapılmalıdır.

Tüm olarak toplum açısından, ticaret üretken olmayan bir faaliyettir; üretilmiş bulunan değer toplamına hiç bir şey eklemeyiz, fakat zaten var olan değerlerin para şekline veya mal şeklinden para şekline dönüştürülmesiyle ilgilenir. Bu ilke, satın alma ve satma maliyetleri artan bir endüstrici kapitalist için son derece açıktır, çünkü diğer değişkenler değişmediği sürece, bu durum ürününün değerini artırmayacak, aksine kârını azaltacaktır. Fakat ticaret faaliyeti endüstricilik faaliyetinden ayrılırsa ve bağımsız bir grup tüccar tarafından yürütülürse ürünlerin değerinin tüccarın kârı ve ticarî faaliyetleri sürdürebilmek için gerekli tüm masraflar kadar arttığı zannedilir. Fakat bu durum, çözümlemeye gidildiğinde ortadan kaybolan bir hayaldir. Ticaretin üretimden ayrılması, ikisinin de niteliğini değiştirmeye yeterli değildir.

Bir an için tüccarın hiç bir masrafının olmadığını varsayalım. Buna rağmen mal satın almak ve onları yeniden satmak amacıyla belli bir miktar sermayeye ihtiyacı vardır ve bu sermaye de, tüccar

bu miktarı istediği an diğer faaliyet alanlarına aktarılabilmesi için, geçerli olan kâr oranında bir kâr temin etmelidir. Ticaret faaliyetleri alanında hiç bir artık-değer ortaya çıkmazsa bu nasıl mümkün olmaktadır? Marx bu sorunu, ticaret sermayesinin endüstri alanında yaratılan artık-değerin bir kısmına sahip çıktığını göstererek çözdü. Tüccar endüstriciden malları değerlerinin altında bir fiyatla satın alır. Bu fiyat ile malların değeri arasındaki fark tüccarın kârına eşittir. Tüccar malları daha sonra değerlerinde satar. Tüccarın bu şekilde hareket edebilmesinin nedeni, kapitalizmde ticaretten vazgeçilememesidir, plansız bir ekonomide satın alanların ve satanların bir araya getirilmesi mutlak olarak gerekli bir görevdir. Bunun sonucu olarak da bu alana sermaye yatırılmalıdır. Fakat ortalama kâr oranını kazanmadığı sürece ticarete sermaye yatırılmayacaktır. Bunun sonucu olarak da rekabet («arz ve talep»), endüstricilerin fiyatlarını ticaret sermayesinin geçerli olan kâr oranında faaliyete geçmesi için gerekli olan noktaya indirir. Bunun sonucu, değişmeyen bir artık-değer toplamının daha büyük bir sermaye kütlesi tarafından pay edilmesi ve böylece ortalama kâr oranının düşmesidir. Marx bunu şu şekilde açıklıyor: «Endüstri sermayesine oranla tüccar sermayesi ne kadar büyük olursa endüstri kâr oranı o kadar küçük olacaktır. Bu ilişkinin tam tersi de doğrudur.»⁶

Gerçekte ise tüccarın bir taraftan işgücü (tezgâhtarlar, daktilolar, muhasebeciler, vb.), diğer taraftan büro yeri, büro müstemilâtı ve yedek malzeme ihtiyaçlarını karşılamak için de masrafları vardır. Marx'ın bu masrafları ele alış şekli pek açık değildir. İlgili bölümlerde kaba bir ilk müsvedde özellikleri vardır, sorunu çözmeye çalışmaktadır ve ortaya çıkabilecek sonuçlar kafasında daha billurlaşmamıştır. Fakat biz onun kuramının genel mantığına en iyi şekilde uyan çözümlemeyi belirtmeye çalışacağız.

Tüccarın bakış açısından, masraflar da yeniden satmak için satın alınan mallara yapılan harcamalar niteliğindedir. Bu nedenle malların alım ve satım fiyatları arasındaki fark sadece daha önce açıklanan anlamdaki ticarî kârını içermekle kalmamalı, masraflar ve bu masraf yatırımlar üzerinden normal bir kârı sağlayacak kadar büyük olmalıdır. Alım fiyatı ile satış fiyatı arasındaki bu miktarın hiç bir bölümü ticarî alanda yaratılmış olan değer değildir. Bu ilke tüccarın masraflarının çözümleme içine alınmasıyla hiç bir şekilde de-

5 Capital III, XVI. ve XVII. bölümler.

6 a. g. e., s. 337.

ğışmez. Sonuç olarak, bu tamamıyla, aksi halde endüstri kapitalistlerinin eline geçecek olan artık-değerde bir azalma olmalıdır.

Ticarî alanda istihdam edilenlere ücretleri artık-değerden ödenir, fakat bu kimselerin kendileri hiç bir değer yaratmazlar. Bu nedenle bunların üretken olmayan işçiler ve bunların tüketimini de üretken olmayan tüketim olarak sınıflandırmak gerekmektedir. Bu çözümleme, ticaret alanındaki işçilerin, hizmetçilerin, toprak ağaları ve benzerleri ile birlikte üretken olmayan tüketiciler kategorisinde gösterilmesinin nedenini açıklamaktadır.

Ticaretin birikim üzerindeki etkisi üç yöneldür: (1) Ticaret masrafları artık-değerden bir eksilme meydana getirdiği için birikim için daha az artık-değer vardır. Bu masrafların bir kısmı, ücretlilere verildiğinde tüketim mallarına harcanan ücretlerdir. Bu ölçüde de toplumsal tüketim artırılmıştır. Masrafların bir kısmı binalar, araçlar ve malzeme için yapılan harcamalardır. Bunlar ise toplumsal tüketimi ne dolaylı, ne de dolaysız olarak artırmazlar. Fakat bunun yeniden üretim sürecindeki etkisi tüketimin artırılması gibidir. Değerler kullanılıp tüketilmiştir ve yeniden üretim şemasından kaybolur. Bu nedenle ticaretin birinci etkisi artık-değeri ve böylece birikimi azaltmak ve buna uygun olarak da tüketim oranını artırmaktır. (2) Ticaret kapitalistleri geride kalan artık-değeri endüstri kapitalistleriyle birlikte paylaştıklarından, toplam artık-değerin bölüneceği parça sayısı büyüyecek ve ortalama büyüklük küçülecektir. Bunun ise birikim hızını azalttığına daha önce işaret edilmişti. (3) Yeniden üretim sürecinin genişlemesi ticarî sermayenin büyümesini gerektirir ve bu da bir yatırım imkânı yaratır. Özetle, ticaret tüketimi artırır, birikimi azaltır ve bir yatırım alanı sağlar. Bu nedenle eksik-tüketime karşı çıkar.*

Şimdi ticaret alanındaki tekelin kapitalist ekonomi üzerindeki etkisini çözümlemeye hazırız.

Merkezleşmenin ve tekelin ortaya çıkmasının en belirgin sonucu bağımsız tüccarın görece öneminin azalmasıdır. Bu iki nedenden doğmaktadır: Bir taraftan, dikey birleşmeler başka şartlar altında bağımsız sermayeler arasında meydana gelecek olan alışverişleri ortadan kaldırır, diğer taraftan, büyük şirketler kendi alım ve satımlarını gittikçe daha fazla kendileri yapmaktadırlar, çünkü bu şirketlerin

* Kapitalist gelişmenin daha erken bir aşamasında nüfus artışı ve yeni endüstrilerin olumsuz yöndeki etkileri çok güçlüyken ve yatırım alanı arayan sermaye bolluğunun yerine sermaye kıtlığı olduğunda, ticaret, kapitalist üretimin genişlemesine bir ayakbağı olarak düşünüldü. Fakat şartlar o kadar değişmiştir ki, bu bakış açısı kanıtlanamaz.

büyüklüğü, en azından bağımsız tüccar kadar verimli çalışan özel bölümlerin bu amaçla kurulması ve devam ettirilmesine izin vermektedir. Hilferding tekelin bu yönü üzerinde durmuştur: «Tekelci birleşme... bağımsız ticaretin tasfiye olması etkisini yapar. Ticaret faaliyetinin bir kısmını tamamıyla gereksiz kılar ve geri kalanın da masraflarını azaltır.»⁷ Fakat ne yazık ki bu noktanın ötesine gitmediğinden satın alma ve satma maliyetlerinin düşeceği sonucuna vardı ve gerçekte olanlardan tamamıyla farklı bir izlenim verdi. Gerçekte ise tekel ile malların dolaşım maliyetleri arasında bir başka ve çok daha önemli bir bağlantı vardır.

Rekabet koşulları altında yüksek kârlar üretimin artırılmasına yol açar. Aşırı tekel kârları ise bu sonucu doğurmaz, aksine üretimin sınırlandırılması koşulunun sonucudur. Fakat bunun tekellerin davranışı üzerinde etkisi yok da değildir? Bu tekellerin her biri mevcut iş olanakları içinde kendi payını ve böylece de aşırı kârını artırmak için bütün dikkatini toplamıştır. Fakat bunun fiyat kırma yöntemine başvurulmadan yapılması çok önemlidir, çünkü bu yöntem hemen hemen daima misillemeye, toplam üretimin artırılmasına ve aşırı kârın azalma ve hatta ortadan kalkmasına yol açar. Fiyat kırma yerine alternatif bir yöntem, daha etkin satış şekilleriyle alıcıların rakip arz kaynaklarından çekilmesidir. Aynı genel olgunun birbiriyle bağlantılı yönlerini belirtmekle beraber iki şey birbirinden ayrılabilir: İlk olarak, aynı endüstri içindeki şirketler birbirlerinin iş olanaklarını kendileri elde etmeye çabalarlar. Bu nokta ile ilgili olarak hatırlanmalıdır ki, merkezleşme çok seyrek olarak tüm endüstrinin tek bir şirketin kontrolü altına girdiği noktaya kadar gider. Ve ikinci olarak, bir endüstri kolundaki tüm üreticilerin, tüketicilerin, diğer endüstri kollarındaki ürünlerin aleyhine olarak paralarını bu endüstri kolunun mallarına daha fazla harcamaya ikna etme çabaları vardır. Bu iki durum arasında satış teknikleri biraz farklılık göstermekle beraber temelde benzer bir yapıya sahiptirler ve ayrı ayrı ele alınmasına gerek yoktur.

Tekellerin, aşırı kârlarının varlığını, tehlikeye sokmadan satışlarını artırma çabalarında, tekelci kapitalizmin göze çarpan bir niteliği olan satıcılık ve reklam sanatlarındaki büyük gelişmenin asıl açıklamasını buluyoruz. Bu gelişme çeşitli şekillerde gözükmemektedir. Bunlar arasında göзалıcı paketleme ve etiketleme ile müşterilerin dikkatini çekmeye çalışmak, satıcı ve reklamcı kadroları bulundurmamak

⁷ Das Finanzkapital, s. 264.

ve belki de en önemlisi olarak da, gazeteler, dergiler ve radyo yoluyla çok büyük miktarlarda reklamı sürekli olarak piyasaya sürmek. Fakat bu dolaysız satıcılık ve reklamcılık yöntemleri gerçeğin sadece bir parçasıdır. Dolaylı olarak da, dağıtım kanallarının kat kat artması ve ulaştırma, depolama ve mal teslimi alanlarında olanakların büyük ölçüde genişlemesi de etkisini yapmıştır. Bu faaliyetler, bildiğimiz gibi, üretim sürecinin kendisinin bir parçasıdır. Fakat şimdi bunlar rekabetçi koşullar altında toplumsal olarak gerekli olacak olanın sınırlarının çok ötesine genişlemişlerdir.* Tekel koşulları altında dağıtım faaliyetlerinin ancak bir bölümü değer üretiyor olarak kabul edilebilir. Diğer faaliyetler ise tam anlamıyla özünde satış faaliyetinin benzeridir ve bu faaliyet gibi, hiç değer yaratmadan değer kullanma özelliği vardır.

Son zamanlarda dağıtım maliyeti konusunda yapılan çalışmalar tekellerin satış ve dağıtım makinesinin ne ölçüde genişlemesi sonucunu doğurduğu konusunda bazı belirtiler sağlamaktadır. Örneğin Yirminci Yüzyıl Vakfı, *Dağıtım Çok Pahalıya mı Mal Oluyor?* (1939) isimli raporuna dayanarak şunları söylüyor:

«Amerikan iş düzeninin büyük sınırı üretim değil dağıtımdır. Tüketicinin bir dolarının yüzde 59'u dağıtım tarafından alınırken, üretim sürecine giden bölüm ise yüzde 41'dir. 1870 ve 1930 yılları arasında dağıtım faaliyetlerindeki işçilerin sayısı dokuz misli artarken nüfus ancak üç misli arttı.»⁸

Yukarıda aktarılan rakamlara gerektiğinden fazla önem verilmemelidir. Kullanılan istatistik yöntemlerine yöneltilen eleştirilerin yanı sıra, bu rakamlar satış ve dağıtımdaki üretken olmayan faaliyetlerin artmasıyla ilgili bir kıstas sağlamamaktadır. Üretim daha fazla çeşitlilik kazanınca ve coğrafi olarak uzmanlaşma yayıldıkça, ulaştırma, depolama ve teslim etme faaliyetlerinin göreceli öneminin artması pek tabii ki beklenecektir. Bu artışın ne kadarının toplumsal olarak gerekli olduğu ancak uzun bir araştırma sonucu kararlaştırılabilir ve böyle bir durumda bile ancak oldukça geniş sınırlar içinde belirtilebilir. Fakat bütün bu sınırlandırmalara rağmen, bu genel eğilimin yönü ve önemi açıktır.

Ticarî sermaye ve ticarî kâr ile ilgili olarak Marksist çözümleme-

de ortaya çıkan kuramsal ilkeler, tekel etkisiyle satış ve üretken olmayan dağıtım maliyetlerinin büyümesine tamamıyla uygulanabilir. Aksi halde birikim için kullanılacak olan artık-değer şişmiş bir satış ve dağıtım mekanizmasını desteklemek için yöneltlmıştır. Aşırı tekel kârları bu şekilde azaltılır ve sık sık öyle bir noktaya gelir ki, bu aşırı tekel kârları, rekabet şartlarındaki ortalama kârdan fazla yüksek gözükmez, tekelin varlığı bile gözlerden gizli kalır. Çok çeşitli artık-değer parçaları yaratılmıştır; örneğin reklam şirketlerinin kârları ve birbirinin aynı olan ve toplumsal açıdan gereksiz olan perakende satış dükkânları. Yeni üretken olmayan işçilere ödenen ücret tutarı kadar tüketim artırılmıştır ve üretim süreci ile ilgili olarak da aynı etki dağıtım faaliyetinin çoğunu ve satış faaliyetini yürütmek için gerekli olan malzeme ve araçlar için gerekli yatırımlar açısından da doğrudur. Bütün bunların sonucu, sermayenin yayılma hızında bir yavaşlama ve eksik-tüketim eğilimine karşı güçlü bir harekettir.

Tekelci kapitalizm döneminde dağıtım sisteminin büyümesiyle ilgili olarak kısaca değinilmesi gereken bir nokta daha vardır. Tüm bu eğilim, emek verimliliğinde önemli ve sürekli bir artışa bağlıdır. Ancak bu şart sağlandığında üretken olmayan amaçlarla faaliyette bulunan işçilerin oranı genel yaşama şartlarını olumsuz yönde etkilemeden artabilir. Diğer taraftan, emek üretkenliğinde sürekli bir artış veri kabul edilirse artık-değerin ve bu artık-değer sayesinde yaşamlarını sürdüren toplumsal sınıfların varlığı için gerekli şartlar sağlanmış demektir. Marx, Barton ve Ricardo'nun makina üzerine olan görüşlerinin tartışmasını yaparken, artan emek üretkenliğinin bu yönünü açığa çıkarmak için çok çaba göstermiştir.

«Gayri safi gelire* giden mal kütlesi, bu kütlenin değişken sermayeye giden bölümünde benzer bir artış olmadan artabilir. Hatta değişken sermayeye giden bölümü azalabilir bile. Bu durumda kapitalistler, toprak ağaları, onların çanak yalayıcıları, üretken olmayan sınıflar, devlet, orta sınıfların (ticarete istihdam edilenler) vb., geliri olarak tüketilen miktar artar.»⁹

Buna bizim eklememiz gereken tek şey tekel şartları etkisiyle dağıtım alanının genişlemesinin, Marx'ın burada son derece genel hatlarıyla ele aldığı gelişmenin özel bir şekli olduğudur.

⁸ Yirminci Yüzyıl Fonunun ekonomi öğretmenlerine yolladığı mektup, 9 Mayıs 1941 tarihli.

* Bunun iyi bir örneği, (perakende, çev.) satış fiyatlarının yaygın bir şekilde yüksek tutulmasıyla ilgilidir. Dağıtımcılara büyük kâr oranları verilir ve böylece, başka şartlar altında gerekli olduğundan daha fazla dağıtımcının ortaya çıkması desteklenir.

⁹ Theorien über den Mehrwert II/2, s. 353.

* «Gayri safi gelir» terimi burada Ricardo'cu anlamda kullanılmıştır, çağdaş kuramcılar bu terime verdikleri anlamda değil.

Marksist kavramlara çevrildiğinde, Ricardo'cu gayri safi gelir, değişken sermaye ile artık-değerin toplamına eşittir.

Emek üretkenliğinin artışı ve tekelleri kapitalizmde dağıtım alanında bunun ortaya çıkarttığı oransız büyüme çok önemli toplumsal ve politik sonuçları olan bir gelişmedir. Endüstri bürokratlarının, serbest meslek sahiplerinin, öğretmenlerin, devlet memurlarının ve benzerlerinin oluşturduğu ve merkezileşme ve yükselen hayat standartları sürecinde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan «yeni orta sınıf», dağıtım faaliyetleri ile meşgul olanların büyük bir bölümünü oluşturan satıcılar, reklam ajanları, gazeteciler ve ücretliler ordusuyla daha da artmıştır. Nüfusun bu ögeleri görece olarak daha iyi ücret alırlar ve öznel bir açıdan onları az veya çok kapitalist ve toprak ağası sınıflarına bağlayan bir yaşam standardından yararlanırlar. Diğer taraftan, kapitalizm altında bunların bir bölümü gelirlerini dolaylı veya dolaysız olarak artık-değerden sağladıkları için, artık-değerin azalması bunlara zarar verir ve bu nedenle çıkarlarını hâkim sınıfların çıkarlarıyla bağlayan nesnel bir bağ da vardır. Her iki nedenden dolayı, yeni orta sınıf işçilerden ziyade kapitalistler için toplumsal ve politik bir destek sağlama eğilimindedir. Diğer bir deyişle, bu sınıfın üyeleri, kapitalist generallerin liderliğini derhal kabul eden bir ordu oluşturmaktadır. Yaygın kanının tam tersine, Marx yeni orta sınıfın bu rolünün tamamıyla farkındaydı. Ricardo'nun makine kuramını eleştirirken konuyu şu şekilde koyuyordu:

«Onun (Ricardo'nun) ortaya çıkartmayı unuttuğu şey bir taraftan işçiler ve diğer taraftan kapitalistler ve toprak ağaları arasında duran orta sınıfların sürekli olarak büyümesidir. Bunlar çoğunlukla doğrudan doğruya gelirle geçinirler ve bu da emekçi temelin üstüne bir yükür ve üstteki on bin kişinin güvenliği ve gücünü artırır.»¹⁰

Eğer bu Marx'ın zamanında bile çok önemli bir eğilim idiyse, tekelleri kapitalizm döneminde ne kadar artmıştır! Bunun kapitalist gelişmenin izleyeceği gerçek yolun belirlenmesinde nasıl olup da etkin olan güçlerden birini oluşturduğunu daha sonra göreceğiz.

5. Sonuç:

Şimdi tekelleri kapitalist sistemin işleyişi üzerindeki en önemli genel etkilerinin basit şematik bir özetini vermeye çalışalım:

- 1) Tekelleştirilen malların fiyatları artırılır.
- 2) Rekabetçi kapitalizmin eşit kâr oranları, bir kâr oranları hiyerarşisine dönüşmüştür, en ileri şekilde tekelleştirilmiş endüstriler-

de bu kâr oranı en yüksek, en rekabetçi endüstrilerde en düşüktür.

3) Küçük artık-değer parçaları azaltılmış ve büyük parçalar büyütülmüştür. Bu birikim hızını artırır ve böylece ortalama kâr oranının düşme eğilimi ve eksik-tüketim eğilimi önem kazanır.

4) Tekelleştirilmiş endüstrilerde yatırım önlenir; sermaye daha rekabetçi alanlarda yığılır. Buna göre de yatırım kararlarını belirleyen kâr oranı düşürülmüştür. Bu etkin kâr oranının genel olarak düşme eğilimi ve eksik-tüketim eğiliminden bağımsız olarak buhranlara neden olmaktadır.

5) Kapitalist teknolojinin emek-tasarrufu eğilimi artar ve yeni tekniklerin uygulanması yeni sermaye ihtiyacını asgari tutacak şekilde düzenlenir.

6) Satış maliyetleri yükseltilmiş ve dağıtım sistemi toplumsal olarak gerekli olanın ötesinde geliştirilmiştir. Bunun ise sonuçları şunlar olmuştur:

a) Aşırı tekel kârları azalmıştır ve birçok durumda rekabetçi düzeyin üstünde değildir.

b) Yeni artık-değer parçaları yaratılmıştır ve büyük miktarda üretici olmayan tüketici ortaya çıkarılmıştır. Bu nedenle birikim oranı azalmış ve tüketim oranı artmıştır. Bu ise eksik-tüketim eğilimine karşı çıkan bir güçtür.

c) Kapitalist sınıfa toplumsal ve politik destek sağlayan yeni orta sınıf büyütülmüştür.

Dikkat edileceği gibi, 6. noktanın sıralanan etkileri, bir ölçüde 3., 4. ve 5. noktalara karşı işlemektedir. Fakat bu, zıt kuvvetlerin basitçe birbirlerini etkisiz kılmaları durumu değildir. 3., 4. ve 5. noktalarda üzerinde durulan birikim süreci çelişkileri süratle genişleyen üretici güçlerin kapitalist mülkiyet ilişkileri çerçevesinde tutulmasının zorluğunun belirtirleridir. Tekel koşulları altında dağıtım sisteminin büyümesi bu zorluğu biraz kaldırırsa ve çelişkileri yumuşatsa bile, bunu kapitalizmin genişleyen üretici güçleri kontrol altına alması sayesinde değil de, bunların kullanımını toplumsal olarak gereksiz ve işe yaramaz yönleri kanallandırmakla sayesinde gerçekleştirebilir. Burada gözden kaçırmamız gereken önemli bir fark vardır. Bu ayrım kavrandığında, tekelleri «olumlu» etkileri, olumlu bir ışıktan çok başka şeyler olarak gözüktür.

BÖLÜM 4

DÜNYA EKONOMİSİ

1. Genel Düşünceler:

Daha önceki çözümlerimizin çoğunda varsaymakta olduğumuz gibi kapalı bir kapitalist düzen ne varolmuştur ne de varolacaktır. Fakat bu, kapalı bir sistem varsayımını yapmakta hata ettik ve bu varsayım temeline dayanarak ortaya çıkarılan kapitalizmin işleyiş kanunları ve eğilimleri gerçekte yoktur demek değildir. Bunun anlamı şudur: Gerçeğin çeşitli yönlerini daha iyi belirlemek ve çözümlmek için, gerçeğin bazı yönlerini soyutlamaktaydık. Kapalı bir sistem varsayımını bırakarak öğrenmiş olduklarımızı kenara atmış olmuyoruz. Aksine şimdiye kadar bilerek gitmediğimiz doğrultuda bilgimizi genişletmeyi ve derinleştirmeyi mümkün kılıyoruz.

Gerçek dünyada birçok ülke birarada yaşar ve bunların birbirleriyle ilişkileri vardır. Bu ülkelerin bir kısmı gelişmiş kapitalist ülkelerdir, bazıları süratle kapitalist olmaktadır, bazıları, henüz kapitalizmle yeni yeni temasa geçmektedir, bir tanesi de sosyalist toplumdur (kitap ilk olarak 1942 yılında basılmıştır, çev.). Bunların birbirleriyle ilişkileri keyfi veya şansa bağlı değildir. Hiç bir ülke diğerlerinden izole olarak bugünkü şeklinde ve uzunca bir süre var olmaya devam edemez. Toplumdaki bireylerin ekonomik olarak birbirlerine ihtiyaç duymaları ve böylece bütünleştirilmiş bir ekonomi oluşturdıkları gibi dünya ülkeleri de ekonomik olarak birbirlerine gerek duyarlar ve bütünleştirilmiş bir dünya ekonomisi oluştururlar. Bu uluslararası ekonomik ilişkilerin niteliğini inceleyelim.

Dünya ekonomisinin temel ekonomik ilişkileri, mal üretiminin değişim ilişkileridir. Tarihsel olarak, mallar komünler arası ticaret ala-

nında ortaya çıkmıştır* ve bir toplum üyeleri arasındaki ilişkiler hiç bir zaman toplumlar arasındaki ilişkiler gibi tamamıyla değişim ilişkilerinin kontrolü altına girmemiştir. Herhangi bir ülkede, mal üretiminin son derece gelişmiş olduğu bir ülkede bile, yaygın değişim dışı ekonomik ilişkiler vardır. Bir fabrika veya anonim şirkette yöneticilerle işçiler arasındaki ilişkiler örneğin bu tür ilişkidir. Uluslararası alanda ise, genel olarak değişim dışı ilişkiler çok daha az rol oynar. Bu gerçek bizim dünya ekonomisinin sorunlarını ele alış tarzımızı belirler.

Genel olarak değişim toplumsal işbölümünün özel şeklinin bir sonucudur. Aynı şekilde de uluslararası değişim, uluslararası işbölümünün belli bir şekline uyar. Herhangi bir zamanda uluslararası işbölümünün temelleri bir taraftan tabii koşullar, diğer taraftan da tarihî olarak şartlandırılmıştır. Örneğin bir ülke üretimi için iklim ve tabii kaynak üstünlüğü olduğu malları ihraç eder, endüstri bakımından daha gelişmiş olan bir başka ülke ise yüksek bir teknik düzey ve vasıflı işçilik gerektiren mallar satar. Uluslararası işbölümü yapısında hemen hemen değişmez nitelikte ilişkiler olmasına rağmen ele alınan ülkelerin farklı gelişim aşama ve hızları nedeniyle sürekli olarak değişen son derece önemli öğeler de vardır. Bu asla akıldan çıkarılmamalıdır. Mal üreten bir ekonomi olan dünya ekonomisi çeşitli parçalarının bir plan gereğince birbirine uyacak şekilde ayarlandığı bir ekonomi değildir. Aksine, dünya ekonomisinin parçaları düzensiz bir şekilde ve eşit olmayan hızlarla gelişir. Karşılıklı ilişkilerinin şans eseri olarak meydana getirebileceği herhangi bir denge tamamıyla geçici bir niteliktedir.

Kapitalizmin dünya ekonomisinin çeşitli yerlerinde gelişmesi ölçüsünde uluslararası ekonomik ilişkiler artık basit mal değişimi ile sınırlandırılmamıştır. Mal değişiminin yanı sıra sermaye hareketleri, yani özel olarak sermaye nitelikleri ve fonksiyonu olan malların bazı ülkelere ihracı ve diğer ülkeler tarafından ithali. Örneğin A ülkesindeki kapitalistler B ülkesindeki kapitalistlere artık-değer yaratmak amacıyla işgücü istihdam etmek üzere üretim araçları yollar. Fakat artık-değer B ülkesinin kapitalistlerine ait değildir veya hiç olmazsa tümü onlara ait değildir. Bu artık-değer düzenli olarak A ülkesinin kapitalistlerine gönderilmelidir.** Bu tür alışverişlerle kapitaliz-

min yayılması büyük ölçüde hızlandırılmıştır ve ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler karmaşılaşır. Artık, bir ülkenin ihracatının ülke ithalatını dengelemesine gerek yoktur; bir yöndeki sermaye ve diğer yöne doğru artık-değer hareketleri de hesaba katılmalıdır.

Değer, artık-değer oranı ve kâr oranı ile ilgili kanunlar dünya ekonomisi için ne ölçüde geçerlidir? Sermaye ihracını daha sonra ele almak üzere ilk olarak yalnız başına ticarete bakalım. Rekabet ve ülke içinde kaynakların hareketliliğini kabul edersek, mallar ülke içinde değerleri veya üretim fiyatlarında satılacaklardır (Bu şartlar bundan sonra tekrar belirtilmeyecektir) ve çeşitli endüstri alanları arasında artık-değer oranı ve kâr oranı eşitlenecektir. Fakat farklı ülkeler arasında sadece ticaret faaliyeti ile böyle bir denge sağlanamaz. İki ülke tarafından değiştirilen mallar eşit emek içermek zorunda değildir; böyle bir eşitlik olsa bile bu tamamıyla şansa bağlıdır. Eğer bir endüstriden diğerine emek transferi olanak dışı olsaydı iki endüstrinin ürünleri için de durum tamamıyla aynı olurdu. Diğer bir deyişle, değer kanunu ancak bir ve aynı homogen ve hareket edebilen (çeşitli sektörler arasında hareket edebilen, çev.) işçilerin ürünü olan mallar için geçerlidir. Değişik ülkelerde üretilen mallar için bu şart genel olarak yerine getirilmemiştir. Benzer şekilde, kapitalist üretimde artık-değer oranlarının eşitlenme eğiliminden söz ederken emeğin serbest olarak hareket edebildiğini varsıyoruz ki, bu da uluslararası ekonomik ilişkilerde farklıdır. Bu nedenle artık-değer oranı (veya sömür oranı)'nın değişik ülkelerde aynı olması gerekmez. Son olarak da, kâr oranlarının eşitlenmesi sermayenin de hareketliliğini varsayar ve biz de bunu bir varsayım ile çözümleme dışında bırakmıştık. Fakat bu demek değildir ki, ele alınan kanunların ticarette bulunan ülkelerin her birinin kendi içinde geçerli olması ve ülkeler arasında işlememesi uluslararası ticaret üzerinde hiç bir etki yapmamaktadır. Ticaret her hal ve kârda ilgili ülkelerin tümünün elinde bulunan kullanım değeri kütlesini artıracaktır ve bu ülkelerin birinde veya daha fazlasında artık-değer oranı ile kâr oranının yükselişini etkileyebilir. Örneğin eğer A ülkesi ücret mallarını diğer ülkelerden kendi ülkesinde ürettiğinden daha ucuz olarak değişim yoluyla elde edebilirse (kendi emek zamanı ölçüsüyle), ticaret olması durumunda ticaretin olmamasına oranla aynı gerçek ücret daha yüksek bir artık-değer ve böylece daha yüksek bir kâr oranı şeklinde ortaya çıkacaktır. Ricardo'nun serbest ticareti savunmasının temel dayanağı bu nokta idi. İngiliz kapitalistlerinin, ondokuzuncu yüzyılın ortalarının özel şartları altında niçin Tahlil Kanunlarına bu kadar kar-

* Marx'ın açıkladığı gibi, «Ürünlerin mal şeklini alması, aynı komün üyeleri arasındaki değişim yoluyla değil de, farklı toplumlar arasındaki değişim yoluyla olur.» *Kapital*, cilt III, s. 209.

** Sermaye ihracı Hilferding tarafından doğru olarak şu şekilde tanımlanmıştır: «Ülke dışında artık-değer üretmek amacıyla değer ihracı. Artık-değerin ülke içindeki sermayenin tasarrufunda bulunması gerekli olan temel bir noktadır.» *Das Finanzkapital*, s. 395.

şı olduklarını bu nokta oldukça iyi bir şekilde açıklamaktadır. Ve eğer ticaret, Marx'ın sözleriyle, «sabit sermayenin öğelerinin ucuzlaması»-nı sağlayacaksa kâr oranı artırılmıştır.*

Özellikle şu noktaya dikkat etmek önemlidir ki, iki ülke arasındaki ticaret bu ülkelerin birinde veya her ikisinde de üretilen değerin dağılımını etkileyebilir (örneğin açıklandığı şekilde artık-değer oranını değiştirerek) fakat ticaret bir ülkeden diğerine değer aktaramaz. Örneğin daha gelişmiş bir ülke sadece ticaret ile daha az gelişmiş bir ülkeden değer elde edemez. Böyle bir şeyi ancak bu ülkedeki sermaye yatırımları ile yapabilir. Çeşitli Marksist yazar bunun tersini, ticaretin geri ülkelerden daha yüksek derecede endüstrilemiş ülkelere değer aktarmasının gerçekleştirildiği bir yöntem olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin Otto Bauer bu tür ticaret ilişkilerini inceleyen şunları söylüyor:

«Daha yüksek düzeyde gelişmiş ülkenin sermayesinin organik bileşimi daha yüksektir... Marx bizim şu noktayı anlamamızı mümkün kılmıştır: kâr oranlarının eşitleme eğilimi nedeniyle her ülkenin işçileri sadece kendi kapitalistleri için değer üretmezler. Aksine olarak, her iki ülkede işçilerin ürettiği toplam artık-değer her iki ülkenin kapitalistleri arasında bölüşülür ve bu bölüşüm her birinde faaliyette bulunan emek miktarına göre değil de, her iki ülkede faaliyette bulunan sermaye miktarına göre yapılır. Fakat daha yüksek düzeyde gelişmiş ülkede aynı miktar emek ile daha fazla miktarda sermaye bir arada olduğundan, daha yüksek düzeyde kalkınmış olan ülke kendi ülkesinde faaliyette bulunan emek miktarına düştüğünden daha fazla bir artık-değer payı alır. Sanki her iki ülkede üretilen artık-değer ilk önce bir tek grup halinde yığılmış ve daha sonra sermayelerinin büyüklüğüne göre kapitalistler arasında bölüşülmüştür. Böylece daha gelişmiş ülkenin kapitalistleri sadece kendi işçilerini sömürmekle kalmazlar, fakat sürekli olarak daha az gelişmiş ülkede üretilen artık-değerin bir kısmına sahip çıkarlar.»**

Bauer'in tartışmasının eksikliği, kanıtlamaya çalıştığı şeyi var-

saymasıdır. Çeşitli ülkeler arasında kâr oranının eşitletmesinin sadece ticaret yoluyla gerçekleştirilebileceğini varsayıyor ve bundan da daha az sermayesi olan ülkeden görece olarak daha fazla sermayesi olan bir ülkeye artık-değer aktarmasının olacağı sonucunu çıkarıyor. Bu sonuç gerçekten ilk önce ileri sürülen varsayımdan çıkıyor, fakat bu temel varsayım yanlış. Aynı ülke içinde iki tekeli endüstri kolu arasında kâr oranları artık nasıl sadece ticaret ile eşitlenmezse, iki ülke arasındaki ticaret de kâr oranını eşitleyemez. Bauer, Marx'ın rekabet ve sermayenin hareketliliği varsayımlarına dayanan kâr oranlarının eşitletmesi kuramını, bu kuramın geçerli olması için gerekli olan koşulların mevcut olmadığını göz önüne almadan ülkeler arasındaki ticarete uyguluyor.

Sermaye ihracının olmadığı varsayımını bırakır bırakmaz durum değişiyor. Şurası açıktır ki düşük-kârlı ülkelerdeki kapitalistler (genel olarak, birikimin en ileri düzeyde olduğu ülkeler) daha yüksek kâr oranının olduğu ülkelere sermaye ihraç edeceklerdir. Şimdi kâr oranları, daima olduğu gibi, gerekli risk primlerini göz önüne alarak, belli bir düzeye doğru yavaşacaktır. Ayrıca düşük-kârlı ülkelerdeki kapitalistler iki açıdan fayda sağlayacaklardır. Dobb bu konuyu sömürgelerdeki yatırımla ilgili olarak şöyle açıklıyor:

«Bu (sömürgelerdeki yatırım) sadece ihraç edilen sermayenin ihraç edildiği yerde eğer ülke içinde yatırılsaydı elde edeceği kâr oranından daha yüksek bir kâr oranı elde edeceği anlamına gelmez. Aynı zamanda, ülke içindeki kâr oranının da, bu yatırım olmasaydı olacağı düzeyden daha yüksekte gerçekleşmesi eğilimini yaratır. İkinci sonucun nedeni, metropolde yatırım alanı arayan bol miktardaki sermayenin kârlı sömürge yatırım alanı sayesinde azalması, emek piyasasındaki baskının hafiflemesi ve kapitalistlerin ülke içinde işgücünü daha düşük bir fiyatla satın alabilmeleridir... Sermaye bu şekilde ikili bir kazanca sağlamaktadır: ülke dışında elde ettiği daha yüksek kâr oranı ve ülkede yüksek 'artık-değer oranını' devam ettirebilmesi.»'

Şu noktaya dikkat edilmelidir ki, uluslararası düzeyde kâr oranlarının eşitletmesi uluslararası düzeyde artık-değer oranlarının eşitletmesi uluslararası düzeyde artık-değer oranlarının eşitletmesini gerekli kılmaz. Ulusal sınırlar emeğin serbestçe hareket etmesini önlediği sürece sermayenin elde ettiği kâr oranı her yerde aynı olsa bile herhangi bir nedenle bazı ülkelerin işçileri diğerlerine göre daha fazla sömürülmeye devam edeceklerdir.

* Hatırlanacağı gibi, bu, Marx'ın ele aldığı kâr oranının düşme eğilimine karşı işleyen etkenlerden biridir.

** *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, s. 246-7. Grossmann da aynı görüşü ileri sürüyor: *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, s. 431 ve devamı. Grossmann'ın, bunun aynı zamanda Marx'ın da görüşü olduğunu gösterme çabaları inandırıcı değildir. Aynı sorunun Smith ve Richardo tarafından karşıt bir şekilde ele alınmasıyla ilgili olarak Marx'ın tavrı için, bkz. Dobb, *Ekonomi Politik ve Kapitalizm*, s. 229-30. Dobb da temelde yukarıda metinde varılanlara benzer sonuçlara varıyor.

Sermaye ihracının genel etkisi sermaye ihracatçısı ülkelerde birikim sürecinin gelişmelerinin olgunlaşmasının geriye bırakılması ve bu gelişmelerin sermaye ithal eden ülkelere ortaya çıkmasının hızlandırılmasıdır. Kısaca, sermaye hareketleri ile dünya ekonomisinin çeşitli parçalarında kapitalizmin gelişme hızının eşitlenmesi eğilimi ortaya çıkar.

Bundan sonraki çözümleme ticaret serbestliğinin ve sermaye hareketleri serbestliğinin genel kural olduğu bir dünya ekonomisi tablosu çizmektedir. Eğer bu gerçekçi bir varsayım olsaydı, kapalı bir (kapitalist, çev.) sistem ile ilgili çözümlememiz dünyanın politik olarak farklı bölgelere bölünmüş olduğu gerçeğini göz önüne alan bazı küçük değişiklikler ile geçerli olacağı sonucuna varabilirdik. Gerçekte ise bu varsayım gerçekçi olmaktan çok uzaktır. Kapitalist dönemin başlangıcından beri ülkeler arasındaki ilişkiler belli bir ölçüye kadar ekonomi politikasından, yani belirli ekonomik amaçlara varmaya yönelik devlet faaliyetinden oluşmaktadır. Burada açıklanamayan tarihsel nedenlerle uluslararası alanda bir değil de çok sayıda kapitalist devlet olması dolayısıyla, belli bir ekonomi politikası (değişik şekillere bürünse bile) yerine farklı ve çoğu zaman birbirleriyle çatışan ekonomi politikalarının etkilerini göz önüne almak zorundayız. Bu durumun uluslararası ekonomik ilişkilerin izlediği yol üzerinde önemli etkisi vardır. Bundan belki de daha önemli olarak, ilgili ülkelerin iç yapıları üzerinde etki yapar ve bu yapıları değiştirir. Bu nedenle dünya ekonomisinden bahsederken sadece mal üretim ilişkilerinin (gittikçe kapitalist nitelikte) akla gelebilecek en geniş alana yayılması- nı kastetmiyoruz. Aynı zamanda dünya ekonomisini oluşturan parçalarda meydana gelen niteliksel değişiklikleri de belirtiyoruz.

Uluslararası ekonomi politikalarının sonuçları ve niteliğinin incelenmesine devam etmeden önce bu alanda devlet faaliyetini belirleyen bazı temel etkenlere işaret edelim. Daha önce belirtildiği gibi, kapitalist gelişme sürecinde ortaya çıkan ekonomik sorunları çözmek için devlet faaliyete geçirilir ve kapitalist sınıf devlet organlarını kontrol ettiği için, bu amaca varmak doğrultusundaki baskı için içindeki kapitalist çıkarların önemi oranında artar. Uluslararası alanda yeni sorunlar sürekli olarak ortaya çıkıyor. Bunun bir nedeni değişimin kapitalizmin bir özelliği olması, diğer daha önemli bir nedeni ise dünya ekonomisinin değişik bölümlerinin farklı hızlarla değişimleri ve böylece birbirlerine olan göreceli durumlarının çok düzensiz olmasıdır. Ayrıca her ülke diğerleri tarafından uygulanmaya başlanan politikalara göre kendi politikasını değiştirmek zorundadır. Uluslararası tica-

ret ve sermaye hareketlerinde çıkarları olanlar, kural olarak kapitalist sınıfın büyük ve etkin bölümleri ve bunlara ek olarak kendileri kapitalist olmadıkları halde mal satışına bağlı olan büyük toprak sahipleri ve bağımsız köylü ve çiftçilerdir. Bu grubun kapitalistler dışındaki ögeleri de genel olarak iktidarda pay sahibidirler. İşçi sınıfının ise uluslararası ilişkilerde doğrudan doğruya çıkarı çok azdır, çünkü satmak zorunda olduğu mal olan işgücü, niteliği gereği, yöresel olarak satılmak zorundadır ve ulusal sınırlar ötesinde satılamaz. Bunun sonucu olarak da uluslararası ekonomi politikasının oluşmasında işçi sınıfı çok az bir baskı yapabilir. Böylece uluslararası ekonomi politikasının oluşumu hâkim sınıfın parçası ve iktidarda gücü olanların elindedir. Bugünkü şartlar altında devlet gücünün kullanılmasına karşı olan muhalefet en düşük düzeydedir ve ekonomi politikasının gerçek içeriği hâkim sınıfın çeşitli bölümleri arasındaki çıkar karşıtlığının sonucuna bağlıdır. Son olarak şu noktaya işaret edilmesi son derece önemlidir: uluslararası ilişkilerde kabul edilen herhangi bir politikanın hiç olmazsa bir kısmı yabancılara karşı yöneltilmiştir ve buna dayanarak ve milliyetçilik, yurtseverlik ve yabancılara karşı düşmanlık duygularına hitap edilerek, toplumun hemen tümünün onayı ve hatta desteği sağlanabilir. Devlet müdahalesini bir ulusun iç işlerinde bu şekilde ortaya koymak çok daha zordur ve devletin uluslararası alanda daima çok daha aktif olma eğiliminin nedenlerinden biri hiç şüphesiz budur.

2. Rekabet Döneminde Ekonomi Politikası:

Rekabetçi kapitalizm döneminde (kabaca, ondokuzuncu yüzyılın ilk yetmiş yılı) kapitalist ülkelerin dış ticaretle ilişkili ekonomi politikaları aşağı yukarı bir veya iki temel modele uygundu. Sadece İngiltere'de uygulanan birincisi serbest ticaret politikası, kapitalist dünyanın geri kalan kısmında geçerli olan ikincisi ise endüstri üretimi için sınırlı koruma politikası idi. Bizim amaçlarımız açısından sınırlı koruma politikası Amerika Birleşik Devletleri'nin durumu ile açıklanabilir. Sıra ile her ikisini inceleyelim.

İngiltere onsekizinci yüzyıldan, endüstrisi diğer herhangi bir ülkeden çok daha ileri olarak çıktı. Endüstri devriminin öncüsü olan tekstil, madencilik ve metalurji endüstrileri hemen hemen başlangıçlarından beri ihracat pazarlarına bağımlıydılar ve yabancı rekabettan korkacak bir şeyleri yoktu. Diğer taraftan bir gümrük vergisi ve ihracat primleri sistemiyle politik olarak hâlâ üstünlüğünü sürdüren toprak sahiplerinin çıkarları iyice korunmuştu. İngiltere'de hasat kö-

tü gittiğinde ve fiyatlar yüksek olduğunda yabancı tahılların ithalatını kontrol altında tutmak için gümrük vergileri, ülke içi arzı azaltmak ve hasat iyi olduğunda fiyatları yüksek tutmak için ihracat primleri vardı. Nüfusun artması ve endüstri merkezlerinde yoğunlaşmasıyla birlikte düzenli olarak tarımsal ürünler ithal etmek gerekli oldu ve tüm tarımsal koruma sisteminin endüstri sermayesinin çıkarlarıyla tam olarak zıtlığı kısa sürede açıklık kazandı. Bu noktada da Tahıl Kanunlarının kaldırılması için meşhur mücadele başladı ve 1846 yılında serbest ticaretin zaferi ve toprak sahipleri sınıfının elinden geride kalan politik gücün çoğunun alınmasıyla sona erdi. Hilferding bu mücadelenin temelinde yatan konuları hayranlık verici bir açıklıkla anlatmaktadır:

«İthalatçıların yabancı endüstri mallarının ithalatından korkacakları bir şey yoktu, çünkü kendi işletmeleri teknik ve ekonomik bakımlardan çok daha üstündü. Fakat diğer taraftan tahıl fiyatı 'emek fiyatında' en önemli öğeyi oluşturuyordu ve bu etken endüstri maliyetlerinin belirlenmesinde çok önemliydi, çünkü sermayenin organik bileşimi hâlâ düşüktü ve toplam ürün değeri içinde canlı emeğin payı buna uygun olarak yüksekti. İngiliz gümrük vergileri seferberliğinin açıkça belirtilen dürtüleri bir taraftan hammaddelerin, diğer taraftan işgücünün fiyatının ucuzlaması idi.»

Ricardo, bilinen açık sözlülüğüyle, serbest ticareti ağırlıkla bu terimlerle haklı göstermeye çalışıyordu. Fakat Ricardo'nun tilmizleri çoğunlukla artan kullanımı değerleri yoluyla ortaya çıkan avantajların ticarete bulunan ülkelerin halklarının çoğunluğuna gideceğini ileri sürüyorlardı. İşçi sınıfının bu mücadeleye doğrudan doğruya çok az katılması, fakat endüstriciler ile toprak ağaları arasındaki ayrılıktan fabrika kanunları için yürüttüğü kendi kampanyası açısından yararlanması dikkat çekicidir.

İngiltere'de serbest ticaret zaferi kazanılırken benzer bir mücadele de, değişik rollerle Amerika Birleşik Devletleri'nde veriliyordu. Burada endüstri daha çocukluk aşamasındaydı ve son derece sınırlı bir alan dışında İngiliz ürünleriyle başarılı olarak rekabete girebilecek durumda değildi. Diğer taraftan tarım ve özellikle güneydeki köle ekonomisinin temel dayanağı olan pamuk tarımı gittikçe artan bir ölçüde bir ihracat pazarına bağımlıydı. Ayrıca tarımcı sınıflar endüstri ürünlerini mümkün olduğu kadar ucuz olarak satın almak istiyorlardı. Bunun sonucu olarak başlangıç aşamasında olan, özellikle kuzeydoğu eyaletlerdeki Amerikan endüstriciliği koruyucu gümrük ver-

gileri için gürültü yaparken, eski güneyin liderliğini yaptığı tarım ise serbest ticaret sistemini savunuyordu. Bu konu belli bir noktaya kadar bir dizi taviz aracılığıyla oldukça uzun bir süre çözüme bağlandı. Gümrük vergileri kondu, fakat bunlar endüstrinin gelişmesini desteklemekten çok devlet hazinesini doldurmaya yarıyordu. Genel olarak, sistem koruyucu bir sistem olmaktan çok serbest ticaret sistemi olmaya devam etti, fakat bu hiç biri için de gerçekten tatmin edici bir durum değildi. Bu şartlar altında, gümrük vergileri sorunu kuzey ve güney arasında İç Savaş'a kadar giden yolda temel zıtlıkla noktalardan biri oldu. Kuzeyin zaferi ile serbest-ticarete çıkarı olanların belkemiği kırıldı ve Amerika Birleşik Devletleri, süratle gelişen endüstrileri için büyük ölçüde artırılmış bir koruma sürecine girdi.

Görüyoruz ki endüstri sermayesinin politik hâkimiyeti İngiltere'de serbest ticaret politikasına yol açarken Amerika Birleşik Devletleri'nde koruma politikasını doğuruyor ve her iki ülkede de endüstrinin yapısı bu dönemde büyük ölçüde rekabetçidir. Bu nedenle rekabetçi kapitalizmin uluslararası düzeyde belli «bir» ekonomi politikasından bahsetmek hatalıdır. İki temel politika vardır (pek tabii ki küçük değişikliklerle) ve hangisinin uygulanacağı bir ülkenin bulunduğu gelişim aşamasına ve ilişkilerini sürdürdüğü diğer ülkelere göre durumuna bağlıdır. Bu nokta ile bağlantılı olarak üzerinde durulması gereken bir diğer nokta daha vardır. Her iki ülkede de endüstri sermayesinin sözcükleri tarafından ileri sürülen kuramlar temelde aynı idi. Bu ülkede (Amerika Birleşik Devletleri'nde, çev.) koruyuculuğun Henry Carey gibi savunucuları, serbest ticaretin eninde sonunda üstünlüğü konusunda İngiliz serbest ticaretçileri ile aynı fikir dedirler. Fakat onların görüşüne göre Amerika Birleşik Devletleri gibi endüstrici geri ülkeler, korumayı İngiltere'ye yetiştirmek için geçici bir araç olarak kullanmalıydılar (çocukluk-dönemindeki endüstri görüşü denilen şey). Daha ileri ülke ile eşitlik sağlanacak şekilde sermaye araçları ve maharet elde edildiğinde, gümrük vergileri serbest ticaret lehine ortadan kaldırılmalı ve her ülke uluslararası işbölümünün tüm üstünlüklerinden yararlanabilmelidir. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki, ancak belli özel koşullar altında uygulanmakla beraber, serbest ticaret rekabetçi kapitalizmin ideolojisidir.

Rekabet dönemindeki ekonomik politikasının ikinci bir yönü de ekonomik olarak ileri ülkelerle ekonomik sistemleri çoğunlukla pre-kapitalist olan dünyanın geri bölgeleri arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Bu nokta ile bağlantılı olarak Merkantilist dönemin, onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyılın ta içlerine kadarki dönemin temel özelliği

hatırlanmalıdır. En önemli ticaretçi uluslar (İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere) dünya çapında sömürge imparatorlukları kurmuşlardı ve bu ülkelerin ikisi veya daha fazlası arasında sık sık silahlı çatışmaları içeren bir ilişkiler süreci vardı. Sömürge sisteminin temelinde yatan ana amaç üç taneydi: sömürge ticaretiyle uğraşan tüccarın güvenliği ve mülkiyetini korumak (çoğunlukla tekelleri ticaret şirketlerinin), yabancı tüccarların rekabetini önlemek ve anavatan ile sömürge arasındaki ticareti, ticaretten sağlanan faydalardan arslan payı anavatanına düşecek şekilde düzenlemek. Merkantilizm, böylece aktif ve saldırgan bir sömürge politikası yürütülmesi ile belirtildi.

Öndokuzuncu yüzyıl ani bir değişmeye şahit oldu. İspanya ve Hollanda zaten dünya ekonomisinin gelişimi üzerinde önemli bir etki yapamayan ikinci sınıf güç olmuşlardı. Fransa Napolyon savaşlarındaki yenilgisinden sonra ülke içi ekonomisini endüstri temeline dayanarak yoğun bir şekilde geliştirmeye çalışıyordu. Büyük sömürgeci güçler arasında yalnız İngiltere hemen kendi isteğine bağlı olarak imparatorluk çıkarlarının alanını genişletecek ve dünyanın geri bölgelerini sömürmesini yoğunlaştırabilecek durumdaydı. Fakat böyle bir şey gerçekleşmedi; tam tersine, rekabetçi endüstri sermayesinin hâkimiyetinin ortaya çıkışı sömürge politikasının yönünü değiştirdi. Merkantilist sistemin ayrıntılı kısıtlamaları ve düzenlemeleri sermayenin yayılmasına ve istediği faaliyet alanına girmesine engel teşkil eden ayakbağları olarak görüldü. İngiliz fabrikalarının ürünleri dünyayı fethetmek için tamamıyla kendilerine ait ayrıcalıklara gerek duymuyorlardı. İmparatorluğun sürdürülmesi pahalı idi ve birçoklarına gereksiz gözüküyordu. Sömürge politikası dahil, Merkantilizmin hemen hemen her yönü Tahlil Kanunlarının yanı sıra serbest ticareti savunuların sert saldırılarıyla karşılaştı. Şundan emin olmalıyız ki, sömürgelerin gerçekten serbest bırakılmaları radikal serbest ticaretçilerin dışında kimsenin talebi olmadı. Hayatın ve mülkiyetin güvenliğinin gerekleri aceleci faaliyetler istemiyordu ve hükmetmekte olan sınıfın önemli öğelerinin iş ve düzenli aylık gelir olarak çıkarlarını hesaba katmak gerekiyordu. Bu yüzyılın ortalarında yeni önemli bölgelerin İngiliz hâkimiyeti altına sokulduğu bile doğrudur. Bütün bunlara rağmen, sömürgelerle ilişkiler önemli ölçüde liberalleşti ve insanlar her yerde geri ülkelerin medenî bir toplumun hak ve sorumluluklarını yüklenebilecek kadar iyi şekilde eğitilmiş olacakları ve dünya uluslar topluluğu içinde kendi kendilerini yöneten birimler olarak yerlerini alacakları günü güvenle bekliyordu.

Rekabet döneminde sermaye ihracına gelince, bunun ekonomi

politikasının yapısını etkileyen önemli bir sorun olma durumuna henüz gelmediğini söylemek uygun olur. Bu dönemi nitelleyen özellikler olan süratli nüfus artışı ve endüstrileşmenin ilerlemesi, düzenli kapitalist ilişkilerin kurulmuş olduğu ülkelerin çoğunda sermaye birikimi için geniş olanaklar yarattı. Bu şartlar altında ve kaçınılmaz bazı riskler düşünüldüğünde kapitalistler kendi ülkelerinin sınırları dışında karlı yatırım alanları aramak için dağılmadılar. İngiltere bir istisna teşkil etti (Hollanda ve hâlâ bütünleşmesini tamamlamamış Almanya'daki bazı mali merkezler de eklenmelidir), fakat İngiliz sermayesi, İngiliz hükümetinden asgarî ilgiyi gerekli kılacak şekilde ülke dışında tatmin edici koşullarda yatırım olanakları buldu. Hatırlanacağı gibi, bu dönemdeki İngiliz sermaye ihracının büyük bir kısmı Amerika kıtasına ve süratlenen Amerikan birikimi ile içiçe geçtiği Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. Pre-kapitalist ekonomi şekillerini yıkarak veya uyanmakta olan milliyetçiliğin ortaya çıkardığı tehlikeleri defederek geri bölgelerde sermaye yatırımı için uygun şartların yaratılması sorunu hâlâ büyük ölçüde geleceği aitti.

Şimdi rekabetçi kapitalizm döneminde ekonomi politikasının ana özelliklerini özetleyelim. Dünya ölçüsünde tüm diğerlerini gölgede bırakan en önemli etken İngiliz endüstriciliğinin önde gelen rolü idi. Bu durum, İngiltere'de serbest ticaret politikası ve daha az gelişmiş endüstri devletlerinde sınırlı bir koruma politikası (tarımsal üreticilerin muhalefetine rağmen) ortaya çıkarttı. Sömürgecilik alanında ise en önemli rakipleri safdışı etmesi veya yenmesine rağmen İngiltere daha önceki dönemin saldırgan ve yayılmacı yolundan ayrıldı. Tahlil Kanunlarının ve tekelleri ayrıcalıklarının ve Merkantilizmin kısıtlamalarının yanı sıra sömürge sisteminin kendisi de endüstri sermayesinin sözcüleri gözünde itibarını yitirdi. Fakat bunun tamamıyla terk edilmesi, çeşitli nedenlerden dolayı, gelecek için bir ümit olarak kalmıştır. Son olarak, sermaye ihracı ekonomi politikasını etkileyen önemli bir sorun haline gelmemiştir.

3. Ekonomi Politikasının Değişmesi:

Öndokuzuncu yüzyılın son 25 yılında kapitalist dünyanın her yerinde ekonomi politikası yöntem ve amaçlarında büyük değişiklikler oldu. Üç temel etken bu değişikliği meydana getirdi: 1) Almanya, Amerika Birleşik Devletleri gibi İngiltere'nin endüstriyel üstünlüğüne karşı çıkabilecek ülkelerin ortaya çıkması; 2) Tekelleri kapitalizmin ortaya çıkması; 3) En gelişmiş kapitalist devletlerde birikim sürecinin zıtlıklarının olgunlaşması. Her ne kadar birbirlerinden ayrılamayacak

şekilde birbirleriyle bağlantılı iseler bile, kuramsal amaçlarla bu üç etkenin ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Tekelin uluslararası alanda ekonomi politikası üzerindeki etkileri ile başlayalım.

Tekelin amacı fiyatın artırılması ve arzın sınırlandırılması yoluyla aşırı kârların elde edilmesidir. Fakat eğer yabancı üreticiler tekelcinin pazarına girebilirlerse, bu amaca varmak imkân dışı olur. Bunun sonucu olarak tekeli sermaye gümrük vergileri ister. Ayrıca bu gümrük vergileri sadece yabancıların elindeki avantajları eşit hale getirecek kadar yüksek olmanın ötesinde (bu tür avantajlar rakipleri yerine tekelciye de ait olabilir), bütün koşullar altında bu yabancıyı pazar dışında tutacak yükseklikte olmalıdır. Tekelci için, «daha yüksek gümrük vergileri için çabalamak, kâr için çabalamak gibi sınırsızdır.»³ Bu gerçek bile kendi başına koruyuculuğun karakterinde temel bir değişikliği gösteriyor. Bu nokta Hilferding tarafından güzel bir şekilde anlatılmıştır:

«Eski gümrük vergisi politikasının görevi... korunmuş sınırlar içinde bir endüstrinin büyümesini hızlandırmaktır... Kapitalist tekel-ler döneminde durum farklıdır. Bugün en güçlü, en fazla ihracat yapabilecek endüstriler, dünya pazarında rekabet edebilme kapasitesinden kimsenin şüphelenmediği ve eski kurama göre gümrük vergilerinin hiç bir çıkar sağlamaması gereken endüstriler daha yüksek koruyucu gümrük vergileri istiyorlar.»⁴

Hikâye burada bitmemektedir. Tekelcinin uygulamak zorunda kaldığı arzın kısıtlanmasının önemli dezavantajları vardır. Bu durum tesis kapasitesinden en elverişli şekilde faydalanılmasını engellemekte ve büyük-çapta üretimin faydalarından tam anlamıyla yararlanılmasını önlemektedir. Ayrıca tekelcinin birikmiş sermayesinin kendi üretim tesislerini genişletme yerine başka alanlarda yatırıma kanalize edilmesini zorlamaktadır. Bunun sonucu olarak bu dezavantajları ortadan kaldırmak için ihracata başlar ve dünya pazarının mümkün olduğu kadar büyük bir parçasını kendine almak için yabancı rakiplerinin fiyatlarının altında fiyatlarla mal sürer. Böyle yapabilmesinin nedeni, yabancı rekabetten korunmuş ülke içi pazardan elde ettiği aşırı kârlardır. Büyük çapta üretimin daha düşük maliyetleri, ülke içi faaliyetlerindeki kârı artırabilir ve yabancı ülkelerdeki satışlardan, sermayesini ülkedeki tekelleşmemiş endüstrilerden birine yatırması durumunda elde edeceği kazançtan daha fazla kâr elde etmesini mümkün kılar. Yabancı ülkeler satışları ülke içinde korunmuş bir teke-

lin kârıyla «primlendirmek» «damping» olarak bilinmektedir. Hilferding bunun sonuçlarını şöyle açıklıyor:

«Prim sisteminin gelişmesiyle birlikte koruyucu gümrük vergilerinin fonksiyonu tamamiyle değişmekte ve hatta tam tersine dönmektedir. Ülke içi pazarların yabancıların eline geçmesini önleyen savunma araçları olma durumundan yabancı pazarları fethetme aracı olmaya, zayıfın kendisini koruduğu bir silah olma durumundan gücünün elinde bir saldırı silahı haline gelmiştir.»⁵

Aynı endüstrideki çeşitli ulusal tekel-ler aynı zamanda dünya pazarında sıkı bir rekabete girip kendi payını büyütme için belki de damping uygulamasına başvurdu mu ülke içinde tekel-lerin oluşmasıyla ortadan kaldırılan boğaz boğaza rekabet uluslararası alanda yeniden ortaya çıkar. Bunun sonucu da genel olarak benzerdir, yani mücadele veren gruplar arasında mevcut iş olanaklarının bir anlaşma ve belki de uluslararası bir kartelin oluşumuyla bölüşmektir. Bazı yazarlar bu uluslararası kartellerin kapitalist ülkelerin çıkarları arasında gittikçe artan bir uyumluluğun belirtisi olduğuna inanıyorlar. Bu bir hatadır. Bu daha ziyade anlaşmayı imzalayan taraflardan biri kendini yeteri kadar güçlü hissettiği ve anlaşmayı bozmada avantajı olduğuna inandığı zamana kadar uyacağı bir barış anlaşması niteliğindedir. Farklı ülkeler eşit olmayan hızlarla geliştikleri için böyle bir zamanın gelmesi kaçınılmazdır. Uluslararası kartel, sadece mevcut durumun, üyelerin faydasız zararlara uğramalarını önlemek amacıyla geçici olarak düzene sokulması için bir araçtır. Uluslararası kartel hiç bir zaman ulusal tekel-ler arasındaki temelde yatan çelişkilerin ortadan kaldırılması için bir araç değildir.*

Tekelin diğer iki etkisinden de bahsedilmelidir. Tekelin sermaye birikimi alanını kısıtladığı ve tekelcinin ihracat pazarını genişletmedeki çıkarını artırdığına işaret etmiştik. Tekel aynı zamanda sermaye yatırımları için kârlı alanlar aranmasını da gerekli kılar. Diğer bir deyişle, sermaye ihracına yeni bir güç kazandırır. Yabancı ülkelerde yatırım arayan sermaye tekelcinin kendisinin olduğu süreçte, sermaye ihracı genellikle «doğrudan doğruya yatırım» şeklindeki özel şekilde olur, yani yabancı ülkelerde ana şirketin şubeleri olan fabrikalar kurulur. Tekelci gümrük vergileri veya başka nedenlerle ilgili ülkelere ihracatını artıramıyorsa, durum özellikle böyle olacağı benzetilmektedir. Son olarak, tekelci sermayenin en büyük dileği bir ta-

3 a. g. e., s. 386.

4 a. g. e., s. 384-5.

5 a. g. e., s. 389.

* Bu noktayı Hilferding güçlü bir şekilde ele almıştır: *Das Finanzkapital*, s. 392-3, Lenin de aynı konuyu vurguluyor: *Emperyalizm*, Bölüm v.

raftan tekelleştirilmiş ürünlerin miktarının artırılması ve diğer taraftan korunmuş pazarın genişletilmesidir. Bu amaçların her ikisi de tekelinin kendi ülkesinin siyasi hâkimiyeti altındaki toprakların artırılmasını gerektirmektedir. Tekelcilerin bütün dünyadan haraç toplamakta kullanılmak için az bulunan hammaddelerin tümünü ellerine geçirmeleri arzusu da özellikle güçlüdür ve devletten tavizler ve koruyuculuk sağlandığı sürece, yani bu hammaddelerin üretildiği bölge, tekeli devlet kontrolü altında ise bu amaca çok daha **süratle** varılabilir. Değerli hammaddeler üreten sömürgelerin elde edilmeğe çalışılmasının tek ve hatta en önemli nedeni, sık sık ileri sürüldüğü gibi anavatan için bir **arz kaynağının** elde edilmesi değildir. Amaç daha ziyade anavatandaki tekeller için bir **aşırı kâr kaynağı** elde etmektir. Tekelcinin yabancı rekabetten korunmuş pazarının genişlemesi de benzer şekilde toprak elde edilmesini gerektirmektedir, çünkü ancak bu yolla ulusal gümrük sistemi sınırları içine yeni müşteriler sokulabilir. Tekelci kendi ürünlerini pazarda hâkim kılacağına inandığı sürece elde edilen bu yeni toprakların endüstrice geri veya gelişmiş olması ilke olarak fazla bir değişiklik yapmaz. Yakındaki endüstri devletleri ve çok uzaktaki sömürgeler, tekelinin değirmeninde aynen öğütülür. Bunun sonucu olarak sömürgecilik ve toprak politikası açısından, tekeli sermaye yayılma ve yeni topraklar katma taraftarıdır.

Dünya arenasında İngiltere'nin endüstriyel üstünlüğüne karşı çıkabilecek yetenekte ülkelerin ortaya çıkışı önem verilmesi gereken bir konudur. Eğer bu gelişimde dönem noktalarını aramak gerekirse, hiç şüphesiz Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İç Savaş ve Avrupa kıtasında Fransız-Prusya Savaşı (Alman birleşme savaşlarının en üst noktası olarak) seçilecektir. Bu olaylar, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'nın ve askerî yenilgisine rağmen daha az önemde Fransa'nın güçlü endüstri ulusları olarak ortaya çıkmalarını belirtmektedir. Bu yeni şartlar altında ülke içi pazarı açısından korkacak bir şeyi olmayan İngiliz sermayesi, uluslararası pazarda gittikçe sertleşen bir rekabet bekleme durumundaydı. Artık dünyayı kendine ayrılmış bir alan olarak kabul edemeyecekti. Yeni bölgelerde rekabetle karşılaşma olasılığının yanı sıra, acil olmasa da, daha önce yerleşmiş olduğu yerlerden bile atılmak tehlikesi vardı.

Bunun ani sonucu imparatorluk bağlarının güçlendirilmesi ve her alanda saldırgan sömürge politikasının yeniden canlanması oldu. 1875 yılında yüzde 10'undan azı yabancı hâkimiyeti altında olan Afrika'nın hemen hemen tümü daha sonraki yirmibeş yıl içinde Av-

rupa ulusları tarafından paylaşıldı. Hâlâ Kuzey Amerika kıtasının boş alanlarına insan yerleştirmeye çalışan Amerika Birleşik Devletleri bile, yüzyılın sona ermesinden önce İspanyol-Amerikan Savaşı nedeniyle sömürgeciler listesine dahil oldu.

İmparatorluk kurmada bu yeniden ortaya çıkan faaliyetin büyük bir çoğunluğu koruyucu ve geleceğe dönük nitelikteydi. Bir ülke bir bölge üzerinde hak iddia edince, diğer ülkelerin vatandaşlarının burada iş faaliyetinde bulunmalarında hiç olmazsa bazı ciddi dezavantajların olması sağlanıyordu. Bunun sonucu olarak İngiliz kapitalistleri kendi ülkelerinin toprak elde etmesiyle az bir şey kazanabilirken, Fransa veya Almanya'nın toprak elde etmesinden çok şey kaybetmektedirler. Sahnede rakiplerin gözükmesiyle birlikte her ülke diğerlerinin saldırılarına karşı kendi durumunu korumak için her çabaya başvurur. Elde edilen sonuç zarar olarak gözükebilir, fakat bunun böyle olmasının nedeni, ölçümlemenin uygun olmayan bir temele göre yapılmış olmasıdır. Önemli olan daha önce varolan duruma göre kazanç veya zarar değil, bir rakibin ileri geçmesi halinde meydana gelebilecek kazanç veya zarardır. Bu, tekeli ekonomisinde yaygın uygulaması olan bir ilkedir. Sömürge imparatorluklarının kurulmasına uygulandığında, bu ilkeye koruyucu toprak elde edilmesi ilkesi demek uygun olacaktır.* Bazı noktalarda yakından ilişkili olan diğer bir konu ise o dönemde az değeri olan veya hiç değeri olmayan, fakat gelecekte değerlendirilebilecek olan toprakların elde edilmesidir. Buna da geleceğe dönük toprak elde etmesi ilkesi denebilir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yeryüzünün henüz el konulmamış topraklarının kapışılmasında koruyucu ve geleceğe dönük toprak elde etmeleri çok önemli bir rol oynamıştır. Son olarak, stratejik nitelikteki hesapları da unutmamalıyız. Bir imparatorluk askerî açıdan savunulabilir olmalıdır ve bu da iyi şekilde yerleştirilmiş kara ve deniz üsleri, haberleşme kanalları ve benzerlerini gerektirir.

Sömürgelere karşı tavırda, incelemekte olduğumuz değişme İngiltere'nin dünya ölçüsündeki endüstriyel üstünlüğüne ciddi rakiplerin ortaya çıkmasından doğmuştur. Tekel olgusunun ekonomi politikası üzerindeki etkisiyle ilgili önceki çözümlememiz yeni sömürge politikasının ondokuzuncu yüzyılın son on yıllarında tekeli ser-

* Emperyalizm konusunu ele alan Marksist yazarlar genel kural olarak sömürge imparatorluklarının yayılmasında bu etkeni yeterli ağırlığı vermemişlerdir. Önemli bir istisna Grossmann' dir: *Das Akkumulations - und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, s. 450 ve devamı.

mayenin ortaya çıkmasıyla büyük ölçüde güçlendiğini açıklığa kavuşturmalıdır.

Ekonomi politikasının değişmesine katkıda bulunan üçüncü temel etken ise ileri kapitalist ülkelerde birikim sürecinin gelişmelerinin olgunlaşmasıdır. Bunun altında yatan kuram ayrıntılı olarak daha önce sunulmuştur ve burada tekrarlanmayacaktır.* Sadece şu noktaları hatırlatmak yeterlidir: kâr oranının düşme eğilimi ve eksik-tüketim eğilimi, birikim sürecinin önüne gittikçe büyüyen engeller koymaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki birikim gittikçe artan bir ölçüde ücretlerin düşük ve kârların yüksek ve emek arzının potansiyel olarak bolluğu ve endüstrileşmenin düşük düzeyi sayesinde hiç olmazsa geçici olarak eksik-tüketim tehlikesinin ortadan kaldırıldığı geri bölgelere sermaye ihracı** şeklini almaktadır. Fakat geri bölgelerde sermayenin her şeyi kendisini kabul etmek için bekler bulduğu sanılmasın. Yerli nüfusun kendi hayatını kazanmak için alışlagelmiş yolları vardır ve bunlar küçük ücretlerle yabancı sermayenin hizmetine girmeye pek hevesli değillerdir. Bunun sonucu olarak bu bölgeler kapitalist devletin yargı alanına dahil edilmeli ve kapitalist üretim ilişkilerinin büyümesi zor yoluyla gerçekleştirilmelidir. Hilferding şöyle yazıyordu:

«Daima olduğu gibi, sermaye kendisini ilk defa kendi gelişimine engel oluşturan ilişkilerle karşı karşıya bulunca ve bu ilişkiler ekonomik süreçlerle ancak zaman içinde ve çok daha yavaş yenilecekse, sermaye devlet gücüne başvurur ve bu gücü, gerekli olan hür ücretli proletaryanın yaratılması için zor kullanılarak mülksüzleştirme hizmetini yerine getirmeye kullanılır. İlk zamanlarda Avrupa köylülerinin veya Meksika ve Peru'daki Hintlilerin veya günümüzde olduğu gibi Afrika zencilerinin durumları bu açıdan aynıdır.»⁶

Geri ülkelere sermaye ihracının aktif sömürge politikasına yol açmasının, tek olmasa bile birinci nedeni budur. İkinci bir neden de şudur: sermaye ihraç edebilme aşamasına varan ileri ülkelerin sayısının artması ile birlikte en kârlı yatırım alanları için mücadele yoğunlaşmakta ve her ülkenin kapitalistleri, yardım için kendi hükümetlerine başvurumaktadırlar. Bu yardım en kolay şekilde geri bölgeleri diğer ülke vatandaşlarının (iş olanaklarından, çev.) kısmen veya tamamen mahrum bırakıldıkları sömürgeler şekline sokmakla

6 a. g. e., s. 401.

* Bu bölümü derlemeye alınmamıştır, (çev.).

** Lenin şöyle açıklıyor: «Sermaye ihracı gereği, birkaç ülkede kapitalizmin 'aşırı derecede olgunlaşması' gerçeğinden doğmaktadır.» *Emperyalizm*, s. 58.

sağlanmaktadır. Burada da koruyucu ve geleceğe dönük dürtüler rollerini oynamaktadırlar. Son olarak, sömürge politikası için üçüncü bir dürtü ortaya çıkmaktadır. Tekrar Hilferding'den aktarma yaparsak:

«Yeni açılan topraklara ithal edilen sermaye, bu davetsiz misafirlere, asalaklara karşı halkın gittikçe büyüyen muhalefetini ve ulusal bilincin ortaya çıkmasını doğurur... Eski toplumsal ilişkiler tamamıyla değişmiş, 'tarihi olmayan ulusların' tarımsal bin yıllık birliği paramparça edilmiştir... Kapitalizmin kendisi, ezilen halklara kendi kurtuluşlarını elde etmenin araçlarını ve yöntemini bir süreç içinde verir. Bir zamanlar Avrupalı ulusların en yüce amacı olan ekonomik ve kültürel hürriyet için ulusal bir devletin kurulması şimdi onların amacı olur. Bu bağımsızlık hareketleri Avrupa sermayesinin en değerli sömürü alanlarını tehdit etmektedir ve Avrupa sermayesi, gittikçe, kendi hâkimiyetini devam ettirmenin tek yolunun zor kullanma araçlarını sürekli olarak artırmak olduğunu görüyor.»

«Bunun sonucu olarak, yabancı ülkelerde çıkarları olan tüm kapitalistlerin çağrısı güçlü bir devlet gücüdür. Bu güç onların çıkarlarını dünyanın en uzak köşelerinde bile koruyabilmelidir... Fakat ihracat sermayesi yeni bölgelerin kendi ülkesinin devlet gücü tarafından tamamıyla hâkimiyet altına alınmasıyla tam anlamıyla tatmin edilmiş olur. Çünkü böyle bir durumda diğer ülkelerden gelecek sermaye dışarıda bırakılacaktır, ayrıcalıklı bir durumdan yararlanacaktır ve kârları devlet tarafından garanti altına alınmıştır. Buna rağmen sermaye ihracı da emperyalist bir politikayı gerekli kılar.»⁷

Sermaye ihracı ile ilgili olarak söylenenlerden sermaye ihracının geri bölgelerin süratli olarak endüstrileşmelerine doğrudan doğruya katkıda bulunduğu şeklinde birşey sanılmamalıdır. Sermayenin gelme eğiliminde olduğu alanlar, Hükümet garantili çeşitli bayındırlık işleri tahvilleri, demiryolları, kamu hizmetleri (elektrik, su, vb., çev.), tabii kaynakların sömürülmesi ve ticarettir. Kısacası, bu alanlar endüstrice ileri ülkelerden yapılacak mal ihracı ile rekabet etmeyecek olan faaliyetlerdir. Sermaye ihracı, bu nedenle, geri bölgelerin ekonomilerinin tek taraflı olarak gelişmelerine yol açar. Bir yerli burjuvazi ortaya çıkar ve yerli endüstrilerin büyümesini teşvik etmek ister, fakat engeller çok büyüktür ve ilerleme en iyi ihtimalle yavaştır. Diğer taraftan, el sanatları endüstrisinin ucuz imalat ürün-

7 a. g. e., s. 406.

leri ithalatı tarafından tahrip edilmesi, yerli nüfusun daha büyük bir oranını toprağa sürer. Bu şekilde geri bölgelerin temel ekonomik gelişmelerinin, gittikçe büyüyen tarım bunalımının doğuşunu görüyoruz. Yerli burjuvazinin ve yerli kitlelerin çıkarları, ileri ülkelerin sermayesinin çıkarı için kurban edilmiştir. Her iki sınıf (Yerli burjuvazi ve yerli kitleler, çev.) yabancı hâkimiyetinden kurtulmak için gerçek bir ulusal harekette birleşirler. Hilferding'in yukarıdaki aktarmada belirttiği gibi, emperyalist güçlerin geri bölgeleri daha sıkıca ellerinde tutmalarına zorlayan şey işte bu harekettir.*

Şu nokta belirgin olmalıdır: tekel, sermaye ihracını uyardığı sürece (ve bunun böyle olduğuna inanmak için her türlü nedenin olduğunu gördük), daha önce ele aldığımız yolların dışında bu kanalla da yeni sömürge politikasına katkıda bulunur.

Şimdi tekelin, İngiltere'nin dünya ekonomisindeki üstünlüğüne karşı çıkılmasının ve ileri ülkelerdeki birikim sürecinin gelişmelerinin olgunlaşmasının, ondokuzuncu yüzyılın son on yıllarında ekonomi politikasında tamamıyla bir değişiklik yaratacak şekilde nasıl bir araya geldiklerini görmüş bulunuyoruz. Serbest ticaret veya sınırlı korumanın yerine bir süreç içinde sınırsız koruma geçirildi; dünya pazarında serbest rekabet, şöyle böyle düzenli nitelikteki uluslararası birleşmelerle ara sıra yatıştırılan ulusal tekeller arasındaki boğaz boğaza rekabet tarafından yerinden edildi; Merkantilizm günlerinden miras kalan sömürge imparatorluklarına karşı kayıtsızlık ve hattâ düşmanlığın yerini, değerli ham madde kaynaklarını kendi elinde toplamak, korunmuş pazarların alanını genişletmek ve ihraç edilmiş sermaye için kârlı yatırım alanlarını garanti altına almayı amaç edinen yenilenmiş ve kat kat daha saldırgan hale getirilmiş bir sömürge politikası aldı. Lenin'in «emperyalizm» ismini verdiği kapitalist gelişmenin en son aşamasının özelliklerinin ortaya çıkışını kısaca incelemiş bulunuyoruz. Fakat şunu söylemek gereksizdir ki, dünya ekonomisinin ilişkilerinde böyle temel bir altüstölüş, kapitalist ekonomi ve kapitalist politikanın her yönünde de derin etkiler yapmıştır. Bu nedenle bundan sonraki bölümde emperyalizmin niteliği ve sonuçlarını daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

BÖLÜM 5

EMPERYALİZM, SINIFLAR, DEVLET VE YENİDEN-BÖLÜŞÜM SAVAŞLARI

1. Giriş:

Emperyalizm, dünya ekonomisinin gelişiminde bir aşama olarak tanımlanabilir. Bu aşamada (a) endüstri malları için olan dünya pazarında ileri kapitalist ülkeler rekabet halindedir; (b) tekelci sermaye hâkim sermaye şeklidir; (c) birikim sürecinin zıtlaşmaları öyle bir derecede olgunlaşmıştır ki, sermaye ihracı dünya ekonomik ilişkilerinin göze batan özelliğidir. Bu temel ekonomik koşulların bir sonucu olarak iki özellik daha ortaya çıkmıştır: (d) dünya pazarında birbirinin ardı sıra, boğaz boğaza düşmanlık ve uluslararası tekelci birleşmelere yol açan ciddi rekabet; ve (e) dünyanın «işgal edilmemiş» yerlerinin önde gelen kapitalist güçler (ve onların uyduları) tarafından paylaşılması. Birkaç ufak değişikliklerle Lenin tarafından önerilen emperyalizm tanımı budur.* Hatırlanacağı gibi, Lenin'in

* Lenin'e göre, doğru bir emperyalizm tanımı «şu beş özelliği içerecektir:

1. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması öyle yüksek bir aşamaya geldi ki, ekonomik hayatta önemli bir rol oynayan tekelleri ortaya çıkarttı.
2. Banka sermayesi ile endüstri sermayesinin birleşmesi ve bu «finans-kapital» temeli üzerinde bir finans oligarşisinin meydana çıkması.
3. Mal ihracatından farklı olarak sermaye ihracatı özellikle büyük önem kazandı.
4. Dünyayı paylaşmak için kapitalistlerin uluslararası tekel birlikleri oluştu.
5. Dünyanın en büyük kapitalist güçler tarafından paylaşılması tamamlandı.» (Emperyalizm, s. 81.)

Lenin, bizim (a) olarak gösterdiğimiz noktanın daha önceden gerçekleştiğini farzediyor. Biz ise onun (2) nolu özelliğini ele almıyoruz. Daha önceden anlatıldığı gibi (Bölüm 2/5), «finans - kapital» kavramında geçerli olan şeyler ve küçük bir büyük kapitalistler oligarşisinin varlığı, bizim «tekelci sermaye» kavramımızda içerilmiştir. Bunun sonucu olarak, Lenin'in ikinci özellik olarak anlattığı şeyin kabul edilmesi ya gereksiz, ya da yanlıştır olacaktır.

* Bu sorunun tümü bundan sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

emperyalizmle ilgili kitabı kısıydı ve önemli bir bölümü, görüşlerini destekleyen gerçek ve rakamların özetlenmesi idi. Bundan önceki bölümlerde daha ayrıntılı kuramsal çözümleme, Lenin'in emperyalizm tanımının tutarlılığı ve uygunluğunu göstermeye yardım edecektir.

Emperyalizmin uluslararası zıtlasmaları, temelde, düşman ulusal kapitalist sınıfların zıtlasmalarıdır. Uluslararası alanda sermayenin çıkarları doğrudan doğruya ve süratle devlet politikasına dönüştüğü için, bunun sonucu olarak bu zıtlasmalar devletler arasındaki ve dolaylı olarak da ülkeler arasındaki çelişkiler şekline bürünür. Bunun kapitalist ülkelerin ülke içi ekonomik ve toplumsal yapıları üzerindeki etkileri şimdi incelenmelidir.

2. Milliyetçilik, Militarizm ve Irkçılık:

Kapitalizmin oluşum döneminde milliyetçilik ve militarizm ortak olarak önemli bir rol oynadılar. Milliyetçilik, güçlenmekte olan orta sınıfın, feodal toplumun ayrılık ve cehalet taraftarı tutumuna karşı ekonomik birlik ve kültürel hürriyeti savunan arzularının açığa vuruluş şekliydi; militarizm ise bu amaca varmak için kaçınılmaz olarak kullanılacak olan bir araçtı. Militarizmin yapıcı bir tarihsel rol oynamış olduğunu kabul etmek istemeyenler var, fakat Rosa Luxemburg'un koyduğu gibi, «eğer tarihi (olabileceği veya olması gerektiği şekliyle değil de) olduğu şekliyle ele alırsak, savaşın kapitalist gelişmenin ayrılmaz bir özelliği olduğu konusunda anlaşmamız gerekir.»¹

Emperyalizm döneminde, hâlâ Siyam ikizleri gibi birbirlerine bağlı olan milliyetçilik ve militarizm, ileri ülkelerde niteliklerini değiştirmekle beraber, ezilen uluslarla ilgili olarak eski fonksiyon ve önemlerini devam ettirirler ve dünyanın geri ve sömürge alanlarında bu özelliklere ilk defa sahip olurlar. İleri ülkelerde, milliyetçilik ve militarizm, kapitalist bir temel üzerinde ülke içi bütünleşmeyi ve hürriyeti gerçekleştirme amacına hizmet etmeye son verip, rakip kapitalist grupları arasındaki dünya çapında mücadelede birer silah olmuşturlar. Militarizm, yani örgütlü gücün kullanılması, böyle bir mücadelenin gerekli bir yönüdür. İşgal edilebilecek, kimseye ait olmayan toprak bulunduğu sürece bu mücadele güçler arasında açık çatışmalara yol açmayabilir. Milliyetçilik de daha az hayati değildir, çünkü ulusal şeref ve büyüklük amaçları olmadığı takdirde, kitleler,

kendilerini kurban etme heves ve arzusuna sahip olmayacaklardır. Bu ise emperyalist mücadelenin başarıya ulaşması için son derece önemlidir. Bu, bazılarının ileri sürdüğü gibi milliyetçiliğin kapitalistler tarafından sadece kendi amaçlarına yarayacak şekilde yaratılan suni bir duygu olduğu anlamına alınmamalıdır; tam tersine, milliyetçiliğin emperyalizm döneminde bu kadar önemli bir etken olmasının nedeni, çağdaş toplumun oluşum döneminde milliyetçiliğin geniş halk kesimlerine saldırdığı derin köklerdir. Bu konuyla ilgili olarak Hilferding doğru bir şekilde, «ulusal düşüncenin hayranlık verici bir şekilde» kendi kaderini tayin etme hakkından ve bağımsızlıktan uzaklaştırılması ve kendi ulusunun diğerlerine karşı olarak göklere çıkarılmasından bahsediyor.* Buna rağmen, milliyetçiliğin kendi kökenine ait özellikleri taşımaya devam etmesi önemlidir. Hâkimiyet kurma çıkarlarıyla harekete geçirildiğinin en açık olduğu durumlarda bile, «hürriyet», «kurtuluş», «kendi kaderini tayin etme» ve benzeri sözlere sadık kalınır.

Militarizmin sürekli olma niteliği kazanması ve öneminin süratle artmasının tüm emperyalist ülkeler açısından önemli ekonomik sonuçları vardır. İlk olarak, silah üretimi için en önemli girdi olan çelik ve gemi yapımı gibi endüstrilerde özellikle ayrıcalıklı bir tekelciler grubunun desteklenmesine yol açar. Büyük mühimmat üreticilerinin, askerî üretimin mümkün olan en geniş sınırlarına genişletilmesinde doğrudan doğruya çıkarları vardır. Devletin siparişlerinden faydalanmakla kalmazlar, aynı zamanda birikmiş kârları için emin ve yağlı bir yatırım alanından da yararlanırlar. Buna bağlı olarak, saldırgan bir dış politika çağrısına önderlik edenler kapitalist sınıfın bu öğeleridir. İkinci olarak, askerî harcamalar tüketim harcamaları ile aynı ekonomik fonksiyonu yerine getirdiği için, ordu ve donanmaların artırılması eksik-tüketim eğilimini önleyici bir güç olarak gittikçe önem kazanır. Bu nedenle, tüm olarak ekonominin işleyişi açısından askerî masrafların kısılması daha da tehlikeli olmaktadır. Son olarak, silah üretiminin, başka şartlar altında talep edilmeyecek olan işgücü ve üretim araçlarından faydalandığı ölçüde, militarizm gerçekte tüm olarak kapitalist sınıf için karlı yatırım olanaklarını artırmaktadır. Bütün bu nedenlerden dolayı ve emperyalist düşmanlığın ortaya çıkarttığı gerekliliklerden ayrı olarak, militarizm kapitalist toplumda kendi yayılmacı dinamiğini geliştirme eğilimindedir. Rosa Luxemburg'un 1899 yılında yazdığında son derece doğru olarak söylediği gibi:

1. *Gesammelte Werke III*, s. 58.

* *Das Finanzkapital*, s. 427.

«Günümüz militarizminin belirgin niteliğini en iyi gösteren şey, bunun tüm ülkelerde genellikle kendi iç mekanik gücü sonucu ortaya çıkmasıdır. Bu olgu birkaç on yıl önce hiç bilinmeyen bir şeydi. Biz bunu çelişkinin amaç ve dürtülerinin tam anlamıyla sonuçsuz olmasına rağmen kaçınılmaz olan tehdit edici patlamanın öldürücü özelliğinde görebiliyoruz. Militarizm kapitalist gelişimin bir motoru olmaktan çıkıp kapitalist bir hastalık haline dönüşmüştür.»

Milliyetçilik ve militarizmin niteliğinin değiştirilmesinin yanısıra, emperyalist yayılma politikası sahte bir bilimsellikte yeni bir şekilde haklı gösterilmeye çalışılmaktadır; daha açık bir deyişle, ırksal üstünlük kuramı. İrk ideolojisinin emperyalizmle olan ilişkisi Hilferding tarafından belirgin bir şekilde açıklanmıştır:

«Yabancı ulusların hâkimiyet altına alınması güç ile, yani gayet tabii bir şekilde olduğundan, bu durum hâkim ulusal üstünlüğünün kendi sahip olduğu bazı özel tabii niteliklere, diğer bir deyişle, ırksal özelliklere bağlı imiş gibi gözüktür. Böylece ırk ideolojisinde mali sermayenin kuvvet elde etme hırasının bilimsel bir kisveye bürünmüş temeli ortaya çıkmaktadır. Mali sermaye bu şekilde faaliyetlerinin amaç ve gerekliliğini göstermiş olur. Demokratik eşitlik idealinin yerini oligarşik hâkimiyet ideali alır.»

Bu şekilde ırksal üstünlük doktrininin yeni bir şey olmadığı doğrudur. 1850'lerde yazmakta olan Fransız Gobineau, çağdaş sahte ırk biliminin en eski ve en etkili savunucularından biriydi. Gobineau'nun amacı, kendisinin de samimi bir şekilde kabul ettiği gibi, Avrupa kıtasında yükselmekte olan demokrasi düşüncesiyle savaşmak ve aristokrasinin Fransa'yı yönetebilme konusundaki tabii hakkını yeniden sağlamaktır. Gobineau'nun ileri sürdüğüne göre, Fransız aristokrasisi gerçekte Alman kökenli iken Fransız halkının çoğunluğu Galli veya Kelt idi. Alman ırkı «üstün» olduğundan, aristokrasinin, içerdği özellikler nedeniyle yönetimde bulunması bu durumun bir sonucuydu. Bu kuramın Fransa'da büyük bir destek sağlaması düşünülmemişti, fakat birkaç on yıl sonra Alman yayılımının savunucuları tarafından büyük bir heves ile ele alındı ve böylece çağdaş Alman ırk ideolojisinin başlangıç noktası oldu. Hemen hemen aynı zamanda İngiltere'de ve bir ölçüye kadar da Amerika'da «beyaz adamın sırtındaki yük» (sömürgeler, çev.) biraz geç de olsa keşfedildi ve Anglosakson dünya hâkimiyetinin 'insancıl' bir havayla haklı gösterilmesine dönüştürüldü.

Kısa bir sürede ortaya çıkarıldığı gibi, ırksal üstünlük kuramının yararı yabancı ülkelerin istilasının haklı gösterilmesinin ötesine de gitmektedir. İleri kapitalist ülkelerde toplumsal zıtlaşmanın yoğunlaşması (burada daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır) olanak çerçevesinde zararsız kanallara yönlendirilmelidir. Bu zararsızlık, kapitalist sınıfın hâkimiyeti açısındandır. İrksal doğrultuda karşıtıkların harekete geçirilmesi, dikkatlerin sınıf mücadelesinden ayrılmasının iyi bir yöntemidir ve sınıf mücadelesi ise Hilferding'in başka bir konu ile ilgili olarak belirttiği gibi, «(üretim araçları, çev.) sahibi olan sınıf için yararsız ve tehlikelidir.»¹ Bunun sonucu olarak, ondokuzuncu yüzyıl süresince daha gelişmiş kapitalist ülkelerde ortadan kaybolduğuna inanılan Yahudi karşıtlığı yeniden canlanmış- tır ve yeni ırkçılığın «bilimsel» keşifleri arasında yerini almaktadır. Gerçekten varolan veya hayal ürünü ırksal azınlıklara karşı farklı uygulama tekeli ekonominin onayını almıştır. Çünkü böylece avantajlı grupların iş ve yatırım olanakları ortadan kaldırılıp, ücret ve kârları geçerli olan düzeylerin altına indirilebilir ve nüfusun ayrıcalıklı kesimleri büyük maddi çıkarlar sağlayabilirler.

3. Emperyalizm ve Sınıflar:

Kapitalist toplumda ülke içi toplumsal çelişkiler üzerinde emperyalizmin etkisini çözümlemek için kısa bir süre konudan ayrılmak ve ileri kapitalizmin şimdiye kadar büyük ölçüde söz konusu edilmemiş bazı özelliklerine dikkati çekmek gereklidir.

İlk olarak, büyük mülk sahiplerinin çıkarlarının tekeli sermayenin liderliği altında bir araya gelmesi yolunda belirgin bir eğilim vardır. Anonim şirketler rejiminde sanayicilerle büyük toprak sahipleri arasındaki çok eski zıtlasma yokolma doğrultusundadır. Her türlü fiziksel varlık anonim şirket bilançosunda bir araya gelmiştir ve anonim şirket hisse senedi ve tahvilleri, kaynağı şu veya bu tür mülk olan artık-değerin yaratılması için ortak bir alandır. Ayrıca bir taraftan endüstride tekeli gelişmesi ve diğer taraftan yeni tarımcı ülkelerin ortaya çıkması ile birlikte gümrük politikasıyla ilgili eski anlaşmazlık anlamını yitirmiştir. Mülk sahibi sınıfın tüm kesimleri koruyucu gümrükler isteme konusunda birleşmişlerdir. Bu söylenenler, büyük mülk sahipleri arasındaki çıkar çelişkilerinin tamamıyla ortadan kaldırılabilir olduğu anlamına gelmemektedir. Fakat bu çelişkilerin keskinliği azalmıştır ve hâkim sınıfın politikası-

2 a. g. e., s. 59.

3 *Das Finanzkapital*, s. 427-8.

4 a. g. e., s. 429.

nın belirlenmesinde gittikçe azalan bir öneme sahiptir. Hilferding Almanya olayı ile ilgili olarak bu eğilimin güzel bir çözümlemesini veriyor.⁵ Bunalım dönemlerinde büyük önem kazanabilen ulusal şartlardaki farklılıklara rağmen bu eğilim kapitalist dünyanın her tarafında birikim süreci ile bir arada yürümektedir.

İkinci olarak, mülk sahiplerinin çıkarlarının bütünleşmesinin yanı sıra işçilerin çıkarlarının da bütünleşmesi gerçekleşmektedir. Daha yüksek ücretler, daha kısa çalışma saati ve daha iyi yaşam şartları için birbiri ardından çeşitli sanayilerde mücadele veren işçiler, güçlerinin örgütlenme ve işbirliğine bağlı olduğunu anlıyorlar. Bunun sonucu olarak sendikacılık gelişmekte ve işçi sınıfının daha geniş kesimlerine yayılmaktadır. İşçiler, ortak amaçlara varmak için işbirliği deneyine dayanarak, sadece ekonomik mücadelenin uzanabileceği sınırların ötesinde tavizler elde edebilmek amacıyla kendi siyasî partilerini kuruyorlar. Bu temeller üzerinde işçiler arasında bir sınıf bilinci ve dayanışması ortaya çıkıyor ve bu da her alanda ortak eylem ve ortak politikayı destekliyor ve başka türlü elde edilmesi olanak dışı olan ekonomik kazançların ve siyasî tavizlerin kazanılmasını mümkün kılıyor.*

Bu süreç İngiltere'de ondokuzuncu yüzyılın ortalarında büyük ölçüde geçerliydi, fakat genel olarak kapitalist dünyada tam olarak gelişmesi ancak emperyalist dönemdedir. Buna göre, kapitalistler ve işçiler açısından, emperyalizm sınıf mevzilerinin sıklaştırılması

5 a. g. e., bölüm XXXIII.

* Sendikaların ve işçi lehindeki kanunların kapitalizmin işleyişi üzerindeki etkilerinin ayrıntı olarak incelenmesi bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Fakat bu arada şuna işaret etmek gereklidir ki, bu etkenlerin özel olarak eklenmesi, birikim sürecinin ele almış olduğumuz temel kanunlarının hiç birini geçersiz kılmaz. Ana etki ücretlerin artırılmasıdır. Nüfus artışı hızının yavaşlamasının da ücretleri artırma eğilimi olduğundan, iki olgunun çözümlenmesi temelde benzerdir. Artık-değer oranı ve buna bağlı olarak da kâr oranı azalmıştır. Kapitalistler bu duruma yeni makinelerin üretime uygulanmasını hızlandırarak cevap verirler. Böylece yedek işçi ordusu büyütülür. Fakat sendikalar, işsizlik sigortası ve benzerleri yedek işçi ordusunun ücretleri indirmede tam olarak etkili olmasını önlediğinden bu süreç şimdi aşağı yukarı süreklilik kazanır. Mekanizasyon üretim araçlarının süratli bir şekilde gelişmesine yol açar, fakat daha yüksek ücret oranlarının yanı sıra daha büyük miktarda işsizlik olduğundan tüketim yeterli bir şekilde uyarılmamıştır. Buna göre çelişkili gözükken bir durum ortaya çıkar, sendikalar eksik-tüketim eğilimini yoğunlaştırma doğrultusunda etkili olur.

Sadece sendikal hareketin işçi sınıfının tüm olarak durumunu büyük ölçüde iyileştirmemesi, işçi sınıfını politik eyleme iten en önemli güçlerden biridir. Burada da kapitalizmin elde edilebilecek kazançlara kesin sınırlar koyduğu anlaşılınca, işçi sınıfı deney ile amaçlarını kapitalizm çerçevesi içinde reformların gerçekleştirilmesi yerine kapitalizmin devrilmesi ve sosyalist ekonominin kurulması doğrultusunda değiştirmeye zorlanmıştır.

ve sınıf mücadelesinin yoğunlaşması ile nitelenmektedir. Bu durum, emperyalizmin özel uluslararası niteliklerinden bağımsız olarak gerçekleşir.

Üçüncü olarak, kapitalist ve işçiler arasında kapitalist toplumun temel sınıflarının hiç birine bağlı olmayan bir dizi orta grup vardır. Bunların bazılarının önemi azalmaktadır, örneğin kapitalist tarımın yayılması karşısında bir süreç içinde yenilen ve (çok seyrek olarak) kapitalistleşen veya (büyük çoğunlukla) ücretli işçi ile kiracı olma eğilimindeki bağımsız çiftçiler, küçük sanatkârlar ve gerçekten bağımsız tüccarların da sayısı ve önemi azalır. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da «orta sınıfın alt kesimleri-küçük tüccarlar, dükkân sahipleri ve genel olarak eski tüccarlar, küçük sanatkârlar ve köylüler» derken kastettikleri gruplar bunlardır. Orta sınıfın önemini yitiren bu kesimlerinin yanı sıra yükselen yaşam standartları, sermayenin merkezileşmesi ve tekellerin büyümesi sonucu ortaya çıkan «yeni orta sınıflar» da vardır. Bu yeni orta sınıflar, sanayi ve hükümet bürokratları, satıcılar, reklamcılar, görünüşte olmasa bile gerçekte büyük sermayenin ücretli adamları olan tüccarlar, çeşitli meslek sahipleri, öğretmenler ve benzerleri gibi çok farklı grupları içermektedir. Emperyalizm döneminde özellikle tekellerin dağıtım mekanizmasını yaygınlaştırma etkisi nedeniyle, bu gruplar sadece mutlak olarak büyümekle kalmazlar, fakat aynı zamanda toplam nüfusa olan oranları da artar. Fakat eski ve yeni orta sınıfların sayıca olan önemi, bizi bunların önemlerini kapitalistler ve işçiler gibi değerlendirmeye itmemelidir. Orta sınıflar arasında daha sağlam örgütsel birlik ve daha bilinçli ve etkili politik eylem ile açığa vurulan çıkar dayanışmasının artması yerine çıkar ve amaçlarda büyük karışıklık ve farklılık görülür. Örgütsel birlik ve bilinçli olarak kararlaştırılmış bir politikanın nesnel temeli oldukça küçük gruplar dışındakiler için mevcut değildir. Bu gruplar ise etkin olamayacak kadar zayıftırlar ve genellikle iğrenç amaçlarla pazarlığa otururlar. Bu nedenle olgunlaşmakta olan kapitalist çelişkiler döneminde orta sınıfların kaderi bir taraftan tekeli sermayenin zorbalıkları, diğer taraftan işçi sınıfının daha iyi yaşam şartları ve güvenlik talepleri arasında sıkışmaktır. Hiç olmazsa bu kadar bir ortak noktaları vardır ve orta sınıfların hemen hemen tüm kesimlerinin kendilerine özgü temel tavrını belirleyen de budur. Bu tavrı hem örgütlenmiş sermayeye, hem de örgütlenmiş emeğe karşı düşmanlıktır ve görünüşte çelişkili şekillerde kendini açığa vurur. Orta sınıflar bir taraftan proleterya-dışı anti-kapitalizmin belli dere-

celerde kaynağıdır; diğer taraftan da tüm örgütlü sınıf gücünün ortadan kaldırıldığı ve bireyin (yani hiç bir yere bağlı olmayan bir orta-sınıf grubu üyesinin) artık var olmayan eski basit meta üretiminde olduğu gibi temel toplumsal birim olduğu ütopyalar yaratırlar. Bu ideolojilerden ilki belli şartlar altında tekelci sermayenin gereklilikleri için faşizm şeklinde dizginlenir.

Şimdi de emperyalizmin kendine özgü özelliklerinin çeşitli toplumsal sınıflar üzerindeki etkisini değerlendirmeye çalışalım.

Tekelci sermayenin liderliği altındaki mülk sahipleri konusunda bu ve daha önceki bölümlerde söylenenlere ek olarak çok az şey eklenebilir. Tekelci sermaye ülke dışında yayılmaya gerek duyar ve bu amacın gerçekleştirilmesi için de devletin yardımına ve koruyuculuğuna ihtiyacı vardır. Buna göre tüm uzantıları ile emperyalist politikanın köklerini burada bulmaktayız.

İşçi sınıfının saldırgan ve yayılmacı bir dış politikadaki çıkarları daha karmaşıktır. Dış ticaret ve sermaye ihracatının ucuz emekle üretilmiş ürünlerin ithalatına olanak sağladığı ve kapitalist sınıfın kârlarını artırdığı sürece, işçilere, patronlarının acı düşmanlığına kazanmadan yaşam standartlarını iyileştirme fırsatlarının açılmış olduğu belirgindir. İşçiler bu anlamda bir yarar sağlamışlardır. Ayrıca emperyalist bir politikaya bağlı olan sermaye ihracatının ve askeri harcamaların olmaması halinde gelişmiş bir kapitalist ülke düşük bir kâr oranı ve eksik-tüketimin etkileriyle karşı karşıya kalacaktır. Buna göre işçi sınıfının başka şartlar altındaki orandan daha yüksek bir istihdam oranından yararlanacağı söylenebilir. Buna karşılık da askeri harcamaların belli bir noktanın ötesine taşması ve özellikle emperyalistlerarası çelişkilerin gerçek bir silahlı çatışmaya yol açması halinde işçilerin gerçek ücretlerindeki düşüş belirtilmelidir. Bunlara göre herhangi bir ülkenin işçi sınıfının dış ticaretin ve sermaye ihracatının artırılmasından en fazla kazancı kapitalistlerin kârları artırıldığı, ucuz emek malları ithalatının desteklendiği ve rakip ülkeler arasında çatışma tehlikesinin az olduğu durumlarda sağlayacağı ortaya çıkmaktadır. İngiliz işçi sınıfının ondokuzuncu yüzyılın büyük bir bölümünde içinde bulunduğu ilginç durum işte tamamıyla buydu. Bu gerçek, İngiliz işçi sınıfı hareketinin Birinci Dünya Savaşından önce ülke dışındaki İngiliz çıkarlarının yaygınlaştırılması doğrultusunda takındığı tarafsız ve hatta olumlu tavrı iyi bir şekilde açıklamaktadır.

İngiltere'de bile bu açıdan şartlar bir süreç içinde değişti. Ka-
utsky'nin 1902 yılında işaret ettiği gibi.

«İngiliz sanayii dünya pazarına hâkim olduğu sürece İngiliz işçileri, yaşayan ve yaşamalarına izin veren iyi bir politika izleyen kapitalistlerle anlaşabilirlerdi. Dünya pazarında Almanya ve Amerika gibi eşit güçte ve birçok durumda üstün rakipler ortaya çıktığında bu hava son buldu. İngiltere'de de şimdi yeniden sendikalara karşı mücadele başlıyor ve büyük endüstriyel güçlerin aralarındaki rekabetin keskinleşmesiyle oransal olarak bu mücadele yoğunluk kazanıyor.»⁶

Diğer bir deyişle, uluslararası düşmanlık keskinleştiğinde her kapitalist sınıf, kendi ülkesinde ücretleri düşürerek ve çalışma saatlerini uzatarak kârlarını tehlikeye atmadan durumunu güçlendirmeye çalışır. Ayrıca şu nokta da unutulmamalıdır ki, Dobb'un vurguladığı gibi, sermaye ihracı ülke içindeki ücret düzeyinin, sermayenin ülke içinde yatırılması halinde gerçekleşecek olan ücret düzeyinin altında kalmasına yol açar. Dobb bu noktayı «sermaye ve emeğin çıkarlarının bu konuda zıt olmasının temel nedeni» olarak bile ele alıyor.⁷ Ve son olarak, emperyalist düşmanlıkların yoğunlaşmasıyla birlikte, bu sürecin tek sonucunun savaş olacağı işçi sınıfı için gittikçe daha fazla belirgin olur ve işçi sınıfının kaybedeceklerinin çok olmasına rağmen kazancı azdır. Buna göre işçi sınıfının ekonomik çıkarlarının emperyalist bir politikadan yararlandığı durumların olmasına rağmen bu ilişki uzun süremez ve sonuçta işçilerin daha temel ve uzun süreli muhalefeti ortaya çıkmalıdır. Diğer konularda olduğu gibi bunda da sermayenin ve emeğin çıkar ve politikaları temelde karşıttır.

Orta sınıfların ekonomik çıkarları konusunda anlamlı ancak birkaç genelleme yapılabilir ve emperyalizmle ilişkileri konusunda da bu durum geçerlidir. Bazı gruplar kazançlıdır, bazıları kaybederler. Daha başka durumlarda sonuç belli şartlara bağlıdır veya tamamiyle belirsizdir. Ortak çıkarları ve ortak bir örgütsel temeli olmayan orta sınıflar özellikle kaypaktır ve ulusal büyüklük veya ırksal üstünlük gibi belirsiz ideallere kolayca bağlanırlar. Bu eğilim ileri kapitalist toplumlarda örgütlü sermaye ve örgütlü emek arasında içinde bulundukları zor durum karşısında daha da güçlenir. Orta sınıfların toplumda izole olmuş durumlarının bir sonucu olan sınıf çıkarları dayanışmasının eksikliğinin yerini ulus veya ırk alır ve bu aynı zamanda günlük hayatlarının baskılarından bir tür psikolojik

6 «Krisentheorien» *Die Neue Zeit*, 1901-2, s. 142.

7 *Political Economy and Capitalism*, s. 235.

kaçış sağlar. Bu nedenle nesnel olarak orta sınıfların büyük bir kesimi yabancı ülkelerde yayılma davasına katılmak için olgun durumdur. Tekelci sermaye orta sınıfların bu duyarlılığını iyi değerlendirebilir ve ayrıca kendi amaçları için bunlardan nasıl faydalanacağını bilir. Bununla ilgili olarak tüm kamuoyunu hâkim sınıfın üst oligarşisinin doğrudan doğruya etkisi altına sokmak için tekellerin reklamcılık ve haber yayma alanında yaptığı büyük harcamalar önemli bir gerçektir. Orta sınıfların ve belli bir ölçüye kadar işçi sınıfının örgütlenmemiş kesimlerinin hassas oldukları noktalarda oynayarak saldırgan bir emperyalist politika için korkunç bir kitle desteği sağlamak mümkündür. Milliyetçi ve ırkçı ideolojilerin en büyük önemi işte bu noktadadır. Mülk sahiplerinin çıkarlarına sağlanan avantajlar bunun ortaya koyduğundan da büyüktür. Daha önce gördüğümüz gibi, işçi sınıfının emperyalist yayılmaya karşı olumsuz tavır takınması, işçi sınıfı örgüt ve politikalarının «yurtseverliğe karşı» ve «bencil» olarak gösterilmesine yol açabilir. Bu şekilde orta sınıfların işçi sınıfına karşı zaten var olan düşmanlıkları yoğunlaştırılabilir. Buna göre emperyalizmin net sonucu orta sınıfların büyük sermayeye daha sağlam bağlarla bağlanması ve orta sınıflar ile işçi sınıfı arasındaki uçurumun genişletilmesidir.

4. Emperyalizm ve Devlet:

İmparatorlukların yeniden ortaya çıkışı ve militarizmin gelişmesi, devletin gücünü artırdığı ve görevlerinin kapsamını genişlettiği anlamına geldiğini söylemeye gerek yoktur. Birikim sürecinin emperyalizm döneminde olgunlaşmakta olan çelişkileri devlet eylemlerinin özellikle de ekonomik alanda artması için bir temel oluşturur.

Kapitalist sınıf açısından işçi sınıfının gittikçe büyüyen gücü ve hiriğine karşı koyabilmek için iki temel yöntem vardır: baskı ve taviz. Bu iki yöntem birbirinin zıttı gibi görülmekle beraber gerçekte birbirlerini tamamlamaktadırlar, farklı zamanlarda değişik oranlarda birbiriyle karıştırılmıştır. Her iki yöntem de devletin gücünde ve görevlerinde bir artışı gerektirir. Buna göre, ülke içinde «kanun ve düzen» sağlamayı amaçlayan güç araçlarının artmasının yanı sıra işçi tazminatları, işsizlik sigortası, yaşlılık yardımı ve benzerleri gibi toplumsal kanunların da yaygınlaştırıldığını gözlemliyoruz.

Devletin ekonomik sürece müdahale etmesine yol açan ek bir etken de sermayenin merkezileşmesi ve tekellerin ortaya çıkışıdır. Revizyonistler, tekelin kapitalist üretimdeki anarşiyi düzene sokma et-

kisini doğuracağına inanıyorlardı. Revizyonist kuramların hemen hemen çoğunda olduğu gibi bu görüş de gerçeğin tam tersi olmak gibi bir özellik gösterdi. Gerçekte tekel kapitalist üretimdeki anarşiyi yoğunlaştırmaktadır.* Tekelleşmiş çeşitli endüstri, bir bütün olarak sistemin gereklerine karşı çıkarak kendi bildikleri gibi hareket etmeye çabalar. Böylece sistemdeki oransızlıklar artar ve pazarın dengeleyici gücü etkisini gösteremez olur. Bu durumda devlet işin içine karışmak ve «arz ve talep kanunu» yerine kendi eylemini koymak zorunda kalır. Ayrıca, tabii tekellerin (demiryolları ve elektrik, hava-gazı, vb.), gibi kamu tüketimi) stratejik durumu o kadar güçlüdür ki, devlet tekellerin gücünü kullanılmamasını sınırlamak gerektiğini duyar. Bu durum genellikle devletin tüketicilerin çıkarı doğrultusunda eylemi olarak yorumlanır ve bir dereceye kadar böyledir de. Fakat daha önemli bir neden, elektrik enerjisine ve ulaşımına mutlak olarak bağımlı olan kapitalist işletmelerin büyük çoğunluğunun az sayıda çok güçlü tekelin zorbalıklarından korunmasıdır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinde demiryollarının düzene sokulması tarihi, başka bir şekilde anlaşılamaz. Marx'ın tekel ile devlet müdahalesi arasındaki bağlantıyı kavramış olduğuna işaret edelim. Şöyle diyordu: hisse senetli şirketlerin ortaya çıkması «belli alanlarda bir tekel kurar ve böylece devlet müdahalesini davet eder.»*

Bu konu ile ilgili olarak işaret edeceğimiz son nokta, birikim sürecinin çelişkileri ve endüstrinin çeşitli kolları arasında eşit olmayan gelişmenin farklı zamanlarda değişik endüstri kollarının büyümesinin durmasına ve gerçekte kâr sağlamaz duruma düşmesi ne yol açmasıdır. Rekabetçi kapitalizm döneminde bunun sonucu birçok şirketin ortadan yok oluşu, birçok kapitalistin iflâs edışı ve mahvoluşu olurdu. Fakat batmakta olan bir endüstri eğer ekonomik sistemin her tarafına kol atmış olan büyük tekellerin birliğine yuvasıysa, başarısızlıklar ve iflâslar çok daha ciddi bir nitelik alır. Böyle bir durumda kamu fonlarının borç olarak verilmesi, primler ve hatta artık karlı olmayan işletmelerin hükümet mülkiyetine geçirilmesi yollarıyla devletin işe el atması gerekir. Kapitalist devletler bu şekilde gittikçe daha büyük ölçüde «sosyalizm» uygulamasına gitmek zorunda kalmaktadırlar. Burada toplumsallaştırılan hemen hemen her durumda ilgili kapitalistlerin zararlarıdır. Lenin şöyle diyor: «Kapitalist bir toplumda devlet tekel, şu veya bu endüstride

* *Capital III*, s. 519.

* Lenin şöyle açıklıyordu: «Endüstrinin bazı dallarında tekel ortaya çıktığında, bu durum tüm olarak kapitalist üretimde bulunan kaos halini artırır ve yoğunlaştırır.» *Emperyalizm*, s. 27.

iftâsın eşiğinde olan milyonların gelirlerini artırmak ve garanti altına almaktan başka bir şey değildir.»⁹

Devlet gücünün ve ekonomik görevlerinin alanının genişletilmesinin yanı sıra parlamenter kurumların etkinliğinin azalması da görüldü. Otto Bauer şöyle diyordu: «Emperyalizm, yasama gücünün yetkilerini yürütme gücünün lehine olarak azaltır.»¹⁰ Bunun nedenlerini aramak için çok uğraşmaya gerek yoktur. Parlamento, merkezileşmiş monarşilerin ellerindeki gücü istedikleri gibi kullanmalarını önlemek için kapitalist sınıfın verdiği mücadeleden doğdu. Bu durum çağdaş dönemin ilk zamanlarının özelliği idi. Parlamentonun görevi daima hükümet gücünün kullanılmasının denetlenmesi ve kontrol edilmesi olmuştur. Bunun sonucu olarak parlamenter kurumlar, devletin özellikle ekonomik alandaki görevlerinin asgariye indirildiği rekabetçi kapitalizm döneminde güçlendiler ve prestijlerinin en yüksek noktasına vardılar. O zamanlar dünyanın tüm uluslarının İngiliz veya Amerikan modelindeki parlamenter hükümetlerin yönetimi altında olacağı günü düşünmek olanak dahilindeydi. Emperyalizm döneminde kesin bir değişiklik olur. Sınıf safalarının güçlenmesi ve toplumsal zıtlıkların keskinliğinin artmasıyla, parlamento gittikçe artan bir ölçüde birbirinden farklı sınıf ve grup çıkarlarını temsil eden partilerin savaş alanı olur. Bir taraftan parlamentonun olumlu eylem gerçekleştirme kapasitesi azalırken, diğer taraftan uzaktaki toprakları yönetmeye, donanma ve orduların faaliyetlerini düzenlemeye ve karmaşık ve zor ekonomik sorunları çözmeye hazır ve yetenekli olan güçlü merkezî bir devlete olan gereksinme artar. Parlamento bu şartlar altında elinde bulundurduğu ayrıcalıkları birbiri ardından bırakmak ve gözleri önünde gençliğinde iyi ve etkin bir şekilde mücadele verdiği türde merkezî ve denetlenmeyen bir gücün ortaya çıkışını seyretmek zorundadır.

Emperyalizmin kapitalist devlet üzerinde etkisiyle ilgili olarak, bir taraftan devletin gücü ve görevlerinde büyük bir artış ve diğer taraftan parlamentarizmin öneminde bir azalış gözlemliyoruz. Bunlar iki ayrı hareket değil, aksine genel olarak emperyalizmin ekonomik ve toplumsal özellikleri ile son derece yakından bağlı olan bir ve aynı gelişimin iki yönüdür.

5. Yeniden Bölüşüm Savaşları:

Ondokuzuncu yüzyılın son dörtte birinde yazarken, Lenin şunlara işaret ediyordu:

«Bu dönemin karakteristik özelliği yeryüzünün paylaşımının sona ermesidir. Sona ermesi kelimeleriyle yeniden-paylaşımın olanak dışı olduğu kastedilmemektedir (tam tersine olarak yeniden-paylaşım olanak dahilindedir ve kaçınılmazdır). Kastedilen, kapitalist ülkelerin sömürgeci politikasının gezegenimizin işgal edilmemiş topraklarını ele geçirmeyi tamamlamış olmasıdır.

Dünya ilk defa olarak öyle bölüşülmüştür ki, gelecekte ancak yeniden-bölüşümler, yani bir 'sahipten' diğerine aktarılması mümkündür, yoksa sahibi olmayan bir bölgenin bir 'sahibe' aktarılması değil.»¹¹

Bunun temelinde yatan nedenler bu sayfalarda şimdiye kadar yeteri kadar açıklanmıştır. Fakat «yeniden-paylaşımın» niçin «kaçınılmaz» olduğunu sorabiliriz. Kıpışma bir kere sona erdikten sonra çeşitli kapitalist güçler niçin ellerindeki barışçı bir şekilde sömürmeye koyulmasınlar? Bunun cevabı kapitalizmin, niteliği gereği rahat duramaması, aksine genişlemek zorunda olmasıdır. Dünya kapitalist ekonomisinin çeşitli kesimleri çok farklı hızlarla genişlediklerinden, güçler dengesinin bir veya daha fazla ülkenin bölgesel sınırlarla ilgili olarak *status quo*'ya karşı çıkmayı olanak dahilinde ve kendi çıkarına bulacağı bir durumda bu dengenin bozulması kaçınılmazdır. Rakip ulusal kapitalist sınıflar ordular, donanmalar, stratejik üsler, müttefikler ve benzerlerine duydukları ilgi ile emperyalist dönemin temel gerçeğini ne derece iyi anladıklarını göstermektedir, çünkü dünyanın yeniden-bölüşümünün ancak silahlı kuvvetler tarafından etkileneceği açıktır.

Bundan önceki bölümdeki çözümlemelerden, emperyalist ülkelerin işgalci dürtüsünün hiç bir şekilde sadece geri, endüstrileşmemiş bölgelerle sınırlanmadığı açık olmalıdır. Kendi ulusunun koruyucu gümrük duvarları içinde yeni pazarlar ve yeni hammadde kaynakları içermek (ilgili bölgeler ister kapitalizm-öncesi veya kapitalist, geri veya ileri bir şekilde endüstrileşmiş olsun) emperyalist politikanın emelidir. Son otuz yılda olayların akışını incelerken bunun akılda tutulması önemlidir, bunu reddeden herhangi bir kuram gerçekte olanları açıklamakta belirgin bir şekilde yetersizdir. Burada Rosa Luxemburg'un ve onun görüşünü savunanların ileri sürdükleri emperyalizm

⁹ Imperialism, s. 37.

¹⁰ Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, s. 488.

¹¹ Imperialism, s. 70.

kuramının en göze batan zayıflıklarından birine dokunuyoruz. Geri sömürge bölgelerle çevrilmiş bir avuç gelişmiş emperyalist ülke şeklinde çizilen dünya ekonomisi tablosunun aşırı bir basitleştirme olduğu vurgulanmalıdır. Gerçekte göz önüne alınması gereken diğer öğeler vardır: bir tarafta küçük ve görece olarak ileri endüstri ülkeleri bulunmaktadır, bunların bazılarının kendilerine ait imparatorlukları vardır. Diğer taraftan resmen bağımsız olan geri ülkeler gerçekte büyük ülkelerle yarı-sömürge ilişkisi içindedirler. Her iki durumda da bu bölgelerin sahip oldukları bağımsızlık temelde önemli emperyalist ülkeler arasındaki rekabetin bir sonucudur.* Barış zamanında bu ülkeler emperyalist çelişkilerin uç noktalarını meydana getirir. Güçler dengesi değiştiğinde ve diplomasi silahları yerini zorbalık silahlarına bıraktığında bu ülkeler yeniden-bölüşüm savaşlarının en önemli alanlarını oluştururlar.

Şimdi emperyalizm kuramımızı temel alarak yirminci yüzyılın uluslararası çelişkilerinin çok kısa bir özetini yapmaya çalışalım. Böyle bir özet emperyalizmin sınırları konusunda başka türlü olanak dahilinde olmayacak şekilde açık bir görüş elde etmemizi sağlamalıdır.

Dünyanın yeniden-bölüşümü için ilk savaş 1914 yılında başladı ve 1918 ve 1919 yıllarındaki barış antlaşmalarıyla son buldu. Her iki tarafta da bir savaş koalisyonu vardı ve en önemli rakipler Batı Avrupa'nın en güçlü ve ileri kapitalist ülkeleri olan İngiltere ve Almanya idi. En önemli rekabet alanının güneydoğu Avrupa ve doğu Akdeniz de dahil olmak üzere Yakın Doğu olduğu açıksa da, temelde yatan alanların belirlenmesi olanak dışıdır. Bir süredir çürüme ve çözülme sürecinde olan kapitalizm-öncesi Türk İmparatorluğu (Osmanlı İmparatorluğu, çev.) tüm emperyalist Avrupa ülkelerini ilgilendiren bir uluslararası sorunlar ve emeller karışıklığı yaratıyordu. Mücadelenin gerçekte başlaması Balkan bölgesindeki ezilmiş ulusların ulusal bağımsızlık ve devlet kurmak için duydukları arzu ile oldu. Fakat savaş yayılınca bu konu genişleyerek dünyanın yeniden-bölüşümü sorununu da içerdi. Barış antlaşmaları savaşın gerçekte ne olduğunu, ateşi başlatan özel ve görece olarak ikincil derecedeki anlaşmazlıklardan daha belirgin olarak göstermektedir.

Başlangıçtan itibaren İtalya dışındaki tüm emperyalist Avrupa

ülkeleri için içine girdiler ve devlet adamları hangi tarafın galip çıkacağını söyleyebileceklerine inandıkları zaman da İtalya savaşa katıldı. Avrupa dışındaki iki önemli emperyalist güç olan Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya da savaşa sürüklendiler. 1917 yılında Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılmasını Bolşevik devrimi, dünyanın ilk sosyalist toplumunun kurulması ve Rusya'nın emperyalist alandan çekilmesi izledi. Daha sonraki yılda da Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın direnişinin çökmesiyle savaş sona erdi. En önemli emperyalist barış antlaşması olan Versay Antlaşmasına İngiltere ve Fransa hâkimdi ve Almanya'nın sömürge imparatorluğundan kendileri aslan payını ayırdılar. Almanya'nın doğu ve batısındaki önemli hammadde üreten bölgeler yeniden kurulan Polonya, Fransa ve Belçika'ya verildi. Donanması, ticarî filosu Almanya'nın elinden alındı ve ordusu da yeni sınırlar içinde kapitalist mülkiyet ilişkileri sistemini sürdürmeye yeteceğine inanılan bir büyüklüğe indirildi. Avusturya-Macaristan birçok parçaya bölündü ve Sovyetler Birliği'ni izole edecek ve olanak dahilinde olan bir Alman canlanışını dengeleyebilecek bir dizi yeni devlet Güneydoğu ve Doğu Avrupa'da kuruldu. Savaştan toprak açısından kâr sağlamamış olan Amerika Birleşik Devletleri dünyanın ekonomik bakımdan en güçlü ülkesi olarak çıktı. Birkaç yıl önce Avrupa'nın sermaye ihracatçısı ülkelerine büyük ölçüde borçluyken önemli bir ödünç verici oldu. Amerika Birleşik Devletleri'nin gelecekteki emperyalist çelişkilerde kilit bir rol oynayacağı o zamandan belliydi. İtalya ise savaşın sonunda Müttefikleri tarafına geçmesi için kendisine vaat edilenleri toplayamayacak kadar zayıftı. Son olarak, bu anlaşmazlıklara ancak kenarından katılmış olan Japonya, Batılı ülkelerin işlerinin başlarından aşkın olmasından yararlanarak Uzak Doğu'daki topraklarını ve etki alanını genişletti. Fakat bu ülke de henüz tüm kazançlarını elinde tutabilecek kadar güçlü değildi ve Avrupa'da barış yeniden kurulduktan sonra Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere tarafından aldıklarını geri vermek zorunda bırakıldı.

Dünya emperyalizminin yapısı açısından ilk önemli yeniden-bölüşüm savaşının sonuçları şöyle özetlenebilir: (1) Almanya'nın güçlü geçici olarak ezilmişti ve sömürge imparatorluğu galip çıkan ülkeler (ağırlıklı İngiltere ve Fransa) tarafından devralınmıştı, (2) Avusturya-Macaristan emperyalist alandan silinip atılmıştı, (3) Amerika Birleşik Devletleri dünyanın ekonomik bakımdan en güçlü ülkesi olarak ortaya çıktı, (4) Kazanan tarafta olmalarına rağmen İtalya ve Japonya'nın emperyalist arzuları boşa çıkarılmıştı, ve son

* Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından beri emperyalist çelişkinin ana bölgelerinden biri olmuş olan Çin böyle bir durumdadır. Çin tarihi konusunda en iyi araştırmacılardan biri doğru bir şekilde şöyle demiştir: «Yabancı emperyalizmin Çin'e tamamiyle hâkim olmasını önleyen tek şey büyük ülkeler arasındaki çelişkidir.» Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China* (1940), s. 144.

olarak da (5) Rusya emperyalist rekabet sahnosinden tamamıyla çekildi ve dünyanın ilk sosyalist toplumunu kurma görevini yerine getirmeye başladı. İkinci yeniden-bölüşüm savaşının temel düzeni birincisinin sonuçlarından şimdiden sezilebiliyordu.

Yeniden-bölüşüm savaşları arasında kalan dönemdeki en önemli gelişmelerin bazıları, ayrıntılı olarak bir sonraki bölümde çözümlenecektir (Faşizm Bölümü bu derlemeye alınmamıştır, çev.). Bizim şimdiki bakış açımızdan olayların gelişimi düzgündü. Dünyanın ilk paylaşımında pay alamayanlar ve birinci yeniden-bölüşüm savaşında zarara uğrayanlar veya bu savaştan yararlanamayanlar, sermayenin ülke içi yayılması en dar olanaklarla kısıtlanan ülkeler kısa bir süre sonra ikinci bir yeniden-bölüşüm için hazırlanmaya başladılar. Gerçek mücadele Japonların 1931 yılında Manchurya'yı istilâsıyla başladı ve İtalyanlar'ın Habeşistan'ı alması (1935), İspanyol İç Savaşı (1936).^{*} Japonya'nın Çin'e saldırısını yenilemesi (1937) ve nihayet Almanya'nın Avrupa kıtasında 1938 yılında Avusturya'yı işgal etmesiyle başlayarak günümüze kadar kesintisiz olarak devam eden Alman saldırı serisiyle devam etti (Kitabın ilk baskısı 1942 yılındadır, çev.). İkinci Dünya Savaşı bir bütün olarak birincisi gibi basitçe dünyanın yeniden-bölüşümü için emperyalistlerarası bir mücadele değildir. Bu savaş gerçekte sadece askerî açıdan bile bütünlük sağlayamamış olan üç ayrı savaştır. Bu üç savaşın birincisi 1914-18'de bir yeniden-bölüşüm savaşıdır; Almanya, İtalya ve Japonya bir taraftadır, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri diğer tarafta. İkinci savaş kapitalizm ve sosyalizm arasındadır ve bir tarafta Almanya, diğer tarafta da Sovyetler Birliği vardır. Üçüncüsü ise Çin'in Japonya'ya karşı verdiği anti-emperyalist bir ulusal bağımsızlık savaşıdır.^{**}

Bu savaşın özel nitelikleri ancak bir savaş değil de üç savaşın verilmekte olduğu gerçeği kavranırsa anlaşılabilir. Buradaki amacımız bu doğrultuda daha öteye gitmek değil, sadece savaşın üçlü-bir niteliğinin yayılmanın sınırlarına ve hatta emperyalizmin dünya ekonomisinde bir sistem olarak varlığının devamına kesin bir çözüm yolu getirebileceğine işaret etmektir. Dünya çapındaki karşıtlıkların

^{*} İspanyol İç Savaşının dahil edilmesi ile ilgili olarak belki birkaç kelime gerekli olacaktır. Franco'nun isyanı gerçekte Alman ve İtalyan politikalarının bir aracıydı, faşist ülkelerin desteği olmasaydı süratle bastırılabilirdi. Almanya ve İtalya, İspanyol kaynakları üzerinde denetim kurmak ve böylece İngiltere ve Fransa karşısında stratejik durumlarını güçlendirmek istiyorlardı.

^{**} Japonların bakış açısından ise yarı-bağımsız geri bir bölgenin bağımlı kılınması için sürdürülen emperyalist bir savaştır.

ilk dönemi tamamıyla emperyalistler-arası düşmanlık idiyse, günümüzde antiemperyalist mücadele de tüm çelişkiler yumağının hiç olmazsa diğeri kadar önemli bir öğesi olmuştur. Bunun nedenleri ve anlamı bir sonraki kesimde incelenecektir.

6. Emperyalizmin Sınırları:

Tek bir emperyalist ülke yerine bir bütün olarak emperyalist sistemi düşünürsek, bunun kendi karşısına iki tür muhalefet ortaya çıkardığı ve genişlemesinin bu muhalefetlerin potansiyel gücünü artırdığı belirgin olur. Sonunda emperyalizmin sınırlarını belirleyecek ve bir dünya ekonomi sistemi olarak çöküşünün yolunu hazırlayacak olan etkenleri burada aramalıyız.

Daha önce gördüğümüz gibi, ilk muhalif güç emperyalist ülkelerin iç gelişimlerinden doğar. Sınıf safları daha sıkışır ve sınıflaşmanın yoğunluğu artar. Nihayet işçi sınıfı anti-kapitalist bir tavır almak ve sosyalizme varma amacını belirtmek zorunda bırakılır. Fakat emperyalizm çağında anti-kapitalist mutlak olarak anti-emperyalist demektir. İşçi sınıfının tavrının kökleri genel olarak kapitalist toplumun yapısında bulunmakla beraber emperyalist politikanın ülke içi sömürüyü artıran ve uluslararası savaşa yol açan özel nitelikleri işçilerin muhalefetine büyümesine neden olur. Bununla ilgili olarak emperyalizme sosyalist bir muhalefetten bahsedebiliriz. Bu muhalefet kendi başına emperyalizmin yayılmasını önleyebilecek kapasitede değildir. Bu muhalefetin asıl önemi yeniden-bölüşüm savaşının bitiş dönemlerinde emperyalist güçlerin ekonomik ve toplumsal yapısı ciddi olarak zayıfladığı ve en kötü şekillerde etkilenen bölgelerde devrimci durumların olgunlaştığında ortaya çıkar. O zaman başarılı sosyalist devrimler olarak dahilinde olur; dünya emperyalist zinciri en zayıf halkalarından kırılma eğiliminde olur.^{*} 1917 yılında Rusya'da olan budur. Bolşevik devrimi Rusya'da yeni sosyalist üretim ilişkilerini kurdu. Bunun sonucu olarak ise yeryüzünün büyük bir bölümü bir darbeye dünya emperyalist sisteminden ayrıldı ve sosyalist bir temel üzerinde oluşacak olan geleceğin dünya ekonomisinin çekirdeğini oluşturdu. Şimdiki uluslararası zıtlıkta kendi kendini tüketmeden önce bu sürecin belki de daha büyük bir ölçüde tekrarlanacağını tahmin etmek doğru gözükmemektedir. Buna

^{*} Emperyalizmin ilk olarak ille en gelişmiş ülkede değil de onun yerine büyük bir olasılıkla gördüğü geri kapitalist "en zayıf halkadan" kırılacağı ilk olarak Lenin tarafından ortaya atılmıştır. Bkz. Joseph Stalin, *Leniniz* (1928), s. 101 ve devamı.

göre görüyoruz ki emperyalizmin ilk sınırı kendi ulusal ve uluslararası yönlerinin birbirlerine olan etkileridir. Belirleyici muhalif güç emperyalist ülkelerin içinden kaynaklanmakla beraber bunun zafesinin şartları uluslararası bir sistem olarak ele alınan emperyalizmin tekrar tekrar ortaya çıkan bir özelliği olan yeniden-bölüşüm savaşlarıyla sağlanmaktadır. Bir yerde, bu sosyalizmin doğuşunun ve büyümesinin diyalektikliğidir. Ayrıca emperyalizmin sosyalizmin yükselmesinde içerilmiş olan sınırlamaları uzun dönemde daraltıcı etkiye sahiptir.

Emperyalizme ikinci temel kısıtlama metropolle sömürge* arasındaki ilişkilerden doğar. Sömürge ekonomisine ucuz imalat ürünlerinin sokulması ve sermaye ihracı, daha önce var olan üretim biçimlerinde devrim yapar. El sanatları endüstrisine büyük bir darbe indirilir; çağdaş ulaşım ve haberleşme araçları kapitalizm öncesi üretimde içerilen bölgesel ayrılığı yıkar; eski toplumsal ilişkiler eritilip yok edilir; yerli bir burjuvazi çıkar ve şimdinin ileri endüstri ülkelerinde kapitalizmin gelişiminin ilk dönemlerini karakterize eden şekilde milliyetçilik ruhunun geliştirilmesine önderlik eder. Fakat diğer taraftan sömürge ekonomisinin gelişimi iyi bir şekilde dengelenmemiştir. Emperyalizmin hâkimiyeti altındaki endüstrileşme çok yavaş olarak ilerler. Bu yavaşlık ileri bölgelerdeki fabrikaların makine-yapısı ürünlerinin rekabeti karşısında mahvolan el sanatkarları akımını emememektedir. Bu durumun sonucu ise köylülüğün saflarının şişmesi, toprağa yapılan baskının artması, üretkenliğin azalması ve sömürge nüfusunun en büyük kesimini oluşturan tarımsal kitlelerin yaşam standartlarının kötüleşmesidir. Emperyalizm böylece sömürgelerde çözemeyeceği ekonomik sorunlar yaratır. Gelişmenin temel şartları toprak sisteminde değişiklikler, tarıma bağlı olanların sayısının azaltılması ve tarımdaki üretkenliğin artırılmasıdır. Tüm bu amaçlar ancak oldukça yüksek oranda bir endüstrileşme ile beraber başlanabilir. Emperyalizmin toprak sisteminde reform yapmaya niyetli değildir, çünkü genel olarak hâkimiyeti sömürgelerdeki yerli ve yabancı toprak ağası sınıfın desteğine bağlıdır. Metropoldeki üreticilerin ve özellikle tekel şeklinde örgütlenmiş üreticilerin çıkarları sömürgelerde koruyucu gümrük duvarlarının kurulmasını önler ve başka yollarla geri bölgelerin endüstrileşmelerinin ilerlemesine engel olur. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak sömürge ekonomisi durgunlaşır ve

halkın büyük çoğunluğunun yaşam koşulları iyileşmek yerine daha kötü olma eğilimi gösterir. Toprak ağaları ve gerçekte emperyalist hâkimiyetin araçları olan az sayıda oldukça küçük grup dışında sömürge halkının tüm sınıfları böylece ulusal bağımsızlık mücadelesine sokulur. İleri ülkelerde emperyalizme karşı sosyalist muhalefetin yanı sıra geri ülkelerde de milliyetçi muhalefet oluşur.

Emperyalizme karşı çıkan iki ana güç arasındaki ilişki burada tam olarak çözümlenemeyecek kadar karmaşıktır. Birkaç kısa görüş burada yeterli olmalıdır. İleri ülkelerde emperyalizme karşı sosyalist muhalefet ile sömürge ülkelerdeki milliyetçi muhalefet arasındaki bir ittifak için pek tabii ki sağlam bir temel vardır. Fakat dünyada bağımsız bir sosyalist kesimin doğması ve yayılması bazı karışıklıklara yol açmaktadır. Yukarıda ulusal bağımsızlık hareketlerinin örgütlenmesi ve yürütülmesinde sömürge burjuvazisinin önderlik ettiğine işaret edilmişti, fakat sömürge burjuvazisinin son amacı bağımsız kapitalist ülkelerin kurulmasıdır. Bunun sonucu olarak da hem emperyalizmi, hem de sosyalizmi düşman olarak görür. Diğer taraftan sömürge işçi sınıfı ise, sayıca az olmasına rağmen hemen hemen başlanğıçtan itibaren sosyalist amaçlara sahip çıkar. Ezilmiş tarımsal kitleler ise sosyalist düşünceye kapalı değildir ve yaşam şartlarında gerçek bir iyileşmeyi amaçladıklarını eylemleriyle gösterenlerin liderliğini kabul etme eğilimindedir. Sömürge burjuvazisinin durumu, ulusal hareketlerin ilk dönemlerinde üstlendiği liderlik rolü için artık gittikçe yetersiz kalmaktadır. Ülke içi ve ülke dışı sosyalist güçlerin emperyalizme karşı desteğini kabul etmekle sosyalizm belâsını kontrol altında tutabilmek için emperyalizme ayak uydurmak arasında bocalayıp durmaktadır. Bunun sonucu, kararlı eylemden daima kaçınan, geri dönüşler yapan ve tekrar kararsız bir şekilde ileri doğru hareket eden bir politikadır. Böyle bir politika köylü kitleleri için çekici olmayacağından ve böyle bir destek (köylülük, çev.) olmadan da ulusal bağımsızlık hareketi zayıf kalacağından, bunun anlamı, liderliğin bir süreç içinde burjuva ögelerin elinden kayma ve işçi sınıfıyla köylülüğün henüz sosyalist inançta olmamakla beraber bağımsızlık kazanıldıktan sonra kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesinden bir yarar sağlamayacak olan daha ileri kesimleriyle ittifakının eline geçmesidir. Buna göre sömürge ülkelerde emperyalizme karşı milliyetçi muhalefeti yönetmek, ileri ülkelerde de emperyalizme karşı sosyalist muhalefetin başında olan işçi sınıfına düşmektedir. Bu aşamaya varıldığında iki büyük muhalif güç sadece kısa dönemli amaçlarında değil, aynı zamanda emperyalist

* Burada kullandığı anlamıyla «sömürge» kelimesi hukuki bir anlamda yorumlanmamalıdır. Reamen bağımsız ülkeler olmalarına rağmen emperyalist ekonomik sömürünün konusu olan geri bölgeler de bu terimin kapsamı içindedir.

dünya ekonomisinin gittikçe büyüyen zıtlaşmalarından kurtulmanın bir yolu olarak sosyalist dünya ekonomisini kurma konusunda da birleşmiş olacaktırlar. Sömürge burjuvazisi ise uzun dönemde bağımsız bir tarihi rol oynayamaz ve iki karşı kesime ayrılmak zorundadır. Bunlardan biri tehlikeli durumda olan ayrıcalıklarını emperyalizmle açık bir ittifak aracılığıyla kurtarmaya çalışırken diğeri, maliyeti sosyalizmin kabul edilmesi olsa bile, ulusal bağımsızlık hareketine bağlı kalır.

Nihayet görüyoruz ki emperyalizme karşı iki bağımsız güç olarak başlayan şey bir büyük hareket olarak birleşme eğilimindedir. İleri kapitalist ülkelerde olduğu kadar dünya ölçüsünde de konu gittikçe daha belirgin olarak emperyalizme karşı sosyalizm olarak ortaya çıkmaktadır. Emperyalizmin artan çelişkileri kendi çöküşünü ve buna paralel olarak sosyalizmin yayılmasını sağlamaktadır.

TEKELCİ KAPİTALİZMİN TARİHİ ÜZERİNE

Paul SWEEZY
Paul BARAN

1

Celso Furtado şöyle diyor: «Soyut bir model kurup bunun nasıl işlediğini açıklamak yeterli değildir; böyle bir model tarihsel gerçeklere uygulandığında açıklayıcı etkililiğini göstermesi de en azından bu kadar önemlidir.»¹ Bizim modelimize göre tekellerin gelişmesi «ekonomik fazla»yı yükseltme doğrultusunda güçlü bir eğilim doğururken buna paralel olarak ekonomik fazlanın emilmesi için yeterli işleyişi sağlamaz. Oysa emilmemiş fazla, bir yerde üretilmemiş fazladır, sadece potansiyel ekonomik fazladır, istatistiksel izi kâr ve yatırım ile ilgili rakamlarda değil de, işsizlik ve kullanılmayan üretim kapasitesi sayılarında görülür. Çoğu ekonomistlerin ve tarihçilerin kabul ettiği gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde tekellerin ortaya çıkışı tarihini aşağı yukarı I. Dünya Savaşı'nın sonundan başlatırsak, modelimizin geçen yüzyılın ekonomik tarihini açıklamaktaki etkililiğini gösterebilmemiz gereklidir.

Toplumla ilgili çözümlemelerde çok iyi bir kuramın bile tarihsel belgelerde doğrudan doğruya ve açık kanıt bulması küçük bir olasılıktır. Belirlediği güçler ve eğilimler bir boşlukta faaliyette bulunmaz. Bunlar kuramın kapsamına girmeyen başka güçler ve eğilimler tarafından uzun veya kısa bir dönem için dengelenebilir veya karşı konulabilir. Örneğin bir uçağın uçuşunun yerçekimi kanununu çürüttüğü-

¹ Celso Furtado, *Development and Underdevelopment*, Berkeley and Los Angeles, 1964, s. 1.

nü kimse düşünmez. Ama karşı güçlerin de belirlenmesi ve olayların gerçek oluşumunun güçlerin ve karşı-güçlerin birbirlerini etkilemesinin mantıklı ve tutarlı bir sonucu olduğunun gösterilmesi temel bir noktadır. Basitçe, kuramın kapsamına giren güçlerin faaliyette bulunduğunu, fakat bazı belirlenmemiş karşı-güçler² tarafından etkisiz kılındığını söyleyemeyiz. Böyle bir şey kuramın boşluğunu ve yetersizliğini itiraf etmek olur. [«Ekonomik fazla» belli bir ekonomide bir dönemde üretilen ve tüketilen değer arasındaki fark, yani yatırıma yönlendirilecek miktardır, çev.]

2

Gelişen tekelleşimin çökertici etkileri denetlenmeden işlemeye bırakılırsa, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisi ondokuzuncu yüzyılın sonundan çok önce bir durgunluk dönemine girer ve kapitalizmin yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar yaşaması olanak dışı olurdu. Öyleyse bu çökertici etkileri dengeleyen ve ondokuzuncu yüzyılın son onyıllarında ve önemli kesintilerle yirminci yüzyılın ilk üçte ikisinde ekonominin oldukça süratle gelişmesini mümkün kılan güçlü dış uyarıcılar nelerdi? Bize göre bunlar iki çeşittir: (a) çığır açıcı yenilikler, ve (b) savaşlar ve sonuçları olarak sınıflandırılabilir.

(a) Ekonominin tüm yapısını sarsan ve böylece doğrudan doğruya emdikleri sermayeye ek olarak geniş yatırım olanakları sağlayan yeniliklere «çığır açıcı» diyoruz. Açıkçası, bir yeniliğin bu niteliği hakketmesi için hem ekonomik faaliyetin yerini, hem de çıktının bileşimini büyük ölçüde etkilemesi gerekir. Kapitalizmin tarihinde yeniliklerin etkisiyle ilgili tartışma (ve araştırma gereksinmesi) sürmekle beraber biz sadece üç tanenin «çığır açıcılığı» kıstaslarına uyduğunu ileri süreceğiz: buhar makinesi, demiryolu ve otomobil. Bunların her biri iç göçler ve yeni topluluklar kurulması eşliğinde ekonomik coğrafyanın radikal bir şekilde değişimine yol açtı; çok sayıda yeni mal ve hizmetlerin üretimini gerektirdi veya mümkün kıldı, dolayısıyla de dolaylı olarak veya doğrudan doğruya bir dizi endüstri ürünü için pazarı genişletti.

2 Bu uyarıcılara «dış» derken bunların kesin bir anlamda dışarda olduklarını değil, sadece gerçeğin kuramsal modelimizin kapsamına almaya çalıştığımız yönünde dışında kaldıklarını kast ediyoruz. Bunlar şimdiki çözümlememiz bakış açısından dışarda kalıyorlar, çünkü bunların nedenlerini açıklamaya çalışamıyoruz, sadece etkilerini gözönüne alıyoruz.

Buhar makinesi ile otomobilin kendilerinin emdiklerinden çok daha fazla sermaye yatırımı olanakları sağladığı açıktır. Buhar makineleri üreten endüstri tüm ekonomi içinde büyük bir yer tutmazsa da, ekonomik yaşamda endüstri devrimi dediğimiz büyük dönüşüm buhar makinesiz olanak dışı olurdu. Bu nedenle onsekizinci yüzyılın sonları ile ondokuzuncu yüzyılın başlarındaki sermaye yatırımının çok büyük bir bölümü buhar makinesine bağlanabilir. Otomobil endüstrisinin de sermaye talebine olan etkisi doğrudan doğruya olmaktan çok, dolaylı olmuştur. Şehir dışlarında yerleşme süreci, bunun beraberinde getirdiği konutlar, ticari yapılar ve büyük ana yollar yapımı hep otomobil sayesinde gerçekleşmiştir. Amerikan endüstrisinin diğer alanlarının herhangi birinden daha çok sermaye yatırımı olan petrol endüstrisi büyük ölçüde otomobilin ürünüdür; başka bazı diğer önemli endüstriler de (lastik, cam gibi) benzer şekilde otomobille ilişkilidir. Akaryakıt istasyonları, onarım yerleri, moteller, dinlenme yerleri gibi birçok hizmet «endüstrisi» de otomobille birlikte gelişmiştir. Tüm bu alanlarda emilen sermaye toplamının otomobil endüstrisine yapıları yatırımı kat kat aştığı açıktır.

Yine de, demiryolu, kapitalizmin tarihinde özel bir yere sahiptir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci yüzyılın ilk yıllarında demiryolu ağının yapımı doğrudan doğruya büyük miktarlarda sermaye emdi. Şirketlerin varlıklarının artışıyla ilgili onar yıllık sayım verileri, 1850'den 1900'e kadar demiryollarındaki yatırımın tüm imalat sanayiindeki toplam yatırımı aştığını göstermektedir. Bu izlenim Kuznets'in son hesaplamalarından çıkıyor.³ 1880 ile 1900 yılları arasında Kuznets'in dört önemli sektöründe net özel dayanıklı sermaye oluşumunun yüzde olarak dağılımı aşağıdaki gibiydi:

Tarım	12.0
Madencilik	6.5
İmalât sanayii	31.4
Düzenlenmiş endüstriler	50.1
Toplam	100.0

Kuznets demiryolları için ayrı bir tahmin vermiyorsa da bunlar o zamanlar «düzenlenmiş endüstriler»in en büyüğü olduğuna göre, ondokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında, yani tekelleşme sürecinin yerini gerçekten sağlamlaştırdığı dönemde, özel sermaye oluşumu-

3 Simon Kuznets, *Capital in the American Economy: Its Formation and Financing*, Princeton, 1961, s. 198.

nun yüzde 40 ile 50 arası bir bölümünün demiryollarında yatırılmış olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Bundan önce ve bu zamana kadar bir tek endüstride yatırımın bu şekilde yoğunlaşmasının benzeri yoktur. Demiryolunun ekonomik faaliyete ve ona bağlı olarak da sermaye yatırımı üzerine olan dolaylı etkisini de eklersek (hiç şüphesiz kapsamı ve miktarı açısından buhar makinesi ile otomobilin doğrudan doğruya olan etkileri karşılaştırılabilir), bu bir tek yeniliğin yarım yüzyıllık kapitalist gelişmeye gerçekten egemen olduğunu görebiliriz.⁴

Pek tabii ki bu üçünün yanı sıra başka yeniliklerin de geniş ekonomik etkileri olmuştur, fakat ele aldığımız sorunu (sermaye fazlasının emilmesinin yeterliliği) ile ilişkisi açısından hiç birinin aynı düzeye bile yaklaşmadığına inanıyoruz. Başlıca rakip elektrik olabilirdi; fakat bunun yatırımın da yol açtığı etkiler, kendisiyle aynı zamana rastlayan demiryolu ve otomobilinkinden çok daha az olmuştur. Elektrik buhardan daha etkin, daha kullanışlı bir enerji biçimi olmakla beraber dağıtım masrafları düzeni açısından benzerdirler. En önemli nokta, elektriğin demiryolu ve otomobil gibi ekonomik coğrafyada radikal ve biriken etkileri olan değişikliklere yol açmamasıdır. Yıllar boyunca elektrik, merkezî üretim santrallerine gerçekten büyük yatırımları gerektirmiştir ve bu noktada yeni yatırım olanakları sağlamıştır. Ama en önemli kullanım alanlarından biri olan ısılandırma havagazının yerini aldı, oysa havagazı nüfusa ve gelire orantılı geliştirdi, sürekli olarak büyük yatırım gerektirirdi. Tüm önemine rağmen, elektrik gibi böylesine büyük bir teknolojik atılımın bile sermaye fazlasının emilmesi sürecine oldukça küçük bir etkisi olmuş olsa gerektir. Günümüzde bilim ve endüstri laboratuvarlarımızdan ortaya çıkan yenilikler için bu sözler daha da geçerlidir. Sermaye fazlasının emilmesi süreciyle ilgisi açısından (yaşam standartlarında potansiyel yükselme veya emek verimliliğinin artması gibi başka konularla ilgili açısından olmasa bile) bir yeniliği özellikle önemli kılan nokta, bunun ekonomik yaşamın tüm düzenini sarsma dere-

⁴ Demiryolu başka aqılardan da kapitalist gelişmede belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle tekelci kapitalist sistemin tipik işletme birimi olan dev anonim şirket karakteristik şeklini burada almıştır. Pennsylvania Railway Şirketi'nin bir hissedarlar komitesinin 1874 yılındaki bir raporunda sunulan verilere göre (Harvard Üniversitesi kütüphanesindedir) o zaman da şimdi olduğu gibi ülkenin en büyük demiryolu olan Pennsylvania'nın aşağı yukarı 400 milyon dolarlık aktifli vardı ve başka bakımlardan da aynı şekilde günümüz dev şirketlerine tıpa tıpa uyuyordu. Benzer anonim şirketlerin genel olarak endüstride ortaya çıkması ancak 1890'lardadır ve o zamana kadar zaten bunlara uygun mali kurumlar ve kanunî yapılar tam anlamıyla gelişmişti.

cesidir. Bu açıdan buhar makinesi, demiryolu ve otomobil kendi başlarına bir sınıf oluşturmaktadır.

(b) Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ekonomistlerin savaşları tarihsel trendlere özellikle önem vermeden sadece karışıklıklar olarak ele alma alışkanlıkları büyük ölçüde haklı görülebilirdi. Napolyon Savaşlarından sonra ondokuzuncu yüzyılın büyük bir bölümünde önemli kapitalist ülkelerin katıldığı savaşların sayısı az, (Amerikan İç Savaşı dışında) süreleri kısa ve ekonomik etkileri oldukça önemsizdi. Bu dönemde kapitalizmin ekonomik tarihinin bu savaşlar olmasaydı bile büyük ölçüde farklı olmayacağı düşüncesi oldukça inandırıcıdır. (Sömürge savaşları hakkında bunun söylenemeyeceği doğru olmakla beraber, bunların önemi kısa süredeki ekonomik etkilerinde değil, onlardan ortaya çıkan imparatorluklardadır. Bu açıdan savaşınkinden çok emperyalizmin ekonomik öneminden söz etmek daha doğrudur.)

Yirminci yüzyıl deneyi ilginç bir şekilde ondokuzuncu yüzyılın tam tersi oldu. Ondokuzuncu yüzyıl onbeş yıllık bir savaşla başladı ve ondan sonra barış içinde bir gelişim hâkim oldu. Yirminci yüzyıl onbeş yıllık (görelî) bir barışla başladı ve o zamandan beri de tüm dünya sürekli olarak yıkıcı savaşların veya bunların sonuçlarının etkisi altında kalmıştır. Yirminci yüzyılın ekonomik tarihini savaşların sadece başka şartlar altında barış içinde kararlı bir gelişim yolundaki karışıklıklar olarak ele almak gerçeğin ana hatlarını belirlemede temel bir rol oynayan etkenleri çözümlemekten soyutlamak olacaktır. Akli başında hiç kimse savaşlar olmasaydı bile yirminci yüzyılın ekonomik tarihinin gerçekleştiği şekilde olacağını ileri süremez. Bu nedenle açıklayıcı modelimize savaşları katmalıyız; bunu, onları çığır açıcı yeniliklerle birlikte önemli dış uyarıcılar arasına alarak yapmayı öneriyoruz.

Ekonomik sonuçları bakımından savaşlar iki bölüme ayrılmalıdır: çarpışma bölümü ve savaş sonrası bölümü. Her ikisi de ekonomiyi sarsar ve savaşlar ne kadar toptan ve uzun olursa, sarsıntı o kadar köktendir. 1914-18 ve 1939-45'deki gibi büyük savaşlar bu nedenle ekonomik açıdan çığır açıcı yeniliklere benzerdir.

Çarpışma bölümünde askerî talep birden artar, ekonomik kaynaklar bu talebi karşılayacak sektörlerle aktarılır, fiyat artışları ve vesika usulü karışımı tedbirlerle sivil halkın talebi kısılr, eldeki stoklardan daha fazla «hizmet» sağlanarak (çifte vardiye, arabaların ortak kullanımı, evlere fazla insan yerleştirmek, normal olarak atılacak hale gelmiş malzemeyi kullanmak, vb.) sivilin kullandığı dayanıklı mal-

ların (hem üretim, hem de tüketim malları) üretimi tamamıyla durdurulabilir bile. Mevcut fabrikalar savaş üretimine dönüştürülür ve yeni yatırımların çoğu benzer doğrultuya kanalize edilir, ev yapımı yalnız savaş endüstrisi işçileri ve askerî personelin gereklerini karşılayacak dereceye indirilir. Kısaca yalnız toptan üretim mevcut kaynaklarla sınırlanan düzeye yükselmekle kalmaz, ekonomik yaşamın tüm düzeni de kökten değiştirilir.

Bu durum savaş sonrası dönem için sahneyi hazırlar. Savaş süresi durumu olayın niteliği açısından geçicidir, düşmanlıkların sona ermesini, işlerin eski durumuna dönülmesi kaçınılmaz olarak izler. Fakat bu dönüş atılan adımların basitçe geriye doğru izlenmesinden daha kapsamlıdır. Çarpışma döneminde mevcut sivil sermaye ve dayanıklı tüketim malları stokları normalin üstünde bir yoğunlukta kullanılmıştır. Yapılan eklemeler çok azdır ve hatta eskimiş parçalar bile çoğu zaman yenileriyle değiştirilmemiştir. Askerî teçhizat ve bunları yapma kapasitesi dışında toplumun yeniden üretilen serveti azalma eğilimi gösterir ve bu arada ortaya çıkan bu mal darlığını nüfus artışı daha da artırır. Önemli savaşların sonunda ortaya çıkan yaygın talep birikiminin kökü budur. Savaş fabrikalarının sivilin kullanımına dönüştürülmesiyle bu birikmiş talep belli ölçüde karşılanabilir, fakat savaş malzemesi üretim kapasitesi için eskiden yapılmış yatırımların çoğu aşırı bir uzmanlaşma düzeyindedir veya sivil amaçlarla kullanmak açısından yanlış yerlerde bulunmaktadır ve yerleri değiştirilmelidir. Böylece ilerki birkaç yıl süresince büyük miktarlarda sermaye fazlasının emilebileceği yatırım kanalları açılmış olur.

Çarpışma ve savaş sonrası aşamalarıyla ilgili bu taslak pek tabii ki genişletilebilir ve derinleştirilebilirdi. Vergileme, para, fiyat denetimi, vesika usulü vb. açılarından değişik politikaların özel etkileri çözümlenebilirdi, iki dönem arasındaki devrenin niteliği incelenebilirdi, çarpışma bölgelerindeki savaş süresindeki yıkımın etkileri değerdendirilebilirdi, vb.; fakat bizim amacımız tarih sürecinin ana hatlarının sadece nedenlerini açıklamaktır. Bu nedenle iki dönemin var olduğunu ve bunların her birinin sermaye fazlasının emilmesinde bir süre belirleyici etkisinin olduğunu bilmek yeterlidir. Bu etkiyi biri askerî makinenin büyük talepleri ve diğeri ise çarpışma safhası sırasında yaratılan birikmiş sivil talebi yoluyla gerçekleştirir.

Şimdi bir cevap aradığımız soru şöyle formüle edilebilir: Tek-

kelci kapitalizmin emebileceğinden daha çok «ekonomik fazla» yaratma eğilimini büyük dış uyarıcılar nötralize edebilir ve hatta bu uyarıcılar daha üstün gelebilir. Fakat bu uyarıcılar zayıfladığı veya ortadan kalktığı zaman bu eğilim belirli şekillerde kendini yine hissettirir. Tekellerin gelişimi 1870 civarında başladı ve o zamandan beri eşit olmayan bir hızda olsa bile ilerliyor.⁵ Bu nedenle gerektiğinden çok «ekonomik fazla» yaratma eğiliminin 80-90 yıldır geçerli olduğunu ve gücünün gittikçe arttığını söyleyebiliriz. Bu ne ölçüde önemli dış uyarıcılar tarafından dengelenmiş ve ne ölçüde yüzeye çıkmış ve olayların gelişimine egemen olmuştur?

İlk olarak işaret edelim ki, sermaye fazlasının emilmesi sorununun 1900 yılından önce daha güç olduğunu gösteren bir kanıt yoktur. İşsizlik veya kâr oranları konusunda güvenilir veriler bulun-

5 Bunu reddeden oldukça geniş bir literatür vardır ve bunların çoğu M. A. Adelman'ın «Endüstriyel Yoğunlaşmanın Ölçülmesi» isimli ünlü yazısından esinlenmiştir (*Review of Economics and Statistics*, Kasım 1951). Pazarın en büyük dört (veya sekiz) satıcı tarafından denetlenen bölümü olarak tanımlanan ortalama endüstri yoğunluk oranında az bir değişikliğin olduğu doğru olabilir. Fakat bu tekel gücü için yetersiz bir kıstastır. Bir defa öğrenme sürecini tamamıyla hesap dışı bırakmaktadır; bugün pazarda hâkim durumda olan dört şirket kârlarını en yüksek noktaya çıkartmayı aynı pazarda 1900 yılında hâkim durumda olan dört şirketten çok daha iyi bilmektedir. İkinci olarak, bu oran sadece tek tek pazarlara uygulanmaktadır ve bu nedenle günümüzün tipik dev anonim şirketinin birçok pazarda hâkim etken olmak için yayılması konusunda hiçbir ipucu sağlamamaktadır. Bu noktayı açıklamak için, herbirinin dört satıcı içerdiği dört endüstriden oluşan bir ekonomi varsayalım. İlk dönemde her pazarda dört tane olmak üzere toplam onaltı anonim şirket vardır. İkinci dönemde ise bir dişi şirket birleşmesinden sonra her pazarda dört satıcı olmasına rağmen toplam olarak dört anonim şirket vardır; herbir şirket şimdi dört pazarda da temsil edilmiştir. Endüstri yoğunluk oranlarının aynı kalmasına rağmen bunun tekel gücünde büyük bir artışa temsil ettiği belirgindir. Bu genel anlamdaki yoğunlaşmanın arttığını gösteren açık kanıtların olduğunu eklememiz yeterlidir. Örneğin 1957 yılında bir Senato Komitesi en büyük imalat şirketlerinin yaratıkları toplam katma değer ile ilgili olarak aşağıdaki yüzdeleri verdi ve 1954 ve 1947 yıllarını karşılaştırdı:

	1947	1954
En büyük 50 şirket	17	23
En büyük 100 şirket	23	30
En büyük 150 şirket	27	34
En büyük 200 şirket	30	37

Kaynak : *Concentration in American Industry*, Report of the Subcommittee on Anti-Trust and Monopoly of the Committee of the Judiciary, U. S. Senate, 85 th. Congress, 1 st. session, 1957, tablo 1.

Aynı Komite tarafından daha yakın zamanlarda dinlenen tanıklar da bu eğilimi doğrular nitelikte konuşmuşlardır. Gardiner C. Means'in 1 Temmuz 1964 tarihli tanıklığına göre en büyük 100 imalat sanayii anonim şirketi 1962 yılında imalat sanayiinde kullanılan toprak, bina ve malzemenin yüzde 58'ini denetliyordu ve bu oran 1929 yılında yüzde 44 idi. Eğer envanter ve atacaklar gibi cari varlıklar da dahil edilirse, en büyük 100 şirket 1962 yılında yüzde 49'u denetimi altında bulunduyordu ve 1929 yılında bu rakam yüzde 40'tı. (*New York Times*, 2 Temmuz 1964.)

mamaktadır; fakat Kuznets'e göre, sermaye birikim oranı 1880 ve 1890'larda 1870'lerdekinden daha fazlaydı.⁶ Bu dönemin fırtınalı te-
kelleşme hamlesi niçin sermaye fazlasının emilmesi güçlüklerinin
artması şeklinde ortaya çıkmadı?

Bunun cevabı bizce belirgindir. Bu, ondokuzuncu yüzyılın son
yirmi yılı süresince tüm özel yatırımların yarısına yakın bir kıs-
mını emen ve daha da fazlası için yatırım alanı açan demiryolu
dönemiydi. Aşırı «ekonomik fazla» yaratma eğiliminin demiryolları
yapımının yaygınlaştırılmasıyla etkisiz kılınacağı tamamiyle inan-
dırıcı gözükmektedir.

Fakat bu ortaya başka bir soru çıkartmaktadır: demiryolu dö-
neminin sonu olarak hangi tarihi vermeliyiz? Burada onyıllar ve
yüzyıllarla konuşmak rahat olmakla beraber bizi çıkmaza sürükleye-
bilir. Eğer ilgimizi onyıllık ortalamalarla sınırlarsak ve demiryolu
dönemini 1900 yılında bitirirsek her şey düzenli gözükürdü. Fakat
yıllık verilerin incelenmesi değişik bir sonuca işaret etmektedir:
1890'larda ve özellikle 1892'den 1896'ya kadar süren uzun buna-
lım döneminde demiryolu yatırımlarında gerçekten önemli bir ya-
vaşlama olma-
kla beraber yüzyılın sona ermesine yakın güçlü bir
canlanma görüldü. Asıl dönüm noktası demiryolu yatırımında ani
bir düşmeye neden olan 1907 bunalımındadır ve bu tarihten sonra
demiryoluna yapılan yatırım sürekli olarak çok daha düşük bir
düzeyde kalmıştır. Aşağıdaki tablo en önemli demiryolu sermayesi
türlerinin büyümesini 1900-7 ve 1908-15 dönemlerinde karşılaştı-
rmaktadır.

Demiryolu Sermayesinin Büyümesi: Yıllık Ortalamalar
(bin adet)

	1900-7	1908-15	Yüzde değişme
Döşenen demiryolu [mil] (a)	5.1	28	-45.1
Eklene lokomotif sayısı (b)	2.3	1.4	-40.5
Eklene yük vagonu sayısı (b)	87.0	43.8	-49.4
(a) takvim yılı			
(b) 1 Temmuz-30 Haziran mali yılı			

Kaynak: Historical Statistics of the United States: Colonial
Times to 1957, İkinci basım, Washington, 1961, s.428-30

6 Kuznets'in yeniden üretilebilen servetin yıllık ortalama büyüme hız yüzdeleri 30 yıl
boyunca şöyledir: 1869 - 1879, 4.1; 1879 - 89, 4.9; 1889 - 99, 4.9; Simon Kuznets, *National
Product Since 1869*, New York, 1941, Tablo IV, s. 228. Bu rakamlardan hareket ederek özel
sermayenin büyüme hızını tahmin etmiştir: 1869 - 79, % 3.9; 1879 - 89, % 4.9; ve 1889 - 99,
% 4.5. J. Steindl, *Maturity and Stagnation in American Capitalism*, s. 160.

İstatistiklerle kanıtlama yolunu bilmememize rağmen demiryolu-
lunun ortaya çıkarttığı yeni ekonomik coğrafya düzeninin ve ulu-
sal üretimin yeni bileşiminin 1907 yılına gelindiğinde oldukça dü-
zenlilik kazandığını ileri sürmek uygun olacaktır. Diğer bir deyişle,
İç Savaş'tan bile önce başlayan büyük sarsıntı büyük ölçüde sona
ermiştir. Eğer bu konuda söylediklerimiz doğru ise, kapitalist tarihte
en güçlü uyarıcının büyük gücünü yitirmesi 1907 yılındadır.

Burada kuramımızı denemek için ideal bir olanak vardır. Bir çı-
ğır açıcı yeniliğin sağladığı atılım bir süreç içinde sona ermiştir.
Bundan sonraki çığır açıcı yenilik olan otomobil ise ekonomi ala-
nında yeni yeni ortaya çıkıyordu ve tüm olarak ekonomi üzerinde ya
hiç etki yapmamıştı, ya da etkisi çok azdı. Amerika Birleşik Devlet-
leri'nin önemli bir savaşa katılması için on yıla yakın bir zaman
vardı. Eğer kuramımız doğru ise 1907-1915 döneminde kesin dur-
gunluk belirtileri olması gerekmektedir.

Daha sonraki dönemin ekonomistleri önemsememiş olmasına
rağmen, bunlar gerçekten vardır. 1930'lardaki durgunlukla ilgili «bü-
yük tartışma»da 1907-1915 döneminin çözümlemesine rastladığımızı
hatırlamıyoruz. Bu durum bir açıdan ilginçtir, çünkü Hansen ve Ste-
indl gibi «durgunculukçu»ların ileri sürdükleri görüşler, Birinci Dün-
ya Savaşı'ndan önce durgunluk belirtilerine işaret edebilmiş olsa-
lardı büyük destek sağlardı.⁷ Schumpeter tarafından vurgulanan kar-
şı görüş ise bir bunalımın, 1930'lardaki gibi sert olmasa bile uzun
dönemdeki gelişim konusunda hiçbir şey kanıtlamadığıdır.⁸

1907-15 yılları arasında bir durgunluk olduğunun kanıtları bir-
kaç çeşittir ve bu dönemin daha ayrıntılı olarak incelenmesi daha
birçok kanıt ortaya çıkaracaktır. Aşağıda anlatılanlar tam bir çö-
zümlemeye girişten daha öte birşey değildir.

İlk olarak; ticaret (iş) devrelerinin zamanlanması ile ilgili olarak
Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu tarafından derlenen veriler 1907
yılından sonraki devrelerin yapısında göze batan bir değişime gös-
termektedir. Bu durum 1890'dan 1914 yılına kadar Büro tarafından
sayılan tüm devrelerle ilgili olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

İlk beş ticaret (iş) devresinde genişleme daralmadan daha bü-

7 Hansen'in durgunculukçu görüşleri iki ciltlik toplu yazıları ve eleştirilerinde içirilmiştir:
Full Recovery or Stagnation? London, 1938, ve *Fiscal Policy and Business Cycles*, London, 1941.
Steindl'inkiler ise *Maturity and Stagnation in American Capitalism* isimli kitabındadır, Oxford,
1952.

8 J. A. Schumpeter, *Business Cycles*, London, 1939, cilt 2, s. 1036.

yüktür veya hemen hemen eşittir. İki son devrede ise ters ilişki geçerlidir. Genişleme ve daralmanın ortalama uzunluğu aşağı yukarı tersine dönmüştür; ilk beş devre için ortalama genişleme 23.2 ay, ortalama daralma 17.8 ayken son iki devre için ortalama genişleme 15.5 ay ve ortalama daralma 23.5 aydır.

Ticaret (İş) Devrelerinin Düzeni, 1890-1914

Devre No.'sı	Tam Devreler			Ay olarak uzunluk	
	dip nokta	zirve	dip nokta	genişleme	daralma
1	May. 1891	Oca. 1893	Haz. 1894	20	17
2	Haz. 1894	Ara. 1895	Haz. 1897	18	18
3	Haz. 1897	Haz. 1899	Ara. 1900	24	18
4	Ara. 1900	Eyl. 1902	Ağu. 1904	21	23
5	Ağu. 1904	May. 1907	Haz. 1908	33	13
1-5 No.'lu devreler ortalaması				23.2	17.8
6	Haz. 1908	Oca. 1910	Oca. 1912	19	24
7	Oca. 1912	Oca. 1913	Ara. 1914	12	23
6-7 No.'lu devreler ortalaması				15.5	23.5

Kaynak: R. A. Gordon, *Business Fluctuations*, New York, 1952, s. 216.

Thorp'un ünlü İş Dünyası Yıllıkları benzer bir hikâye anlatmaktadır. Thorp 1890 yılından 1907 yılına kadarki onsekiz yılın altısını şartsız olarak ve beşini de belirli şartlarla «refah» yılları olarak göstermektedir, 1908'den 1914 yılına kadarki yedi yılın hiçbirini şartsız «refah» yılı olarak belirtmemekte ve ancak üçü şartlı olarak bu sınıflandırmaya sokulmaktadır.⁹ Schumpeter'in Thorp'un doğruluk ve yararlılığına büyük değer verdiği Yıllıklardan alınan bu malzeme-den açık açık söz etmesi ve çözümlemekte olduğu 1898-1907 ve 1909-1914 alt-dönemlerindeki ayrılığı güzel bir şekilde açıkladığını belirtmesi ilginçtir. Fakat o tüm bunları dipnot düzeyinde yapmıştır ve metinde bu dönemi anlatan parça oldukça farklı terimlerle konmuştur. Thorp'un değerlendirmeleriyle görünüşte çok az ilgisi vardır.¹⁰ Bunun nedenini anlamak kolaydır. Schumpeter'in devreler tarihi şemasında 1898-1914 dönemi uzun bir devrenin canlanma aşamasına uymalıdır ve 1908-1914 döneminin gerçekte gelişmekte olan bir durgunluk dönemi olması onun vurgulamak istediği şey değildir.¹¹ Ön-söz'den aktarıyoruz:

9 W. L. Thorp, *Business Annals*, New York, 1926, s. 136-42.

10 J. A. Schumpeter, *Business Cycles*, cilt 1, s. 427.

11 Schumpeter buna, kapitalizmin tarihinde ondokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında elli yıl kadar süren bir ticaret (iş) devresi keşfedildiğini ilk olarak ileri süren Rus ekono-

«Bu araştırma Amerika Birleşik Devletleri'nde 1910-11 ve 1913 yıllarındaki iş yaşamı buhranlarını doğuran nedenleri belirlemeyi üstlenmiştir. Fakat böyle herhangi bir araştırma aynı zamanda bu buhranların ülke dışındaki iş dünyası şartlarının normal iniş çıkışlarıyla bağlantılı olarak olgunlaşmadan ortaya çıkmaları tartışmasını da içermektedir. Hatırlanacağı gibi, 1909 yılındaki ekonomik canlanma oldukça gelişmişken ve gerçek bir refah döneminin geleceği tahmin edilirken, Almanya, İngiltere ve Fransa'da iş yaşamının bu ileri doğru ilerleyişinin kesintisiz olarak sürmesine rağmen (ancak Fransa'da kötü hasat nedeniyle hafif bir gerileme oldu) Amerika Birleşik Devletleri'nde 1910-11 yıllarında beklenmeyen buhran ortaya çıktı.

«Yine hatırlanacağı gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde 1913 buhranı görülürken tüm dünyadaki iş yaşamı şartları bir refah devresinin tamamlanmasına yaklaşıyordu; fakat buna rağmen, Avrupa'da iş yaşamı şartları hâlâ gelişirken bu ülke bir buhran içine battı.»

Schluter'in bu gerçekleri «açıklaması» A.B.D. bankacılık ve kredi mekanizmasının esnek olmamasına dayanmaktadır ve talebin yetersiz kalması olan gerçek sorunun yakınına bile gelememektedir. Fakat verisel bulgular bu yüzden önemlerinden yitirmiş değillerdir.

Genel ekonomi tarihi yazarları 1907-14 dönemini benzer şekilde ele alma eğilimindedirler. Fakat bu bizim kanıtlarımıza fazla bir şey eklemeyi, çünkü bu yazarlar genellikle kaynak olarak ağırlıklı Thorp'un Yıllıkları ve Schluter'in incelemesine dayanmaktadırlar. Bu konuda bir örnek Faulkner'in Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesinden önceki dönemle ilgili değer verilen tarihidir:

«1909 yılındaki canlanma kısa süreliydi. Bunu 1910-11 yıllarındaki bunalım, 1912 yılında ikinci bir canlanma ve 1913 yılında yeni bir bunalım izledi. 1907 yılındaki karışıklığın sanıldığından daha temel nitelikte olduğu kanıtlanmıştır. Bu yıldan sonra Amerika ekonomisi tarihi büyük ölçüde kısa atılım ve durgunluklardan oluşuyordu.»¹²

Bu güçsüz ekonomik faaliyet için ileri sürülen açıklama, yani 1907 yılındaki karışıklığın «zannedildiğinden daha temel nitelikte»

misinin ismini vererek «Kondratieff devresi» demektedir. Bu ticaret (iş) devresinin varlığı için ileri sürülen kanıtlar bize daima zayıf ve inandırıcı olmayan uzak gözlemler ve Schumpeter'in de 1908-14 dönemini şüpheli bir şekilde ele alış bu kanıtların doğrultusunda etkisiz kalmıştır.

12 H. U. Faulkner, *The Decline of Laissez Faire, 1890-1914*, New York, 1951.

olması sadece soruya cevap vermekten kaçmaktır. Fakat Faulkner'in 1907-74 yıllarında ekonomik başarının gerçekten yetersizliğinin farkında olmasının, ekonomik tarihçiler arasında genel olarak kabul edilen bilgi durumunu yansıttığı düşünülebilir.

1907-14 yıllarında durgunluğun büyümesiyle ilgili bize göre en güçlü kanıt en sona ayırdık. Okuyucunun bildiği nedenlerden dolayı, işsizlik ve üretici kapasitenin eksik kapasitede kullanılması «ekonomik artı»nın emilmesinin yetersizliğinin en kesin belirtisidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönem için kullanılmayan kapasite ile ilgili hiçbir veri yoktur, fakat 1900 yılına kadar uzanan kullanılabilir bir işsizlik serisi mevcuttur.¹³ «Kullanılabilir» kelimesiyle bu serinin belli bir zamanda veya belli bir dönemde mutlak işsizlik miktarını kesin olarak doğru yansıtan bir tablo oluşturduğunu kastetmiyoruz. Görüşümüze göre, günümüzde işsizliğin hesaplanmasında kullanılan resmî yöntemler gerçek miktarı büyük ölçüde eksik göstermektedir. Fakat bu durum onların bir yıl veya dönemi bir başkasıyla karşılaştırmadaki yararlarını ortadan kaldırmaz. Ve bizi burada ilgilendiren şey işsizliğin mutlak düzeyinden çok eğilim ve dalgalanmalar olduğundan, bu rakamların oldukça güvenilir olarak kullanılabileceğine inanıyoruz. Aşağıdaki tabloda 1900'den 1963 yılına kadar bu seri verilmektedir ve çizelgede de aynı verilerin grafik şekli sunulmuştur. Daha sonraki yıllarla ilgili yorum için şimdi fırsat bulacağız.

İşsizlik, 1900-1963
(Sivil işgücünün yüzdesi olarak)

1900	5.0	1916	4.8	1932	23.6	1948	3.4
1901	2.4	1917	4.3	1933	24.9	1949	5.5
1902	2.7	1918	1.4	1934	21.7	1950	5.0
1903	2.6	1919	2.3	1935	20.1	1951	3.0
1904	4.8	1920	4.0	1936	16.9	1952	2.7
1905	3.1	1921	11.9	1937	14.3	1953	2.5
1906	0.8	1922	7.6	1938	19.0	1954	5.0
1907	1.8	1923	3.2	1939	17.2	1955	4.0
1908	8.5	1924	5.5	1940	14.6	1956	3.8
1909	5.2	1925	4.0	1941	9.9	1957	4.3
1910	5.9	1926	1.9	1942	4.7	1958	6.8
1911	6.2	1927	4.1	1943	1.9	1959	5.5
1912	5.2	1928	4.4	1944	1.2	1960	5.6
1913	4.4	1929	3.2	1945	1.9	1961	6.7

13. *Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1957*, s. 73. Kaynak ve açıklamalar için bkz. s. 68'de seri D 46 - 47'nin notları.

1914	8.0	1930	8.7	1946	3.9	1962	5.6
1915	9.7	1931	15.9	1947	3.6	1963	5.7

ve daha önceki yıllar için olan tahminler de hemen hemen benzer bir temele dayandırıldıkları için, bu anlamda onlar da işsizlik miktarını eksik belirtmektedir. 14

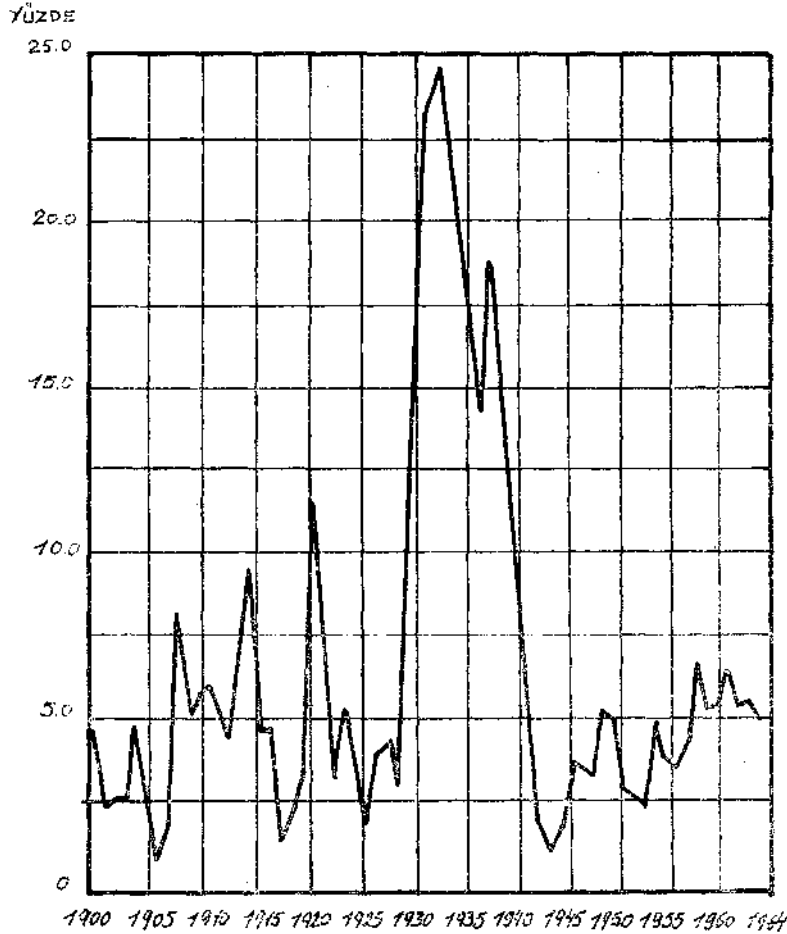
Kaynak: 1900-1957 için, *Historical Statistics of the United States*, s. 73; 1958-1963 için, Council of Economic Advisers, *Economic Indicators*, yıllık sayılar.

Çizelge 1907 ve 1908 yılları arasındaki ani kesintiyi özellikle belirgin olarak göstermektedir. 1920-21'deki biraz özel bir durumun dışında bu Büyük Buhran'dan önceki en büyük artıştır ve 1929-32 döneminde ortalama yıllık artıştan biraz büyüktür. 1907-8 yıllarını 1920-21 olayından ayıran ve 1929 ve sonrası yıllara benzeten şey, ani bir yükselişten sonra işsizlik oranının süratle eski düzeyine inmesi yerine bir dönem için çok daha yüksek kalmasıdır. 1900-7 dönemindeki sekiz yıl için ortalama oran yüzde 2.9'dur; 1908-15 dönemi için ise yüzde 6.6. Ayrıca 1900'den 1907'ye kadar bu oran yüzde 5'e hiç çıkmamışken 1908'den 1915'e kadar ancak bir kere yüzde 5'in altına inmiştir. Son olarak, ekonomi ciddi bir bunalıma doğru yol alırken işsizlik 1914 yılında yüzde 8'e ve 1915 yılında da hemen hemen yüzde 10'a yükseldi.

Tüm bunlar 1907 yılından sonraki dönemin, gittikçe artan sermaye fazlasının emilme zorlukları ve 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında karşılaştığımız «sinsi durgunluk» türüyle karakterize edildiği doğrultusunda güçlü bir kanıt oluşturmaktadır. Eğer bu olguların başka bir şekilde yorumu varsa, bunların olumlu yönlerini göz önüne almaya hazırız. Fakat böyle bir yorumun ne olduğunu öğreninceye kadar, Birinci Dünya Savaşı gelmeseydi 1910-20 yılları arasındaki dönemin A.B.D. tarihine benzeri görülmemiş bir buhran dönemi olarak geçeceği şeklindeki sonuca varmakta kendimizi haklı görmekteyiz. Büyük Buhran'ın onbeş yıl önce olabileceğini ileri sürmüyoruz. 1915 yılına gelindiğinde otomobil dönemine girilmişti ve bunun yaşama düzenlerinde ve tüketim alışkanlıklarında meydana getirdiği büyük değişiklik, savaş gelmeseydi bile büyük bir olasılıkla bir atılım yaratırdı. Fakat ülke bundan önce tekelleri kapitalist ekonomide buhrancı güçlerin etkilerinin ne kadar köklü ve geniş kapsamlı olduğu konusunda iyi bir ders almış olurdu. Böyle bir durumda da Büyük Buhran geldiğinde bu kadar sarsan bir sürpriz olmazdı.

14 Bkz. Philip Eden. «İşsizliğin Daha Uygun Bir Şekilde Ölçümü İçin.» *Current Econo-*

Çizelge: İşsizlik — 1900-63

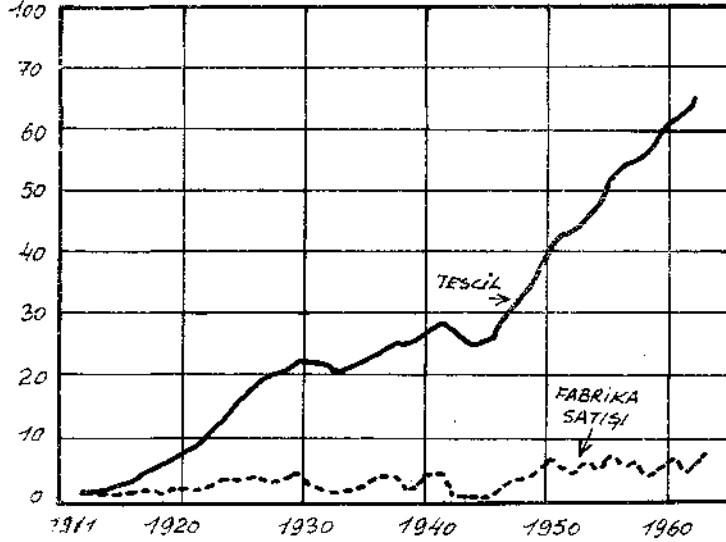
enk. Comment (Bureau of Economic and Business Research, University of Illinois). Kasım 1959.

Fakat savaş geldi, hem de tam zamanında ve tablo bir buhrandan ekonomik atılıma dönüştü. 1918 Kasım'ında ateşkesten sonra kısa ve hafif bir sivil ekonomik yapıya «dönüş buhranı» olduysa da 1919 ilkbaharında yerini savaş sonrası ekonomik atılıma bıraktı. Fiyatlar savaş süresince zaten birden yükselmışti ve savaş sonrası ekonomik atılımın ilk dönemi süratle bir spekülasyon çılgınlığı halini aldı. Toptan eşya fiyatları endeksi 1921 yılında 154.4'ten 1922 yılında 97,6'ya düşünce (1926 = 100) balon 1922 yılında patladı. Fakat bunun sonucu ortaya çıkan buhran ani olduğu kadar da kısaydı. Savaş sonrası ekonomik atılım yok edilmemiş, sadece geçici bir süre engellenmişti. Özellikle konut ve diğer tür binalar için birikmiş olan talep hâlâ güçlüydü ve daha sonraki birkaç yılın ekonomi tablosunun hâkim özelliklerinden biriydi. Bu arada 1915 yılından başlatılabilen ve savaş süresince kesintisiz olarak süren ilk büyük otomobilleşme dalgası yüksek bir noktaya varıyor ve çok çeşitli yan ürün ve dolaylı etkileri (şehir dışında yerleşme, yol yapımı, ikincil endüstriler, vb.) doğuruyordu. Otomobil üretimi 1923 yılındaki 3.6 milyonluk düzeyden 1929 yılına kadar çok az artmakla beraber (4.5 milyon), otomobilin etkisi faaliyette bulunan arabaların sayısındaki artış oranıyla daha doğru bir şekilde gösterilmiştir; ve bu oran bu on yıl boyunca çok yüksek kaldı. Aşağıdaki çizelge 1911 ve 1962 yılları arasında fabrika satışları ve araba tescillerini (üretilen ve faaliyette bulunan araba sayılarına çok yakındır) göstermektedir. 1915 yılından 1929 yılına kadar tescil edilen araba sayısındaki on katı artış (2.3 milyondan 23.1 milyona) otomobilin bu yıllardaki müthiş etkisinin bir belirtisidir. Bu nedenle savaş sonrası etkiler durgunlaştığında (1925 yılı civarında, inşaat faaliyeti en yüksek noktadayken) otomobilleşmenin hızı atılımı birkaç yıl daha sürdürebilecek kadar güçlüydü.

İşsizlik rakamlarının incelenmesi ekonomik artığın emilmesinin düzgün bir şekilde ilerlediğini göstermektedir. On yıl için ortalama rakam yüzde 5 idi, fakat bu rakam 1921 yılındaki deflasyonist çöküş nedeniyle yükselmiştir. 1923-29 dönemindeki dokuz yıl için ortalama yüzde 3.9'du. Bu rakam 1900-7 yılları ortalamasına yakındır ve herhangi bir tarihsel standarda göre düşüktür.

Binek otomobili : Fabrika satışı tesciller, 1911-62.

MİLYON ADET

Şimdi biliyoruz ki 1920'lerin (göklere çıkarılan «Yeni Dönem») refah görünümünün altında felâket tohumları süratle çimlenmekteydi. Tam istihdama hemen hemen eşit bir durumu sürdürmek için ancak yeterli olan bir yatırım oranı ekonominin büyüme hızını sürdürmek için gerekli olandan oldukça yüksekti. Bunun sonucu olarak 1923 yılından sonra kullanılmayan kapasite süratle büyüdü. Donald Streever tarafından kapasite kullanımı ve yatırım arasındaki ilişki konusunda ilginç bir incelemede sunulan verilerden yararlanarak 1920'ler için bir kapasite kullanım endeksi çıkarabiliriz. Streever 1920-55 yıllarında imalat sanayi ve madencilik için kapasite endeksi yapmış ve bunu Federal Rezerv Bürosu'nun endüstriyel üretim endeksinin yanı sıra vermiştir. Eğer Federal Rezerv Bürosu'nun endeksinin kapasite endeksi ile bölersek, kapasite kullanımı konusunda kaba bir ölçümümüz olur. Aşağıdaki tablo 1920'ler için sonucu göstermektedir:

Kapasite Kullanımı, 1920-1929 (yüzde olarak)

1920	94	1925	91
1921	65	1926	89
1922	80	1927	83
1923	94	1928	82
1924	84	1929	83

Kaynak: Donald Streever, *Capacity Utilization and Business Investment*, University of Illinois Bulletin, cilt 57, No. 57, Mart 1960, s. 64.

1925 yılından sonra kapasite kullanımının sürekli olarak düştüğünü (veya madalyonun tersi olarak kullanılmayan kapasitenin arttığını) görüyoruz. 1925-29 döneminde sermaye yatırım oranının düşmenin önlenemeyeceği kadar yüksek bir düzeye ulaştığı açıktır; bu arada ekonomik fazlanın emilmesi düzgün bir şekilde devam etmekle beraber bunun maliyeti daha sonraki yıllardaki feci yıkım oldu. Kapasite kullanım oranında 1929'dan 1930'a ani düşüş (83'den 66'ya) bir taraftan 1928 yılında ve 1929 yılının ilk dokuz ayında başlatılan birçok projenin tamamlanması ve diğer taraftan 1929 sonbaharında sermaye piyasasının çöküşünden sonra yeni proje hacmindeki ani kısıntının yol açtığı genel düşüşü yansıtıyordu.

Bu dönemde olanlar Streever'in rakamlarının güvenilir bir şekilde yansıttığı, Brookings Enstitüsü'nün ünlü bir incelemesince de güçlü bir şekilde desteklenmektedir: *America's Capacity to Produce*, 1934.¹⁵ Amerikan ekonomistleri tarafından üretken kapasite ile ilgili olarak yapılan ilk ciddi çalışma olan bu araştırmada Brookings uzmanları Amerikan endüstrisinin 1929 yılında ortalama olarak yüzde 83 kapasite ile çalıştığı sonucuna varmışlardır. Bu tahmin ise Streever'in tamamıyla farklı bir yöntemle elde ettiği rakama tamına uymaktadır.

4

Büyük Buhran'ın başlamasıyla, burjuva ekonomistlerinin bazan tümünün de ülkenin normal ve tabii tarihi gelişiminden ani bir sapma olarak nitelendirdikleri bir döneme giriyoruz. Bu dönemi Amerikan ekonomistlerinin iki önemli açıklama çabası olmuştur, her ikisi

15 E. G. Nourse ve yardımcıları, *America's Capacity to Produce*, Washington, 1934.

de 1930'lardadır. Hansen, Schumpeter'in doğru olarak «yatırım olanaklarının ortadan kalkması kuramı» olarak isimlendirdiği şeyi ileri sürmüş, belirleyici etkenlerin yavaş bir nüfus artışı, yeni yatırım alanlarında sermaye-tasarruf eğilimi ve ondokuzuncu yüzyılın sona ermesinden önce A.B.D.'nde Batı'ya doğru yayılmanın sona ermesi olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Bu kuramın 1930'lardaki buhran şartlarının nesnel tarihsel süreçlerle ilişkisini kurma çabası açısından büyük değeri vardır ve büyük ölçüde destek sağlamıştır. Bu destek özellikle buhranın nedenlerini yatırım hacmini etkileyen etkenler arasında arayan Keynezcilerle yetişmiş olan genç ekonomistlerdendi.

Schumpeter ise bu kurama karşı çıkarak, bizce inandırıcı bir şekilde, Hansen tarafından vurgulanan etkenlerin hiçbirinin tek başına veya bir arada, Büyük Buhran gibi daha önce görülmemiş ve ani bir deneyi açıklayamayacağını savundu (bu etkenlerin gerçekliği ve ilgisini hiç de istemeden kabul etse bile). Schumpeter kendi açısından temelde iki bölümden oluşan oldukça farklı bir kuram ileri sürdü. Çöküşün şiddetini kapitalist ekonominin karakteristiği olduğuna inandığı üç tür devrenin dip noktalarının aynı ana rastlamasına ve bunlara ek olarak da kökenleri savaşa kadar izlenebilecek kendilerine özgü çeşitli tarihsel olaylara (Amerika Birleşik Devletleri tarımının aşırı ölçüde büyümesi, banka ve kredi sistemlerinin zayıflığı, 1931 yılındaki uluslararası mali kriz, vb.) bağladı. Gerçekte temeli oluşturan kuramının ikinci bölümü 1933 yılından sonraki canlanmanın zayıflığını ve yetersizliğini politik bir etkenle, «New Deal»ın (Büyük Buhran sonrasında A.B.D.'nde uygulanan ve ekonomiye büyük ölçüde devlet müdahalesini öngören ekonomi politikası, çev.) sözde anti-kapitalist eğilimiyle açıklamaya çalıştı. Schumpeter'e göre «New Deal» sadece uygulandığı kanunlarıyla değil, bu kanunların yürütülmesinde hâkim olan ruhta daha da fazla anti-kapitalist eğilimdeydi. (Bkz. J. A. Schumpeter, *Business Cycles*, Cilt 2, Bölüm 15, özellikle Kısım G.)

Schumpeter'in ister ekonomist olsun ister olmasın tüm tutucular ve gerici tarafından hevesle karşılanan 1930'larla ilgili kuramı, 1929'dan sonra gelişen ekonomistler üzerinde çok az etki yaptı. Bu kurama öldürücü darbenin Schumpeter'in öğrencilerinden ve en candan hayranlarından biri tarafından indirildiği söylenebilir. Amerikan Ekonomik Birliği'nin 1946 yılı Ocak ayındaki toplantısında Arthur

Smithies tarafından sunulan «Otuzlarda Amerikan Ekonomisi» isimli çalışma (ilginç bir şekilde Schumpeter'in 1920'lerle ilgili bir çözümlemesinden hemen sonra okunmuştur) Büyük Buhran'ın sözde radikal politikanın bir yan-ürünü olarak açıklama çabalarının boşluğunun acımasızca sergilenmesidir.

Kısa bir süre sonra savaş sonrası atılım ve Amerikan Kutlaması geldi. Amerikan ekonomistleri rahat bir nefes aldılar ve 1930'ları hatırlanmak istenmeyen unutulmuş kâbuslar arasına aktardılar. Josef Steindl'in her ciddi çözümleyicinin bilimsel sorumluluk duygusuna meydan okuduğunu kabul edeceği bir sorunu çözmeyi amaçlayan güçlü kitabı *Maturity and Stagnation in American Capitalism* (1952) hemen hemen tamamiyle bilmezlikten gelindi ve hakettiği büyük ilginin bugüne kadar küçük bir parçasını bile görmedi. Çelişkiye düşme korkusu olmadan söylenebilir ki, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ekonomistlerin, daha doğrusu genel olarak burjuva ekonomisinin yirminci yüzyılın 1930'lardan 1960'lara kadarki bölümünün tarihini diğer herhangi başka bir etken kadar belirlemiş olan okuyuyu açıklamak için kelimenin tam anlamıyla hiçbir kuramları yoktur.

Bu genel bilgilerden sonra kuramımızın ana değeri belirgin olarak gözükmemektedir. Kuramımız Büyük Buhran'ı Büyük İstisna olarak değil de, kolaylıkla ve mantıklı olarak Amerikan ekonomik sisteminin işleyişinin normal bir sonucu olarak açıklıyor. Tekelci kapitalizmin niteliğindeki durgunlukçu eğilimler ekonomi sahnesine 1907'den sonraki yıllarda hâkim olmaya başlamıştı. Savaş ve otomobil bunları bastırmışsa da bu durum uzun sürmedi. 1930'larda tekrar ön plana geçtiler ve ekonomi tarihinde on yıla silinmeyen damgalarını bastılar. Burada ilk defa olarak sistemin dış uyarıcıların en düşük düzeyde olduğu bir noktada uzunca bir süre işleyişini apaçık görüyoruz; Marx'ın «hareket kanunları» dediği şey herkesin açıkça görebileceği şekilde apaçık ortadadır. Ekonomistlerin bir sapma olarak nitelendirdikleri gerçekte sistemin daima doğrultusunda gelişmekte olduğu kuramsal bir kanunun pratikte geçerleşmesidir.

Bu kitapta konduğu şekliyle genel bir kuram tarihsel sürecin tüm ayrıntılarını pek tabii ki açıklayamaz. 1929 yılından sonraki düşüşün «kaçınılmazlığı» diye bir şey söz konusu değildir. Burada Schumpeter'in vurguladığı etkenler (bize göre mantıklı bir temele dayanmayan üç-devre şemasının dışındakiler) Herbert Hoover ve Cumhuriyetçi Parti liderliği altındaki Amerika Birleşik Devletleri oligarşisinin uyguladığı politikaların neredeyse inanılmayacak düzeye

¹⁶ Bkz. *Full Recovery or Stagnation? ve Fiscal Policy and Business Cycles*.

varan saçmalığı gibi «kazaların» yanı sıra muhakkak ki önemli bir rol oynadılar. Günün şartlarına göre kaçınılmaz olan, ekonominin hızlı veya yavaş olarak derin bir durgunluk durumuna batması ve kurtulmak için ancak isteksiz bir çaba gösterebilmesidir (yeterli derecede güçlü bir uyarıcı bu kez de İkinci Dünya Savaşı tarafından ileri doğru itilinceye kadar).

Yanlış anlamaları önlemek için yukarıdaki tartışmada hiçbir noktanın otomobilleşme gücünün 1929'a kadar etkisini yitirdiğinin kastedilmediğinin vurgulanması gereklidir. İlgili çizelgedeki üst çizgide açıkça görüldüğü gibi yeni bir otomobilleşme dalgası sırasını bekliyordu ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli bir rol oynaması kaçınılmazdı. Fakat 1920'lerde otomobilin güçlü itişini bile gördüğümüz gibi o dönemin sermaye yatırım atılımını sürdürmedi. Ve buhran ortaya çıktığında öyle bir güçle geldi ki otomobilleşmenin daha öteye gidebilmesi on yıl süreyle etkin bir şekilde önlendi. Yollardaki araba sayısı 1929 yılından 1933 yılına kadar azaldı ve ancak üç yıl sonra 1929'daki düzeyini aştı. Bundan sonra 1939 yılına kadarsa, artış on yıl önceki durumun yarısından biraz fazlaydı. Otomobilleşmenin tüm çeşitli dallarıyla birlikte yeniden önemli bir uyarıcı olması ancak savaş süresince stokların ciddi şekilde erimesinden sonra ve savaş sonrası atılımın genel olarak ileriye doğru iletildiğindedir.

1930'lardaki durgunluğun ne kadar ciddi olduğu (veya başka bir açıdan bakıldığında, ekonomik artığın emilme sürecinin ne kadar parçalanmış olduğu) birkaç belirtiden hareketle değerlendirilebilir. Pek tabii ki ilk olarak o zamana kadar görülmemiş hacimde bir işsizlik vardı. 1908'den 1915'e kadar yarı-durgunluk yılları denebilecek dönemde ortalama olarak iş gücünün yüzde 6.6'sı işsizken 1930'dan 1939'a kadar durgunluğun dolu dizgin gittiği on yılda bu oran yüzde 18.2 gibi başdöndürücü bir ortalama yükseldi.

Streever'in verilerinden türetilen kapasite kullanım oranları da benzer sonuçlar vermektedir. Aşağıdaki tablo 1930'lar süresince kapasite kullanım yüzdelelerini vermektedir:

Kapasite Kullanımı, 1930-1939 (yüzde olarak)

1930	66	1935	68
1931	53	1936	80
1932	42	1937	83
1933	52	1938	60
1934	58	1939	72

Kaynak: Donald Streever, *Capacity Utilization and Business Investment*, University of Illinois Bulletin, cilt 57, No. 55, Mart 1960, s. 64.

Buna göre 1930'larda varılan en yüksek kapasite kullanım oranı (1937 yılında yüzde 83) 1920'lerdeki en düşük oranın (1928 yılında yüzde 82) biraz üstündeydi. Ortalamalar da daha az göze çarpıcı değildir. 1920'lerdeki yüzde 84.5, 1930'larda yüzde 63.4'e düşmektedir.

Ne kadar çarpıcı olsalar da bu rakamlar bile 1930'lardaki durgunluğun gerçek derinliğini yeteri derecede anlatamamaktadır. Rakamların söylediğine göre, 1939 yılında, 1930'lar sona ererken ülkenin iş gücünün hemen hemen beşte biri ve üretken kapasitesinin dörtte birinden fazlası kullanılmıyordu. Buna göre, iş gücüne yeni eklemeler yapılırsa ve sermaye malları normal yoğunluğun üstüne çalıştırılırsa bile toplam üretimin örneğin üçte birden daha fazla artırılmayacağı sonucuna varabiliriz. Fakat bundan sonraki birkaç yılda, savaşın etkisiyle ve kapitalist pazarın niteliğinde olan kısıtlamalar geçici olarak kaldırıldığında endüstri üretimi iki katından fazlasına yükseldi ve gerçek fiyatlarla Gayri Safi Millî Hasıla eskiye göre üçte ikiden fazla arttı. Ayrıca bu artışlar hemen hemen hiç net yatırımın yapılmadığı ve en üretken yaş gruplarında onbir milyondan fazla insanın silahlı kuvvetlerde olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Ne insan gücünün ne de malzemenin sonusuna kadar savaş döneminin yüksek yoğunluğunda çalıştırılmayacağına rağmen, 1933 ve 1944 yılları arasında üretimde meydana gelen büyük artışın, genel olarak kabul edilen istatistik yöntemleriyle bulunmuş olan resmi işsizlik tahminleri ve kapasite kullanım rakamlarının tekeli kapitalist ekonomide insanî ve maddî kaynakların eksik-kullanımıyla büyük ölçüde eksik gösterdiğini kesin olarak kanıtladığı kanısındayız. Bu eğilim gayet normaldir; burjuva toplum bilimi ne özel işletme sisteminin eksikliklerini vurgulamakla, ne de (ima yolu olsa bile) rasyonel olarak örgütlenen ve planlanan bir sosyalist ekonominin nasıl işleyeceği konusunda bir açıklama yapmakla ilgilenmemektedir. İşsizliğin ve kullanılmayan kapasitenin devam ettiği reddedilemez, fakat bu küçük olarak gösterilebilir ve gösterilmektedir de.

Nasıl başlatılırsa başlatılsın, ekonomik bir atılım mutlak değerlerde ve toplam üretimin bir parçası olarak «ekonomik artığa» büyük bir artış meydana getirir. Artmakta olan bu «ekonomik artık»ın yatırım peşindeki bölümü mevcut yatırım alanlarını aştığı zaman yayılma ve aynı zamanda «artık»taki artış sona erer. Ve böyle bir dönüş noktasına kapasitenin tam olarak kullanılmasına veya tam istihdama ulaşılmadan varılabilir. 1930'lerdeki ticaret (iş) devresinin bu önerme için mükemmel bir açıklama oluşturduğunu görebilecek

durumdayız. Aşağıdaki tabloda 1929-38 yılları için ulusal gelir, anonim şirketlerin vergilerden sonra kârları, temettüleri, dağıtılmamış kârlar ve ulusal gelirin yüzdesi olarak kârlar (veya zararlar) gösterilmiştir. (1946 yılından önce üç aylık rakamların verilmemesi nedeniyle kaçınılmaz olarak yıllık rakamların kullanılması tabloyu bir parça çarpıtmakla beraber anahatlar yeterli derecede açıktır.) Gelir düşerken kârlar çok daha hızlı azalır (veya zararlar büyür) ve kârlar azaldığında gelir düşer. Diğer taraftan temettüleri ise gelir ve kârlardan çok daha duranıdır. Bunun sonucu olarak, 1930'dan 1936'ya kadar her yıl anonim şirket sistemi bir bütün olarak hisse senedi sahiplerine temettü ödemek için sermayesine başvurmuştur.

Kârlar ve Ulusal Gelir, 1929-38 (milyon dolar)

yıllar	ulusal gelir	vergi sonrası anonim şirket kârları	temettü	dağıtılmayan kârlar	ulusal gelirin yüzdesi olarak kârlar
1929	87 814	8 259	5 813	2 446	9.4
1930	75 729	2 480	5 490	3 010	3.3
1931	59 708	-1 278	4 088	-5 366	-2.1
1932	42 546	-3 402	2 565	-5 967	-8.0
1933	40 159	-370	2 056	-2 426	-0.1
1934	48 959	972	2 587	-1 615	1.9
1935	57 057	2 194	2 863	-669	3.3
1936	64 911	4 331	4 548	-217	6.7
1937	73 618	4 733	4 685	48	6.4
1938	67 581	2 271	3 187	-916	3.4

Kaynak: 1962 Supplement to Economic Indicators, Washington, 1962.

Kârların yatırım peşindeki bölümü nihayet 1937 yılında tekrar pozitif oldu, fakat etkin olan hiçbir dış uyarıcının olmaması nedeniyle yatırım olanakları hemen hemen yok gibiydi. İşte yükselmekte olan «ekonomik artıka» yatırım olanaklarının bulunamamasıdır ki atılımı durdurdu ve 1937 yılının ikinci yarısında ani bir gerilemeye yol açtı. Ve tüm bunlar iş gücünün yüzde 14'ü ve üretken kapasitenin yüzde 20'si kullanılmayan bir durumdayken oldu. Tekelci kapitalizmin dış uyarıcılar olmadan kendisini durgunluk durumundan

çıkaramayacak kadar güçsüz olduğunu göstermesi açısından hangi kanıt daha inandırıcı olabilir?

5

Savaşsonrası dönemin yorumu kuramımız için hiçbir ciddi sorun çıkartmamaktadır. Savaşsonrası ortaya çıkan ekonomik atılımın ve büyük ölçüde artan askeri bütçenin oldukça yüksek bir istihdam oranı ve gelir sürdürmekteki rolü yeterli derecede vurgulanmıştır. Fakat bu dönemde ekonominin güçlü payandalarının sadece bunlar olduğu şeklinde bir etki bırakmak hatalı olacaktır; ikinci bir otomobilleşme dalgasıyla ipotek ve tüketici borçlarında büyük bir artışla desteklenen şehir dışına yerleşme de eş önemdedir.

Burada ilginç ve önemli bir soru ortaya çıkıyor: ikinci otomobilleşme dalgası niçin bu zamanda ortaya çıktı? Niçin 1937'de ortaya çıkarak 1930'lardaki canlanmayı uzatmadı ve bu canlanmayı ekonomik bir atılım haline dönüştürmedi? Ne de olsa sorun herhangi yeni bir buluş veya teknolojik sıçrama değildi ve halk herhalde savaştan önce olduğu kadar sonra da daha fazla otomobil ve şehir dışında yerleşme yerlerine «gerek duyuyordu.»

Bu sorunun cevabı, 1937 yılında halkın işleri başlatabilmek için gerekli satın ve borç alma gücüne sahip değilken, 1945'den sonra bunları elde etmesidir. Savaş süresince tüketiciler borçlarını ödediler ve büyük miktarlarda cari tasarruf biriktirdiler. Yeniden harcama ve borç alma özgürlüğüne kavuşunca, otomobil ve şehir dışında yerleşme yerlerine «olan gerekleri» etkin talebe dönüşebildirdi ve dönüştü. Ve bu dalga bir kere harekete geçti mi kendi hareket gücünü kendi yarattı. Burada niceliğin niteliğe dönüşmesiyle ilgili klasik bir örnek var. Eğer az sayıda insan araba satın alır ve şehir dışına taşınırsa herşey burada biter. Fakat eğer bu işi birçok kişi yaparsa, başka şartlar altında kârlı ve gerekli olmayacak birçok şey (kârlı olanlar için büyük mağazalar ve gerekli olanlar için okullar gösterebilir) bu nitelikleri kazanır.¹⁷ Tepenin dibine gelinceye yani ülke içi göç yatışıncaya ve gerekli yeni toplumsal yatırımlar sağlanınca-

17 Ne kadar kişinin bu işe dahil olduklarının bir belirisi Nüfus Sayım Bürosunun Standart Metropol İstatistik Bölgeleri dediği nüfus verilerinde gösterilmiştir. 1950 ve 1960 yılları arasında (1940 yılı için karşılaştırılabilir rakam yoktur) bu bölgelerde ve merkez şehirlerin dışında yaşayan nüfus 36.9 milyon kişi arttı. Bu artış yüzde 50'den biraz azdır ve bu on yıl süresince toplam ulusal nüfusun artışından hemen hemen üçte bir fazladır.

ya kadar büyüyerek yuvarlanan bir kartopu şeklinde bir etki ortaya çıkar. Bu kitabın yazıldığı tarihte, savaşın sona ermesinden hemen hemen yirmi yıl sonra hareketin gücünü ne zaman yitireceğini söylemek olanak dışıdır.¹⁸

Buna göre Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinin savaş sonrası dönemdeki başarısı konusunda hiçbir sır yoktur. Savaş sonunda ortaya çıkan ekonomik atılımın onmilyonlarla insanın yaşam düzenlerinde başlattığı büyük altüst oluş ve silahlanma harcamalarında hemen hemen beş misli artış (1947 yılında 11.4 milyar dolardan 1963 yılında 55.2 milyar dolara) karşısında, Amerikan ekonomisinin demiryolu çağının doruk noktasından bu yana barış zamanında hiçbir zaman bu kadar güçlü uyarıcılar tarafından etkilenmediğini söylemek herhalde doğru olacaktır. Dikkati asıl çeken nokta, bu uyarıcıların güçleri ve sürekli niteliklerine rağmen «ekonomik fazla»nın yetersiz şekilde emilmesiyle ilgili tanıdık belirtilerin (işsizlik ve kapasitenin eksik-kullanımı) erken bir aşamada gözükmeye başlaması ve devresel dalgalanmalardan ayrı olarak sertliklerini bir süreç içinde artırmalarıdır. Aşağıdaki tablo bu hikâyenin özünü anlatmaktadır:

Kapasite Kullanımı ve İşsizlik, 1950-63		
	Kapasite kullanımı	İşgücünün yüzdesi
	1950 = 100	olarak işsizlik
1950	100	5.0
1951	103	3.0
1952	99	2.7
1953	98	2.5
1954	87	5.0
1955	92	4.0
1956	89	3.8
1957	83	4.3
1958	76	6.8
1959	81	5.5
1960	81	5.6
1961	80	6.7
1962	83	5.6
1963	83	5.7

Kaynak: 1950-61 kapasite tahminleri Mc Graw-Hill'de adı geçen belge, s. 11; 1962 ve 1963 rakamları 26 Nisan 1963 ve 24 Nisan 1964 tarihli McGraw-Hill basın bültenleri. Federal Rezerv Bürosu endüstri üretim endeksi ve işgücünün yüzdesi olarak işsizlik rakamları ise Ekonomik Danışmanlar Kurulu'nun *Economic Indicators* isimli yayınının ilgili sayılarındandır.

18 İkinci otomobilleşme ve şehir dışına yerleşme dalgasını güçlendiren çok sayıda etkenden birine (ayrı olarak dikkate ele alınması gerekiyorsa da) burada hiç olmazsa bir dipnotta değinilmelidir: bireysel konut birimleri mülkiyetini tercih ve gerçekte teşvik eden bir federal hükümet politikaları ağı.

Eklenmesi gereken nokta, tablonun içerdiği dönemin sonunda işsizlik durumunun gerçekte rakamların belirttiğinden çok daha kötü olduğuydu. 1960 ile 1963 yılları arasında iş gücü katılma oranında yüzde 1'lik bir düşüş oldu. Bunun anlamı ölüm ve emeklilik yoluyla ayrılanlar nedeniyle normal azalmaya ek olarak 1.3 milyon kadar işçinin iş gücünden ayrıldığıdır. Bu ayrılmaların ana nedeni, işlerin çok az olması karşısında birçok kişinin cesaretinin kırılması ve iş aramayı bırakmalarıdır. Eğer bu ayrılanları (durumu daha doğru olarak görmek için) resmen işsiz olarak sayılanlara eklersek, 1963 yılında işsizlerin iş gücünün yüzde 5.6'sını değil, 7.1'ini oluşturduğuna buluruz.¹⁹

Belirtilmesi gereken tek nokta 1963'ün sürdürülen bir atılım döneminin üçüncü yılı olmasıdır. Ticaret (iş) devresinin genişleme aşamasında bile işsizliği büyümekte olan bir ekonominin başı gerçekten deritte demektir. Askeri harcamanın en yüksek noktasında olduğu, otomasyon hızının arttığı ve (1940'larda «Bebek sayısındaki atılımın» ürünü olan) bir genç insan selinin emek pazarını doldurması karşısında, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinin geleceği hiç de parlak gözükmemektedir. Rasyonel bir toplumda herkes için bol-luk doğrultusunda büyük bir ilerlemeyi olanak dahiline sokacak gelişmeler tekeller kapitalizm altında emekçi halkın gittikçe artan bir kesiminin yaşayabilmesine bir tehdit oluşturmaktadır.

19 Bu yöntem bile gerçek işsiz miktarını eksik olarak göstermektedir, çünkü 1960 yılında bile resmen işgücüne dahil edilmemekle beraber iş bulabildiklerinde girecek bir sürü insan vardı. İşgücü katılma oranları değişimleriyle ilgili son derece ilginç ve değerli bir çalışmada («Sivil İş Gücü Katılmasında Devresel Değişim», *The Review of Economics and Statistics*, Kasım 1964) Kenneth Strand ve Thomas Dernburg işsizliği «tam istihdam iş gücü» dedikleri şeyin bir oranı olarak hesaplıyorlar. «Tam istihdam iş gücü» ile kastettikleri, işsizlik oranının yüzde 3 («yüksek tam istihdam») veya yüzde 4 («düşük tam istihdam») olması halinde çalışacak veya iş arayacak olan kişilerin sayısıdır. Bu yüzdeye «ara işsizlik oranı» ismini veriyorlar. Bu «yüksek tam istihdam» kıstasını kullanarak 1953'ten 1963'e kadar her yıl Kasım aylarındaki ara işsizlik oranlarını türetiyorlar:

1953	5.7	1959	7.8
1954	7.6	1960	8.5
1955	4.9	1961	10.0
1956	4.8	1962	10.3
1957	6.9	1963	10.4
1958	8.6		

EMPERYALİZMİN KURAMI ÜZERİNE GÖRÜŞLER*

PAUL SWEETZ
PAUL BARAN

Marksist emperyalizm kuramı, büyük ölçüde Hilferding, Rosa Luxemburg ve Lenin'in geliştirdikleri şekliyle ve o zamandan beri birkaç değişiklikte Marksistlerin çoğu tarafından kabul edilerek beri azından üç temel amaca hizmet etmiştir. İlk olarak, kapitalist dünyaya içindeki uluslararası ilişkilerle ilgili bir kuram sağlamaktadır. Bu kuram gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin yanı sıra, gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ilişkilerini de kapsamaktadır. Bu kuram ikinci olarak, çeşitli gelişmiş ve azgelişmiş kapitalist ülkede toplumsal ve politik şartların oluşumunun açıklık kazanmasına katkıda bulunmaktadır. Ve üçüncü olarak da, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tamamıyla ekonomik nitelikteki eğilim ve trendlerin açıklanabilmesine büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Bu üçüncü katkı ile ilgili olarak genellikle iki nokta vurgulanmıştır. Gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki eşit olmayan ilişkiler, azgelişmiş ülkelerin aleyhine ve gelişmiş (kapitalist, çev.) ülkelerin lehine olan ticaret hadlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu şekilde fakir ülkelere zengin ülkelere servet aktarılmıştır ve zengin ülkenin harcayabileceği artık (üretimle tüketim arasındaki fark, çev.) büyük ölçüde artırılmıştır (bu artık, sermaye birikimi ile ilgili normal amaçlar için olduğu kadar parazit sınıfları ve bir «işçi» aristokrasisini beslemekte kullanılabılır). Fakat emperyalizm, sermaye ihracını ekonomi sahnesinin

* *Problems of Economic Dynamics and Planning, Essays in Honour of Michal Kalecki*, Warszawa, 1964. Polonyalı İktisatçı Michal Kalecki için düzenlenen bir antolojiden alınmıştır.

«Ara işsizlik oranı eğiliminin 1956 yılından beri oldukça düzenli bir artış gösterdiği görülebilir... Gerçekten de çözümlememiz işsizlik durumunun sürekli olarak gittikçe daha kötüye gitmiş olduğunu göstermiştir.» (s. 388) Strand ve Dernburg'un çalışmalarının bir yan ürünü de «1975 yılında potansiyel iş gücünün İş İstatistikleri Bürosu tarafından şimdi yapılan tahminlerden en azından dört milyon ve belki büyük bir olasılıkla da beş milyon yüksek olacağı» bulgusudur (s. 378-9).

merkezine koyarak,¹ zengin ülkelerdeki sermaye fazlası için hayati öneme sahip bir çıkış yolu sağlama iddiasındadır. Burjuva ekonominin terminolojisine göre, sermaye ihracı etkin talebi artırır ve böylece gelir ve istihdamı diğer şartlar altındaki düzeyin üstüne çıkarır. İşte geleneksel emperyalizm kuramının bizce günümüz şartları ışığında, Lenin'in klasik yapıtının basılmasından hemen hemen yarım yüzyıl sonra özellikle gözden geçirilmesi gereken bölümü bu son noktadır. Açıkça belirtmeyi ümit ettiğimiz gibi, bu kısa inceleme yazısının sınırları içinde bile bu sorun Marksistlerin alışageldiklerinden çok daha karmaşıktır ve uzantılarının önemini belirtmek abartma olmayacaktır.

1

Daha başlangıçta, gayri safi milli hasıla, ulusal gelir, istihdam gibi bildiğimiz ulus çapındaki kavramların emperyalist davranışın açıklanmasında tamamiyle ilişkisiz olduğunu vurgulamalıyız. Kapitalist toplumda bunlar sadece sonradan yapılan hesaplamalardır veya hiç etkileri olmaz, ya da ara sıra küçük ölçüde etkin olurlar.² Emperyalizmin «maliyetinin» de (askeri yatırımlar, savaşlardaki kayıplar, işbirliğine girilen devletlere yapılan yardım ve benzerleri), emperyalizmin sağladığı «kazançtan» büyük veya küçük olmasının önemi yoktur, çünkü maliyeti genel olarak toplum üstlenirken, kazançlar, kapitalist sınıfın geniş uluslararası çıkarları olan ve az olmakla beraber genellikle hâkim durumdaki kesiminin eline geçer. Eğer bu iki nokta iyice akılda tutulursa, Marksist (veya ağırlıklı ekonomik yaklaşıma sahip diğer) emperyalizm kuramlarını çürütmek için (emperyalizmin, çev.) maliyetini karşılamayacağı şeklinde ileri sürülen tüm liberal ve Sosyal Demokrat çabaların bilimsel anlayıştan uzak olduğu görülecektir.³

1 Lenin şöyle yazıyordu: «Eski tür kapitalizmde, serbest rekabet hâkim durumda iken mal ihracı en tipik özellik idi. Çağdaş kapitalizmde, tekeller hâkim durumda iken, sermaye ihracı tipik özellik olmuştur.» (*Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Bölüm 4).

2 Bunalmı ve kitle halinde işsizlik kapitalist hükümetleri silahlanmaya, saldırgan dış politikaya ve hatta savaşa itmiştir. fakat bu son derece önemli sorunların çözülmesi genel bir tekelci kapitalizm kuramının görevidir ve klasik «sağ» emperyalizm kuramından çok daha geniştir.

3 Emperyalizmin ekonomik kuramlarını çürüttüğü ileri sürülen bu görüşler çok önemli yöntemsel hatalara dayanmanın yanı sıra, anlamsız olarak nitelendirilebilecek noktaları temel

Bunların tümü, emperyalist sahnede görülen oyuncuların sınıflar, sınıfların kesimleri ve her kesimin bireysel üyeleri olduğunu söylemenin başka bir şeklidir. Ve bu da ilk önce en gelişmiş kapitalist ülkelerde, geri-kalmış veya azgelişmiş ülkelerin çeşitli bağımlılık ilişkisinde bulunduğu hâkim sınıflar anlamına gelmektedir. Tüm bir sistem ele alındığında, insiyatif kullanma gücüne sahip olan sınıflar vardır. Diğer bir deyişle, bunlar bağımsız değişkenlerdir. Diğer sınıfların (hâkim ülkelerdeki bağımlı sınıfların ve bağımlı ülkelerdeki hâkim ve bağımlı sınıfların) davranışı temelde bunlara göre belirlenir. Bu nedenle, emperyalizm kuramının en önemli görevlerinden biri hâkim ülkelerdeki hâkim sınıfların içeriğini ve çıkarlarını çözümlemektir.

Bir yerde aşırı ölçüde basitleştirmek olmakla beraber, geleneksel Marksist yaklaşım şöyle özetlenebilir: Emperyalist yönetici sınıflar sanayiciler ve bankacılardan oluşmaktadır ve bu iki grubun ilişkilerinde belli karakteristik bir evrim olmuştur. İlk aşamada (XIX'ncü yüzyılın son birkaç onyılına kadar) sanayiciler öncü rolü oynadılar. Sanayicilerin azgelişmiş ülkelerdeki çıkarları iki türlüydü: (Azgelişmiş ülkeler, çev.) bir taraftan ucuz gıda ve ham madde kaynakları olarak artık-değer oranını artırma ve sermayenin organik birleşimini düşürme etkisini doğurarak kâr oranını iki yünden artıracak ve diğer taraftan imalat sanayi ürünlerine pazar olarak gerçekleştirmeye sorununun* çözümüne yardımcı olacaklardır. Bu iki amaca en iyi şekilde hizmet edecek olan şey serbest ticaret ve serbest rekabettir. Azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin tamamlayıcı parçaları şekline sokulması için bunlara güvenilebilir.

1880 yılı civarında başlayan ikinci aşamanın niteleyici özelliği mali sermayenin hâkimiyetidir. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezleşmesi anonim şirket türünün, sermaye piyasalarının yayılmasına yol açtı. Bu yapı içinde bankacılar (Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yatırım bankerleri) insiyatifi elde ettiler, üzerlerinde hâkimiyet kurdukları şirket birleşmeleri ve tekelleri teşvik ettiler ve

almaktadır. Bununla ilgili son zamanlardaki iyi bir örnek Hans Neisser'in *Yeniden Ele Alındığı Şekilde Ekonomik Emperyalizm* adlı yapıtıdır (Social Research, İlkbahar 1960). Neisser, bugünkü kapitalist dünyayı, «batı ekonomisinin dünyanın diğer bölgelerine sızması on dokuzuncu yüzyılın başında dursaydı» gerçekleşmiş olacak olan dünya ile karşılaştırmak istiyor (s. 73). Böyle bir şeyin dünya tarihinin bir buçuk yüzyılını hayali ve dayanaksız bir şekilde icad edilmesini gerektirmesi onu hiç rahatsız etmiyor.

* Gerçekleştirme sorunu, yaratılan artık-değerin malın satılması ile para şekline sokulması sorunudur. Çev.

böylece kapitalist sınıfın önde gelen kesimi oldular. Bankacılar mal yerine sermaye ile ilgilendiklerinden, az gelişmiş ülkelerdeki tekel çıkarları mümkün olan en yüksek kâr oranlarıyla buralara sermaye ihrac etmektedir. Fakat serbest ticaret ve serbest rekabet bu amaca hizmet etmez. Her emperyalist ülkedeki malî sermayedarlar (finans-kapitalistler, çev.) rakiplerini dışarda bırakacak ve yapılacak yatırımların tam anlamıyla koruyabilecekleri tamamıyla kendilerine ait bölgeler elde etmek isterler. Böylece merkantilist dönemden beri bir ölçüde ortadan kalkmış olan imparatorluklar kurma çabası XIX'ncü yüzyılın son onyıllarında yeniden ortaya çıktı. Pek tabii ki, sermaye ihracının daha önceki dönemin amaçları olan hammadde ve pazarlarla bir ilişkisi olduğu ileri sürülmemektedir. Çünkü bunun tam tersine olarak bunlar birbirlerini mükemmel bir şekilde tamamlamaktadırlar. Yalnız, Hilferding-Lenin kuramında emperyalist politikada hâkim rolü sermaye ihracı oynamaktadır.

Bu kuram, Lenin'in çok önemli olan Eşit Olmayan Gelişim Kanunu ile beraber ele alındığında, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde dünya ekonomisi ve dünya politikasındaki ana gelişimleri iyi bir şekilde açıklamıştır. Fakat o zamandan beri hâkim ülkelerdeki yönetici sınıfların niteliklerinde belli değişimler ortaya çıkmıştır ve bunlar kuramın geliştirilmesinde hesaba katılmalıdır.

2

Bugün artık ne sanayicilerden, ne de bankacıardan hâkim kapitalist sınıfların önde gelen kesimleri olarak söz edilemez. Bankacılar tarafından oluşturulan ve ilk yıllarında denetlenen büyük tekelci anonim şirketler son derece kârlı olduklarını kanıtlamışlar ve bir süreç içinde borçlarını ödeyerek ve kazançlarını yatırıma yönelterek malî bağımsızlık kazanmışlar ve birçok durumda banka ve diğer malî kurumlar üzerinde önemli bir denetim kurmuşlardır. Bu dev anonim şirketler tekelci kapitalizmin bugünkü durumunun temel birimleridir. Bunların (büyük) sahipleri ve yöneticileri hâkim sınıfın önde gelen kesimini oluşturmaktadırlar. Günümüz emperyalizminin işleyişini en iyi şekilde kavrayabilmemizin yolu bu anonim şirket devlerini ve çıkarlarını incelemektir.

Bugünün anonim şirket devî, büyüklük, karmaşıklık ve çıkarlarının çeşitliliği açılarından daha önceki dönemin sanayicisi veya

bankacısından büyük ölçüde farklıdır. Bunu şematik olarak göstermenin en iyi yolu gerçek bir durumu ele almaktır ve bu iş için de en uygun olan Standard Oil of New Jersey'dir (bundan sonra Standard veya Jersey deneyecektir). Bu anonim şirket kendi türünün dünyada ilk olarak ortaya çıkanlarından biriydi; bugün dünyanın ikinci büyük endüstri şirketidir (sadece General Motors'dan küçüktür); ve uluslararası düzeyde yayılması ise en azından herhangi başka bir anonim şirketinki kadar karmaşık ve kapsamlıdır. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer gelişmiş ülkelerdeki yüzlerce dev anonim şirketin aşağı yukarı benzeri olduğu «ideal tip»in en belirgin ve en gelişmiş şeklini göstermektedir.

Aşağıda Jersey'in büyüklüğü, yapısı ve faaliyetleriyle ilgili en önemli verilerin bir kısmı özet olarak verilmiştir:

Büyüklük: 31 Aralık 1962 tarihinde Jersey'in toplam varlığı 11.488 milyon dolardı. 1962 yılı toplam satış geliri 10.567 milyon dolara varmıştı ve net kazancı 841 milyon dolardı.

Varlıkların ve Kazancın Coğrafi Dağılımı: 1958 yılı sonunda kazancın ve varlıkların çeşitli bölgelere göre yüzde olarak dağılımı şöyle idi:

	Varlıklar	Kazanç
A. B. D. ve Kanada	67	34
Latin Amerika	20	39
Doğu Yarımküre	13	27
Toplam	100	100

Hisse Senedi Sahiplerinin Gelirlerinin Hisse Senedi Fiyatına Oranı: 1962 yılında değişik bölgelerde hisse senedi sahiplerinin gelirlerinin sahip oldukları hisse senetlerine yüzde olarak oranı şu şekildedir:

Amerika Birleşik Devletleri	7.4
Diğer Batı Yarımküresi	17.6
Doğu Yarımküresi	15.0

Kontrol Altındaki Ortaklıkların Sayısı: 1962 yılı sonunda Jersey, 52 ülkede 275 ortaklığın hisse senedinin yüzde 50'si veya daha fazlasına sahipti. Aşağıda, bulunduğu ülkelere göre bu ortaklıkların listesi verilmiştir:

4 Kaynaklar: Şirketin 1962 Yıllık Raporu, Özel Hissedarlar Toplantısı Bildirisi (7 Ekim 1959) ve 31 Aralık 1962 Tarihinde Sona Eren Mali Yıl için Form 10-K. Bu kaynaklar, Yıllık Rapor, Bildiri ve Form 10-K sözleri ile özdeştir.

A. B. D.	77	Norveç	3
Kanada	37	Avusturya	2
İngiltere	24	Belçika	2
Panama	17	Bermuda	2
Fransa	12	Irak	2
Bahama	8	Malaya	2
İtalya	6	Fas	2
İsveç	6	İsviçre	2
Kolombiya	5	Uruguay	2
Hollanda	5	Venezuela	2
Avusturalya	4	Cezayir	1
Brezilya	4	Dominik Cum.	1
Şili	4	Mısır	1
Almanya	4	El Salvador	1
Filipinler	4	Finlandiya	1
Arjantin	3	Macaristan	1
Danimarka	3	Hindistan	1
İrlanda	3	Endonezya	1
Japonya	3	Kenya	1
Hollanda Antilleri	3	Lüksemburg	1
Madagaskar	1	Singapur	1
Meksika	1	Güney Afrika	1
Yeni Zelanda	1	İspanya	1
Paraguay	1	Surinam	1
Peru	1	Tunus	1
Kongo Cum.	1		

Bölgelere göre dağıttığımızda, Jersey'in Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da 114, Latin Amerika'da 43, Avrupa'da 77, Asya'da 14, Afrika'da 9 ve diğer bölgelerde 18 tane kendi kontrolü altındaki ortaklığı bulunduğunu görürüz.

Pazarlama Yapılan Ülkeler: Yıllık Rapor'a göre Jersey 1962 yılında «100'den fazla» ülkeye satış yapmıştır.

Böyle bir anonim şirketin, ham pamuğunu ülke dışından mümkün olan en düşük fiyatla satın almak ve ürünlerini gümrük vergisinin olmadığı Hindistan'a satmaya çalışan bir İngiliz pamuklu üreticisi veya büyük miktarda nakit sermayeyi elinde bulunduran ve ülke dışında en fazla kâr getiren yere yatırmak isteyen bir Rothschild veya bir Morgan gibi hareket etmesini beklemek pek tabii ki hatalı olacaktır. Standard'ın çıkarları çok daha karmaşıktır. Örneğin ihracat ve ithalat konusunu alalım. Standard, A.B.D.'ndeki en önemli ortaklığı olan Humble Petrol ve Rafine Şirketi aracılığıyla ülkenin en büyük üreticilerinden biri olmakla beraber, şirket kesin olarak koruyucu tedbirler peşinde değildir. Tam tersine, fuel oil ithalatını kısıt-

layan şimdiki kontrol sistemine tamamiyle karşıdır.⁵ 1962 Yıllık Raporu şöyle diyor: «Tüketicilerin, ulusal ekonominin çıkarları ve ülkemizin uluslararası ilişkileri açısından gereksiz olan bu kontrollerin gevşetilmekle kalınmayıp tamamiyle kaldırılacağını ümit ediyoruz.» Bu toplumcu havanın arkasında Standard'ın daha düşük maliyetle çalışan Venezuela'daki Creole Petroleum ortaklığının A.B.D.'nin Doğu kıyılarındaki yağlı fuel oil pazarında serbestçe satış yapabilmesinden sağlayacağı çıkar yatmaktadır.

Veya sermaye ihracı konusunu alalım. İnsan dış görünüşten, Standard'ın yabancı ülkelerdeki faaliyetlerinin büyüklüğü ve çeşitliliği karşısında, şirketin yıllardır büyük ve sürekli bir sermaye ihracatçısı olduğu sonucunu çıkarabilir. Böyle bir sonuç doğru olmayacaktır. Yukarıda sunulan verilerden ülke dışındaki faaliyetlerin ülke içinden çok daha kârlı olduğu ve şirketin ilk günlerinden beri durumun böyle geliştiği açıkça görülmektedir. Bu şartlar altında başlangıçtaki küçük bir sermaye ihracı, kazandıklarını yatırıma yöneltmek ile süratli bir şekilde büyüyebildi ve hiç şüphesiz büyümüştür de. Sadece bu kadarla da kalınmamıştır. Yabancı ülkelerdeki faaliyetler o kadar kârlı olmuştur ki, son yıllarda genişleme için gerekli olan ihtiyaç karşılandıktan sonra Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ana şirkete ödeme bile yapılmıştır. 1962 yılı örnek olarak alınabilir. Standard, çoğunlukla Amerika Birleşik Devletlerinde yaşamakta olan hissedarlarına 538 milyon dolar temettü dağıttı. Aynı yıl, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki faaliyetleri 309 milyon dolarlık net bir gelir yarattı. Buna göre temettülerin yüzde 40 kadarı ve ek olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan net yatırım yabancı ülkelerdeki kârlardan finanse edilmiş olabilir. Şirket sermaye ihracatçısı olmak şöyle dursun, Amerika Birleşik Devletleri'ne büyük ve sürekli bir sermaye ithalatçısıdır.

Bu anlatılanlar Standard'ın çıkarlarının karmaşıklığı konusunda sadece bir ipucudur. Dev uluslararası anonim şirketler tarafından örgütlendiği şekliyle petrol endüstrisinin hammaddenin toprak altından çıkarılması, pipe-line veya tankerlerle taşınması, dünyanın teknolojik olarak en ileri fabrikalarında işlenmesi ve dünyanın her yerindeki pazarlarda çok çeşitli ürünlerin satılması gibi gerçekte çok

⁵Bu ithalat kısıtlamalarının varlığı petrol ve benzin üreten şirketlerin özellikle Demokratik Parti aracılığıyla uygulanan büyük politik güçlerinin bir yansımasıdır.

çeşitli alanda faaliyet göstermesi hesaba katılmamıştır. Standard bu kapsamlı anlamda dahi petrol endüstrisi ile sınırlanmamıştır. Gaz pipe-line şirketlerine büyük ve gittikçe artan miktarlarda tabii gaz sağlamaktadır; sun'i lastik, plastik, yapıştırıcı ve diğer petrokimya ürünleri alanında önemli bir üreticidir. Ve son zamanlarda da 1962 Yıllık Raporu'na göre, «Jersey'i dünya gübre endüstrisinde önemli bir öge yapacak olan» planlarla gübre alanına girmiştir. Son olarak, Jersey, diğer dev anonim şirketler gibi büyük bir inceleme ve geliştirme programı uygulamaktadır. Bunun amacı sadece maliyetleri düşürmek ve böylece mevcut faaliyetlerden elde edilen kârı artırmak değil, aynı zamanda yeni ürünler yaratmak ve yeni iş alanları açmaktır. İkinci amaçla ilgili olarak 1962 Yıllık Raporu'ndan şunları aktarabiliriz: «Biyolojik fermentasyon yoluyla petrolden yiyecek elde edilmesi ilginç bir olasılıktır. Esso İnceleme, küçük bir deneme fabrikasında süt tozu veya mayayı andıran beyaz bir toz üretmiştir. Bu madde kokusuzdur, hafif bir tadı vardır ve protein ile B vitamini bakımından zengindir. İlk amaç hayvanlar için gıda eksiklerini kapatacak maddeler ortaya çıkartmak olmakla beraber, bu tekniğin bir gün dünyanın gittikçe artan nüfusunun besinini ve sağlığını geliştirmeye yardımcı olacağı ümit edilmektedir.» Kabul etmeliyiz ki gerçekten geleceği iyi olan bir pazar.

Burası Standard Oil veya herhangi başka bir anonim şirketin yapısının ve çıkarlarının ayrıntılı bir şekilde inceleneceği yer değildir. Fakat böyle büyük ve karmaşık yapıda bir «kapitalist» klasik Marksist kuramdaki sanayici veya finans kapitalistleriyle (malî sermayedarlarla, çev.) tamamiyle aynı eğilim ve davranış yapısında olduğunun varsayılacağı konusundaki inancı destekleyen yeterli şeyin söylendiğini ümit ediyoruz. Fakat bu konuyu daha öteye götürmeden, Standard Oil'in kapitalist gerçeğin özünü elde etmemize yardım edecek olan ideal bir tip mi, yoksa tam tersine olarak çözümlene sahnemizin tam merkezine yerleştirmek yerine önemsememiz gereken kendine özgü bir olgu mu olduğunu sormalıyız.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Standard Oil'i kendine özgü bir olgu olarak ele almak doğru olurdu. Fakat son derece önemli ve Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya politikası üzerinde büyük ve

bazı zamanlarda belirleyici etkisi olmuştur. Buna rağmen, faaliyetlerinin dünya ölçüsünde yayılması açısından diğerlerinden çok ileride olan yalnız Standard Oil değildi; aynı çizgide geliştiği söylenebilecek ancak bir avuç dolusu şirket vardı. Birçok A.B.D. şirketinin pek tabii ki ihracat ve ithalatta büyük çıkarları ve birkaç tanesinin de yabancı ülkelerde kolları ve kontrolleri altındaki ortaklıkları vardı. Fakat durum hiç bir açıdan 1929'dakinden büyük ölçüde farklı değildi. A.B.D. anonim şirketlerinin yabancı ülkelerdeki doğrudan doğruya yatırımları 1929'dan 1946'ya kadar biraz azaldı.⁶ A.B.D. ekonomisi üzerinde hâkim olan dev anonim şirketlerin çoğu, «*Business Week*»in sözleriyle, «uluslararası faaliyetleri olan fakat ülke içi faaliyetleri doğrultusunda örgütlenmiş işletmelerdir.» ve Standard Oil gibi, «gerçekten dünya çapında faaliyet doğrultusunda hazırlanmış işletmeler» değildiler.⁷

Daha sonraki onbeş yıl süresince önemli bir değişiklik ortaya çıktı. «*Business Week*»den tekrar aktarma yapalım: «A.B.D. şirketleri üstüste değişik endüstrilerde deniz aşırı kazançlarının arttığını ve yatırımın sağladığı gelirin sık sık A.B.D.'ndekinden çok yüksek olduğunu gördüler. Ülke dışındaki kazançlar yükselmeye başlayınca, ülke içi faaliyetlerden sağlanan kâr oranları düşmeye başladı... Çokuluslu şirketin gelişmesini zorlayan oluşum budur.»⁸ A.B.D. anonim şirketlerinin yabancı ülkelerde doğrudan doğruya yaptıkları yatırımlar birdenbire arttı: 1946 yılındaki 7.2 milyar dolar 1961 yılında 34.7 milyar dolara çıktı.⁹

Bu ani artış pek tabii ki birçok şirketin gerçekten yaptığı sermaye ihracatı ile ilgili olmakla beraber, buna aşırı derecede önem

6 Bu rakam 1929 yılında 7.5, 1946 yılında 7.2 milyar dolardı. A.B.D. Ticaret Bakanlığı, İşletme Ekonomisi Bürosu, *U. S. Business Investments in Foreign Countries; A Supplement to the Survey of Current Business*, 1960.

7 *Multinational Companies*, Özel Rapor, «*Business Week*», 20 Nisan 1963. Amerika Birleşik Devletleri'nde iş dünyası konusunda yayın yapan basın kapitalist ekonomideki en son gelişmeleri kavrama ve hatta çözümlemeye çabalamada genellikle ekonomistlerin çok ilersindedir.

8 a. g. e. A.B.D. ekonomisinde 1950'de başlayan ve daha önce benzeri görülmemiş derecede hızlı bir teknolojik ilerleme ve yavaş olarak artan işsizliğe rağmen kâr miktarının azalması hem gazetecilikte, hem de akademik alanda burjuva düşüncesi için tamamiyle bir sır niteliğindedir. Bu konunun bu yazının sınırları içinde ahamasının olanak dışı olduğu açıktır ve bu konuda okuyucuya yazarların basılacak olan *Tekelci Sermaye (Tekelci Kapitalizm)* olarak Türkçeye çevrilmiştir, çev.) isimli yapıtına tavsiye etmekle yetineceğiz.

9 A.B.D. Ticaret Bakanlığı, *Survey of Current Business*, Ağustos 1962, s. 22.

verilemez, çünkü Amerika Birleşik Devletleri'ne doğrudan doğruya yapılan yatırımlar sayesinde aktarılan gelir, ülke dışına dolaysız sermaye ihracını büyük ölçüde aşmaktadır. 1950 ve sonrası için resmi hükümet istatistiklerinden derlenen iki seri şöyledir:

	Ülke dışına doğrudan doğruya sermaye akımı (milyon dolar)	Dolaysız yatırımların geliri (milyon dolar)
1950	621	1 294
1951	528	1 492
1952	850	1 419
1953	722	1 442
1954	664	1 725
1955	779	1 975
1956	1 859	2 120
1957	2 058	2 313
1958	1 094	2 198
1959	1 372	2 206
1960	1 694	2 348
1961	1 467	2 672
Toplam	13 708	23 204

Kaynak: U. S. Department of Commerce, *Survey of Current Business*, Kasım 1954, s. 9,13; Ağustos 1955, s. 18,20; Ağustos 1957, s. 25; Ağustos 1959, s. 31; Ağustos 1961, s. 22-23; Ağustos 1962, s. 22-23.

Yukarıda verilen rakamlardan görüleceği gibi, 1950'den 1961 yılına kadar A.B.D. anonim şirketleri yabancı ülkelerde doğrudan doğruya yaptıkları yatırımları 27.5 milyar dolar artırırken bir taraftan sermaye olarak gönderdiklerinden 9.5 milyar dolar fazlasını ülkelere geri götürmüşlerdir. Burada gözüktüğü gibi, yabancı yatırım azalmış ülkeleri kalkındırmak için bir araç olmak şöyle dursun, bir taraftan fakir ülkelere daha zengin ülkelere servet aktarımı için en etkili bir araç olurken, diğer taraftan zengin ülkelerin fakirlerin ekonomileri üzerindeki kontrollerini genişletmelerini de mümkün kılmaktadır.

Fakat konunun bu yönü bizi bu anda temelde ilgilendiren nokta değildir. Üzerinde durduğumuz nokta, A.B.D. ekonomisine hâkim olan dev anonim şirketlerin yabancı ülkelerdeki varlıklarını ve faaliyetlerini böyle süratli bir şekilde artırırken, Standard Oil'in öncülüğünü yaptığı yolu tutmuş olmalarıdır. «Business Week»in terimolojisini kullanırsak, çok-uluslu anonim şirketler olmuşlardır.¹⁰ Çok-

uluslu bir anonim şirketin ülke dışında faaliyet üsleri olması yeterli değildir. Çokuluslu şirketlerin ayırtıcı özelliği «yöneticilerinin pazarlama, üretim ve araştırma konularındaki temel kararlarını, dünyanın herhangi bir yerindeki alternatifleri göz önüne alarak vermeleridir.»¹¹ Bu ise, Standard Oil'in bu yüzyılın başından beri kabaca yaptığı şeydir. Aradaki fark şudur ki, o zamanlar istisna olan şey bugün genel kural olmuştur.

Bugünün dev çokuluslu şirketlerinin, 19. yüzyılın sanayicileri gibi temelde mal, veya 20. yüzyılın başlarının bankacıları gibi sermaye ihracıyla ilgileneceğini söyleyemeyiz. Örneğin General Motors süratle gelişen Avrupa pazarı için Detroit'te değil, İngiltere'de ve Batı Almanya'da otomobil üretmektedir. Ve belki de az gelişmiş ülkelere Avrupa'da kendi kontrolü altındaki ortaklıklarından yaptığı ihracat Amerika Birleşik Devletleri'nden fazladır. Birçok durumda, A.B.D. şirketlerinin yabancı ülkelerde kendi kontrolleri altındaki ortaklıklar, A.B.D. pazarına büyük ölçüde ihracat yapmaktadırlar. Örneğin 1957 yılında yabancı ülkelerde doğrudan doğruya yapılan yatırımların toplam satışları (şirketlerarası petrol satışları hariç) 32 milyar dolar idi. Bu miktarın 3.5 milyar dolardan (% 11) fazlası Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç edilmişti.¹² 1957 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin toplam mal ithalatının 13.2 milyar dolar olduğunu göz önüne alırsak, bu toplamın dörtte birinden fazlasının A.B.D. şirketlerinin yabancı ülkelerde kendi kontrolleri altındaki şirketlerce sağlanması çok önemli bir olgudur. Ve sermaye ihracına gelince, A.B.D.'nin çokuluslu şirketlerinin sermaye ihracatçısı değil, sermaye ithalatçısı olduğunu daha önce görmüştük.

Bütün bunların anlamı, emperyalizm sahnesindeki önemli oyuncuların özel ekonomik çıkarlarıyla ilgili kolay genellemelerden insanın kaçınması gerektiğidir. Bunların çıkarları gerçekte son derece renkli ve karmaşıktır ve çoğu zaman birbirini tamamlar olmaktan çok birbiriyle çelişkilidir. Bir A.B.D. şirketinin iki yabancı ülkede kontrolü altındaki ortaklığının ikisi de üçüncü bir ülkeye ihracat yapmak için iyi bir durumda olabilir. Eğer bunlardan biri bu işi elde ederse, diğerinin çıkarları zedelenmiş olacaktır. Hangisi seçilme-

Nisan'ında Carnegie Teknoloji Enstitüsüne sunduğu ve daha sonra Development and Resources Corporation tarafından basılan çalışması «Çok - Uluslu Şirket» ismini taşıyordu.

11 «Business Week», Multinational Companies.

12 A.B.D. Ticaret Bakanlığı, *U. S. Business Investments in Foreign Countries*, s. 3.

10 Bu terim David E. Lilienthal'dan kaynaklanmış olsa gerektir. Mr. Lilienthal'ın 1960

lidir? Veya belli bir şirket bir ülkedeki ortaklığı aracılığıyla ham maddeyi üretir, ikinci bir ülkedeki başka bir ortaklığı aracılığıyla bu maddeleri üretim sürecinden geçirir ve son şeklini almış ürünü Amerika Birleşik Devletleri'ndeki başka bir ortaklığı aracılığıyla satar. Şirketler arasındaki fiyatlar, gelirleri ve kârları, ortaklıklar ve ülkeler arasında çeşitli şekillerde dağıtabilmek için düzenlenebilir. Hangi fiyat dizisi gerçekten seçilecektir? Bu örnekler çok-uluslu şirketlerinin yöneticilerinin her gün çözmek zorunda kaldıkları tüm sorunları göstermektedir; ve belki de yapabileceğimiz geçerli tek 'genelleme, bu kişilerin her özel durumda kuruluşun bir bütün olarak (uzun dönemdeki) kârını azamileştirecek bir çözüm arayacaklarıdır. Bunun anlamı, bu amaca doğru ilerlerken gerekli olduğu durumlarda belli ortaklık veya ülkelerin çıkarlarının acımasız bir şekilde kurban edileceğidir. Bu nokta, daha önce bahsi geçen «Business Week» raporunun yazarlarınca namuslu bir şekilde kabul edilmiştir: «Çok-uluslu şirkette amaç, birimin bir bölümünün çıkarına zarar verilse bile, bir bütün olarak birikin iyi işleyişinin sağlanmasıdır. Örneğin bir büyük A.B.D. imalatçısı, ülke dışında kendi kontrolü altındaki ortaklıkların bazılarını tüm şirketin iyiliği için cezalandırdığını, ana şirket ve diğer ortaklıklardan ithal ettikleri bazı parçalar için gerektiğinden daha fazla ödeme yapmaya zorladıklarını kabul etmektedir. Şirketin yöneticilerinden biri şöyle diyor: 'Kârların ülke dışına çıkarılması konusunda kısıtlama getirileceğini hissettiğimiz ve kısıtlamanın bulunduğu ülkelerde bu uygulamaya gidiyoruz. Paramızı dışarı çıkarabilecek bir yol istiyoruz.'»

Çok-uluslu şirketler rejimi altında bağımlı ülkelerin ulusal çıkarlarının durumu konusunda ayrı bir kitap yazılabilir ve yazılmalıdır. Burada bir örnek ile yetineceğiz. Hakettiğinden daha az bilmekle beraber tamamiyle tipik bir olay ele alacağız. Karayibler bölgesinin en önemli tabii kaynaklarından biri boksittir (alüminyum hammaddesi, çev.) Cameyka, Surinam, İngiliz Ginesi ve Dominik Cumhuriyeti önemli üreticilerdir ve üretim faaliyeti az sayıda A.B.D. ve bir Kanada şirket devletleri tarafından örgütlenmiştir ve denetlenmektedir. Bu ortaklıkların faaliyetleriyle ilgili ayrı ayrı rakamlar yayınlanmamıştır. Fakat A.B.D. Ticaret Bakanlığı, A.B.D. madencilik şirketlerinin Avrupa ülkelerinin Batı Yarımküresindeki bağımlı ülkelerde faaliyetlerinden elde ettikleri kârları vermektedir. Bu kârların

en azından yüzde 90'ı Cameyka, Surinam ve İngiliz Ginesi'ndeki boksit üretiminden elde edilmiş olmalıdır. Kanada şirketi için de oldukça mütevazı bir tahmin eklersek, bu üç ülkede 1961 yılında 220 ile 270 milyon dolar arasında tahmin edilen bir yatırımla gerçekleştirilen faaliyetlerden sağlanan kâr 70 ile 75 milyon dolar arasındadır.¹³ Yüzde 26 ile 34 arasındaki bu kâr oranı, Philip Reno'nun görüşüne göre, «dünyadaki A.B.D. yatırımları içinde en kârlılarından olsa gerektir.» Fakat bütün bunlar hikâyenin ancak bir kısmıdır. Ticaret Bakanlığı, A.B.D. alüminyum şirketlerinin 1957 yılındaki cari masraflarını vermektedir. 81 milyon dolarlık miktarın 31 milyon dolardan fazlası veya hemen hemen yüzde 40'ı «malzeme ve hizmet» başlığı altında sınıflandırılmıştır. Bu tür bir madencilik faaliyetinde malzeme ve hizmetlerin masrafının bu kadar büyük bölümü oluşturması anlaşılabilir (ücret ve maaşlardan yüzde 50 kadar fazla), varacağımız sonuç bu miktarın A.B.D. gemi işletmeleri, sigorta ve diğer çıkarlarına yapılan aşırı ödemelerle sun'i olarak şişirildiğidir. Böylece kârlar (ve ona bağlı olarak vergiler) düşük tutulabilir ve fonlar sömürgeci metropole aktarılabilir.

Bunlar da hikâyenin tümü değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nde üretilen boksitin fiyatı 1939 ve 1959 yılları arasında iki katına çıkmakla beraber Surinam ve İngiliz Ginesi'nden ithal edilen boksitin fiyatı bütün bu dönem boyunca hemen hemen aynı kalmıştır. Bunun anlamı, ortaklık şirketleri tarafından vergilendirilmesi gereken kârların gerçekte Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirildiğidir. Fakat bir süre sonra bir tanesi hariç diğer ana alüminyum şirketleri fiyat yapılarını değiştirmeye başladılar. Burada çok-uluslu şirketlerin politikalarını belirleyen hesapların açığa vuruluşunu görüyoruz. Philip Reno şöyle diyor: «İngiliz Ginesi dışındaki tüm Karayibler ülkelerinde boksite konan fiyat nihayet birkaç yıl önce artmaya başladı. Bunun açıklaması, bu yarımkürede diğer ülkelerde faaliyette bulunan ve Batı Yarımküresi Ticaret Şirketleri denilen A.B.D. şirketlerine vergi ayrıcalıkları tanıyan kanunlardır. Yüzde 52'lik anonim şirket gelir vergisi yerine, Batı Yarımküresi Ticaret Şirketleri A.B.D.'ne sadece yüzde 25 vergi ödemektedirler. A.B.D.

13 Bütün rakamlar Philip Reno'nun *Monthly Review*'nin Ekim 1963 tarihli sayısında basılan «Alüminyum Kârları ve Karayibler Halkı» isimli yazısından alınmıştır. Mr. Reno İngiliz Ginesi'nde birkaç ay kalmış ve alüminyum şirketlerinin faaliyetlerini incelemiştir.

şirketleri şimdi boksit fiyatını artırarak toplam gelir vergilerini azaltabileceklerdi. Boksitin fiyatı 20 yıldır ilk defa olarak artmaya başladı. Artış olmayan tek yer, merkezi Kanada'da olan ve Batı Yarımküresi Ticaret Şirketleri manevralarından etkilenmeyen Altd tarafından boksit üretiminin yapıldığı İngiliz Ginesi'nde idi.»

Bu anlatılanlar çokuluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelere nasıl davrandıkları konusunda iyi bir örnek olmakla beraber, bu dev işletmelerin merkezlerinin bulunduğu ülkeler de dahil olmak üzere ileri ülkelerin ulusal çıkarları ile herhangi bir şekilde daha fazla ilgili oldukları sonucu çıkarılmamalıdır. Özel durumların yanı sıra (örneğin Ford Motor Şirketi'nin, A.B.D. hükümetinin ülkenin ödemeler dengesi ile ilgili ciddi durumu açıkladığı bir zamanda İngiltere'deki Ford'un azınlıkta bulunan hisse senetlerini satın almak için ülke dışına birkaç milyon dolar çıkartması gibi), son onbeş yıl süresince A.B.D. şirketlerinin yabancı ülkelerdeki faaliyetlerini ülke-içi faaliyetlerini kısıtlayarak ve birçok durumda ülke-içi faaliyetleriyle doğrudan doğruya rekabet ederek geliştirdikleri ve bu politikanın A.B.D. ekonomisinin yavaş büyüme oranının ve ona bağlı olarak da ülkenin bugün bile en önemli iç sorunu olan işsizliğin artma eğiliminin nedenlerinden birini oluşturduğu yolunda inandırıcı bir görüş ileri sürülebilir. Durum gerçekten böyle olsun veya olmasın (olduğunu veya olmadığını kanıtlamak olanak dışıdır), çokuluslu şirketlerin karar ve eylemleri sadece şirketlerin çıkarlarına dayanmaktadır ve bu şirketlerin faaliyette bulundukları ülkeler üzerindeki olumlu veya olumsuz etkileri şirket açısından tamamiyle önemsizdir.

4

Bu durumun anlamı, dev çokuluslu şirketlerin birleşmelerine temel oluşturacak ortak hiçbir çıkarın olmadığı mıdır? Hükümetlerinin (hâkim emperyalist devletlerin ve gerçekte onların hükümetleri) uygulamalarını bekledikleri hiçbir genel politika yok mudur? Bunun cevabı şudur: ortak çıkarlar ve arzu edilen genel politikalar vardır, fakat bunlar çoğunlukla dar anlamda ekonomik niteliktedir. Çokuluslu şirketlerin gümrükler, ihracat primleri, yabancı ülkelere yatırım, v.b. konularında sık sık çelişkili çıkarları vardır. Fakat iki noktada mutlak olarak birleşmişlerdir: İlk olarak, faaliyette

bulunabilecekleri ülkeler dünyasının mümkün olduğu kadar büyük olmasını isterler. İkinci olarak, bu dünyanın kanun ve kurumlarının, özel kapitalist işletmenin herhangi bir kısıtlamadan bağımsız bir şekilde gelişimine uygun olmasını arzularlar. Veya diğer bir deyişle, idealleri, elde edilebilecek en fazla kârı sağlayabilme ve istedikleri gibi kullanabilmelerini kısıtlayan yöresel engeller olmadan faaliyette bulunabilecekleri bir dünyadır. Bunun anlamı, kendilerini belli bölgelerden tamamiyle söküp atmakla tehdit eden devrimlere karşı olmakla kalmayıp (örneğin Küba Devrimi tüm A.B.D. şirketlerini Küba'dan çıkarttı), faaliyetlerini kısıtlama ve ilgili ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin potansiyal olarak kârlı alanların o ülkelerin vatandaşlarına ayırma eğiliminde olan her tür devlet kapitalizminin (bu terimi en geniş anlamıyla kullanarak) de sert bir şekilde karşısında olduğudur.¹⁴ Bu eğilim, Standard Oil'in daha önce sözü edilen 1962 Yıllık Raporu'nda iyi bir şekilde açıklanmıştır: «Ülkemizde ve ülke dışında, özel yatırımın ekonomik ilerleme için önemi konusu daha iyi anlaşılmalıdır. Bazı ülkeler, devletin gerek yeni ticari yatırımlarına gitmesi ve gerek kurulu özel işletmeleri millileştirmesiyle, devlet sektörü doğrultusunda bir eğilim göstermektedir. Fakat bu ülkelere en iyi hizmet etme şekli, diğer birçok ülkenin şaşırtıcı ekonomik kalkınmalarını ortaya çıkartmış olan serbest işletme ilkesine dayalı toplum tipinin desteklenmesidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik yardım fonlarının, A.B.D.'nden yardım alan ülkelerde özel yatırımın önemini ve korunmasını vurgulamasını sağlamak için atılan adımlar (1961 tarihli Dış Yardım Kanunu'ndaki Hickenlooper Değişikliği gibi) güven vericidir.» Standard Oil yöneticilerinin bağımlı ülkelerdeki hükümet işletmelerini, devlet eyleminin sosyalizmle özdeş olduğu şeklindeki saf inançlara karşı çıkacaklarını zannetmek yanlış olacaktır. Şu açıklama çok daha rasyoneldir: Bu ülkelerdeki hükümet işletmeleri ve devlet eylemi genellikle yerli burjuvazinin ülkede yaratılan ekonomik artıktan çokuluslu şirketlerin aleyhine olarak daha büyük bir parçaya el koyma çabalarını belirtmektedir. Bu tür çabalara çokuluslu şirketlerin kesin olarak karşı çıkması gayet normaldir.

Çokuluslu şirketlerin hükümetlerinden uygulanmasını istediği po-

¹⁴ Bu anlatılanlar bunların kendi faaliyetlerine faydalı olacak kamu yatırımlarını (yol, liman, kamu sağlık ve eğitim programları, vb.) yabancı hükümetlerin üstlenmesine karşı oldukları anlamına gelmez. Çünkü bu tür faydalı faaliyetler kendi hükümetlerinden «ömert dış yardım» bile sağlayabilir.

litika tek bir formülde özetlenebilir: Standard Oil'in güvenliğini sağlanacağı bir dünya. Daha ideolojik terimler kullanılırsa bunun anlamı «hür dünya»nın korunması ve sınırlarının mümkün olduğu zaman ve yerde genişletilmesidir. Bu ise «Truman Doktrini»nin 1947 yılında kabul edilmesinden beri A.B.D. politikasının açığa vurulmuş amacı olmuştur. Bu madalyonun diğer yüzü anti-komünizmdir. Bu durumun gerekli bir tamamlayıcısı da dünya ölçüsünde büyük bir askeri makinenin kurulması ve sürekli kılınmasıdır.

Bugün dünyada görülen tüm önemli mücadele, çokuluslu şirketlerin en fazla alana sahip olma açlığına dayanmaktadır. Bu bağın genellikle doğrudan doğruya, derhal ortaya çıkan ve görülebilen bir yönü vardır. Küba ve Vietnam'ta ilgili olarak günümüzde emperyalist politikanın özünün en açık şekilde görülebileceği iki örnekten bahsedelim: «Standard and Poon»un 24 Temmuz 1961 tarihli **Standard Anonim Şirketi Rehberi**'nde «Standard Oil Com.» başlığı altında, «1960 yılında Küba'daki kamulaştırmadan doğan 62.269.000 dolarlık zararın eski kazançlardan düşürüldüğünü» öğreniyoruz. Aynı şirketin 1962 Yıllık Raporu'nda şunlar belirtiliyor: «Jersey hem halen faaliyette bulunduğu, hem de bulunmadığı alanlarda çekici yatırım olanakları aramaktadır.» Aşağıda söylenenler ise bu politikanın uygulanması için alınan tedbirler arasındadır: «Şirketin çoğunluk hissesine sahip olacağı bir rafineri Malaya'da yapılmaktadır ve Avustralya'da yapılmakta olan ve Vietnam'da planlanan rafinerilerde ortaklarımızın yatırımları vardır.»

Küba'da zarar ve Güney Vietnam için yapılan planlar: Dünyanın karşıt kenarlarındaki iki ülkede ve çevrelerinde şimdi devam etmekte olan mücadeleler konusunda hangi söz bundan daha uygundur?

YENİ EMPERYALİZM

Harry MAGDOFF

«Monthly Review», Haziran, Temmuz, 1968

Lenin'in emperyalizm kuramının temel bir noktası, emperyalizmin XIX'uncu yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan ve kapitalizmin gelişmesinde özel bir aşama olarak sınıflandırılmasıdır. Emperyalizme böyle belirli tarihsel başlangıç bulma çabası tartışma konusu olmuştur. Buna en büyük itiraz, emperyalizmin nitelikleri olarak kabul edilen özelliklerin birçoğunun daha önce ve kapitalizmin tarihi boyunca var olduğudur. Bu özellikler şunlardır: Bir dünya pazarı geliştirmenin acil sorun olması, yabancı hammadde kaynaklarının kontrolü için mücadele, sömürgeler için rekabet ve sermayenin yoğunlaşması eğilimi.

Bazı bilginler bu soruna 'eski' ve 'yeni' emperyalizmi ayırarak bir çözüm getirmeye çalışırlar. Hangi kelime kullanılırsa kullanılsın, dünya kapitalizminde yeni bir dönemi açık belirlemek için yeterli ve uygun nedenler vardır. Bu yeni dönemin birçok belirleyici özelliklerinden bana göre ikisi en önemlileridir: İlk olarak, İngiltere artık en önde gelen endüstriyel güç değildir. Güçlü endüstrilemiş ülkeler sahnededir: Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa ve Japonya. İkinci olarak, bu endüstrilemiş ülkelerin her birinde ekonomik güç oldukça az sayıda büyük bütünleşmiş endüstri ve mali şirketlere aittir.

Bu gelişmelerin ana hatları XIX'uncu yüzyılın son 20 ve 30 yıllık döneminde yeni enerji kaynaklarının ortaya çıkarılması ve teknolojiye yeni bir atılımın sonucunda ortaya çıkmıştır. Teknolojideki bu gelişime Veblen «fizik ve kimya teknolojisi» demektir. Bu teknoloji, sadece mekanik yaratıcılık yerine bilim ve bilimsel araştırmanın doğrudan uygulanmasına dayanıyordu. Şunların olması XIX'uncu yüzyılın son otuz yılı içindedir:

«... yavaş bir ilerleme ve katıksız bilimde (özellikle termodinamik, elektromagnetizm, kimya ve jeolojide) bilinen şeylerin tekleriyle geçen bütün bir yüzyıldan sonra pratik mekanik mühendisliğinde (ve özellikle makine araçlarının üretiminde) ve endüstri yöntemlerinde süratli gelişmeler görüldü... yeni endüstrilerin gelişmesine ve yeni güç kaynaklarının sağlanmasının (termodinamik kuramının gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve elektrikten de önemsiz olmayan içten yanmalı motor) yanısıra, sayısız mevcut endüstri de değişime uğramış ve geliştirilmiştir. Bunlar arasında örnek olarak madencilik ve yol yapımı, çelik, tarım, petrol ve çimento sayabiliriz. Sayısız yeni ürün ilk defa olarak üretildi ve pazarlandı: modern bisiklet, telefon, daktilo, lineleum, sıkıştırılmış hava, lastik, ucuz kâğıt, alüminyum, hazır elbise ve ayakkabı. Makineleşmenin endüstrinin genel bir niteliği halini alması bu dönemdedir.»¹

Bu dönemin teknolojik özelliklerinden daha önemli olan bir şey bu teknolojinin kural olarak büyük sermaye yatırımlarını ve büyük üretim birimlerini gerektirdiğidir. Bu dönüşümü belirleyen ana gelişmeler çelik, elektrik, endüstriyel kimya ve petrol alanlarında gerçekleşti.²

Çelik: Çeliğin kendine özgü özellikleri, içten yanmalı motorlar, elektrik jeneratörleri ve buhar türbinleri gibi makinelerin yapımın-

da gereklidir. Büyük ağırlıkların süratli olarak taşınması, çelik demiryolları ve lokomotiflerin çalışmaya başlamasıyla mümkün olmuştur. Bu ise ulaşım masraflarını indirmiş ve yöresel ve bölgesel işletmelerin büyük, ulus çapında endüstrilere dönüştürülmesini sağlamıştır.

Bilimsel yöntemlerin uygulanmasından önce, çelik yarı-değerli bir maddendi. «(Bessemer ve Open-Hearth) yöntemlerinin uygulanmasından önce çelik üretimi tamamıyla pratiğe dayanan bir el sanatı işleminden öte bir şey değildi.»³ 1854 yılında uygulanmaya başlanan Bessemer yöntemi Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki demir cevherinin işlenmesi konusunda bazı kısıtlamaları devam ettiriyordu. 1860'larda uygulanmaya başlanan (Open-Hearth) yöntemi ve nihayet 1875 yılında Thomas ve Gilchrist tarafından geliştirilen «temel süreç», çeliğin karbon içeriğinin çok yakın sınırlar dahilinde kontrolünü mümkün kıldı ve böylece çelik çağını açtı. Alaşımların kullanılmasıyla çeliğin özelliklerinin geliştirilmesi için yeni teknikler 1870 ve 1913 yılları arasında geliştirdi. Böylece aletlerde kullanılacak çelik, silah ve paslanmaz çelik için gerekli nitelikler elde edildi. Şuna dikkat edilmelidir ki, 1870-1874 döneminde dünya çapında yılda ortalama 1 milyon ton çelik üretilirken, 1900-1904 yılları arasında yıllık ortalama dünya üretimi 27 milyon tonun üstüne çıktı.⁴

Elektrik: Elektrikle ilgili bilimsel deneylerin ve konunun kuramsal incelemesinin tarihi XVIII'inci yüzyıla kadar gitmekle beraber, bu deneylerin ve kuramın büyük çapta bir endüstri oluşturmak üzere uygulanması XIX'uncu yüzyılın sonlarına doğrudur. İlk ticari elektrik üretim istasyonları Londra, Milan ve New York'ta 1880'lerde açılmışlardır. Elektriğin önemi onun yeni bir ışık, ısı ve güç kaynağı olmasıyla sınırlanmamıştır. Elektrik, örneğin, bakırın ve alüminyumun saf olarak elde edilmesinde ve sodyum hidroksitinin geniş çapta üretiminde gereklidir. (Alüminyumun ticari üretim yöntemlerinin bulunması da bu dönemde, 1886 yılındadır.) Genel olarak imalat süreçleri için elektriğin kullanılması ile, modern geniş çapta üretimde bulunan endüstrilerin dayandığı daha ileri bir makineleşmeyi mümkün kılan bir tür kesin kontrol mekanizması sağlandı.

3 Abbott Payson Usher, «The Industrialization of Modern Britain», *Technology and Culture*, ilkbahar sayı, 1960, s. 119-120.

4 William Ashworth, *A Short History of the International Economy Since 1850*, Londra 1964, s. 22.

1 *The New Cambridge Modern History* (F. H. Hinsley basımı), Cambridge, İngiltere, 1962, cilt XI, s. 2-3.

2 Teknoloji hakkındaki görüşlerde şu eserlerden yararlanılmıştır: Thorstein Veblen, *Abstinence Ownership*, New York, 1923, Bölüm X («Fizik ve Kimya Teknolojisi»); Geoffrey Barraclough, *An Introduction to Contemporary History*, Baltimore, 1967; David S. Landes, «Technological Change and Development in Western Europe», *Cambridge Economic History of Europe*, (H. J. Habakkuk ve M. Postan basımı), Cambridge, İngiltere, 1965, cilt VI, Bölüm I; J. D. Bernal, *Science in History*, Londra, 1954; C. Singer, E. J. Holmyard, A. R. Hall ve Trevor Williams, *A History of Technology*, Oxford, 1958, cilt V.

Endüstriyel kimya: Metaloji, deri tabaklama ve fermantasyon-da kullanılan kimyasal süreçler yüzyıllardır biliniyor ve kullanılıyor-du. Fakat endüstriyel kimyanın ayrı ve büyük çapta bir endüstri olarak ortaya çıkışı XIX'uncu yüzyılın son üçte birindedir. Burada da bu değişim bilimdeki kuramsal ve deneysel icatlara bağlıdır. Endüstri süreçleri içinde organik kimya maddelerinden yeni sentezle-re varlabilmesi kimyasal değişimin iyi bir şekilde anlaşılmasından önce olamazdı. Bir moleküldeki atom sayısının doğru olarak belir-lenebilmesi ancak 1860 civarında, aynı şartlar altında bulunan eşit hacimdeki gazların eşit sayıda moleküle sahip olmaları kanununun genel olarak kabul edilmesinden sonradır. Bir moleküldeki atomla-rın yapısal düzenlenmesiyle ilgili geçerli kavramlar 1865 yılında or-taya çıktı. Organik kimyadaki daha önceki gelişimin hemen hemen şansa bağlı durumunun tam tersine, yeni bilimsel başarılar yeni kit-le-üretim endüstrilerinin temelini yarattı. Solvay amonyum soda yöntemi ve sülfirik asit ve amonyak üretimi için katalist yöntem-leri de bu dönemde geliştirildi.

Petrol: Ham petrol çıkarılması ve petrol rafinerisi tekniklerin-deki bilimsel ve teknik ilerlemeler önemli olmakla beraber biz bu-rada bunlardan ziyade toprak altı petrol kaynaklarının keşfedilmesi ve incelenmesiyle ilgileniyoruz. Tarihsel bakış açısından büyük mik-tarlarda petrolün ilk defa 1859 yılında Pennsylvania'da keşfedildi-ğine işaret edilmelidir. Standard-Oil Şirketi 1870 yılında kuruldu. Sert tabakaların delinmesi için etkin bir teknik olan elmaslı burğu ilk defa 1864 yılında icat edildi ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 1870'-lerde kullanılmaya başlandı.

Büyük petrol kaynaklarının ortaya çıkarılmasının ilk aşaması pet-rolün gaz lambası için ve yağ üretiminde kullanılmak üzere ülke çapında ve uluslararası düzeyde dağıtımı ile ilgiliydi. Petrolün en-düstride ve ulaşımda yakıt olarak kullanılması daha sonraki petrol kaynağı keşiflerinden sonra gelmektedir.

Bazen «ikinci endüstri devrimi» olarak isimlendirilen bu yeni ol-gu, dağınık ve birbirleriyle rekabet halindeki küçük birimlerin belir-lediği kapitalizmden endüstri ve mali sahne de iktisadi gücün büyük yoğunlaşmalarının hâkim olduğu kapitalizme geçiş ile bir bütün oluş-turmaktadır. XIX'uncu yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen tek-

nik gelişmelerin tekelleri eğilimleri hızlandırmadaki önemi günümüzdeki dev şirketlerin incelenmesinde görülebilir:

— Amerika Birleşik Devletleri'nde bugün en büyük 50 endüstri şirketinden 26'sı (bütün grubun toplam varlığının yüzde 62'sine sa-hiptir) çelik, petrol, elektrik aracı, kimya ve alüminyum alanlarıdır.

— Amerika Birleşik Devletleri dışındaki kapitalist ülkelerdeki en büyük 50 endüstri şirketinin 30'u (bütün grubun toplam varlığının yüzde 73'üne sahiptir) da aynı endüstri kollarındadır.

BÜYÜK İŞLETMELERİN ORTAYA ÇIKIŞI:

Bizim burada ileri sürdüğümüz şey, şirketlerin büyüklüğünün ve Büyük İşletmelerin yanı sıra gelişen tekelleri eğilimlerin yeni tekno-loji tarafından belirlendiği değildir. Yeni teknoloji, kapitalist endüs-tride gücün yoğunlaşmasıyla ilgili gayet normal eğilime güç kazan-dırdı, bu fırsatı yarattı. Örneğin, kıtayı bir baştan bir başa geçen demiryolu ve onu destekleyenler sayesinde yöresel üreticilerin ulu-sal düzeyde rekabeti mümkün kılındı. Çok sayıda yöresel üreticinin üretimlerini genişleyen pazar karşısında artırımları sonucu, iş ha-yatı tarihinde bilinen bir özellik (acımasız rekabet, iflâslar, birleş-meler ve ittifaklar) ortaya çıktı. Emperyalist dönemin başlangıcın-da Amerika Birleşik Devletleri iş hayatında meydana gelen değişik-likler Profesör Chandler tarafından iyi bir şekilde özetlenmiştir:

«1870'lerde önemli endüstriler bir tarım ekonomisinin hizme-tindeydiler. Süratle gelişen demiryolları ağına mal üreten az sayıda şirketin dışında, önde gelen endüstri şirketleri tarımsal ürünler iş-liyorlar ve çiftliklere yiyecek ve elbise sağlıyorlardı. Bu şirketler küçüktü ve hammadde alımları ve mamul madde sattıkları yöreseldi. Fabrikadan birkaç mil uzaklıktaki bir pazar için üretimde bulunduk-ları durumlarda ise, çeşitli benzer şirketin işlerini bir arada yürü-tten komisyoncular vasıtasıyla alım ve satımlarını gerçekleştiriyor-lardı.

«Yirminci yüzyılın başında ise, çok daha fazla şirket çiftlik ve-ya tüketici yerine endüstride kullanılacak şekilde üreticiler için mal üretiyordu. Önemli endüstrilerin çoğunda az sayıda büyük şirket hâkimiyetlerini kurmuşlardı. Bu dev endüstri şirketleri artık alım ve

satılmalarını komisyoncular vasıtasıyla yapmıyordu, ulus düzeyinde kendi satın alma ve pazarlama örgütleri vardı. Birçoğu, özellikle madencilik alanında, kendi hammaddelerini kontrol altına almışlardı. Diğer bir deyişle, iş hayatı endüstrileşmişti. Önemli endüstrilerde, dev, dikey olarak bütünleşmiş ve merkezileşmiş kuruluşların hâkimiyeti kurulmuştu. (Altı tarafımızdan çizildi.)»⁵

İç Savaş ve demiryollarının yayılması sayesinde, Chandler'in «dev, dikey olarak bütünleşmiş ve merkezileşmiş kuruluşlar» olarak tanımladığı şirketleri örgütleyecek ve gerekli sermaye birikimini sağlayacak güçlü mali kurumların olgunlaşması fırsatı sağlandı.⁶ Yukarıda açıklanan yeni teknik uygulamalar, bu Büyük İşletmelerin maddi üretim temelini oluşturdu. 1873 yılında başlayarak sık sık tekrarlanan bunalımlar ise savaş alanıydı. Ve bu değişimdeki iş hayatı örgütlenmesi ise Veblen'in «medenî hayatın hâkim kurumları» olarak tanımladığı anonim şirketlerdi.

HAMMADELER İÇİN YENİ ATILIM:

Yeni endüstriler, yeni teknoloji ve endüstrileşmiş uluslar arasında rekabetin ortaya çıkışı, hammaddelere yeni bir önem kazandı. Avrupa kıtasında demir cevheri ve taş kömürünün kontrol altına alınabilmesi için olan baskı daha az değildi. Barracrough bu eğilimi şu şekilde özetlemektedir:

«Tabiatı gereği, yöresel kaynaklardan ihtiyaçlarını karşılayamayan yeni endüstriciliğin doymak bilmez iştahı süratle bütün dünyayı yuttu. Artık sorun Avrupa imalat sanayii ürünleri ile (ağırlıklı tek-

stil) geleneksel doğu ve tropik bölgeler ürünlerinin değişimi ve hatta gelişmekte olan demir ve çelik endüstrileri için demiryolları, köprüler ve benzeri şeyler yapımı ile bir pazar sağlamak bile değildi. Şimdi endüstri, yeni şekliyle kendisi için hayati önemi olan temel maddelerin ardında bütün dünyaya yayıldı. (Altı tarafımızdan çizildi.)»⁷

Bu, dünya kapitalist sisteminde ekonomik ilişkilerde yeni durumun bir parçasıydı. 1860 ile 1900 yılları arasında, ulusların arasındaki iktisadî ilişkilerde üç nokta dikkat çekmektedir: (i) Uluslararası ticarete konu olan malların sayısı büyük ölçüde arttı; (ii) Birbirinden büyük mesafelerle ayrılmış bulunan bölgeler arasında rekabet arttı veya yoğunlaştı; (iii) Avrupa uluslarında işçilerin yaşama şartları ve endüstrinin kârlılığı deniz ötesi kaynakların elde tutulmasına bağlı olurken, hammadde üreticilerinin yaşama şartları dünyanın öbür tarafında bazan meydana gelen pazar dalgalanmalarına bağlı olmaya başlamıştı.⁸

Hammaddeler için olan talep gittikçe artarken, kaynakların keşfedilme ve kullanılma hızı arttı. «Dünyanın gelişmemiş tarım alanlarının çoğunun tarım dışına açılması ve jeoloji bilgisinin gelişmesiyle, tümü kullanılmamakla beraber, dünyanın en büyük maden yataklarının keşfedilmesi bu 30 yıl (1879 ile 1900 arası) içindedir.» Kanada'da nikelin, Avustralya'da bakır ve çinko, Şili'de nitrojen ve Malaya'da teneke ve kauçunun keşfedilmesi ve geliştirilmesi XIX'uncu yüzyılın son 25 yılındadır.⁹ Özetle:

«Uzaktaki gıda maddeleri ve hammadde üreticiler zinciri Kuzey Amerika, Romanya ve Rusya'dan ekvator ve ekvatorun altındaki topraklara ve onların da ötesinde Avustralya ve Güney Afrika'ya kadar genişledi. Daha önceleri kendi kendine yeterli olan bölgeler ve ticaret ilişkileri, dünya çapında tek bir ekonomi içinde eridiler. (Altı tarafımızdan çizildi.)»¹⁰

DENİZ ULAŞIMINDA GELİŞİM VE DÜNYA PAZARI:

Daha önce belirttiği gibi, dünya ticareti yeni ortaya çıkan ka-

5 Alfred D. Chandler, Jr., «The Beginnings of 'Big Business' in American History», *The Business History Review*, İlkbahar sayısı, 1959, yeniden basımı için bkz. *Pivotal Interpretations of American History* (Carl Degler'in derlemesi), New York, 1966, cilt II, s. 109-110.

6 Yatırım bankacısının gittikçe büyüyen rolünün yanı sıra, endüstri tahvil ve hisse senetleri açısından sermaye piyasasının kullanımı da arttı. 1880 yılından önce sermaye piyasası çoğunlukla demiryolları ve banka hisse senedi ve tahvilleriyle uğraşıyordu. 1880'lerin sonlarına kadar endüstri şirketleri spekülâtörler için çok küçük ve çok az bilinir olmaya devam etti. Ancak 1890 - 1893 yıllarında önemli sermaye yoğunlaşması ve şirketlerin birleşmeleri döneminin başlamasıyla endüstriye ait hisse senetleri ve tahviller sermaye piyasasında yer almaya ve önde gelen komisyoncuların elinde işlem görmeye başladı. Şu eserlere bakınız: Thomas R. Navin ve Marian V. Sears, «The Rise of a Market for Industrial Securities, 1887 - 1902», *The Business History Review*, Haziran 1955, s. 105 - 138. Ayrıca bkz. Gabriel Kolko, *The Triumph of Conservatism*, Chicago, 1963, Bölüm I.

7 Geoffrey Barracrough, a. g. e., s. 54.

8 A. J. Youngson, «The Opening Up of New Territories», *The Cambridge Economic History of Europe*, Cambridge, İngiltere, 1965, cilt VI, Bölüm 1.

9 *The New Cambridge Modern History*, Cambridge, İngiltere, 1962, cilt XI, s. 5
10 a. g. e., s. 6.

pitalizmin temel bir ögesi idi ve kapitalizmin olgunlaşmasıyla birlikte bu da gelişti. Fakat yeni dev endüstriler için gerekli olan büyük hammadde yığınlarının ucuz olarak nakledilmesi, yeni bir atılım ancak geniş çapta çelik üretimi ve gemi yapımında teknik gelişmelerle mümkün oldu. Çelik gövdeli, çelik kazanlı, standard vidaların ve birleşik makinelerin («mevcut icatların sentezi») bulunduğu madenden yapılmış buhar gemileri, XIX'uncu yüzyılın son yirmi yılında deniz ulaşımında hâkim oldu.¹¹ Deniz makinelerinde gerekli olan yüksek basıncın ortaya çıkardığı sorunlar, «1870'lerin sonu ve 1880'lerin başında geliştirilmiş çelik kazanlar ve borular sayesinde 150 librelilik ve daha fazla basınca dayanabilen üç insibatlî makinalı gemilerin yapılabilmesiyle çözüldü.»¹²

Dünyanın bir yerinden diğer bir yerine ağır ürünlerin kitle halinde ucuz ve etkin şekilde taşınabilmesi için talep, bunu mümkün kılan yeni madenden buhar gemisi ve süratli haberleşme (1866 yılında Atlantik okyanusunun iki yakası arasında telgraf hizmeti çalışmaya başladı) ticarî bir devrim için şartları hazırladı. Bu ticarî devrim, uluslararası bankacılığın paralel gelişimi ve «uluslararası ödemede tek bir karşılıklı sistemin» kurmasıyla finanse edildi. Dünya fiyatlarının hâkim olduğu bir dünya pazarı ilk defa olarak ortaya çıktı.¹³

İMPARATORLUK VE YENİ EMPERYALİZM:

Yukarıdaki gelişmeler aynı zamanda İngiltere dışındaki ülkelerin endüstrileşmelerinde bir süratlenmeyi de sağladı. Bu ülkeler, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Japonya, Fransa, Belçika ve diğerleridir. Bu endüstrileşmenin ortaya çıktığı şartlar şunlardı: Ekonomik güç büyük işletmelerde yoğunlaşmıştı, özel projeler için büyük miktarlarda sermaye harekete geçirilmişti, koruyucu gümrükler artmış ve militarist bir dalga yayılmıştı.¹⁴ Bu şartlar ise XIX'

uncu yüzyılın sonları ve XX'nci yüzyıldaki emperyalizmde temel olarak yeni olan şeylerin iskeletini oluşturuyordu. Her şeyden öteye, yeniliklerin biri, emperyalist davranış tarzının endüstrileşmiş ülkelerin çoğuna yayılmasıydı.¹⁵ Uluslararası ticareti kontrol eden, ticarî etki alanları kuran ve çeşitli yerlerde sömürgeler yaratan artık yalnız İngiltere değildi. Aksine, bütün bunlar süratle gelişmekte olan diğer ülkelerin ekonomik ve politik hareketleri olmuştur; bu ülkelerde çağdaş topluma yeni bir damga vurmuş olan bu yeni güneşte pay almak için acele ediyorlardı.

Bu yeni emperyalizmin etkisiyle, yeryüzünün hiç bir köşesi bekâretini koruyamadı: Bütün bir dünya, her endüstrileşmiş ülkenin hâkim endüstrisinin ihtiyaçlarına ve ulusların ihtiyaçlarının etkisiyle oluşan karşıtlıklara göre adapte edildi ve değiştirildi.

EMPERYALİZM VE SÖMÜRGELER:

Bu özel olgudan doğan ve onun gelişimini etkileyen bu ekonomik ve politik ilişkilerin karmaşık bütünü emperyalist dönemi içermektedir. Değinilen değişme gelişigüzel, beklenmeyen bir gelişme değildir; kapitalist ekonominin içerdiği gizli eğilimlerden doğmaktadır. Temel yeni özellik, ekonomik gücün dev anonim şirketler ve finans kurumlarının ellerinde yoğunlaşması ve bunun sonucu sermayenin uluslararasılaşmasıdır (kozmopolitleşmesidir).

Hâkim olma dürtüsü iş hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. İş hayatında tehlikeler çoktur. İç ve dış rekabet, süratli teknolojik değişmeler, buhranlar gibi birçok tehlike sadece kâr oranını tehdit etmekle kalmaz, aynı zamanda yatırılan sermayeyi de tehdit eder. Bu nedenle sermaye dünyası daima kendi çevresini kontrol altına almanın, böylece tehlikeleri mümkün olduğu kadar azaltmanın yolları

11 A. J. Youngson, a. g. e.

12 Dipnot 9'dakinin aynı eser, s. 52.

13 a. g. e., s. 6. Bu ticarî devrimin tarihsel bir noktası olarak Süveyş Kanalı'nın ve Amerika'da bütün kıtayı bir baştan bir başa kesen ilk demiryolunun 1869 yılında hizmete girdiğini hatırlatalım.

14 «1815'ten sonraki batış döneminde orduların miktarında bir azalma olmakla beraber 1870 sonrasında büyük devletlerin ordularının ve donanmalarının miktarı ve maliyetinde

sürekli bir artış oldu.» Quincy Wright, *A Study of War*, Chicago, 1942, cilt I, s. 233. Amerika Birleşik Devletleri'nde kişi başına savunma harcamaları 1880 yılında 1.03 dolar, 1900 yılında 2.53 dolar ve 1914'te de 3.20 dolar idi. A. g. e., cilt I, s. 671.

15 Amerikan tarihinde emperyalist özelliklerin gelişimiyle ilgili mükemmel tarihi araştırmalar için bkz. William Appleman William, *The Contours of American History*, Cleveland, 1961 (özellikle «The Age of Corporation Capitalism: 1882 - » bölümü); Walter La Feber, *The New Empire, An Interpretation of American Expansion, 1860 - 1898*, Ithaca, New York, 1963; ve Thomas J. McCormick, *China Market, America's Quest for Informal Empire, 1893 - 1901*, Chicago, 1967.

rını aramaktadır. Bütün endüstrilerde yaşama savaşı aynı zamanda bir fethetme, hâkimiyetini kurma savaşı olmuş ve bu savaştan kendi çevresine en iyi uyabilen dev anonim şirketler sağ çıkabilmişlerdir. Bunların hareket tarzları ve alışkanlıkları, yaşayabilme ve büyüme savaşına kendilerini adapte edebilmelerinin bir sonucudur. Bunların hareket tarzları ve alışkanlıkları, zaferi garanti altında tutmanın ve devam ettirmenin bir yolu olarak örgüt yapılarına ve eylem düzenlerine aktarılmıştır.

(i) Acıma duygusu olmayan rakiplerin bulunduğu bir dünyada emniyeti ve kontrolü devam ettirebilmenin belirgin birinci gereği, mümkün olduğu kadar fazla hammadde kaynağı üzerine kontrolün kazanılmasıdır —bu hammaddeler ne olursa olsun, gerek eskiden bilinenler, gerek de potansiyel yeni kaynaklar.

Hammadde kaynaklarının kontrolü bir taraftan rakiplerin baskılarına karşı koruyucu bir araç iken, diğer taraftan bütünleşmelerini tamamlamamış rakiplerin gelişimini önlemek için bir saldırı silahıdır. Önde gelen şirketin veya önde gelen şirketler grubunun yeni rekabeti önleyebilmesinin ve üretilmiş malların üretim miktarını ve fiyatlarını kontrol altında tutabilmesinin temel bir önşartı hammadde kaynaklarının mülkiyeti ve bunlar üstündeki kontroldür.¹⁶ Ayrıca, dikey olarak bütünleşmiş büyük şirketlerin büyüklüğü zaten onlara bütün dünya ölçüsünde yeni potansiyel arz kaynaklarının incelenmesi ve geliştirilmesi için yeterli imkânları sağlamaktadır.¹⁷ Petrol endüstrisinin tarihi klasik bir örnektir, fakat bu ilke alüminyum, çelik, bakır ve diğer endüstriler için de geçerlidir.

16 Dev A.B.D. şirketlerinin hammadde kaynaklarının kontrol altına alınması gerektiğinin oyunun başlarında öğrenmiş olduklarına dikkat ediniz. Kendi hammaddelerinin üretilmesinde kontrolü da içeren dikey bütünleşme, petrol, gübre, çelik, bakır, kâğıt, patlayıcılar ve diğer endüstri kollarındaki devlerin özelliği olmuştu. Bkz., Alfred D. Chandler, a. g. e.

17 Lenin, rekabetten tekele dönüşümü ilgili açıklamalarını yaparken şuna işaret ediyor: «Yoğunlaşma o noktaya gelmiştir ki, bir ülkenin ve hatta göreceğimiz gibi, çeşitli ülkelerin veya bütün dünyanın tüm hammadde kaynaklarının (örneğin demir cevheri yataklarının) tahminleri yapılabilmektedir. Bu tahminlerin yapılmasıyla kalmamakta, bu kaynaklar devleşmiş tekel irlikleri tarafından ele geçirilmektedir.» *Epmeryalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, New York, 1939, s. 25. Daha ötede de şöyle diyor: «Mali sermaye sadece bilinen hammadde kaynaklarıyla ilgilenmez, aynı zamanda potansiyel hammadde kaynaklarıyla da ilgilenir, çünkü günümüzdeki teknik gelişme son derece süratlidir ve çünkü bugün işe yarayan toprak, yeni yöntemlerin uygulanması ve büyük miktarlarda sermayenin yatırılmasıyla yarın verimli hale getirilebilir.» a. g. e., s. 83.

(ii) En başarılı imalat sanayi düzeni yabancı pazarların fethedilmesini içermektedir. Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük bir iç pazarın olması halinde bile durum budur. Otomobil endüstrisi gibi büyük pazar gerektiren endüstrilerde, örneğin, yabancı pazarlar ilk günlerden başlayarak önemli bir etki yapmış, imal edilen altıncı Ford otomobili Kanada dağıtımcısına gönderilmiştir. Üretime geçişinin birinci yılında Ford Motor Şirketi kendi yabancı pazarlarını yaratabilmek için anlaşmalar yapmaya başladı.¹⁸

Bu ülkedeki çok yüksek ülke içi nüfus artış oranına ve ülkenin daha az gelişmiş bölgelerinde çeşitli fırsatların mevcut olmasına rağmen, imalat sanayi ürünlerinin ihracatının geliştirilmesi için teşebbüsler, endüstriyel olgunluğa varışın ilk aşamalarında, İç Savaşın bitmesinden sonra 10 yıl geçmeden derin kökler saldı. 1871 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin ihracatının % 7'den az fazla bir bölümü imalat sanayi ürünlerinden oluşuyordu. 1890 yılında bu oran % 12'ye yükseldi ve 1900 yılında ise hemen hemen % 19 idi.¹⁹ 1873 yılından XIX'uncu yüzyılın sonuna kadar birbirini ardısıra gelen buhranlar iki tepki yarattı: Ülke içinde, biraraya gelme, merkezleşme ve Büyük İşletmelere doğru bir dalga; ülke dışında, endüstrileşmiş Avrupa'nın pazarları da dahil olmak üzere ihracat pazarlarının ele geçirilmesi.²⁰

Ihracat pazarları için bu arayışın dinamiği endüstriden endüstriye değişir ve bir endüstrinin evriminin çeşitli aşamalarında ve ticaret devrelerinin (business cycle) farklı dönemlerinde değişik önem derecelerine sahiptir. Her hal ve kârda anlaşılması gereken endüstrinin bu ihracat pazarlarını elinde tutmasının özel önemidir. Bu

18 Mira Wilkins ve Frank Ernest Hill, *American Business Abroad, Ford on Six Continents*, Detroit, 1964, s. 1.

19 Matthew Simon ve David E. Novack, «Some Dimensions of the American Commercial Invasion of Europe, 1871 - 1914: An Introductory Essay» *Journal of Economic History*, Aralık 1964, Tablo 2.

20 «İmalat sanayi ürünleri ihracatının yapısı 1879 yılından beri oldukça düzenli bir yönde sürekli olarak değişmektedir: hayvan ve bitki ürünleri kökenlilerden mineral kökenlilere doğru. Mineral kökenliler arasında ise eğilim petrol ürünleri gibi hammadde üretimi ile yakından ilişkili mallardan makina ve araçların içerildiği metal ürünlere doğrudur. Metal ürünler grubu içinde ise, değişim daha karmaşık makineler ve araçlar doğrultusundadır.» Robert E. Lipsey, *Price and Quantity Trends in the Foreign Trade of the United States*, Princeton, 1963, s. 59 - 60.

noktada Lenin'in genellemesi çok uygundur: «Ülke içi değişimin ve özellikle uluslararası değişimin gelişimi, kapitalizmin kendine özgü bir özelliğidir. Kapitalist sistemde bireysel işletmelerinin eşit olmayan ve sınırlarla meydana gelen niteliği kaçınılmazdır.»²¹

Büyük sermaye yatırımlarını devam ettirmek için gerekli büyüme oranına varabilmek ve yeni pazar olanaklarından faydalanmak için yabancı pazarların peşine düşülmüştür (devletin yardımı ve desteğiyle). Bu süreç boyunca ihraç pazarlarına olan bağımlılık sürekli bir özellik haline gelmiştir, çünkü bu pazarlar endüstriyel kapasitenin yapısıyla bir bütün oluşturmaktadır. Belli bir dönemde, ihracat, felâketten tek kurtuluş yolu olabilir; bir başka dönemde kâr akımının belli bir düzeyde tutulmasının en iyi yolu olabilir. Fakat yabancı pazarlardaki arz, kapasiteyi ve şirketin yatırımlarını genişlettikçe, bu yabancı pazarları uzun dönemde, özellikle yeni rakipler ortaya çıkıkça, elde tutabilmek için baskı daha artar.²²

(iii) Yabancı ülkelerdeki yatırımlar özellikle yabancı pazarların geliştirilmesi ve korunması için etkili bir yöntemdir. Bunun en açık tarihsel örneği, demiryolları için sermaye ihracıdır. Bu sermaye ihracı, aynı zamanda demiryolu, lokomotif, vagon ve demir, çelik ve makine endüstrilerinin diğer ürünleri için talep yaratmıştır.²³

Fakat yabancı pazarlara bu tür sızma yöntemi, ulusal karşıtlıkların yoğunlaşmasıyla nitelenen dev şirketler çağında çok daha geçerli olmaktadır. Hammadde kaynaklarını elde etmek ve sömürmede yabancı sermayenin rolü açıktır. Bunun ötesinde, ayrıca, yabancı yatırımların rekabetine dayanabilmesi veya rakip dev şirketlerin bulunduğu ülkelerde pazarları eline geçirebilmesi de gerekmektedir.

Yabancı dev şirketler, ağırlıklarını ya kendi iç pazarlarının kon-

21 a. g. e., s. 62.

22 Rekabet ve tekeli birbirinin tam zıttı olarak düşünmek gelenek haline gelmiştir. Söz-lük tanımlarına göre bu oldukça doğrudur. Fakat Markist literatürde rekabet ve tekel terimleri kapitalist toplumun farklı aşamalarını belirtmek için kullanılır. Bu aşamaların hiç birinde de saf rekabet veya saf tekel mevcut değildir. Gerçekte emperyalizm kuramının önemli bir noktası tekeli aşamada rekabetin varlığının kavranmasıdır. Rekabet aynı endüstrideki devler (bir ülke içinde ve dışında) ve endüstriler arasında (çelik ile alüminyum ve plastik arasında olduğu gibi) sürmektedir.

23 Hindistan'ın demiryolları için gerekli bütün demir maddeler İngiltere'den ithal edilmiştir. Gelişmekte olan bir demir endüstrisi olan Amerika Birleşik Devletleri bile raylarını İngiltere'den ithal etmişti. Güney Wales'deki demir ustaları bu demir karşılığında yapılan ödemenin bir kısmını demiryolu şirketlerinin tahvilleri olarak aldılar.

troluna, ya da sömürgeler, mandalarında veya «etki alanlarında»ki tercih ettikleri pazarlarına kaydırabilirler. Aynı zamanda, yabancı-lara karşı koruyucu gümrükler ve diğer ticaret engelleri de koyabil-mek için politik güçlerini kullanırlar. Bu nedenlerden dolayı, diğer ülkelerde rekabet edebilme ve dev şirketlerin ihtiyaç duydukları tür-de bir pazar kontrolü uygulayabilmek için yabancı ülkelerde bir ya-tırım programı gerekmektedir. Dev şirketler arasındaki rekabet ya kartel anlaşmaları, ya da bir diğerinin pazarının yabancı yatırımlar yoluyla sürekli işgaliyle çözümlenir. Ayrıca, bu işlem Büyük İşlet-meler çağında daha kolaydır, çünkü büyük şirketlerin elinde, kendi kârlarından ve finans kurumlarıyla işbirliği içinde harekete geçire-bildikleriyle büyük miktarda sermaye bulunmaktadır.

Emperyalizm çağında yabancı yatırımın birden yayılmasıyla ilgili yukarıdaki nedenler, bütün nedenleri oluşturmaktan uzaktır. Ül-ke dışında düşük emek maliyetlerinden faydalanarak kâr oranının art-masının çekiciliği de pek tabii ki etkilidir. Örneğin, Chase Manhat-tan Bankasının, Güney Kore'deki yatırımların çekiciliğini anlatırken, raporunda nasıl bu ülkedeki ücretlerle ilgili bilgi verdiğine dikkat edelim:

«Gerçekte, Kore'nin ekonomik büyümesinin ana itici gücü, ül-kenin iş adamlarının ve yetkililerinin kararlılığı ve çabasıdır. Ameri-kalılar Koreli işçilerin ustalıklarına ve öğrenme yeteneklerine işaret ediyorlar. Bu işçiler, tekstil sanayinde günde 65 sent, elektronik sanayinde günde 88 sent gibi ortalama ücretlerle çalıştırabilirler. Bu insanî özellikler önemli endüstriyel sonuçlar yaratmaktadır.»²⁴

Düşük maliyetler çekici olmakla beraber, bunların çekiciliği ya-bancı sermayenin temel dürtüsü değildir. Düşük maliyetler etkiler-den sadece biridir. Hammadde kaynaklarının geliştirilmesi, ihracat için talep yaratma ve «tekel» durumlarından yararlanma fırsatları çok daha önemlidir. «Tekel» durumları ise Büyük İşletmelerin maliyet avantajları, kendilerine ait patentler, üstün teknoloji veya satışların artırılması yoluyla istenilen markaların üretilmesiyle tercihli pazar talebinin harekete geçirilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Son ola-rak, yabancı yatırımlar, gümrük duvarları veya ticaret tercihleri ile korunmuş pazarlarda ticareti geliştirmek için olan baskıdan doğmak-tadır (örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kanada'da olan yatı-

24 Korea, *Determined Strides Foreward*, The Chase Manhattan Bank, Mayıs 1967, s. 3.

rımı, İngiliz İmparatorluğunun ticaretine katılabilmenin uygun bir yoludur).

Emperyalizm kuramının ağırlıkla az gelişmiş ülkelerdeki yatırımlarla ilgilenmesi gerektiği yolundaki genel kanı doğru değildir. Gerçek şudur ki, böyle ülkelerdeki kârlı yatırım alanları emperyalizmin işleyişinin yarattığı şartlar nedeniyle sınırlıdır. Sınırlandırılmış pazar talebi ve endüstriyel gerilik, bu ülkelerin metropol merkezlerin ham madde ve yiyecek üreticileri haline sokulmalarından doğan ekonomik ve sosyal yapılarının çarpıklığının sonuçlarıdır.

Buradaki amacımız yabancı yatırımda etkin olan bütün etkenleri incelemek değildir. Amacımız daha ziyade, emperyalizm çağında, Büyük İşletmelerin ortaya çıkmasına paralel olarak gelişen fırsat ve baskıların sonucu, yabancı yatırımların birden artışının açık nedenleri olduğunu belirtmektir. Bu durum iş adamlarının kötü niyetleri sonucu değil, iş dünyasının karşılaşılan şartlar altında normal ve uygun işletmesinin bir sonucudur. Bu yatırımların yapıları, artıkcarmaye (sermaye fazlası) ile ilgili bir soyutlamanın genel olarak kullandığı terimleri yerine, kendi tarihsel durumları içinde, şirketlerin ilgilendikleri gerçek şartların ışığında incelenmelidir.²⁵

(iv) Yabancı ülkelerdeki yatırım olanakları ve yabancı pazarların kontrolü dürtüsü, ekonomik konular üzerindeki politik hareketliliği yeni ve yoğun bir düzeye getirir. XIX'uncu yüzyıl son 25 yılında koruyucu gümrükler yayılmıştır.²⁶ Tehdit, savaş, sömürgelerin işgali gibi diğer politik araçlar da yabancı bir ülkede imtiyazlı ticaret ilişkileri elde edebilmek, maden işleme haklarına sahip olabil-

mek, yabancı yatırım ve ticarete konan engellerin kaldırılması, bir ülkeye ekonomik girişi ve işgali kolaylaştıran yabancı bankalar ve diğer mali kurumlara kapıların açılması, yeterli politik etkinin uygulanabilmesi için şartların hazırlanmasında değerli yardımcılarıdır.

Politik işleyişin derecesi ve şekli pek tabii, ki değişmektedir. Merkezden çok uzaktaki zayıf bölgeler için sömürge tipi işgal uygundur. Biraz farklı şartlar altında, yetkililere rüşvet verilmesi veya borçlar (bankalar veya devlet kurumları aracılığıyla) da uygun olmaktadır.²⁷ Daha fazla gelişmiş ülkeler arasında ittifaklar ve çıkar grupları meydana getirilmiştir.

Bütün bu gelişmelerin sonucu, yeni bir uluslararası ekonomik ve politik ilişkiler ağıdır. Bu ağın kendisi, savaşlar, buhranlar ve değişik endüstrileşme oranları nedeniyle şekil ve önem açısından zaman içinde değişikliklere uğrar.²⁸ Şekiller de değişir: Sömürgeler, yarı-sömürgeler, «bir sürü çeşit bağımlı ülke —ülkeler, ki resmî olarak politik bağımsızlıklarına sahiptirler, fakat gerçekte malî ve diplomatik bağımlılığın ağı içindedirler,»²⁹ ve emperyalist güçler arasında küçük ve büyük ortaklar. Hâkim olan hava uluslararası bir ekonomiye olan değişik derecedeki bağımlılık, dünya sahnesindeki dev şirketlerin kendi aralarındaki savaşlar nedeniyle sürekli bir hareketlilik ve değişim içinde olan bir uluslararası ekonomi ve bu şir-

27 Belgeler ve çözümleme için bkz. George W. F. Hallgarten, *Imperialismus Vor 1914*, Munich, 1963; ve Herbert Feis, *Europe, The World's Banker, 1870 - 1914*, New York, 1965.

28 Eşit olmayan gelişme hızı üzerine: «1850 civarında İngiltere'nin Avrupa'nın birçok bölgesiyle olan ilişkisi, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yarım yüzyıl sonra Güney Amerika ve Doğu ile ilişkilerine çok benziyordu.» L. H. Jenks, *The Migration of British Capital to 1875*, New York, 1927, s. 187 - 188.

29 Lenin, a. g. e., s. 85. Lenin özel olarak Kautsky'nin emperyalizmin ham madde sağlayan sömürgelerin elde edilmesi olarak, yani endüstrileşmiş kapitalist ülkelerin tarımsal bölgeleri kontrol etmeleri ve kendi ülkelerine katmaları şeklindeki tanımlamasını reddediyor. Bu durumun Birinci Dünya Savaşı öncesi ve süresince geçerli olan şartlar çerçevesinde tartışılması yapıyor: «Emperyalizmin kendine özgü özelliği, sadece tarımsal alanları elde etmeyi değil, aynı zamanda endüstri bakımından çok ileri gitmiş bölgeleri de almaya çalışmasıdır (Almanların Belçika'ya, Fransızların Loren'e göz koymaları). Çünkü (i) dünyanın halen paylaşılmış olma gerçeği yeniden bir paylaşımı düşünenlerin nasılsa olsun bir toprak parçasını elde etmeye çabalamaya zorlar ve (ii) çünkü emperyalizmin temel bir özelliği birbirleri üzerinde hâkimiyet peşinde koşan belli bir sayıda büyük gücün rekabetidir. Bu rekabetin amacı tamamiyle kendileri için olmaktan çok rakiplerini zayıflatmak ve onun hâkimiyetine darbe vurmak için toprak fethidir. (Belçika, Almanya'ya, İngiltere'ye karşı yürüteceği eylemler için bir üs olarak gerekiyordu. İngiltere de Bağdat'a, Almanya'ya karşı yürüteceği eylemler için bir üs olarak gerek duymaktadır, vb.)» a. g. e., s. 91 - 2.

25 «Sermaye fazlası» soyutlamanın eleştirilmesi ve günümüzdeki gelişmelerin daha tutarlı çözülmesi için tavsiyelerle ilgili olarak bkz. Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, «Notes on the Theory of Imperialism,» *Problems of Economic Dynamics and Planning, Essays in Honour of Michal Kalecki*, Oxford, 1966, Yeniden basım, *Monthly Review*, Mart 1966.

26 Bu dönemin en ilginç noktalarından biri koruyuculuk dalgasının uluslararası altın standardının geniş çapta yayılmasından hemen sonra ortaya çıkmasıdır. «Tarım buhranı ve 1873 - 86 Büyük Buhranı ekonomisinin kendi kendini tedavi edeceği yolundaki inançları sarsmıştı. Bundan sonra pazar ekonomisinin tipik kurumları ancak koruyucu tedbirlerle ortaya çıkacaklardı ve hele 1870'lerin sonu ve 1880'lerde ülkelerin birlikler kurma yoluna gitmeleri ve dış ticaret ve yabancı paralarda ani herhangi bir ayarlanmanın kötü sonuçlar doğurması koruyucu tedbirlerle olan gereksinmeyi artırmıştı. Bu nedenle pazar ekonomisinin yayılmasının en güçlü aracı olan altın standardı dönemin toplumsal sorumluluklarını belirten kanunlar ve gümrük vergileri gibi tipik koruyucu tedbirlerle birlikte ortaya çıktı.» Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Boston, 1957, s. 214.

ketlerin kendi devletlerinin hükümetleriyle birlikte hâkimiyetlerini ve daha zayıf ülkeler üstündeki kontrolünü devam ettirebilmek için yaptıkları işlerden oluşmaktadır.

Emperyalizm ile sömürgeciliği saf ve basitçe özdeşleştirmek ne Lenin'in kuramına, ne de gerçeklere uymaktadır. Diğer taraftan, Lenin'in kuramının, emperyalizmin özünde gelişmiş ülkelerin kendilerini rahatsız eden bir artıktan kurtulmak ihtiyacı olduğu ve artığın sömürgelerdeki üretken yatırımlar şeklinde elden çıkarıldığı şeklindeki yorumu da benzer şekilde yanlıştır.

Göstermeye çalıştığımız gibi, emperyalizm aşaması herhangi tek bir formül ile açıklanamıyacak kadar karmaşıktır. Sömürgeler dürtüsü yalnızca ekonomik değildir, fakat aynı zamanda birbirleriyle rekabet eden emperyalist güçlerin bulunduğu bir dünyada politik ve askerî noktaları da içermektedir. Benzer şekilde, yabancı ülkelerdeki yatırımın arkasındaki baskılar, azgelişmiş ülkelere sermaye ihracından daha çok sayıda ve karışıktır. Gerçek ekonomik ve politik değişmelerin ne basit bir açıklaması vardır ve ne de böyle bir açıklama aramak verimli olabilir. Lenin'in kuramının özel değeri, uluslararası ekonomik ilişkileri yeni bir aşamaya geçiren bütün ana etkenlere gereken önemi vermesidir. Bu etkenler, yeni tekel aşaması ve tekelin, mümkün olan zaman ve yerlerde, arz kaynakları ve pazarlar üstünde hâkimiyet ve kontrol kurma çabaları ile ilgili olanlardır. Bunların hâlâ ana etkenler olması, bu kuramın hâlâ geçerli olmasının nedenidir. Fakat bu etkenlerin etkinliklerini gösterdikleri özel şekiller ve yeni şartlara göre geçirdikleri değişiklikler sürekli incelemeyi gerektirmektedir.

EMPERYALİZMİN ÇAĞDAŞ ÖZELLİKLERİ:

Bugünün emperyalizmi, çeşitli belirgin yeni özelliklere sahiptir:

(i) ağırlık noktasının dünyanın paylaşılması için düşmanlık yerine emperyalist sistem ile kendi zıttı arasındaki mücadeleye kayması, (ii) Amerika Birleşik Devletleri'nin, dünya emperyalist sisteminin örgütçüsü ve lideri olarak oynadığı yeni rol, (iii) nitelikçe uluslararası olan bir teknolojinin ortaya çıkması.

(i) Rus devrimi birinci aşamanın başlangıcına işaret etmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce en önemli özellikler, emperyalizmin

dünyayı kaplamak için yayılması ve emperyalist güçler arasında bölgelerin ve etki alanlarının yeniden dağıtılması için zıtlaşma idi. Rus devriminden sonra bu rekabetçi mücadeleye yeni bir öge eklenmişti: Emperyalist sistemin dışına çıkan dünya parçasını yeniden fethetmek ve başkalarının emperyalist ağı terketmelerini önlemek ihtiyacı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, dünyanın sosyalist bölümünün genişlemesi ve sömürge sisteminin çoğunun yıkılması, emperyalist sistemin mümkün olduğu kadar fazla bir parçasının kurtarılması ve kaybedilen bölgelerin yeniden fethedilmesi için gerekli çabaları yoğunlaştırdı. Bu anlamdaki fetih şartlara bağlı olarak, değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır: ekonomik olduğu kadar askerî ve siyasi.

Emperyalist güçler sömürgeleri memnurlukla ve kolayca bırakmazlarken, sömürgeciliğin ana amaçları, yeni politik bağımsızlıktan önce yerlerine getirilmiştir: sömürgeler dünya kapitalist sistemi ile iç içe girmiş, kaynakları, ekonomileri ve toplumları metropol merkezlerinin ihtiyaçlarına göre adapte olmuştu. Emperyalizmin o günkü görevi bu eski sömürgelerde ekonomik ve malî çıkarlarının mümkün olduğu kadar fazlasını elinde tutmak idi. Ve bu da, pek tabii ki, bu ülkelerin metropol merkezlerine olan ekonomik ve malî bağımlılıklarının devamı demek oldu.

Ne Rus Devriminden hemen sonraki dönemde ve ne de günümüzde, emperyalizmin sınırlarının genişletilmesi ve/veya korunması olan asıl amaç, emperyalistler arasındaki düşmanlıkların ortadan kaldırıldığını belirtmez. Fakat, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra bu asıl amaç hâkimiyet kazanmıştır, çünkü emperyalist sistem için güçlenmekte olan bir tehdit vardır ve Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliği sonucu emperyalist güçler arasında daha ileri bir birlik oluşmuştur.

(ii) İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar dünya emperyalist sistemi içindeki politik ve askerî hareketler bloklar şeklinde ittifakların kurulduğu geleneksel yöntemle gerçekleştiriliyordu: bir blokun rakip çıkarları, bir başka blokun ortak saldırı veya savunmasıyla geçici olarak engelleniyordu. Peşinde koşulan taktik avantajlar gibi, bu blokların oluşumları da zaman içinde değişti. 1945 yılından beri, Amerika Birleşik Devletleri'nin, bütün emperyalist sistemin liderliğini üstlenmesi gibi yeni bir olgu vardır. Olanışmakta olan ekonomisi ve askerî gücü ve savaş nedeniyle ra-

kiplerinin ülkelerinin tahrip edilmesi sonucu, Amerika Birleşik Devletleri günümüz emperyalist ağını örgütlenme ve yönetme kapasite ve olanağını elde etmiştir.³⁰

Savaş-sonrası emperyalist sistemin örgütlenmesi, savaşın sonuna doğru kurulmuş olan uluslararası kuruluşlar aracılığıyla başladı: Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu. Bunların her birinde, Amerika Birleşik Devletleri çeşitli yollarla yönetici rolünü yerine getirdi. Bu sistem, UNRRA, Marshall Planı ve Washington'dan finanse ve kontrol edilen çeşitli ekonomik ve askeri yardım programları faaliyetleri sayesinde bütünleştirildi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin liderlik durumuna Devlet Bakanı Rusk dolaylı olarak atıfta bulunmuştur. Rusk, Amerika Birleşik Devletleri'nin «bizim ulusal çıkarlarımızı uluslararası çıkarlar için kenara atması eleştirilmezken, uluslararası çıkarları diğer uluslara kabul ettirmeye çabaladığı için eleştirildiği» (altı tarafımızdan çizildi) gerçeğine işaret etmektedir. Bu eleştiri Devlet Bakanı tarafından reddedilmiyor. O, bundan gurur bile duymaktadır: «Bence, bu eleştiri bir gücün, bizim gücümüzün ve uluslararası hukukun gücünün bir işaretidir.» Daha ötede, Amerika Birleşik Devletleri dış politikasının arzularını açıklamaya devam ediyor:

«Fakat şunu bilmekteyiz ki, artık Kuzey Amerika veya Batı Yarımküresi veya Kuzey Atlantik topluluğu ile sınırlanan müdafaa ve politikalarda emniyet ve rahatlık bulamamaktayız. Bu dünya çok küçük bir gezegen olmuştur. Biz bu gezegenin tümüyle, bütün topraklarıyla, sularıyla, atmosferiyle ve onu çevreleyen uzayla ilgilenmek zorundayız.»³¹

Sosyalist ülkelerin katılmalarıyla Birleşmiş Milletlere getirilen sınırlamalar sonucu, bu dünya ve uzay ile ilgili düşüncelerin gerçek-

leştirilebilmesi için sosyalist olmayan dünyayı kapsayan bir dizi antlaşma ve bildiriler hazırlandı.

Bu diplomatik antlaşmalar, bütün gezegeni kaplayan askeri üslerle harekete geçirildi ve somutlaştı. Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni rolü bu açıdan, 1920'lerde Amerika Birleşik Devletleri silahlı kuvvetlerinin ülke dışında üç ülkede bulunduğu gerçeğiyle kavranabilir. İkinci Dünya Savaşı süresince, Amerika Birleşik Devletleri silahlı kuvvetleri 39 ülkede bulunuyordu. Bugün ise, askeri yardımın dağıtılması ve yabancı ülkelerin orduların eğitimlerinin yönetilmesi nedeniyle, Amerika Birleşik Devletleri askeri grupları, en azından 64 ülkede bulunmaktadır.

TABLO

Amerika Birleşik Devletleri Silahlı Kuvvetlerinin temsil edildiği ülke sayısı	
Latin Amerika	19
Doğu Asya (Avustralya dahil)	10
Afrika	11
Avrupa	13
Yakın Doğu ve Güney Asya	11
	64

Kaynak: Agency for International Development, *U. S. Overseas Loans and Grants, Obligations and Loan Authorizations*, July 1, 1945 to 30, 1967, Washington, D. C., 29 Mart 1968.

Bu silahlı kuvvetlerin ve malzemelerinin hareketsiz kalmadığını ve eylemin olmaması halinde bile bunların varlığının etki yaptığının söylenmesine gerek yoktur.

Yeni Amerika Birleşik Devletleri liderliğinin önemli bir cephesi diğer emperyalist güçlerin yerini almasıdır. Devlet Bakanı Politik İşler yardımcısı Eugene V. Rostov, bu durumu bir radyo röportajında şu şekilde belirtiyor: «... İkinci Dünya Savaşı sonrası tarih, birçok şekilde, daha önceleri İngiltere, Fransa, Hollanda ve Belçika'nın

30 Bizim burada atıfta bulunduğumuz pek tabii ki genel gidiştir. A. B. D. uluslararası sistemi ile yakın bağları koparmaya çalışan Fransa'nın çabaları bir kısıtlama örneğidir. Gelecekteki diğer bir kısıtlama örneği de Batı Almanya'daki bazı önemli grupların Avrupa'da bir taraftan A. B. D. ile daha etkin olarak rekabet edebilecek ve diğer taraftan Doğu Avrupa sosyalist ülkelerinin bir kısmını (özellikle Doğu Almanya, fakat aynı zamanda diğerlerini de) kendi emperyalist «topluluklarına» çekmede kullanılabilecek gerçek bir politik blok oluşturma çabaları vardır.

31 Bu ve daha önceki aktarmalar şu kaynaktır: Department of State, *Bulletin*, 10 Mayıs 1965, s. 695.

elinde bulunanların Amerika Birleşik Devletleri'nin etine geçmesi sürecidir.»³³

Bütün bunlar olurken Amerika Birleşik Devletleri iş dünyası da uykuda yakalanmamıştır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri bankaları artık çoğunlukla Latin Amerika'da yoğunlaşmış değillerdir, şimdi bütün dünyaya yayılmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu petrol endüstrisindeki durumu da değişiklik göstermiştir. Tablo II, Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu petrolü ile ilişkili olarak gördüğü durumundaki değişme tahminlerini vermektedir.

TABLO II

Orta Doğu'da Petrol Rezervlerinin Kontrolü Üzerine Tahminler (milyar varil)

	miktar	yüzde	miktar	yüzde
İngiltere	4.3	72.0	73.0	29.3
Amerika Birl. Dev. 0.6		9.8	146.0	58.6
Diğerleri	1.1	18.2	30.0	12.1
Toplam	6.0	100.0	249.0	100.0

Kaynak: 1940: M. Kdashi Zuhayr, *A Financial Analysis of Middle Eastern Oil Concessions*, New York, Praeger, 1966.

1967: *Oil and Gas Journal*, 25 Aralık 1967. Bu veriler birer tahmindir ve bir ülkedeki bütün petrol kaynaklarının önemli tavizler elde etmiş olan ülkelere ait olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayım ise, 1967 yılında İngiltere'ye oranla Amerika Birleşik Devletleri'nin payını gerçekte olduğundan küçük göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Amerika Birleşik Devletleri şirketleri Orta Doğu petrol rezervlerinin yüzde 10'unu ve İngiltere yüzde 72'sini kontrolü altında bulundururken, durum şimdi tam tersidir: Amerika Birleşik Devletleri yüzde 59 civarında iken, İngilizlerin payı yüzde 29'a düşmüştür. Bu değişimin nedenleri Amerika Birleşik Devletleri petrol endüstrisinin daha zeki veya kabiliyetli olmasında değil, Orta Doğu'nun politik durumunda, İkinci Dünya Savaşı süresince Amerika Birleşik Devletleri Borç Verme Kiralama işlemlerinin kullanımında, savaş sonrası yabancı ülkelere yardım programlarının

da ve Devlet Bakanlığı ile diğer hükümet kuruluşlarının maharetinde aranmalıdır.³⁴

(iii) Savaş sayesinde bir atılım sonucu ortaya çıkan yeni teknoloji, daha eski teknolojiye göre çok daha uluslararası bir niteliktedir ve bu nedenle emperyalizmin bugünkü ve gelecekteki işleyişi ile ilgili olarak özel belirtilere sahiptir. En belirgin yön, uzak teknolojisidir. Dünyanın dört bir yanındaki Amerika Birleşik Devletleri personelinin bulunduğu «uzay» istasyonları uluslararası niteliklerden biridir. Diğer bir nokta, Amerika Birleşik Devletleri'nin haberleşme uyduları alanındaki önde gelen rolüdür. Bu sayede *Life*, *Reader's Digest*, *Time*, Hollywood filmleri ve Amerika Birleşik Devletleri Haberler Ajansı'nın kitapları kolayca dağıtılmakla kalmaz, ayrıca Amerika Birleşik Devletleri televizyon istasyonları birçok yerde seyredebilir. Bütün bunlar, emperyalist sistemde Amerika Birleşik Devletler liderliğini yansıtan «kültürel» birliğe varmak için faydalı araçlardır. Bunun yanı sıra, Rusk'ın da değindiği yeni uluslararası hukuki ilişkiler ortaya çıkmıştır: «Ve bütün dünyayı içine alan bir haberleşme uyduları sistemi kurarken, özel bir Amerikan anonim şirketinin 45 hükümetle mülkiyetini paylaştığı şimdiye kadar görülmemiş türde bir uluslararası kurum yarattık.»³⁴

Ayrıca, atom enerjisi, elektronik beyin teknolojileri özel olarak uluslararası özelliklere sahiptir. Bu endüstriler için gerekli olan büyük araştırma ve geliştirme yatırımları, çok-ulusluluk düzeyine gelebilecek kadar büyük olan anonim şirketlere özel bir üstünlük sağlamaktadır. Nedensol ilişkilerin incelenmesine girmeden, yeni teknoloji ile uluslararası şirketlerin mutlu kaynaşmasının farkında olmalıyız: (a) Amerika Birleşik Devletleri'nde, gerekli teknolojinin geliştirilmesi için yeterli sermayeye sahip olan veya bu sermayeyi bu-

33 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Engler, *The Politics of Oil*, New York, 1961; ve Harvey O'Connor, *The Empire of Oil*, New York, 1955. Politikanın rolünü en açık şekilde gösteren olay Amerika Birleşik Devletleri'nin İran petrol kaynaklarını millileştiren Başbakan Musaddık'ı CIA tarafından yönetilen bir darbe sonucu devirmesidir. Musaddık İngilizlere ait olan Anglo-Iranian Şirketini millileştirmeden önce A. B. D. şirketleri İngilizlere ait olan bu alana giremiyorlardı. Darbeden sonra beş A.B.D. şirketi (Standard of New Jersey, Socony, Standard of California, Texaco ve Gulf) daha önce Anglo - İranian şirketinin elinde bulunan petrolün yüzde 40'ını elde etti. Bu konuyla ilgili ayrıntılar için bkz. Engler'in yukarıda ismi geçen kitabında bölüm 8, «The Blending of Public and Private Abroad» ve O'Connor'un kitabında bölüm 33, «The Threat from Iran.»

34 Dışnet 31 ile aynı, s. 700.

labilecek ve diğer ülkelerde bu alandaki boşluktan faydalanacak büyüklükte şirketler vardır. (b) Bu teknik liderlikte, Amerika Birleşik Devletler şirketleri, hükümetin büyük miktarlardaki araştırma ve geliştirme bağışlarından faydalanmaktadırlar. (c) Bu şirketler, uluslararası ilişkilerde, ya kendi başlarına, ya da Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya ölçüsünde askerî ve yabancı ülkelere yardım programları sayesinde tecrübe kazanmışlardır. (d) Büyük şirketlerde, cömert hükümet yardımıyla bilimsel araştırma ve teknik gelişme bütünleşmiş, bunun sonucu olarak da bilimsel ilerlemelerle yeni malların üretilmesi arasındaki zaman farkı son derece azalmıştır. Bu da uluslararası şirkete, kendisinden daha küçük ve daha az güçlü olan rakipleri üzerinde dünya düzeyinde bir üstünlük sağlamıştır. Son olarak, (e) jet uçağı sayesinde çok-uluslu şirketlerin çeşitli ülkelerdeki kollarının birbirleriyle bağlantılı olarak yönetimi daha kolaylaşmıştır.

YABANCI HAMMADDE KAYNAKLARI İÇİN TALEP:

Emperyalizmin özelliklerinden bugüne kadar gücü azalmadan devam eden bir tanesi, dev şirketlerin tekeli durumları, kârlarının devam ettirilmesi için yabancı hammadde kaynaklarına bağlı olmalarıdır. Bugünün emperyalizminde yeni olan şey, Amerika Birleşik Devletleri'nin birçok yaygın ve az bulunan madenler konusunda «fakir» bir ülke durumuna gelmiş olmasıdır.

Endüstrice gelişmiş ülkelerin ürün çıkışına oranla geçmişe göre daha az değerinde hammadde ithal etmeleri nedeniyle, günümüzde akademik tartışmalarda değişik bir tür düşünüş ortaya çıkmıştır. Çıktı içinde daha az hammadde kullanma eğilimi, hammaddelerin endüstride daha verimli olarak kullanılmasını sağlayan şu etkenlerin sonucudur: (i) teknoloji ve düzenlemedeki ilerlemeler; (ii) tüketim mallarının gittikçe karmaşılaşması (yani belli bir miktar hammadde için daha uzun imalat süresi gerekmektedir); (iii) sentetik maddelerin geliştirilmesi (lastik, plastik, elyaflar); ve (iv) dö-küntülerin toplanmasında ve değerlendirilmesinde gelişmeler.

Hammaddelerin kullanımında etkinliğin artması hiç şüphesiz ki önemlidir. Bunun, az gelişmiş ana maddeler üreticisi ülkelerin refahı ve yaşayabilmesi üzerinde ciddi etkileri vardır. Bu olgu, endüs-

trileşmemiş ülkeler arasındaki büyüme oranlarının farklı olmasında önemli olan etkenlerden biridir. Birçok az gelişmiş ekonominin mali bağımlılığının artmasında bu nokta önemlidir. (Bu konu aşağıda incelenecektir.) Fakat nedenlerine fazla eğilmeden şunu belirtmek gereklidir ki, gelişmiş ülkeler için hammaddelerin stratejik önemi değişmiştir. Endüstri, alüminyum kullanımında veya boksitten alümina elde edilmesinde ne kadar verimli olursa olsun, boksit olmadan alüminyum, alüminyum olmadan da uçak yapamazsınız. Ve Amerika Birleşik Devletleri'nde boksit arzının yüzde 80 ile 90'ı yabancı kaynaklardan gelirse, böyle bir arzın garanti altına alınması, alüminyum endüstrisi, uçak endüstrisi ve ülkenin askerî gücü bakımından hayati öneme sahiptir.

Hammadde sorununun öneminin asgariye indirilme eğiliminde etkin olduğu ileri sürülen diğer bir etken de düşük-değerdeki cevherlerin işlenmesindeki teknik başarılar ve ikame maddelerin (örneğin madenler yerine plastik) kullanılmasıdır. Gerçekten de önemli teknik adımlar atılmıştır, fakat, biraz ilerde sunacağımız verilerin de göstereceği gibi, bu başarılar eğilimi tersine döndürmemiştir. Bilginlerin ve elektronik ile atom enerjisinin bütün harikalarına rağmen, dar sınırlar dışında, normal madenlerin kullanıcının isteğine göre davranması henüz sağlanamamıştır.

Bir laboratuvar veya deneme tesisinde insanı heyecanlandıran bir şey, bütün bir endüstriyi değiştirmek söz konusu olduğunda fazla bir şey ifade etmemektedir. İş idarecileri gelecek için plarlarda bulunabilirler, fakat içinde bulunduğumuz zamanda yaşamaktadırlar. Tarihsel uzun dönemde ülke içinde belki ikame maddeleri bulunacağını hesaba katarak saldırgan bir şekilde yabancı ülkelerdeki hammadde kaynaklarının peşine düşmeyen bir büyük şirket müdürü, büyük bir ihtimalle işinden atılacaktır.

Ulusal planlama (halkın çıkarı için) veya soyut ekonomik analiz (maliyet eğrileri olarak) çerçevesinde düşünmek, yabancı hammadde kaynaklarının iş dünyası ve hükümetlerinin politikaları üzerindeki etkisini anlamaya yardım etmez. Sorun, özünde, iş dünyasında kontrolün niteliği ve iş dünyasının davranışı ile hükümetin iş dünyasının ihtiyaçlarına gerçekçi bir karşılığıdır. Bu nedenle, neft yağı kullanımı ve faydalanılmasındaki büyük gelişmeler, ilerde yabancı kaynaklara olan bağımlılığını ortadan kaldırsa bile, petrol şir-

ketlerinin, ellerinin uzanabildiği her yerdeki toprakaltı ve toprak üstündeki her damla petrole sahip çıkmak için aralarındaki rekabeti azaltmaz ve azaltmayacaktır. Kararı etkileyen noktalar tüketicilerin ve toplumun ihtiyaçları değil, daha büyük kârlar peşinde koşan büyük şirketlerin dünya üretimi ve fiyatlarını idare edebilmek için istedikleri kontrol gücüdür.

Tekelci davranış şekilleri yabancı hammadde kaynakları için güçlü bir dürtü yaratırken, Amerika Birleşik Devletleri'nin hammadde-ler açısından «zengin» bir ülke olmak durumundan «fakir» bir ülke olma durumuna geçmesi de yabancı kaynakların elde edilmesi ve kontrol altına alınması gereğinin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Tablo III'te madenlerle ilgili olarak bu durum gösterilmiştir.

TABLO III

Madenler: Tüketim ile Net İthalatın Karşılaştırılması (1954 yılı doları olarak yıllık ortalamalar)

Dönem	İthalat	İhracat	Net İthalat	Ülke içi tüketim	Tüketimin yüzdesi olarak net ithalat
1900-1909	323	374	- 51	3 313	- % 1,5
1910-1919	534	694	-160	5 135	- % 3,1
1920-1929	915	863	52	7 025	% 0,7
1930-1939	792	749	43	6 812	% 0,6
1940-1949	1 494	922	572	10 802	% 5,3
1950-1959	1 653	990	663	12 064	% 5,5
1960-1969	3 103	1 026	2 077	16 170	%12,8
1961	3 647	1 145	2 502	17 894	%14,0

— Altın dışında bütün madenler.

— Eksi işaretleri, ihracatın ithalattan büyük olduğu anlamındadır.

Kaynak: U. S. Bureau of Census, Working Paper No. 6, «Raw Materials in the United States Economy: 1900-1961» (Washington, D. C., 1962).

Tablonun son sütununda da görülebileceği gibi, Amerika Birleşik Devletleri 1920'lere kadar net maden ihracatçısıydı; bu eğilimin değişmesi, buhran süresince hammadde tüketiminin azalması nedeniyle tehir edilmiştir. Fakat durum savaş yıllarında belirgin şekilde değişmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin karşılaştığı yeni durum, emperyalist ağin yöneticisi ve örgütçüsü olarak yeni bir rol üstlenmesinin yanı sıra, 1950'lerde dramatik bir şekilde ortaya çıkmış ve bir zamanlar maden ihracatçısı olan ülke, ülke içi tüketiminin yüzde 13'üne yakın bir bölümünü ithalat yoluyla karşılamaya başlamıştır.

Bu değişim, Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmayan maddelerin ithal ihtiyacının artmasından meydana gelmemiştir. Tam tersine, bu değişimin nedeni, geleneksel olarak bu ülkede bol miktarda bulunan yaygın maddelerin ithalatındaki sıçramadır. Tablo IV'te bu görülebilir. Yaygın altı madenin net ithalatı ile ülke içi üretimi, bugünkü durum ile savaş öncesi yıllar karşılaştırılmıştır.

TABLO IV
Seçilmiş Madenler: Ülke İçi Üretimin Yüzdesi
Olarak Net İthalat

	1937-39 Ortalama (yüzdelere)	1966 (yüzdelere)
Demir cevheri	3	43
Bakır	-13	18
Kurşun	0	131
Çinko	7	140
Boksit	113	638
Petrol	-4	31

— Net İthalat eşittir ithalat eksi ihracat.

Kaynak: 1937-39, U. S. Bureau of the Census, *Statistical Abstracts of the United States: 1939*, Washington, D.C., ve a.g.e., 1940. 1966, U. S. Department of Interior, *Minerals Yearbook 1966*, Washington, D.C., 1967.

Not: Bu veriler toplam tüketim ile ilgili değildir. Hurdaların yeniden kullanılması ve stokların tüketilmesini de içermektedir. Bu tablo sadece ülke içi tabii kaynakların kullanılmasıyla karşılaştırılmalı olarak ithalata olan bağımlılığın artışı göstermektedir.

Özellikle demir cevheri ile ilgili veriye dikkat ediniz. Savaştan hemen önceki yıllarda, net demir cevheri ithalatı ülke içi kaynaklardan çıkarılan 52 milyon ton civarındaki miktarın yüzde 3'ü kadardır. 1966 yılında ise, net ithalat, ülke içinde çıkarılan 90 milyon tonun yüzde 43'ünü meydana getiriyordu. (90 milyon tonun içinde, üretken bir şekilde kullanmayı öğrendiğimiz ve seçtiğimiz takonit de vardır.) Ülke içindeki yüksek nitelikteki cevher kaynaklarının bitirilmesi sonucu, Kanada, Venezuela, Brezilya ve Afrika'daki daha verimli ve daha zengin demir cevheri kaynaklarını geliştirmek için bu ülkelerdeki yabancı yatırımlarında büyük bir artış oldu. Bu yatırımların amacı, ağığa çıktığı gibi, sadece daha kârlı arz kaynaklarından faydalanmak değil, aynı zamanda bu temel hammadde üzerinde koruyucu bir tedbir olarak daha güçlü bir kontrol mekanizması

ısı kurmak: Ülke içindeki her büyük üretici, ülke içinde ve dışındaki üreticilerden benzer hareketler umar.

Son yıllarda teknik gelişmelerin ülke içi cevherlerden faydalanmayı arttırdığı doğrudur. Buna rağmen, yabancı arz kaynaklarına olan bağıllığın artma eğilimi devam etmektedir. Bunun nedeni, bir taraftan yapılmış olan yatırımın karşılığını almak, bir taraftan daha düşük kalitedeki cevher kaynaklarını rezerv olarak tutmak ve bir taraftan da yabancı cevherlerin daha ekonomik olduğu yerlerde mali avantajlardan yararlanmaktır. Bu konudaki uzmanların görüşüne göre, takonit ve benzeri taşlardan elde edilen düşük dereceli demir cevheri, teknolojiye yeni gelişmelerle yabancı cevherden çok daha ucuz hale getirilemezse, çelik endüstrimiz gelecekte yabancı cevher kaynaklarına gittikçe daha fazla bağlanacaktır. Yapılan tahminlere göre, 1980 yılında tüketilecek olan demir cevherinin hemen hemen yarısı yabancı kaynaklardan karşılanacak ve 2000 yılında, ithalatın tüketime oranı yüzde 75 civarında olacaktır.³⁵

Amerika Birleşik Devletleri'nin hammaddelerle ilgili olarak kendi kendine yeterliliğinin dramatik bir şekilde değişmesi, Başkanlık Dış Ekonomik Politika Komisyonunun hazırladığı bir raporda açıkça özetlenmiştir:

Günümüzün en dikkate değer değişmelerinden birini Amerika Birleşik Devletleri'nin, kendi kendine oldukça yeterli olduğu bir durumdan, yabancı arz kaynaklarına gittikçe daha fazla bağlandığı bir duruma geçmesi oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, bu değişimdeki temel dönüşü noktalamaktadır.

Hem uzun dönemli ekonomik büyümemiz, hem de ulusal savunma bakış açılarından, Amerika Birleşik Devletleri'nin maden ve mineral ihracatçısı durumundan ithalatçısı durumuna geçmesi, dış ekonomik politikalarımızın belirlenmesinde büyük öneme sahiptir.

Tenekte, nikel ve platin maden grupları bakımından hemen hemen tamamiyle ithalata bağımlı idik. Ayrıca, asbestos, krom, grafit, manganez, civa ve tungsten ihtiyacımız genel olarak ithalatla karşılanıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce stratejik maddeler listemiz, yani tamamı veya önemli bir bölümü yabancı kaynaklardan karşılanan madenler bu kadardı. Şimdi ise, tam tersine olarak, Amerika Birleşik Devletleri sadece kömür, sülfür, potas, molibden ve

magnezyumdan tamamiyle kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. (Altı tarafımızdan çizildi.)"

STRATEJİK MADDELER:

Savunma Bakanlığı, stoklarla ilgili programlarına yardımcı olması için bir stratejik ve kritik maddeler listesi ile çalışır. Bu maddeler, ülkenin harb potansiyeli açısından kritik olduğu kabul edilen ve arz zorluklarının tahmin edilebildiği madenlerdir. Fakat, bu maddelerin stratejik önem taşıdığı tek şey savaş malzemesi değildir. Bugünün teknik dünyasında sivil için olan birçok madde de aynı maddelere dayanmaktadır. (Örneğin, mika bu listededir. Mika, elektrik endüstrisinde kondansörlerde, telefonlarda, dinamolarda ve elektrikli tost makinalarında kullanılır.) Bu maddelerde ithalata duyulan ihtiyaç Tablo V'te gösterilmiştir.

TABLO V
İthalata Bağımlılık Derecelerine Göre Stratejik Endüstri Maddelerinin Sınıflandırılması

Madde sayısı	İthalatın yeni arzedilene oranı (yüzde)
38	80-100
6	60-79
8	40-59
3	20-39
7	20'den az
62	

Yeni arzedilen, hurdaların kullanımını ve stokların tüketilmesini içermektedir.

Kaynak: Percy W. Birwell, *Raw Materials*, New York, Harper and Bros., 1958, s. 12.

Bu maddelerden yarıdan fazlası için, bu ülkedeki arzın yüzde 80 ile yüzde 100'ü ithalata bağımlıdır. 62 maddenin 52'si için ise, en aşağı yüzde 40 oranında ithalat yapılmalıdır. Ve Uluslararası Kalkınma Danışma Komisyonunun (1950'lerde Başkan tarafından kurulmuş olan özel bir komisyon) raporuna göre, stok biriktirme programına dahil olarak ithal edilen maddelerin dörtte üçü azalmış bölgelerden gelmektedir. Bu gerçeğe karşı politik ve askerî ce-

35 Hans H. Landsberg, *Natural Resources for U. S. Growth*, Baltimore, 1964, s. 206.

36 The Commission of Foreign Economic Policy *Staff Papers Presented to the Commission*, Washington, D. C. Şubat 1954, s. 224.

vap. Başkanlık Komisyonu tarafından açıkça formüle edilmiştir: «Bu maddelerde büyük miktarlarda arz artışını bu ülkelerde aramalıyız. Bu maddelerin herhangi birinin saldırı yoluyla kaybedilmesi, ağır bir askeri yenilgiye eşittir.»³⁷

Jet motoru, gaz türbünü ve nükleer reaktörler, sadece ülke dışından sağlanabilecek maddelerin talebinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu yeni ihtiyacın niteliği, Başkanlık Madde Politikası Komisyonu'nun bir raporunda açıkça vurulmuştur:

«Gaz türbününün ve savaş uçağı olarak jetlerin ortaya çıkışı ve ticari uçuş seferlerinin geliştirilmesi olasılığı ve daha sonra otomobiller, yüksek basınç ve sıcaklığa karşı koyabilecek maddelere olan ihtiyacı artırdı. Gaz türbününün ticari olarak geliştirilmesinin bu kadar uzun sürmesinin bir nedeni, kor ateşin sıcaklığına ve aynı zamanda dakikada 20.000 dönüşün meydana getirdiği merkezkaç kuvvetinin basıncına dayanabilecek maddelerin yokluğuuydu. Gaz türbününün ısısının yükselmesiyle verimlilik arttığından, 2.000 derece Fahrenheit'in üstünde ve aynı zamanda basınç altında işleyebilecek maddelere, seramiklere ve diğer maddelere acilen ihtiyaç vardır.

Aynı zamanda nükleer reaksiyonları gerçekleştirecek olan maddeler konusunda da şartlar vardır. Bu reaksiyonların birçoğu çok yüksek ısılarda gerçekleşir. Bu maddelerin bir kısmının aynı zamanda düşük bir nötron absorbe etme kapasitesi de olmalıdır. Buna göre, ısıya gittikçe daha fazla dayanabilme bizim en kritik sorunlarımızdan biri olmaktadır.»³⁸

Bunun ne demek olduğu, bakış alanımızı bir ürün ile sınırladığımızda açıkça görülecektir. Bu rapordan sonra, askeri olduğu kadar ticari bir ulaşım aracı olan jet motorunu alalım. Tablo VI bir jet motoru yapmak için gerekli olan altı kritik maddeyi sıralamaktadır. Molibden dışında, bütün bu maddelerde yeterli bir arz için ihracata bağımlıyız. Bu maddelerden üçü için bu bağımlılık tümüdür. Son sütunda her maddenin komünist ülkeler dışındaki önemli üreticileri gösterilmiştir. Her ülkeden sonraki parantez içindeki ra-

kamla da, o ülkenin üretiminin, komünist-olmayan ülkelerin toplam üretimi içindeki yüzde olarak payı gösterilmektedir.

TABLE VI
Jet Motorunun Yapımında Kullanılan Kritik Maddeler

Jet motorunda kaç libre kullanıldığı (*)	Tüketimin yüzdesi olarak ithalat (**)	Maddenin üretildiği yer (***)
Tungsten	80-100	% 24
		A.B.D. (% 30) Güney Kore (% 19) Kanada (% 12) Avustralya (% 8) Bolivya (% 8) Portekiz (% 7) Brezilya (% 54) Kanada (% 21) Mozambik (% 18) Kanada (% 71) Yeni Kaledonya (% 20) Güney Afrika (% 31) Türkiye (% 19) Güney Rodezya (% 19) Filipinler (% 18) İran (% 4)
Columbium	10-12	% 100
Nikel	1300-1600	% 75
Krom	2500-2800	% 100
Molibden	90-100	0
Kobalt	30-40	% 100
		A.B.D. (% 79) Kanada (% 10) Sili (% 9) Kongo (Leopoldville) (% 60) Fas (% 13) Kanada (% 12) Zambia (% 11)

* Percy W. Bidwell, *Raw Materials*, New York, Harper and Bros., 1958, s. 12.

** U S. Department of Interior, *Minerals Yearbook*, 1966, Washington, D.C., 1967.

*** Maddenin komünist-olmayan dünyada önemli üreticileri. Parantez içindeki rakamlar, 1966 yılında bu ülkenin üretiminin, komünist-olmayan ülkeler toplam üretiminde yüzdesini vermektedir. Bu bilginin kaynağı (**)deki kaynağın aynıdır.

Burada sunulan gerçekler, pek tabii ki, iş dünyası veya hükümet plancıları ve politika koordinatörleri için bir sır değildir. Başkan Truman, 1951 yılında, Amerika Birleşik Devletlerinin hammadde sorununu ve bunun diğer komünist-olmayan ülkelerle ilişkilerini incelemek üzere, daha önce bahsettiğimiz Madde Politikası Komisyonunu kurdu. Komisyonun çalışmaları sonucu ortaya çıkan beş cilt-

37 International Development Advisory Board, *Partners in Progress*, Washington, D. C., Mart 1951, s. 46.

38 The President's Materials Policy Commission, *Resources for Freedom*, Washington, D. C., Haziran 1952, cilt IV, *The Promise of Technology*, s. 11.

lik rapor, Kore Savaşının ortasında büyük reklamlarla piyasaya sürüldü. Dış politikanın bir parçası olarak hammadde kaynakları konusu sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin dolaysız ihtiyaçlarına göre değil, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin «hür dünyanın» lideri olarak Batı Avrupa ve Japonya'nın da hammadde arzının garanti altına almasına göre de ortaya çıkmıştır. Örneğin Başkan Eisenhower'ın şu samimi sözlerine bakınız:

«Gelişen ticaret için Japonya'nın en büyük fırsatlarından biri, hür ve gelişmekte olan bir Güney Doğu Asya'dır... Bir ülkedeki büyük ihtiyaç hammaddeler için, diğer ülkedeki büyük ihtiyaç ise imalat sanayi ürünleri içindir. Bu iki bölge, dikkate değer şekilde birbirlerini tamamlamaktadırlar. Vietnam'ı güçlendirerek ve Güney Pasifik ve Güney Doğu Asya'nın güvenliğinin garanti altına alınmasına yardım ederek, bu bölge ile yüksek bir endüstrileşme düzeyinde olan Japonya arasındaki ticareti, her iki tarafın da faydalanacağı şekilde yavaş yavaş geliştiriyoruz. Bu şekilde Batı Pasifik'teki hürriyet büyük ölçüde güçlendirilecektir.»

Ve son olarak iki aktarma daha: biri Cumhuriyetçi ve diğeri de Demokratlardan. Dış ekonomi politikasıyla ilgili olarak Rockefeller Kardeşler Fonu şunları ileri sürmektedir:

Avrupa'nın ekonomik güvenliği bugün iki kaçınılmaz etkene bağlıdır: (i) kendi entellektüel ve teknik yaşama gücü ve ekonomik kuruluşları, (ii) Avrupa'nın, karşılığında mantıklı değerler vermesi halinde, Avrupa'nın uygun şartlarla yabancı pazarlar ve yeterli hammadde kaynakları bulmasını sağlayacak uluslararası bir yapı.

Bunlara rağmen, endüstrileşmiş ülkelerin ekonomik durumları belirsiz kalmaya devam etmektedir. Eğer Sovyet bloku tarafından sömürülmekte olan Asya, Orta Doğu ve Afrika Milliyetçiliği tahrip edici bir güç haline gelirse, Avrupa'nın petrol ve diğer temel hammadde kaynakları tehlikeye girebilir.»

Başkan Johnson'un en yakın ulusal işler danışmanı olan W. W. Rostow, emperyalist sistemin hammaddeler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bugünün emperyalizminde oynadığı özel rol konusun-

daki öneminin farkında gözükmemektedir. Ortak Kongre Komitesinin sorularına cevap verirken, Rostow endüstrileşmiş ve az gelişmiş uluslararasındaki ilişkiyi şöyle açıklıyordu:

«Az gelişmiş bölgelerin dünyadaki yeri, tabii kaynakları ve nüfusları öyledir ki, bunlar etkili bir şekilde Komünist bloka bağlanırlarsa, Amerika Birleşik Devletleri dünyadaki ikinci kuvvet olurdu... Dolaylı olarak ise, az gelişmiş bölgelerin evrimi, Batı Avrupa'nın ve Japonya'nın ve bu nedenle de bizim liderliğini yapmak durumunda olduğumuz hür dünya ittifakındaki endüstrileşmiş bölgelerin etkinliğini belirleyececeğimize benzemektedir. Eğer az gelişmiş bölgeler komünist hâkimiyeti altına girerse veya Batıya karşı olumsuz bir tavır takınırlarsa, Batı Avrupa ve Japonya'nın ekonomik ve askeri güçleri azalacak, bugünkü örgütlenme şekliyle İngiliz Milletler Topluluğu dağılacak ve Atlantik dünyası da en iyimser tahminle sınırlı bir çevrenin dışında etkisi olmayan ve dünyadaki güçler dengesinde kuvvetini kaybetmiş çarpık bir ittifak olacaktır. Kısaca, bizim askeri güvenliğimiz ve yaşama düzenimiz olduğu kadar, Batı Avrupa ve Japonya'nın kaderleri de az gelişmiş bölgelerin evrimiyle tehlikeydedir. Buna göre, bir taraftan Japonya ve Batı Avrupa'daki endüstrileşmiş devletler, diğer tarafta Asya, Orta Doğu ve Afrika'nın az gelişmiş bölgeleri olmak üzere birbirleriyle uyum ve birlik içindeki bir hür dünya koalisyonunun kurulmasında bizim önemli ulusal çıkarımız vardır.»³⁹

ÖNDE GELEN SERMAYE İHRACATÇISI OLARAK AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ:

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra politik ve askeri değişmelerin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri dünya kapitalizminin tartışılmaz lideri durumuna geldikten sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin bir sermaye ihracatçısı olarak önemi açıklık kazandı. Yabancı hammadde kaynaklarının geliştirilmesi için acil ihtiyaç savaş sonrasında sermaye ihracına etki yaparken, yabancı ülkelerdeki imalat sanayiine yapılan yatırımlardaki artış da sermayenin uluslararası bir nitelik kazanmasına yeni bir boyut ekledi.

39 Address at the Gettysburgh College Convocation, 4 Nisan 1945, Public Papers of the Presidents of the United States Dwight D. Eisenhower, 1959, Washington, D. C. 1960, s. 354.

40 Rockefeller Brothers Fund, *Foreign Economic Policy for the Twentieth Century*, Garden City, New York, 1958, birincisi için s. 11, ikincisi için s. 16.

41 Subcommittee on Foreign Economic Policy of the Joint Economic Committee, Congress of the United States, 85 th Congress, 2 nd Session, *Hearings*, Aralık 10, 12, 13, 1956, s. 127, 131.

Bu yeni özelliği daha iyi kavrayabilmek için, ilk önce imalat sanayii ürünlerindeki dünya ticaretinin rekabet yönünü inceleyelim. Tablo VII'de beş endüstrileşmiş ülkenin dünya imalat sanayii ürünleri ihracatındaki paylarıyla ilgili tahminler verilmiştir.

TABLO VII

İmalat Sanayii ürünlerinin ihracat payları (yüzde olarak)

	1899	1913	1929	1937	1950	1967
Amerika Birleşik Dev.	11,7	13,0	20,4	19,2	26,6	20,6
Almanya	22,4	26,6	20,5	21,8	7,0*	19,7
İngiltere	33,2	30,2	22,4	20,9	24,6	11,9
Fransa	14,4	12,1	10,9	5,8	9,6	8,5
İtalya	3,6	3,3	3,7	3,5	3,6	7,0
Japonya	1,5	2,3	3,9	6,9	3,4	9,9
Diğerleri	13,2	12,5	18,2	21,9	25,2	22,4
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: A. Maizels, *Industrial Growth and World Trade*, England, 1963, 1967 yılı verisi hariç. (1899 ve 1913 yıllarına ait veriler Hollanda'yı içermemektedir.) 1967 yılı verisi: National Institute, *Economic Review*, Şubat, 1968.

Son yirmi yılda İtalya'nın payındaki dikkate değer değişme ve Japonya'nın ticaretinin artmasının yanı sıra, incelenen yetmiş yıl süresince en dikkate değer değişimler Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin karşılıklı durumu. İmalat sanayii ürünlerinde İngiltere'nin payı yüzde 33'ten yüzde 12'ye düşerken, Amerika Birleşik Devletleri'nin payı yüzde 12'den yüzde 21'e çıkmıştır. Fakat, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaştan hemen sonra elde ettiği öncülüğü devam ettiremediğine de dikkat edin: 1950 ve 1967 yılları arasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin payı yüzde 27'den yüzde 21 civarına düşüyor, ki bu aşağı yukarı Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki payıdır.

Fakat bu rakamları diğer ilişkilerden soyutlayarak ele almak yanıltıcıdır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'yla başlayarak ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanan bir süratle, pazarlar için verilen mücadelelerin önemli bir bölümü fabrikalar kurarak veya ülke dışındaki şirketleri satın alarak sürdürülmektedir. O açıdan yeni durum Tablo VIII'de gösterilmiştir.

* Sadece Batı Almanya. 1937 yılında sadece Batı Almanya için karşılaştırmalı bir tahmin % 16,5'tir.

TABLO VIII

Önde Gelen Sermaye İhracatçı Ülkelerin Yabancı Ülkelerdeki Yatırımları

	1914	1930	1960
	(Toplamlar yüzde olarak dağılımı)		
İngiltere	50,3	43,5	24,5
Fransa	22,2	8,4	4,7*
Almanya	17,3	2,6	1,1
Hollanda	3,1	5,5	4,2*
İsveç	0,3	1,3	0,9*
Am. Bir. Dev.	6,3	35,3	59,1
Kanada	0,5	3,1	5,5
Toplam	100,0	100,0	100,0

Kaynak: William Woodruff, *Impact of Western Man*, New York, 1966, s. 150; yarı işaretli veriler hariç.

Bu tablo, önde gelen sermaye ihracatçı ülkelerin Birinci Dünya Savaşı'nda, 1920'lerdeki refah döneminin sonunda ve 1960'ta gördü durumlarını göstermektedir. Tabloda gösterilen başlangıç döneminde İngiltere, yabancı ülkelere en fazla yatırımı bulunan ülkedir: Yabancı ülkelerdeki sermayenin yarısına İngiltere vatandaşları sahipti. Amerika Birleşik Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar borçlu bir ülke olmasına rağmen, emperyalist ilişkilere katılmaya başlamasıyla, o da bu yabancı ülkelerdeki yatırımlar alanına adını atmıştı.

İki savaş arasındaki yıllarda, bunların sonucu olarak borç veren bir ülke durumuna geçen Amerika Birleşik Devletleri fırsattan yararlandı ve en eski ve en iyi korunmuş kapital ihracatçısı durumuna yaklaşacak bir noktaya geldi. 1960 yılına varıldığında Amerika Birleşik Devletleri'nin yabancı ülkelerdeki yatırımları, dünya toplamının hemen hemen yüzde 60'ı idi. (Bu veriler hem portföy hem de doğrudan doğruya yapılan yatırımları içermektedir. Şirket şubelerinin ve yerli sermayedarlarla kendi kontrolündeki ortaklıklarının mülkiyeti demek olan dolaysız yatırım, Amerika Birleşik Devletleri yatırımlarının artmasındaki en önemli etkenidir. Buna göre eğer, bu veriler sadece dolaysız yatırımları içerseydi, Amerika Birleşik Devletleri'nin payı daha da büyük olacaktı. 1960 sonrasında ilgili tüm bilgiler elde olmamakla beraber, bu yıllarda da Amerika Birleşik Devletleri'nin payının artmaya devam ettiği açıktır.)

Yabancı ülkelerdeki imalat sanayii yatırımlarındaki bu büyük ar-

* 1960 yılı verileri çok kaba tahminlerdir. Amerika Birleşik Devletlerinin gördü durumundaki değişimin basit olarak verilebilmesini sağlamak için yapılmıştır.

tişın sonucu olarak, A.B.D. yabancı pazarlarda, sadece ihracat yaparak değil, dolaysız olarak bu ülkedeki imalat sanayii yatırımları yoluyla da yarışabilmektedir. Bunun ne anlama geldiği, 1957 ve bu bilgilerin şimdilik son bulunabilen yılı olan 1965 yılları ile ilgili olarak Tablo IX'da verilen verilerden anlaşılabilir. İlk üç sütun, ülke dışındaki A.B.D. şirketlerinin satışlarını göstermektedir (A.B.D. anonim şirketlerinin şubeleri veya kontrolü altındaki ortaklıklara). Son üç sütunda aynı endüstriler için A.B.D. ihracat miktarları verilmektedir.

TABLO IX
Yabancı Ülkelerdeki Yatırımlardan İhracat ve Satışlar (milyon dolar)

Seçilmiş imalat Sanayii kolları	Yabancı Ülkelerdeki ortaklıkların satışları		
	1957	1965	Artış
Kâğıt ve bağlı ürünler	881	1 820	939
Kimya sanayii ürünleri	2 411	6 851	4 440
Lastik ürünleri	968	1 650	1 682
Madenler	1 448	3 357	1 809
Makinalar, elektrik makinaları hariç	1 903	5 257	3 354
Elektrik makina ve araçları	2 047	3 946	1 899
Ulaşım araçları	4 228	10 760	6 532
Amerika Birleşik Devletlerinden yapılan ihracat			
	1957	1965	Artış
Kâğıt ve bağlı ürünler	223	389	166
Kimya sanayii ürünleri	1 457	2 402	945
Lastik ürünleri	161	167	6
Madenler	8 181	1 735	-146
Makinalar, elektrik makinaları hariç	3 102	5 158	2 056
Elektrik makina ve araçları	874	1 661	787
Ulaşım araçları	1 784	3 196	1 412

Kaynak : Yabancı ülkelerdeki ortakların satışları: *Survey of Current Business*, Kasım, 1966; İhracat: U. S. Bureau of the Census, *Statistical Abstracts of the United States*, 1966 ve a.g.e., 1965.

1965 yılına varıldığında, bütün endüstrilerde yabancı ülkelerde kurulan ortaklıkların satışları, A.B.D.'nde bulunan fabrikaların ihracatını aşmıştır. Bunun da ötesinde, bu yıllardaki artış, ihracattan çok yabancı ülkelerdeki kontrol altındaki şirketlerde olmuştur. Bütün

endüstriler beraberce alındığında, yabancı ülkelerdeki yatırımları satışları yüzde 140 artarken, A.B.D.'nden yapılan ihracat yüzde 55 artmıştır.

Yabancı ülkelerdeki imalat sanayii şirketleri, yabancı pazarlara sızmaya iki yoldan yardım etmektedir. Kontrol altındaki ortaklığın bulunduğu ülke pazarında bir pay elde edilmekle kalmıyaz, fakat aynı zamanda rakip ülkelerin dış ticaret kanallarına da girilir. Bu durum Tablo X'un incelenmesiyle görülecektir. Avrupa'da bulunan A. B.D. işletmeleri üretimlerinin yüzde 77'sini işletmenin bulunduğu ülke pazarında satmaktadır. Diğer ülkelere yapılan ihracat, bu işletmelerin satışlarının yüzde 22'sini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra azgelişmiş ülkelere yapılan ihracatın ne kadar küçük olduğuna dikkat ediniz (Latin Amerika ve diğerleri). Bunun önemine, azgelişmiş ülkelerin mali bağımlılığını incelerken işaret edilecektir.

TABLO X

Amerika Birleşik Devletler Şirketlerinin Yabancı Ülkelerdeki Ortaklıklarının İmalat Sanayii Satışları (Toplam satışların yüzdeleri)

	Kanada	Latin Amerika	Avrupa	Diğerleri
Mahalli satışlar	81	93	77	92
A.B.D.'ne ihraç	11	2	1	2
Diğer ülkelere ihraç	8	5	22	6
Toplam	100	100	100	100

Kaynak : *Survey of Current Business*, Kasım, 1966 verilerinden hesaplanmıştır.

Dışişleri dergisinin son sayılarındaki makalede, yatırım bankacısı olan yazarın kafasında olan hiç şüphesiz ki doğrudan doğruya yapılan yatırımlardan doğan bu satışların etkileriydi:

«Dünya ekonomisinde A.B.D. dolaysız yatırımlarının rolü sarsılmaktadır. Uluslararası Ticaret Odaları A.B.D. Grubuna göre, ülke dışındaki Amerikan şirketlerinin üretimlerinin kaba değeri yılda 100 milyar doları aşmaktadır. Bu şu demektir ki, üretimlerinin kaba değeri üzerinden bakıldığında, A.B.D. dışındaki Amerikan şirketleri bir bütün olarak ele alındığında, dünyadaki üçüncü büyük ülkeyi (eğer bu tür bir söz şirketleri belirtmeye kullanılabilirse) oluşturmaktadır. Bunların toplam üretimi A.B.D. ve Sovyetler Birliği dışındaki bütün ülkelere daha yüksektir. Pek tabii ki, bu işletmeler, yöresel olarak üretilen hammadde ve yarı-mamul maddelerden bol

miktarlarda kullanılır ve buna bağlı olarak net üretime (eklenen değerlere) katkılar, satışların kaba miktarından çok daha azdır.»⁴²

İmalât sanayii ile ilgili olarak, yabancı ülkelerdeki büyük işletmeler çoğunlukla Kanada ve Avrupa'da yoğunlaşmıştır. Ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da, Marshall Planı ve NATO etkisindeki bir çevrede, ana eğilim, imalât sanayii sermayesinin Avrupa'ya akımı olmuştur.⁴³ Bu durum Tablo XI'de görülebilir.

TABLO XI

Yabancı Ülkelerde İmalât Sanayinde Dolaysız Yatırımlar (milyon dolar)

	1950		1966	
	Milyon dolar	Toplam içinde %	Milyon dolar	Toplam içinde %
Bütün Bölgeler	3 831	100	22 050	100
Seçilmiş Bölgeler				
Kanada	1 897	49,5	7 674	34,8
Meksika	133	3,5	797	3,6
Arjantin	161	4,2	652	3,0
Brezilya	285	7,4	846	3,8
Avrupa	932	24,3	8 879	40,3
Güney Afrika	44	1,1	271	1,2
Hindistan	16	0,4	118	0,5
Japonya	5	0,1	333	1,5
Filipinler	23	0,6	180	0,8
Avustralya	98	2,6	999	4,5

Kaynak: Department of Commerce, *United States Business Investment In Foreign Countries*, Washington, D.C., 1960 ve Walthor Lederer ve Frederick Cutler, *International Investment of the United States in 1966*, Survey of Current Business, Eylül, 1967.

Fakat bu pazarlar için mücadele eden tek ülke A.B.D. değildir. Pazarlar için dev şirketlerin arasındaki rekabeti yansıtmaları açısından karşılıklı sermaye yatırımları durumu Tablo XII'de gösterilmiştir. İngiliz şirketleri Fransa ve Batı Almanya'da yatırım yapıyorlar. Belçika ise Fransa, Batı Almanya ve İngiltere'de yatırım yapıyor.

42 Leo Model, «The Politics of Private Foreign Investment», *Foreign Affairs*, Temmuz 1967, s. 640 - 641.

43 Avrupa'da A.B.D. yatırımlarına birden artışın sık sık rastlanan bir açıklaması Avrupa Ekonomik Topluluğunun (Ortak Pazar) çekiciliğidir. Anthon, Scaperlanda'nın bir çözümlemesinde ise bunun aksi ileri sürülüyor: «... Avrupa Ekonomik Topluluğunun ortaya çıkışının uluslararası yatırımda yeni değişimlere yolaçacağı şeklindeki genel varsayım sayısal veriler tarafından desteklenmemektedir. Aksine, Avrupa Ekonomik Topluluğu dışındaki bölgeler, Batı Avrupa'daki A.B.D. dolaysız yatırımlarındaki paylarını ya sürdürmüşler, ya da artırmışlardır.» «The E.E.C. and U.S. Foreign Investment : Some Empirical Evidence», *The Economic Journal*, Mart 1967, s. 26.

Fakat göze çarpan nokta, A.B.D.'nin Avrupa'daki yatırımlarının ağırlıkta olduğudur.

TABLO XII

Yabancı Ülkelerdeki Yatırımlarda Amerikalıların Sahip Oldıkları Hisse Senetleri Oranı

	Fransa 1962	Batı Almanya 1964	İngiltere 1962
A. B. Devletleri %	45	% 34	% 72
İngiltere	12	10	—
Hollanda	11	17	2
İsviçre	5	16	7
Belçika	8	5	1
Fransa	—	7	2
İsveç	1	—*	1
İtalya	5	—*	1
Batı Almanya	3	—	1
Kanada	2	—*	9
Diğerleri	8	8	4
Toplam	% 100	% 100	% 100

* «Diğerleri» bölümünde gösterilmiştir.

Kaynak: Christopher Layton, *Trans-Atlantic Investments*, Boulone-sur Seine, Fransa The Atlantic Institute, 1966, s. 13

Umulacağı gibi, az sayıda dev şirketin yatırımlarını yoğunlaştırmaları nedeniyle, A.B.D. şirketleri Avrupa'da belirli endüstrilerde pazarın önemli bir bölümüne sahip olmuşlardır. Tablo XIII'te de görülebileceği gibi, İngiltere'deki otomobil endüstrisinin yarından fazlası, Almanya'da petrolün yüzde 40 kadarı, Fransa'da telgraf, telefon, elektronik ve istatistik araçlarının yüzde 40'tan fazlası (Fransa'da elektronik beyinlerin kontrolü yüzde 75'tir) A.B.D. şirketlerinin kontrolü altındadır.

TABLO XIII

Çeşitli Endüstrilerde Amerikan Payı Tahminleri
Fransa, 1963

	A.B.D. şirketleri (satışın yüzdesi olarak)
Petrol rafinesi	% 20
Jilet	87
Otomobil	13
Otomobil lastiği	30'un üstünde

Karbon karası	95
Buzdolapları	25
Makineler	20
Yarı-iletkenler	25
Çamaşır makineleri	27
Asansör ve diğer kaldırıcılar	30
Traktör ve tarım makineleri	35
Telgraf ve telefon araçları	42
Elektronik ve istatistik makineleri	43
(% 75'i elektronik beyin)	
Dikiş makineleri	70
Elektrikli taşı makineleri	60
Hesap makineleri	75

İngiltere, 1964

	A.B.D. şirketleri (satışın yüzdesi olarak)
Rafine edilmiş petrol ürünleri	% 40'ın üstünde
Elektronik beyin	40'ın üstünde
Otomobiller	50'nin üstünde
Karbon karası	75'in üstünde
Buzdolapları	33 1/3 ile 50 arası
İlaçlar	20'nin üstünde
Aletler	15'in üstünde
Traktörler ve tarım makineleri	40'ın üstünde
Jilet	tahmini 55

Çeşitli Endüstrilerde Amerikan Payı Tahminleri
Batı Almanya

	A.B.D. şirketleri (satışların yüzdesi olarak)
Petrol	% 38
Makineler, araçlar, maden ürünleri	15
(% 40'ı otomobiller)	
Gıda sanayii	7
Kimyasal maddeler, lastik, vb.	3
Elektrik, optik, oyuncak, müzik araçları	10
(% 84'ü elektronik beyin)	

Kaynak: Christopher Layton, *Trans-Atlantic Investments*, Boulogne-sur Seine, Fransa
The Atlantic Institute, 1966, s. 19.

Tekelçi eğilimlerle Avrupa'ya yatırım sermayesinin akımı arasındaki ilişki şunlarla görülebilir: Avrupa'nın en büyük üç pazarında (Batı Almanya, İngiltere ve Fransa), A.B.D. dolaysız yatırımlarının yüzde 40'ını üç şirket, Esso, General Motors ve Ford, gerçekleştirmiştir. Bütün Batı Avrupa'da ise, 20 A.B.D. şirketi, A.B.D. yatırımlarının üçte ikisine sahiptir.⁴⁴ 1950 ile 1965 yılları arasında «gıt-

tikçe daha fazla büyük şirket Avrupa'ya girmenin yolunu bulmuşlardır. 1961 yılında, en büyük 1000 A.B.D. şirketinin 460'ının Avrupa'da bir kolu veya kendi kontrolü altında bir ortaklığı vardı. 1965 yılına gelindiğinde bu rakam 1000 tanede 700'e çıkmıştı.»⁴⁵

Kısaca, dev şirketler arasında sermayenin uluslararası nitelik kazanması, elli yıl önce Lenin'in emperyalizmle ilgili eserini yazdığındaki durumdan çok daha üst bir aşamadır.

⁴⁴ Christopher Layton, *Trans - Atlantic Investment*, Boulogne - sur - Seine, Fransa, 1966, s. 18.

⁴⁵ a. g. e., s. 18.

EMPERYALİZM ÇAĞI

ASKERİ HARCAMALAR VE AMERİKAN BARIŞI

Harry MAGDOFF

«Monthly Review», Kasım 1968

Uluslararası para sistemi ile birlikte A.B.D. mali işlemlerinin son derece karmaşık ilişkisi, ödemeler dengesindeki uzun süreli açığa rağmen, daha doğrusu bu açık sayesinde, A.B.D.'nin daha zenginleşmesi ve daha güçlenmesini doğuran bir dizi düzenlemeleri içermektedir. Görünüşteki bu çelişkiye rağmen bunun böyle olmasının nedeni ödemeler dengesi açığının A.B.D.'nin dünyadaki yerinin belirlenmesi açısından son derece önemli olan üç çeşit eylemin finansmanında kullanılmasıdır: özel yatırımlar, askerî harcamalar ve hükümetin dış yardım programı.

Bu üç faaliyetin bir ortak özelliği vardır: kontrolün devam ettirilmesi ve artırılmasına yardımcı olurlar. Özel sermaye, kontrol için ayarlanmıştır: hammadde kaynakları ve pazarlar kontrol altında olacaktır; bunlar normal olarak daha büyük kârlar peşinde koşan ve tekel durumunu korumaya çalışan tekellerin tabiatları gereğidir. Askerî harcamalar da kontrol için gereklidir: emperyalist sistemin liderliği ve idareciliği rotü yerine getirilecektir. A.B.D. Savunma Bakanlığı'nın bu konudaki görüşleri şöyledir:

«Siyasi ve güvenlik açısından çıkarlarımız, müttefiklerimiz ve komünist-olmayan dünyanın birçok yerine yayılmış olan silahlı kuvvetlerimiz var. Amerikan çıkarları ve sorumluluklarımızın, dünyanın

uzak köşelerinden dünya sahnesinin merkezine doğru yer değiştirmesi ortak savunmayı gerçekleştirecek ve Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasını destekleyecek olan Silahlı Kuvvetlerin büyüklüğünde ve denizasırlı ülkelerde üslenmelerinde paralel bir artışa yol açmıştır... Askeri ihtiyaçlarımızın denizde güçlü bir savunma ve milislerle karşılanabildiği günlerde, temel ulusal çıkarlarımızla çatışmayan bir dünya sisteminde yaşıyorduk. Bu sistem ulus temeline dayalı devletlerden oluşuyor ve İngiltere tarafından yönetiliyordu. İki Dünya Savaşının etkileri, Avrupa ve Asya'da güçlü üslerle desteklenen Komünizmin ortaya çıkışı, sömürge döneminin sona ermesiyle çok sayıda zayıf, fakat sesleri fazla çıkan ve milliyetçi yeni ülkelerin ortaya çıkışı ve süratli teknolojik değişme ve özellikle nükleer silahların gelişmesi sonucu, bu eski düzen 20. yüzyılda yıkılmıştır. Aynı dönem içinde Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, önde gelen iki devlet olarak ortaya çıktı. Bu olayların uzun dönemde ortaya çıkarttığı önemli bir nokta, A.B.D. ulusal çıkarının dünyanın güçlü bir devleti olmanın doğurduğu geniş sorumluluklar dizisini kabul etmek ve bunun gereklerini yerine getirmeyi zorunlu kıldığıydı. İkinci nokta ise uluslararası çıkarlarımız içinde en acil olanı, oldukça düzenli bir dünyanın yeniden kurulmasıdır; bu yeni denge Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki 40 yıl süresindeki olaylarla tahrip edilmiş olan dengenin yerine geçecektir.¹

Robert S. McNamara Savunma Bakanı iken dünya düzeyindeki bu faaliyet ile dış yardım programı arasındaki ilişkiye dokunmuştu. 1966 yılında Amerika Gazete Yayımcılar Derneği'nin bir toplantısında yaptığı konuşmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin bir ekonomik yardım programı olmasının nedenini şu şekilde açıkladı:

«Günümüzde 100 kadar ülke çağdaş topluma geçişin zorluklarıyla karşı karşıyadır. Aralarında düzenli bir gelişme hızı yoktur. Aşiretler tarafından bölünmüş ve ancak çok zayıf siyasi bağlarla bağlı ilkel toplumların yanı sıra, tarım açısından oldukça kendi kendine yeterli bir duruma gelmiş ve sanayi rekabetine girme yolunda olan karmaşık ülkeler bu geçiş sürecinde beraberdirlir. Bu genel kalkınma hareketinin ve özellikle dünyanın güney yarım küresindeki durumun tarihte bir benzeri yoktur.

1 «Defence Programs and the Balance of Payments.» Joint Economic Committee of the Congress of the United States, *The United States Balance of Payments - Perspectives and Policies*, Washington, D. C., 1963, Part III, s. 77. Raporun bu bölümü Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır.

«Dünyanın geleneksel olarak hareketsiz bölgeleri kaynayan değişime kazanına dönmüştür.

«Genel olarak, bu barış içinde bir süreç de olmamıştır... Ekonomik durgunluk ise şiddet arasındaki ilişki düşünüldüğünde, dünyanın güney yarım küresindeki ülkelerin geleceği şiddete gebedir.

«Komünist yıkıcılığın tehditi olmasa bile gerçek şudur ki, bu tehdit mevcuttur.

«İşin içinde komünistler olsun veya olmasın, dünyanın herhangi bir yerindeki şiddet hareketi, gergin bir dünyada uluslararası ilişkilerin merkezine sert mesajlar yollamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin güvenliği ise dünyanın öbür ucundaki ülkelerin güvenliği ve durgun yaşantısı ile yakından ilişkilidir.»²

DIŞ YARDIM, BİR KONTROL ARACI:

Ekonomik ve askeri yardım da, diğer iki ödemeler açığı ögesi gibi kontrol amacına hizmet etmektedir. Başkan John F. Kennedy durumu şu şekilde belirtiyor: «Dış yardım, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya çevresindeki etkili durumunu ve kontrolünü devam ettirmek ve kesin olarak çökecek veya Komünist bloka geçecek birçok ülkenin yaşamasını sağlamanın bir yöntemidir.»³

Dış yardım programı son derece çeşitli borç ve bağışlardan oluşmaktadır. Bunlar arasında, Başkanlık Komisyonu'nun sözleriyle, «yabancı devletleri düşündüğümüzü göstermek için hediyeler, Sovyet yardımını önlemek için acele acele hazırlanmış projeler ve mevcut hükümetleri iş başında tutmak için kumar» da bulunmaktadır.⁴

Bu birbirinden farklı hareketler, amaçlarına ve sonuçlarına göre şu şekilde sınıflandırılabilir:

- i) Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya çapındaki askeri ve siyasi politikasının uygulanması,
- ii) Hammadde kaynaklarını elde etmek, ticaret ve A.B.D. yatırımları için açık-kapı politikalarının kabul ettirilmesi,

2 Address by Secretary of Defense S. McNamara before the American Society of Newspaper Editors, Montreal, Canada, *The New York Times*, 19 Mayıs 1966 (Amerika Gazete Yayımcılar Derneği'nde yapılan konuşma).

3 Başkan Kennedy'nin Ekonomi Klübünde yaptığı konuşma, New York, Aralık 1962. Aktarıldığı yer, Committee on Foreign Relations, U. S. Senate, *Some Important Issues in Foreign Aid*, Washington, D. C., 1966, s. 15.

4 The President's Committee to Strengthen the Security of the Free World, *The Scope and Distribution of United States Military and Economic Assistance Programs*, Washington, D. C., Mart 1963; yeniden basım, David Baldwin, *Foreign Aid and American Foreign Policy* New York, 1966, s. 242.

iii) Az gelişmiş ülkelerde meydana gelebilecek ekonomik kalkınmanın kapitalist yol ve yöntemlerle olmasının garanti edilmesi,

iv) Ticaret ve yatırım olanakları arayan A.B.D. işadamları için kısa-dönemli ekonomik çıkarlar sağlanması,

v) Yardım almakta olanların, A.B.D. ve diğer sermaye piyasalarına olan bağımlılıklarının artırılması (Borç şeklindeki yardımların meydana getirdiği borçlar, yardım almakta olan ülkelerin metropol merkezlerindeki sermaye piyasalarına bağımlılığını artırmıştır).

A.B.D. ASKERİ VE SİYASİ POLİTİKALARININ UYGULANMASI:

Uluslararası Kalkınma Teşkilâtı (AID) Program Koordinasyon Komitesi eski üyesi ve halen Harvard Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Merkezi üyesi olan Joan Nelson, dış yardımın askeri ve siyasi amaçlarını şu şekilde özetlemektedir: «Gelişmekte olan belirli ülkelerde bulunan askeri üslerin ve stratejik kolaylıkların sürdürülmesi, eski müttefiklerle olan bağlantıların devam ettirilmesi ve onların savunma kapasitelerinin artırılması, Komünist Çin'in tanınmasını ve Birleşmiş Milletler'e kabul edilmesini erteleme, Komünist Çin, Küba ve Kuzey Vietnam ile ticaretin ve özel olarak stratejik mallar ticaretinin önlenmesi, daha genel olarak gelişmekte olan ülkelerin dış politikalarında bağımsızlık ve Batı ile ittifakın sağlanması.»⁵

Kısaca, Amerika Birleşik Devletleri müttefiklerine bu iş için iyi para vermektedir. Batı Avrupalı müttefiklere bir taraftan bol miktarda Marshall Planı bağışları ve Marshall Planı-sonrası askeri yardımı ve diğer taraftan NATO'nun kurulması ve faaliyetleri arasında yakın bir ilişki vardır (tek etken olmasa bile). Yardım ile askeri ittifaklar arasındaki bağlantı, Pakistan ve Türkiye gibi ülkeler ele alındığında daha belirgindir:

«Siyasi bakış açısından A.B.D. askeri yardımı bu ülkede düzeni sağlayan en büyük güç olan Pakistan silahlı kuvvetlerini güçlendirmiş ve Pakistan'ı ortak savunma anlaşmalarına katılmada cesaretlendirmiştir.»⁶

«Örneğin, 30 milyondan fazla bir nüfusu olan Türkiye, A.B.D. yardım dağıtıcıları tarafından esas olarak askeri bir dayanak noktası şeklinde düşünülmüştür. Bu ülkenin askeri cesareti birçok kere açığa çıkmıştır. Coğrafi durumu, NATO ve Bağdat Paketi (CENTO) gi-

bi savunma paktlarında yer alma konusundaki eğilimi ve hatta az bulunan mineral kaynakları, Türkiye'nin dağıtılacak herhangi bir tür dış yardım için seçilmesine yardımcı olmuştur.»⁷

İttifaklar için ödeme yapan kimse, üsler için de ödeme yapmak zorundadır. İspanya için bu durum oldukça açıktır:

«1953 ve 1963 yılları arasında İspanya üslerinin kullanılmasıyla ilgili anlaşma ile İhracat-İthalât Bankasının bu on yıllık süre içinde İspanya'ya verdiği 500 milyon dolarlık borç aynı zamana raslamaktadır. 1963 yılı Eylül'ünde üslerle ilgili 5 yıllık yeni bir anlaşma yapılırken, 100 milyon dolarlık yeni bir borç anlaşmadan sonraki birkaç yıl için İspanya'ya verildi... 1949-1962 döneminde, İspanya'ya her türlü A.B.D. yardımı 1695 milyon doları buldu. Bu miktarın hemen hemen dörtte üçü askeri ve ekonomik bağışlardan oluşuyordu.»⁸

Üslerin satıcıları, neyin iyi olduğunu gördüklerinde anlamaktadırlar. Bu yıl *New York Times* gazetesi şöyle bir haber yayınladı: «İspanya Hükümeti, İspanya'daki Amerikan askeri üsleriyle ilgili anlaşmanın yenilenmesi için, Amerika Birleşik Devletleri'nden bir savunma garantisi, askeri yardımın artırılması ve A.B.D.'nin Amerikan askerlerinin yargılanmasıyla ilgili yetkilerinin kısıtlanmasını ileri sürdü.»⁹ Pek tabii ki, istenilen mali düzenlemeler hıstan başka şeyler olabilir; İspanya Hükümeti artan hayat pahalılığı karşısında bir düzenleme istiyor olsa gerek. *The Economist* dergisine göre,

«Bir İspanyol yetkilisi şöyle dedi: 'Enflasyon çağında yaşıyoruz. Bütün fiyatlar ve özellikle üslerin fiyatları sürekli olarak artıyor.' Araplarla Fransa arasındaki anlaşmazlıkların Amerika açısından İspanya'nın değerini artırdığına inanan İspanya yetkilileri, İspanya'daki Amerikan üsleri için Washington'dan daha yüksek ekonomik ve siyasi bir kira sızdırmaya çalışmaktadırlar.»¹⁰

Vietnam'da A.B.D. için savaşıma asker yollayan hükümetler de bir fiyat talep etmektedirler. 1966 yılının Ocak ayında göreve gelen Başkan Ferdinand Marcos, Filipinler hazinesini iflâs etmiş durumda buldu. A.B.D. Başkan Yardımcısı Hubert Humphrey'in de misafir olarak bulunduğu göreve başlama töreninde yaptığı konuşmada, Marcos şöyle dedi: «Hükümet hazinesi bomboştur. Gelecek yıl süresince dü-

5 Halford L. Hoskias, «Aid and Diplomacy in the Middle East,» *Current History*, Temmuz 1966, s. 16.

6 John D. Montgomery, *Foreign Aid in International Politics*, Englewood Cliffs New Jersey 1967, s. 16.

9 *The New York Times*, 14 Temmuz 1961.

10 *The Economist*, 3 Şubat 1961, s. 23.

5 Joan M. Nelson, *Aid, Influence and Foreign Policy*, New York, 1961, s. 11.

6 Department of State and Department of Defense, *The Mutual Security Program, Fiscal Year 1958*, Washington, D. C., Haziran 1957, s. 106.

zelme ümidi ancak büyük fedakârlıklarla mümkün olabilir.»¹¹ Bu belirgin iflâs durumuna rağmen (veya, bazı kötü düşünceli kimselere göre, bu iflâs durumu nedeniyle) Humphrey'in Manila'ya yaptığı daha sonraki ziyaretinde, Marcos eski yönetimin Vietnam Yardım Kanun Tasarısını yeniden ele alacağını açıkladı. Bu tasarıya göre Filipinler askerleri Vietnam'da kullanılabileceklerdi.¹² Bu tasarı uzun tartışmalardan sonra kabul edildi. Nihayet Eylül başlarında 800 ordu mühendisi ve güvenlik askeri Manila'dan Saygon'a hareket etti. Üç gün sonra da Başkan Marcos Washington'a geldi. *New York Times* gazetesine göre, «Mr. Marcos'un parlamentoda Vietnam'a asker yollanmasını sağlamak için yaptığı siyasî fedakârlığa karşılık, Washington kendisini bir ekonomik karşılık ödemek zorunluluğunda hissetti.»¹³ Marcos'un Washington'a varmasından üç gün sonra ise Amerika Birleşik Devletleri'nin «Filipinlere yaptığı ekonomik yardımda önemli bir artış olacağı» açıklandı.¹⁴

Güney Kore de A.B.D. ile ittifaka girmenin mali avantajlarını anlamakta ve bunun olanaklarını araştırmaktadır. «Kıralık Kavgacı Kaplan» başlıklı yazısında *The Economist* şunları yazıyor:

«Amerika'ya dönüş yolunda olan Başkan Yardımcısı Humphrey'in gelecek Çarşamba günü ziyaret edeceği Güney Kore, Amerikalılara Vietnam'da yaptığı askeri yardım için bir fiyat koyuyor... Güney Kore yolladığı askerler karşılığında belli önşartlar ileri sürmüştür. Bu şartlar arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'da kullanılmak üzere satın aldığı savaş malzemesinde Kore'ye büyük öncelik tanınması, Vietnam'daki Koreli askerlere verilen maaşların artırılması ve Amerikan askeri ve ekonomik yardımının yükseltilmesidir.»¹⁵

Bazı idarî yetkililerin Latin Amerika'ya yapılan askeri yardımın amaçlarıyla, örneğin, Orta ve Yakın Doğu'ya yapılan yardımın geleceksel nedenleri arasındaki farkla ilgili samimi bildirimleri oldukça yol göstericidir. Orta ve Yakın Doğu ile ilgili olarak, Savunma Bakanı McNamara Parlamento Komitesi'ne 1967 yılında şunları söylüyordu:

«Yakın ve Orta Doğu, A.B.D. için stratejik önemini sürdürmektedir, çünkü bu bölge siyasî, askeri ve ekonomik bir yol kavşağıdır ve çünkü Orta Doğu petrolünün Batı için hayati önemi vardır. Bu nedenle, bizim de bu bölgenin düzenliliğinde ve gelişiminde büyük

çıkarmız vardır. Yunanistan, Türkiye ve İran ile müttefiklik durumumuzun devam ettirilmesinde de çıkarmız büyüktür, çünkü bu üç ülke Sovyetler Birliği ile ılık deniz limanları ve Orta Doğu petrol kaynakları arasında bulunmaktadır.»¹⁶

Latin Amerika'ya yapılan askeri yardımın nedenleriyle ilgili olarak Savunma Bakanı daha açık konuşmaktadır:

«Sosyal gerilimler, toprağın ve servetin eşit olmayan dağılımı, düzensiz ekonomiler ve yaygın temele oturan politik kuruluşların eksikliği, Latin Amerika'nın birçok yerinde düzensizliğin süreceğini göstermektedir. Bu ve bununla ilişkili sorunların çözümü, eğer bir çözüm varsa, ilerleme için İttifak Örgütündedir. Biz ve Latin Amerikalı arkadaşlarımız bu örgüte büyük kaynaklar ayırmaktayız. Fakat İttifakın amaçları ancak hukuk ve düzen çerçevesinde gerçekleştirilebilir.

«Latin Amerika için askeri yardım programlarının ülke içi güvenlik ve idari mekanizmanın çeşitli tedbirler almasının desteklenmesine yönelik olması devam etmektedir.»¹⁷ (Altı tarafımızdan çizilmiştir. H. Magdoff)

Savunma Bakanı konuşmasına hukuk ve düzeni tehdit eden şeyleri anlatarak devam etmektedir: Üç Kıta Konferansı, Latin Amerika Komünist Partilerinin geniş «anti-emperyalist halk cepheleri» yaratma çabaları, «örgütlü işçileri kontrol altına almak ve köylüleri örgütlemek amacıyla öğrenciler ve diğer aydın grupları arasına sızmaları.» Şöyle devam ediyor:

«Latin Amerika ülkeleri için 1968 mali yılı askeri yardım programının görevi bu tehditlere karşı koyabilmek için gerekli araçları yaratmak olacaktır. Daha özel olarak, Latin Amerika'ya yapılan yardımın ana amacı, mümkün olan yerlerde polis ve diğer güvenlik kuvvetleriyle birlikte gerekli ülke içi güvenliği sağlayabilecek yarı-askeri ve askeri görevleri yerine getirebilecek güçlerin sürekli olarak geliştirilmesidir.»¹⁸ (Altı tarafımızdan çizilmiştir, H.M.)

Bütün hikâye bu kadar değildir. A.B.D. askeri yardım programının bir diğer ögesi de yabancı askeri personelin eğitimidir. Latin Amerika ile ilgili olarak Savunma Bakanı McNamara, Kongre'ye şu bilgiyi veriyordu:

11 *The New York Times*, 24 Ocak 1966.

12 a. g. e., 22 Şubat 1966.

13 a. g. e., 14 Eylül 1966.

14 a. g. e., 16 Eylül 1966.

15 *The Economist*, 19 Şubat 1966, s. 791.

16 Testimony of Secretary of Defense Robert S. McNamara at Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, *Hearings on the Foreign Assistance Act of 1967*, Washington, D. C., 1967, s. 114.

17 a. g. e., s. 116-117.

18 a. g. e., s. 117.

«Askeri dış yardım yatırımlarımızdan aldığımız en büyük karışık Amerika Birleşik Devletleri ve deniz aşırı ülkelerdeki eğitim merkezleri ve askeri okullarımızda yetiştirilen seçme askerler ve uzmanlardan gelmektedir. Bu öğrenciler kendi ülkeleri tarafından ülkelere döndüklerinde eğitmen olmak üzere seçilmişlerdir. Bunlar ülkenin gelecekteki liderleri, iş yapmasını bilen ve bunu liderlik ettikleri kuvvetlere öğretebilecek kişilerdir. Liderlik mevkiinde, Amerikalıların hareket tarzlarını ve nasıl düşündüklerini yakından bilen kişilerin olmasının değeri üzerinde fazla durmama gerek yoktur. Böyle insanlarla arkadaşlık kurmamızın değeri ölçülemez.»¹⁹

Bunun sonucu olarak ortaya çıkan yakın ve dostça arkadaşlık ilişkileri pek tabii ki eski okul bağlantılarının duygusal değerlerini aşmaktadır. Kongre Dış İlişkiler Komitesi Başkanı bu durumu şöyle anlatıyor:

«Dış yardımı eleştirenler Brezilya Silahlı Kuvvetlerinin Goulart hükümetini yıkması ve Brezilya Silahlı Kuvvetlerine demokrasi ilkelerinin ve A.B.D. taraftarı eğilimin kazandırılmasında A.B.D. askeri yardımının büyük rolü gerçeği ile karşılaşmaktadırlar. Bu subayların birçoğu A.B.D.'nde AID programı çerçevesinde eğitilmişlerdi. Bunlar demokrasinin komünizmden iyi olduğunu biliyorlardı.»²⁰

A.B.D. ve Latin Amerikalı generallerin dostluğu A.B.D. Güney Komutanlığı Ordu Komutanı General Robert W. Porter'in Kongre'ye verdiği ifadesinde açık olarak görülebilir (Güney Komutanlığı A.B.D.'nin güneyindeki bütün bölgelerden sorumludur):

«Hükümetlerin yeterli bir ekonomik kalkınma hızını elde etmedeki başarısızlıkları ve yüksek nüfus artış oranı ile şehirlere sürekli göç, daha ciddi sorunlar doğurmaya devam edecektir. Kentsel alanlar gittikçe daha fazla güç merkezleri olacak ve buralardaki kitleler demagojik ajitasyonlara ve komünistlerin sömürüsüne daha duyarlı olacaktır. Komünist hareketin daha saldırgan olması ve işçiler, öğrenciler ve gecekonduılara daha yoğun bir ilgi göstermesi beklenebilmektedir. Halen ciddi olan duruma bunlar da eklenince, gittikçe artan kentsel tehdit Latin Amerika hükümetleri için ciddi bir iç güvenlik sorunu yaratacaktır.

«İç güvenliği sağlamaya çabalayan hükümetlerin desteklenmesinde ve toplum düzeninin sağlanmasında birbirine en bağlı güçtür

19 Subcommittee of the Committee on Appropriations, House of Representatives, 87 th Congress, 2 nd Session, *Hearings*, Washington, D. C., 1962, cilt I, s. 359.

20 Congressional Record, 24 Mayıs 1965, s. 10840, dipnot (3)'te sözü edilen rapordan aktarılmıştır.

ordu olduğu ortaya çıkmıştır. Polis ve diğer güvenlik kuvvetleriyle ortak çalışan Latin Amerika silahlı kuvvetleri, düzensizliklerin ve nümayişlerin kontrol altına alınmasına yardım etmiş, terörist ve gerillaları ortaya çıkarmış ve ortadan kaldırmış ve hükümeti devirmek için şiddete başvurma eğiliminde olanları engellemiştir.»²¹

Kongre Kütüphanesi Kanunlar Referans Servisi bölümü, Senato Dış İlişkileri Komitesi için hazırladığı bir raporda şu sonuca varmaktadır: «Birçok ülkenin askeri yardım almalarının nedeni, bunların Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri savunmalarına doğrudan doğruya yapacağı katkı ve stratejik coğrafi durumları değil de, general ve amiralleri iktidara getirmek için siyasi nedenler olmasıdır.»²²

EKONOMİK YARDIM VE AÇIK-KAPI SİYASETİ:

Dış yardımın askeri cephesine bu kadar önem verilmesinin nedeni yardımın askeri olmaktan çok ekonomik olduğunu ileri süren resmi rakamlara rağmen yardımın büyük bir çoğunluğunun sonunda ya askeri, ya da acil siyasi amaçlar için yapıldığı gerçeğini belirtmektedir. Kongre Kütüphanesi bu konuyla ilgili olarak, «İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden beri yapılan 115 milyar dolarlık toplam yardımın dörtte bir ile üçte biri arası bir bölümünün barış için gıda, ihracat-ithalat Bankası borçları ve diğer konularda ekonomik kalkınmaya» ayrıldığını tahmin etmektedir.²³

Yollar (örneğin Saraburi ile Taylan'daki Ban Phai arasındaki yol), havaalanları ve haberleşme merkezleri ekonomik kalkınma yardımının bir parçası olarak kabul edilmekle beraber, sık sık askeri amaçlarla kullanılmaktadırlar. Ayrıca «yarım düzineden fazla kalkınmakta olan ülke kendi topraklarındaki A.B.D. askeri üsleri ve haberleşme merkezleri için açık veya gizli kira olarak her yıl önemli miktarlarda ekonomik yardım almaktadırlar.»²⁴

Ekonomik ve askeri yardımla ilgili özet veriler Tablo I ve II'de verilmiştir. Tabloların birincisi, 1 Temmuz 1945 ile 30 Haziran 1967 döneminin tümü için bilgi vermektedir. Burada dış yardım harcama-

21 Dipnot 16'da sözü edilen kaynak, s. 538. Şiddetten hoşlanmama pek tabii ki Amerika Birleşik Devletleri tarafından eğitilen ve finanse edilen askeri güçlerin seçilmiş bir hükümeti devirme veya yakın geçmişte Yunanistan'da olduğu gibi, yerli askeri yöneticilerin veya A.B.D.'nin isteklerine uymayan bir hükümetin seçmenlerin çoğu tarafından destekleneceğinin tahmin edildiği durumlarda seçimleri önleme eylemlerinde uygulanmamaktadır.

22 Dipnot 3'de sözü edilen rapor, s. 19.

23 a. g. e., s. 12.

24 Joan M. Nelson, a. g. e., s. 112.

ları üç gruba ayrılmıştır: Bütün bu dönem ele alındığında, verilen yardımın yüzde 39'u gelişmiş ülkelere, emperyalist ağ içindeki büyük ortaklara gitmiştir. Bu durum pek tabii ki savaş sonrasındaki buhranlar içindeki dünyada kapitalist sistemi korumak için bir hareket olan Marshall Planı tarafından büyük ölçüde etkilenmişti. İkinci büyük miktar ise «Yanaşma» ülkeler şeklinde belirttiğimiz bir grup ülkeye gitmiştir. Bu ülkeler hükümet yetkililerinin «ileri saftaki savunma ülkeleri» dedikleri (Sovyetler Birliği ve Çin'in çevresindeki ülkeler) ve askeri üslure yardım alan ülkelerdir. Son olarak, bütün askeri ve ekonomik yardımın yüzde 30 kadarı da komünist ülkeler dışındaki dünya nüfusunun yüzde 70'inin bulunduğu diğer azgelişmiş ülkelere gitmiştir.

TABLO I
A. B. D. Ekonomik ve Askeri Yardımı*
1 Temmuz 1945-30 Haziran 1967

	Yardım		1965 Nüfusu	
	Milyar dolar	Toplamın yüzdesi	Milyon kişi	Toplamın yüzdesi
Gelişmiş ülkelere **	45.7	39	583	19
Yanaşma ülkelere ***	36.9	31	225	11
Diğer bütün azgelişmiş ülkelere	34.6	30	1 388	70
Toplam	117.2	100	1 996	100

* Komünist ülkeler dışında, askeri malzeme fazlalarından yapılan bağışlar hariç bütün yardımlar toplamı. 7 milyar dolar kadar tutan ve bölgelerle ilişkisi olmayan çeşitli yardım harcamaları dahil edilmemiştir. Bunlar, idari harcamalar, «kaşmakta olanlara ve muhacir-ler» yapılan yardımlar, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve benzer kuruluşlara yapılan katkılardır.

** Batı Avrupa (İspanya ve Portekiz hariç), Japonya, Avustralya, Yeni Zelandya ve Güney Afrika Cumhuriyeti.

*** A.B.D. tarafından elindeki kaybetmeme politikasına uygun olarak özel askeri önemi olan ve topraklarında üs veren ülkeler: Yunanistan, İran, Türkiye, Vietnam, Formoza, Kore, Filipinler, Tayland, İspanya, Portekiz, Laos (Güneydoğu Asya bölgesi için bölgesel harcamalar katılmakla beraber, Vietnam Savaşı harcamaları, Savunma Bakanlığı bütçesinde bulunduğu için, alınmamıştır).

Kaynak: Statistics and Reports Division, Agency for International Development, *U. S. Overseas Loans and Grants, Obligations and Loan Authorizations, July 1, 1945-June 30, 1967*, Washington, D. C., March 29, 1968.

TABLO II
A. B. D. Ekonomik ve Askeri Yardımı*
1 Temmuz 1957-30 Haziran 1967

	Milyar dolar	Toplamın yüzdesi
Gelişmiş ülkelere **	7.5	13
«Yanaşma» ülkelere***	20.7	37
Diğer bütün azgel. ülke.	27.8	50
Toplam	56.0	100

Dipnot ve kaynak bir önceki tablonun aynıdır.

Marshall Planının sona erdiği yakın dönemleri ele alsak dahi yardımın dağılımı hâlâ çok çarpıktır. Tablo II'de gösterildiği gibi, 1957 ile 1967 yılları arasındaki on yıllık dönemde gelişmiş ülkeler A.B.D. yardımının yüzde 13'ünü aldılar. Bu miktarın çoğunluğu askeri yardım ve ihracat-lithalât Bankası borçları idi. «Yanaşma» ülkeler ise, nüfusları yüzde 13'ü oluşturmakla beraber, dağıtılan kaynakların yüzde 37'sini aldılar. Bu dönem boyunca yardımın sadece yarısı diğer azgelişmiş ülkelere gitti ve burada bile bu miktarın önemli bir bölümü çeşitli askeri yardımlardan oluşuyordu. Bu askeri yardım içine yukarıda sözü edilen Latin Amerika ve diğer yerlerdeki askeri personelin eğitimi de dahildir.

«Saf» ekonomik yardımın dahi nerelere kullanıldığını incelemek de dikkat çekicidir. Genel neden Kongre Dış İlişkiler Komitesi tarafından hazırlanan bir raporda gayet düzgün bir şekilde özetlenmiştir. Bu raporda ekonomik yardım programı için çeşitli nedenler sıralandıktan sonra şu sonuca varılmaktadır: «En önemli neden ülkelerin kalkınmak için kararlı olmalarıdır. Ancak bu sürece katılarak onların bu kalkınmalarının bizim çıkarlarımıza en iyi şekilde hizmet edecek çizgide gelişmesi fırsatını elde edebiliriz.»²⁵

Sömürgelerin paylaşılması sahnesine geç kalan (Kuzey Amerika kıtasındaki toprakları elinde tutma ve geliştirme nedeniyle elleri dolu olduğundan) Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın geri kalan kısmına karşı «Açık-Kapı Siyaseti» denilen bir politika sürdürmüştür. Bu iki şekilde olmuştur: (i) Henüz sömürgeleştirilmemiş bölgelerin ticaret ve yatırım bakımından kapılarını açmak ve (ii)

25 Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, *Report on Foreign Policy and Mutual Security Program*, Washington, D. C., 1957, s. 39.

sömürge imparatorluklarına A.B.D. iş dünyası için eşit ticaret ve yatırım olanakları elde etmek amacıyla baskı yapmak. 1929 Büyük Buhranı sonrasında yeni ekonomi politikasını uygulamaya başlayan hükümet, İngiltere ile Almanya arasındaki savaşın ortasında İngiltere'den, İngiliz İmparatorluğunda İngiliz iş adamlarına sağlanan ayrıcalıkların kaldırılmasını, A.B.D. iş adamlarına eşit muamele için kapıların açılmasını istedi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ekonomisini buhrandan kurtarmak için verilen A.B.D. yardımı İngiliz İmparatorluğunda yabancılara karşı uygulanan farklı muameleye son vermesinden sonra gerçekleşti.

Dış yardım programının aynı amaca hizmet etmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Döviz yetersizlikleriyle karşı karşıya olan ve kendi endüstrilerini geliştirmeyi amaçlayan azgelişmiş ülkeler genellikle ithalât mallarının hiçbir sınırlamaya tâbi olmadan girişini önlemek için koruyucu engeller koyacaklardır. Bu olağandışı bir işlem değildir. A.B.D., Alexander Hamilton'un zamanından beri ülke içi gelişimi korumak ve uyarmak için ticaret engelleri kullanmıştır ve bugün de gümrük ve kotalar yoluyla ithalât kısıtlamalarını en yaygın şekilde uygulayan ülkelere biridir. Fakat sıra azgelişmiş ülkelere geldiğinde, Amerika Birleşik Devletleri açık kapı politikasına sıkı sıkıya bağlı kalır. Uluslararası Kalkınma Teşkilâtı (AİD) idarecilerinin en önemli tavsiye ve rehberlik alanı, yardım alan ülkeleri ithalât pazarlarını açmaya itmektedir. Yardım alan ülkelere AİD tarafından yapılan baskıların karmaşık niteliğine işaret eden *The Economist* dergisi şöyle diyor: «Hindistan'ın kendi arzusu ile yardım verenlerin arzularının aynı olduğu durumlarda hiçbir sorun ortaya çıkmaz: örneğin, daha fazla yardımın kaçınılmaz bir önşartı olarak hammadde ve benzerleri ithalâtında daha liberal bir politikanın izlenmesi gibi»²⁶

İthalâtın liberalleştirilmesi konusundaki bu zorlamadan en fazla yararlanan ülke Pakistan olmuştur. Bu zorlama sonucunda, A.B.D. yardımı sayesinde de Pakistan'da üretici kapasitenin kullanımının arttığı doğrudur. Daha liberal bir ithalât politikası aynı zamanda yabancılar için çok yaygın iş olanakları yarattı. İngiltere'de basılan *International Affairs* dergisinde 1967 yılında yayınlanan bir makaleye göre, ana maddeleri ithal edilen şu içecekler Karşı'de satın alınabilmektedir: Bubble Up, Canada Dry, Citra, Coca Cola, Double Kola, Koka Kola, Fanta, Hoffman's Mission, Pepsi Cola, Perri Cola ve

Seven Ups; «Bunların yanı sıra şehirde sadece üç tane şişe sütü fabrikası vardır ve bunların ikisi özel teşebbüse ait olup, üçüncüsü kısıtlı dağıtım yapan bir kamu kuruluşudur.»²⁷

Açık-kapı siyasetinin ikinci yönü olan, özel yatırımların ülkeye serbestçe girebilmeleri, A.B.D. dış politikasında öncelik açısından hiç şüphesiz önlerde yer almaktadır. Başkan Eisenhower bu noktayı 1953 yılındaki «Devletin Durumu» mesajında ele alacak kadar önemli bulmuştu: «Dış politikamızın ciddi ve açık bir amacı, yabancı ülkelerdeki yatırım için konuksever bir ortamın yaratılmasıdır.»²⁸

Bu politikanın uygulanması son derece adildir ve Anadolu Fransa'nın söylediği şu ilkeye son derece uygundur: «Kanun, büyük bir eşitlikle, fakirlere olduğu kadar zenginlere de köprü ayaklarını uyuymayı, sokaklarda dilenmeyi ve ekmek çalmayı yasaklar.» Bu aynı eşitlik ilkesi, azgelişmiş ülkelerle yapılan antlaşmalarda yatırım haklarıyla ilgili olarak görülür. Filipinlerle yapılan Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Antlaşması (Laurel-Langley antlaşması) şunları öngörmektedir:

«Filipinler Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri, birbirlerinin vatandaşlarının veya vatandaşları tarafından sahip olunan veya kontrol edilen şirketlerin faaliyet göstermeleriyle ilgili olarak hiçbir farklı muamele göstermemeye karar vermişlerdir. Her iki tarafın Devlete ait topraklardaki tüm tarımsal, orman ve mineral kaynaklarının, ve ayrıca suların, minerallerin, kömürün, petrol ve diğer mineral yağların, tüm potansiyel enerji güç ve kaynaklarının ve diğer tabiat kaynaklarının bulunması, çıkarılması, değerlendirilmesi ve bunlardan faydalanılması, eğer herhangi bir kişiye açık ise, diğer tarafın vatandaşlarına da açık olacaktır.»²⁹

Sermaye yatırımlarıyla ilgili açık-kapının hukuki çerçevesi savaş sonrası dönemde çok-taraflı anlaşmalara sokulmuştur, örneğin Bogota'da 1948 yılında 20 Amerikalı ülke tarafından imzalanan anlaşma ve çağdaşlaştırmış Dostluk, Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşmaları de-

26 Herbert Feldman «Aid as Imperialism?», *International Affairs*, Nisan 1969, s. 229.

27 *The New York Times*, 3 Şubat 1953.

30 Filipinler Cumhuriyeti, *Antlaşmalar Serisi*, cilt II, No. 4, Nisan 1956. Antlaşmadaki «devlete ait mineral toprakları» sözüne dikkat ediniz. Mineral kaynaklarının kullanımıyla ilgili olarak Filipinler hukuku Anglo-Saxon geleneğinden çok İspanyol geleneğini izlemiştir. Buna göre, toprağın altındaki mineraller devlete aittir ve bulunduğu toprağın sahibinin değildir. Buna göre, Filipinler ve Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarına ortak muamelelerin sonucu şu olacaktır: (i) A.B.D. şirketlerine Filipinler'de toprak altı minerallerini işletmek için eşit fırsat ve (ii) Filipin şirketlerine A.B.D.'nde devlete ait topraklardan (örneğin Yellowstone Tabii Parkı) yararlanmada eşit hak.

26 Anglo - American Financial Agreement, Article VII.

27 *The Economist*, 28 Mayıs 1967.

nilen ikili antlaşmalar. Bu ikili antlaşmalarda Amerika Birleşik Devletleri sermayesinin serbestçe iş hayatına girebilmesi, A.B.D. yatırımcılarına karşı farklı muamele yapılması, A.B.D. yatırımcılarının mülkiyet ve yönetim faaliyetlerine karışılmaması gibi koruyucu kararlar içeren bir yatırım maddesi de vardır. En aşağı sekiz ülke ile bu tür tam anlamıyla açık-kapı antlaşmaları imzalanmıştır. Bu ülkeler şunlardır: Etiyopya, Yunanistan, İran, İsrail, Kore, Muscat ve Oman, Nikaraguay ve Pakistan.

Bu tür antlaşmalar genellikle az gelişmiş ülkelerde iktidarda bulunan partiler için utanç vericidir. Amerika Birleşik Devletleri bu ülkelerdeki hükümet grupların politik ihtiyaçlarını karşılamak için az gelişmiş ülkelerle yapılan antlaşmalara bir miktar esneklik tanımayı kabul etmiş olmakla beraber bu tür antlaşmalar yapma konusunda ısrar etmekte ve A.B.D. yatırımlarını korumak için daha fazla antlaşma yapma yolunda ekonomik yardımı kullanmaktadır. Bunun yapılaş yolu, AİD tarafından yönetilen Yatırım Garanti Programı ile bağlantılıdır. Yatırım Garanti Programının fonksiyonu, ülke dışında yatırım yapan A.B.D. vatandaşları ve anonim şirketlerinin millileştirmeler ve gelirlerini A.B.D. dolarına çevirememeleri durumunda meydana gelecek kayıplar için bir sigorta sağlamaktır. Amerika Birleşik Devletleri ile Yatırım Garanti Antlaşması imzalamayan ülkelerde bu sigorta geçerli değildir. Bu tür antlaşmaların yürürlükte olmasını sağlamak için 1963 yılında kabul edilen Dış Yardım Kanunu şu şartları ileri sürmektedir: «Başkan ile, dövize çevrilememe, mülksüzleştirme veya mallarına el koyma tehlikelerine karşı yatırım garanti programını kurma antlaşmasına girmemiş hiçbir az gelişmiş ülke hükümetine bu kanunla 31 Aralık 1965 tarihinden sonra hiçbir yardım yapılmayacaktır.»³¹

Şimdiye kadar ise A.B.D. yardımı alan 70'ten fazla az gelişmiş ülke ile yatırım garanti antlaşması imzalanmıştır.

Şurası açıktır ki, antlaşmalar kendi başlarına yeterli değildir. Etkin şekilde işleyen bir açık-kapı her gün gözden geçirilmelidir. Bir Kongre Komitesine Devlet Bakanı Dean Rusk durumu şöyle açıklıyordu:

«Biz anayasal açıdan egemen bir hükümetin kendi egemen toprakları içinde mal ve vatandaşlarını yönetme hakkına karşı çıkmıyo-

ruz... Bir politika konusu olarak düşündüğümüz şey, uluslararası yatırımcı ve özel yatırımcı için çekici şartları yaratmalarının kendi açılarından akıllı ve yararlı bir hareket olacağıdır. Ve nerede mümkünse orada ve sürekli olarak Elçiliklerimiz kanalıyla günbegün, yardım tartışmalarımızda ve dolaysız yardım görüşmelerinde, özel teşebbüsün önemine işaret etmek için etkilerimizi kullanıyoruz.»³²

Rusk'un atıfta bulunduğu etki sadece kalkınma kuremi üzerindeki kuramsal tartışmalarla bitmez. Örneğin şu durumlarda yardım geciktirilmiş veya durdurulmuştur: (i) Seylan, Esso Standard Eastern ve Caltex Ceylon'a ait 63 benzin istasyonunu millileştirdiğinde, (ii) Peru'da, Standard Oil of New Jersey şirketinin ülkede kontrol altında ortaklığı olan International Petroleum Corporation'a bir önceki hükümet tarafından verilmiş olan vergi tavizleri kaldırılmak istendiğinde.³³

Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan'ın Standard Oil of Indiana Şirketinin düşündüğü bir gübre fabrikası yatırımına koyduğu kısıtlamaları da hoş görmedi. Bu durumda kullanılan silah, aç Hindistan'a «barış için gıda» dağıtmıydı. *Forbes Magazine* şunu söylüyor:

«Hindistan uzunca bir süre ülkede A.B.D. şirketleri tarafından üretilen gübrenin dağıtımını ve fiyatının kararlaştırılmasını elinde tutma konusunda ısrar etti. Standard of Indiana Şirketi bu şartları kabul etmeyi reddetti. Hindistan hükümeti Standard of Indiana Şirketinin kendi ürünlerini kendi koyduğu fiyatlarda pazarlamasını kabul edinceye kadar AID Hindistan'a yapılan gıda yardımını aylık aralıklarla yapmaya başladı.»³⁴

Tekellerin faaliyetleri için gerekli olan hammaddelerin elde edilmesini sağlamadığı sürece bu tür baskı ve zorlamalar sona ermez. Afrika İşleri İçin Bakan Yardımcısı, Afrika ülkelerine yardım yapılmasının nedenlerini şöyle açıklıyor:

«Ülkemize karşı son derece iyi niyetliler ve biz de onların bu duygularına candan mukabelede bulunuyoruz. Bizim çıkarlarımıza gösterdikleri saygı, bize sağladıkları özel kolaylıklar ve haklar, Afrika'nın önemli mineral ve diğer tabii kaynaklarını her iki tarafın çıkarına ve siyasi işbirliği için geliştirmemiz gerçeğiyle açıklanmıştır. Amerikan sivil ve askerî hava araçları Afrika semalarını kullanmaktalar; A.B.D.

32 Committee on Foreign Relations, U. S. Senate, *Hearings on Foreign Assistance Act of 1962*, Washington, D. C., 1962, s. 27.

33 Joan M. Nelson, a. g. e., s. 107-8.

34 *Forbes Magazine*, 1 Mart 1966.

31 Foreign Assistance Act of 1963, 77 Stat. 388, aktarıldığı yer, Marina von Neumann Whitmann, *Government Risk - Sharing in Foreign Investment*, Princeton, New Jersey, 1965, s. 114.

donanmasına bağlı gemiler Afrika limanlarına uğruyor; A.B.D., Afrika topraklarında uzay izleme ve haberleşme istasyonları bulunduru-
yor. Son on yıl içinde Afrika'daki A.B.D. yatırımları iki misline çıkmış ve bakır, boksit, demir cevheri, uranyum, petrol, manganez ve diğer mineraller gibi stratejik maddelerin üretiminde önemli pay sahibi olmuşlardır.»³⁵ (Altı tarafımızdan çizilmiştir. Harry Magdoff.)

DİŞ YARDIM VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İŞ DÜNYASI:

Dış yardım çeşitli hükümet eylemlerini içermekte ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik, askerî ve siyasî durumlarının kontrol altında tutulmasında kullanılırken, iş dünyası da bu faaliyetin gerek derhal ortaya çıkan, gerek uzun dönemli sonuçlarından doğrudan doğruya çıkarlar sağlar. Örneğin demir ve çelik endüstrisini ele alalım. Genel kanı bu endüstrinin Büyük İş Dünyasının omurgasını oluşturduğu ve hemen hemen hükümet yardımına hiç gerek duymayan bir endüstri olduğu şeklindedir. Amerika Birleşik Devletleri Çelik Şirketi idarî başkan yardımcısı Charles B. Baker'ın şu sözlerine dikkat edin o halde:

«Çelik endüstrisinin dünya pazarlarında etkin olan güçlerin biri-
rünüyle etkisi altına girmekten kurtulabilmesi önemli ölçüde dış yardım programınız sayesinde olmuştur. Tahminlerimize göre AİD'nin A.B.D. çelik şirketlerinden yaptığı alımlar çelik ihracatımızın değer olarak yüzde 30'u ve gönderilen tonaj olarak da belki daha fazlasını (belki yüzde 40 kadarı) oluşturmaktadır.»³⁶ (Altı tarafımızdan çizildi, H.M.)

AİD istatistikçileri tarafından yapılan ve Tablo III'de temel alınan tahminler Mr. Baker'ınkiler kadar yüksek bir yüzdeye varmakla beraber, yeter derecede yüksektir. Listedeki seçilmiş mallar arasından sadece gübreler ve demiryolu ulaştırma araçları ihracatı hükümet tarafından finanse edilen ihracat içinde demir ve çelik ürünleri grubundan daha fazla yarar sağlamaktadır. Diğer gruplar için verilmiş olan veriler de önemlidir. Yüzde 5 veya 6 gibi düşük oranların da önemi küçümsenmemelidir. Bir şirket satışlarını yüzde 5 artırmak için uzun mücadeleler verir ve genel olarak bu artış sene

sonunda kârlar hesaplandığında kârların yüzde 5'inden fazlasını oluşturur.

TABLO III
Yardım ile Finanse Edilen A.B.D. İhracatı, 1965
(milyon dolar)

	Toplam A.B.D. ihracatı	Yardımlarla finanse ettiği A.B.D. ihracatı	Yardımlarla finanse edilen ihracatın oranı
			%
Makina ve teçhizatı	6 302	333	5.3
Demir ve çelik mamulleri	689	168	24.4
Kimyasal maddeler	2 037	112	5.5
Motorlu araçlar, motorları ve parçaları	1 972	91	4.6
Gübreler	239	70	30.4
Paslanmaz madenler	625	72	11.5
Lastik ve lastik ürünleri	344	33	9.6
Petrol ve petrol ürünleri (gaz hariç)	483	26	7.5
Tekstil ürünleri	571	31	5.4
Demiryolu ulaşım araçları	146	43	29.5

Kaynak: Charles D. Hyson and Alan M. Strout, «Impact of Foreign Aid on U. S. Exports.» *Harvard Business Review*, Ocak-Şubat 1968, s. 71.

Bilindiği gibi, hükümet tarafından desteklenen tarım ürünleri ihracatı da önemlidir. Tablo IV'te tüm tarımsal ihracatın yüzde 30'unun dış yardım programı sayesinde yaratıldığını görüyoruz. Buğday, pirinç ve süt ürünleri gibi maddelerde bu oran daha yüksektir. Fakat bütün gibi önemli bir ürün için bile dış yardım toplam ihracatın yüzde 14'ünü oluşturmaktadır. (Tarımsal ihracatın hükümet tarafından desteklenmesi çok daha öteye gitmektedir. Örneğin Tablo IV'ün dipnotunda sözü edilen maddeler de vardır. Diğer önemli bir nokta da dış yardım ile finanse edilen ihracatın normal ticaret kanalları çerçevesinde satılması halinde dünya pazar fiyatlarında büyük düşme olacağı ve «ticarî» olarak ihraç edilen yüzde 70'in getireceği gelirin çok azalacağı gerçeğidir.)

35 Joseph Palmer II'nin sözleri, Dış İlişkiler Komitesinde Afrika İlişkileri için Bakan Yardımcısı, Temsilciler Meclisi, *Hearings on Foreign Assistance Act of 1968*, Washington, D. C., 1968, Bölüm II, s. 326.

36 Ulusal Dış Ticaret Toplantısında yapılan konuşmadan, New York, 18 Kasım 1964, aktarıldığı yer, Charles D. Hyson ve Alan M. Strout, «Impact of Foreign Aid on U. S. Exports.» *Harvard Business Review*, Ocak - Şubat 1968, s. 63.

TABLO IV
A. B. D. Tarım Ürünleri İhracatı, 1955-1966
(milyar dolar)

	Miktar			Yüzde dağılımı		
	Toplam	Hükümet tarafından finanse edilen*	Ticari**	Toplam	Hükümet tarafından finanse edilen *	Ticari **
Tüm tarımsal ürün ihracatı	57.6	17.2	40.4	100	30	70
Çeşitli ürün:						
Buğday ve un	12.2	8.3	3.9	100	68	32
Pirinç	1.7	0.7	1.0	100	41	59
Pamuk	8.9	2.6	5.4	100	32	68
Süt ürünleri	2.3	1.3	1.0	100	57	43
Tütün	4.4	0.6	3.8	100	14	86

* Burada içerilenler sadece ekonomik ve askeri yardımla ilgili olarak hükümet tarafından finanse edilen iki özel program çerçevesinde yapılan ihracattır: Public Law 480 ve Karşılıklı Güvenlik (AID) yardımları.

** Ticari satışlar, yardımla ilişkisi olmayan ticari alışverişlerin dışında, (a) kredi ve kredi garantilerinin uzatılması, (b) hükümete ait malların ülke içi pazar fiyatının altında fiyatlarla satılması, ve (c) ülke içi ve dünya fiyatları arasındaki farkın tazminat olarak ihracatçılara ödemesi gibi şekillerde hükümet yardımı ile bazı malların satışını da içermektedir. A.B.D. tarım ürünleri ihracatının ortalama olarak yüzde 30'u bu son tür yardımdan faydalanmaktadır.

Kaynak: Economic Research Service, U. S. Department of Agriculture, *12 Years of Achievement under Public Law 480*, Washington, D. C., Kasım 1967.

Bütün bunlar dış yardım programı ile iş dünyasının desteklenmesinin tümü değildir. Yardım ile finanse edilen malların çoğunlukla A.B.D. bayraklı gemilerde taşınması şartı konmuştur. Bunun ise A. B.D. gemiciliğine sağladığı avantaj çok büyük olmaktadır. Örneğin dış yardım programı altında gönderilen 18 büyük lokomotifin taşıma masrafları için Pakistan hükümeti A.B.D. gemilerine, en ucuz taşımayı talep eden gemilere ödeyeceğinden yüzde 113 daha fazla ödeme yaptı. 20 küçük lokomotifin taşınmasında ise A.B.D. gemilerine ödenen miktar yüzde 62 daha fazlaydı.³⁷ Bu dolaylı desteklemenin genel etkisi *Harvard Business Review* dergisinde şu şekilde anlatılmaktadır:

«AID ihracatın doğrudan doğruya desteklenmesiyle ilgilenmekle beraber, A.B.D. satın alma politikası gerçekte A.B.D. ihracatçılarına dolaylı destek sağlamaktadır. Bunun nedeni dış yardım

yoluyla finansman olmaması halinde bazı ihracatın gerçekleştirilemeyeceğidir. Bu kolaylıkla dünya fiyat düzeyinin üstünde fiyatları olan, fakat AID fonlarının bu malların alınmasıyla kısıtlanması nedeniyle ihraç edilebilen A.B.D. ürünlerinde görülebilir. Bizim finanse ettiğimiz malların bazılarının maliyeti dünya pazar fiyatlarının çok üstünde olabilmektedir.»³⁸

Bu tür tercihli ticaret ayarlamaları ve desteklemeler, yardım yapan diğer gelişmiş ülkeler için de geçerlidir. Harvard Üniversitesinden Profesör Edward S. Mason, *Dış Yardım ve Dış Politika* isimli kitabında çeşitli destek şekillerini ele alıyor ve bunların tümünü içerebilecek niceliksel bir formül bulmanın olanak dışı olduğunu söylüyor. «Fakat,» diyor, «tahmin ederim ki bu yapılsaydı, gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere 9 milyar dolarlık toplam kaynak akımını 2 ilâ 3 milyar dolarlık bir miktara indirirdi.»³⁹ (Profesör Mason'un tahminlerinde sadece belli işler için kullanılabilen yardımda yüksek fiyatlar, taşıma masrafları, frank bölgesindeki sun'i ithalat ve ihracat fiyatlarının yanı sıra, A.B.D.'nin ticari olmayan tarım ürünleri ihracatının ticari yollarla yapılması halinde meydana gelecek fiyat düşüşleri de hesaba katılmıştır.)

Dış yardım faaliyetlerinin iş hayatını harekete geçirme yollarıyla ilgili listemizin sonuna gelmiş değiliz. Askeri yardımın uzun süreli etkileri sonucu ortaya çıkan bir iş alanı var. Askeri yardım programlarının ve çeşitli bölgesel askeri antlaşmaların askeri koordinasyonunun kaçınılmaz bir sonucu, yardım alan ülkelerin silahlarının standardizasyonudur. Bu bir politika sorunu olmasının ötesinde pratik bir konudur. Bir orduya belli bir tür araç verildi mi, cephane, bozulanların yerine yenilerinin verilmesi ve mevcudun sayısının artırılması en etkin şekilde aynı kaynaktan karşılanabilir. Bunun sonucu ise A.B.D. silah üreticilerinin işlerinin sürekli iyi gitmesidir. Bu kârlı iş alanı sadece ihraç edilen malların satışından değil, fakat aynı zamanda lisans haklarının kullanılması için izin vererek de bir gelir sağlar:

«NATO malzemesinin yayılması ve standardizasyonu, ülke dışında yeni lisans alanları ortaya çıkartmıştır. A.B.D. silahlı kuvvetlerinde kullanılmak üzere özel malzeme üreten A.B.D. şirketlerinden, benzer malzemenin Avrupa'da üretilebilmesini sağlayacak teknik bilgi sağlanması ve patent haklarının verilmesi istenmektedir. A.B.D. hü-

37 Dr. Mahbub Ul Haq, Pakistan Planlama Komisyonu, «Tied Credits - A Quantitative Analysis,» J. H. Adler, *Capital Movements*, Londra, 1967, s. 330.

38 Dipnot 36'da atıfta bulunulan makale, s. 69.

39 Edward S. Mason, *Foreign Aid and Foreign Policy*, New York, 1964, s. 14.

kümeti, hükümetler arasında yapılan anlaşmalarda kendi haklarını hiçbir karşılık istemeden vermekte, fakat ticari hakların A.B.D. şirketinden yabancı bir şirkete veya anlaşmalı hükümete devredilmesi gerekmektedir. Tankların, jetlerin, motorların, silah ve diğer araçların üretimi lisanslar için olan talebi artırmıştır; bu anlaşmalar aynı zamanda askerî malzeme dışındaki alanlarda daha geniş anlaşmalar için bir temel oluşturmuştur.»⁴⁰ (Altı tarafımızdan çizildi, H.M.)

Hükümet ve iş dünyası faaliyetlerinin içiçe girmesi askeri malların ötesinde de geçmektedir. Dünya Bankası eski başkanı Eugene R. Black'ın söylediklerine göre, «Hindistan demiryollarının yenileme ve geliştirme ihtiyaçlarının çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri'nden satın alınmasının nedeni, 1950'lerde AID tarafından finanse edilen lokomotiflerdir.»⁴¹ Başkan Kennedy de A.B.D. yardımının uzun dönemli etkilerini görmüştü:

«Başkan, dış yardım sayesinde ithalat yapıları tamamiyle değişen ülkelere örnek olarak Taiwan, Kolombiya, İsrail, İran ve Pakistan'ı gösterdi. 'Bu yerler Avrupa ülkelerinin pazarlarıydı,' diyen Mr. Kennedy şöyle devam etti, 'Amerikan eşyalarının, yaşayış tarzının yeni ortaya çıkan bu ülkelere sokulmasının, bu ülkelerde hoşlanılan ve arzu edilen şeylerin meydana gelmesindeki etkisine veya bizim yardımımız bittikten sonra bizim ürünlerimize olan istek ve gereksinimin süreceği ve ticaret ilişkilerinin yardımın sona ermesinden sonra devam edeceği gerçeğine çok az dikkat edilmiştir.»⁴²

Dış yardım sayesinde A.B.D. iş dünyasının eskiden Avrupa ülkelerinin denetimi altında olan bölgelere sızmalarını Tablo V'de görmek mümkündür. Bu tabloya göre, savaştan önce Hindistan ve Pakistan'ın ithalatının yüzde 6'sı A.B.D. tarafından karşılanıyordu (o zamanlar Hindistan ve Pakistan'ın bir ülke olmaları nedeniyle 1938 yılı rakamı her iki ülke için geçerlidir). Bugün ise bu ülkelerin ithalatının yüzde 30 ile 40 arası A.B.D.'nden yapılmaktadır. Diğer bir örnek de Türkiye'dir. Savaş öncesinde yabancı ülkelere aldıkları malların yüzde 11'i Amerika Birleşik Devletleri'nden gelirken, A.B.D.'nin şimdiki payı hemen hemen yüzde 27'dir. Savaştan önce Nijerya

A.B.D.'nin ilgi alanı dışında kalmıştı. Bugün ise Nijerya'nın ithalatının yüzde 16'sı A.B.D. tarafından karşılanmaktadır.

Çeşitli Ülkelerin İthalatı İçinde A. B. D.'nin Payı

	Toplam ithalat içindeki yüzdelere		
	1938	1952	1966
Hindistan	6.4	34.4	41.7
Pakistan*		6.0	32.4
Avustralya	15.6	14.5	23.3
Yunanistan	7.3	21.8	11.7
Türkiye	10.5	8.1	26.8
İran	8.4	22.4	20.0
İspanya	10.5**	16.7	17.4
Nijerya	5.8	4.6	15.8

* 1938 yılında Hindistan ile beraber verilmiştir.

** 1937 yılı verisi.

Kaynak: *International Trade Statistics*, 1938, Cenevre, Milletler Cemiyeti, 1939; *Directory of International Trade*, Washington, D. C., Uluslararası Para Fonu, cilt IV, 1953 ve cilt V, 1954; *Direction of Trade*, 1962-1966, Washington, D. C., Uluslararası Para Fonu, 1966.

A.B.D. iş dünyası için özellikle Afrika pazarları yeni olanaklar yaratmışa benzemektedir. AID tarafından 1968 yılında Kongre Komitesi'ne verilen bir raporda şunlar yazılıdır:

«Afrika parası halen A.B.D. dış ticaretinde her 20 doların 1 dolarından daha azını temsil etmekle beraber bu oran yılda yüzde ondan daha fazla bir hızla büyümektedir. Bu oran ise, gelişmekte olan diğer ülkeler toplamıyla olan ticaret artış oranının iki mislidir. Bu toplam içinde az gelişmiş Afrika devletlerine olan A.B.D. ihracatı (1937 yılında 750 milyon dolardan fazla) 1960 yılından beri iki mislinden fazlaya çıkmış ve Güney Afrika'ya olan ihracattan daha süratli bir şekilde artmıştır.

«Bu istatistiklerin altında yatan gerçek, Avrupa'ya olan geleneksel Afrika bağımlılığının önemli bir ayrılmasıdır. Afrika'daki yardım alan ülkelere yapılan ticari A.B.D. ihracatı son yıllarda yüzde 55'ten fazla bir artış göstermiştir.»⁴³

Latin Amerika'ya gelince, ilerleme için ittifak örgütünün Devlet Bakanlığına göre başlarından biri, «Amerika Birleşik Devletlerinin (endüstrileşmiş ülkelerle olan ticarete) payını koruyabilmesi

40 J. N. Behrman, «Foreign Investment and the Transfer of Knowledge and Skills.» Raymond F. Mikeseff, (ed), *U. S. Private and Government Investment Abroad*, Eugene, Oregon, 1962, s. 132.

41 Eugene R. Black, «The Domestic Dividends of Foreign Aid.» *Columbia Journal of World Business Abroad*, Eugene, Oregon, 1962, s. 132.

42 John D. Montgomery, *Foreign Aid in International Politics*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1967, s. 20. Buradaki aktarma 18 Eylül 1963 tarihli *The New York Times* gazetesindeki bir yazıdır.

43 Dipnot 35'teki aynı *Hearings*, Bölüm II, s. 296.

ve hatta diğer endüstrileşmiş ülkenin aleyhine olarak artırabilmiş» olmasındır.⁴⁴

Dış yardımın normal ticaret kanallarını genişletebilme durumu tarım için de geçerlidir. Tarım Bakanlığının bir raporu şöyle diyor:

«P.L. (Public Law) 480 programının ana amaçlarından biri ve dış politika amaçlarının başarısının önemli bir ölçüsü, bu ülkede gıda yardımından ticarete geçilmesidir. 1956 ve 1957 yıllarında P.L. 480 programı çerçevesinde dağıtılan A.B.D. tarım ürünlerinin toplam ihracatının yüzde 30'unu oluşturan Japonya, A.B.D.'nden dolar karşılığı yaptığı alımlar, o zamanlarda 300 milyon dolardan 1966 yılında 900 milyon doların üstüne çıkmış ve bu ülke daha birkaç yıl Amerikan tarım ürünleri için en büyük pazar olmaya devam etmiştir. 1955-1961 yılları arasında İtalya, P.L. 480 ve Karşılıklı Güvenlik programları çerçevesinde önemli miktarlarda tarımsal ürün aldı. Bunun yanı sıra İtalya'da dolar karşılığı yapılan A.B.D. tarım ürünleri alımları da 1955 yılında 36 milyon dolardan 1966 yılında hemen hemen 275 milyon dolara çıktı. Yardım'dan (AID faaliyetleri sayesinde) ticarî ilişkilere geçen ülkelerden bir örnek de İspanya'dır. Bu ülke 1956-62 döneminde A.B.D. gıda yardımından her yıl 61 milyon dolar ile 141 milyon dolar arasında bir yardım almıştır. 1956 yılında İspanya'nın dolar karşılığı yaptığı 10 milyon dolarlık alım ise 1966 yılında 200 milyon dolara yükselmiştir.»⁴⁵

Dış yardım programları, ticaret kanalları açma ve ihracatta iş olanaklarını desteklemenin yanı sıra aynı zamanda A.B.D. yabancı yatırımlarına da bir artış getirmiştir. İlk olarak, genel bir destek ve koruma söz konusudur. İş adamlarıyla yapılan bir toplantıda Ticaret Bakanı Yardımcısı Andrew F. Brimmer'in söylediği gibi, «bu yardım programlarının sona erdirilmesi halinde özel yatırımlar bir israf olurdu, çünkü yatırım yapmak emniyetli olmazdı.»⁴⁶

Ayrıca, yukarıda sözü edildiği gibi, yardım alan ülkeler üstünde, yapılan yatırımları garanti altına alan anlaşmaları imzalamaları için baskı vardır. Bunun nedeni, Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen özel sermaye yatırımı için uygun koruyucu bir kanun ortamının yaratılmasıdır. Dış yardım programları yabancı ülkelerde yatırım olanakları arayan A.B.D. şirketlerinin seyahat ve diğer masraflarını bile karşı-

lamaktadır. Ve bazı durumlarda AID bir A.B.D. İşletme Danışma şirketine bu konuyu inceletebilir de. Böyle bir anlaşma Arthur D. Little Şirketi ile Nijerya'da yatırım olanaklarının incelenmesi için yapılmıştı. Bu araştırmanın sonuçları arasında, Nijerya'da bu şirketlerin faaliyet geçmesi için yardım ve öneriler vardı: deterjan ve diş macunu üretmek için Colgate Palmolive International şirketi fabrikası, Nijerya'daki ilk pamuklu dokuma baskı tesisini oluşturmak üzere bir Aba Textile Mills (Indian Head Mills) fabrikası ve kuru pil üretimi için bir Union Carbide fabrikası.⁴⁷

DIŞ YARDIM, BEYAZ ADAMIN SIRTINDAKİ YÜK:

İngiltere'nin Mısır hükümetini devirmesi konusunda Avam Kamarası'nda tartışma olduğunda, Lord Balfour, Mısır yöneticilerinin yeteneksizliklerinin yerine İngiliz akilliliğinin geçmesi gerektiğini anlattı:

«Tarihte ortaya çıkan Batı ulusları kendi kendilerini yönetme kapasitelerinin belirtilerini derhal gösteriyorlar. Bu her zaman tüm faziletler veya iyi özelliklerle beraber olmamakla birlikte, kendine özgü iyi niteliklere de sahiptir... Bütün Doğuluların, genel olarak Doğu denen şeyin tüm tarihine bakın; kendi kendini yönetimin izlerini bulamayacaksınız. Yüzyıllar süren büyüklükleri (ki bunlar cidden büyüktür) despotluk ve mutlak hükümetler altında geçmiştir... Bir fatih diğerini, bir sülâle diğerini izlemiştir, fakat kader ve talih sonucu ortaya çıkan bu ihtilallerin hiçbirisinde bu uluslardan birinin kendi hareketiyle, bizim, Batılı bakış açısından kendini-yönetme dediğimiz şeyi gerçekleştirdiğini görmüyoruz... Doğulu bir düşünürün, bizim Mısır'da veya başka bir yerde kendi kendimize üstlendiğimiz hükümeti yürütme görevinin bir düşünürü yakışmayacak bir iş olduğunu söyleyeceğine eminim; gerekli emeği harcamak kirlili ve adi bir iştir ona göre. Bizim yüzeysel felsefemizin ötesinde gerçek pratiğimizi adapte etmelerinin zamanı gelmiştir. 3000, 4000, 5000 yıllık bilinen tarihi farklı bir sistemde geçirdikten sonra, hatırlanamayan geleneklerin ortaya çıkarttığı nitelikleri otuz yıllık İngiliz yönetimi değiştiremeyecektir.

«Eğer bunlar doğru ise, bu mutlak hükümet yönetiminin bizim

44 Dipnot 16'daki aynı *Hearings*, s. 1263.

45 Economic Research Service, U. S. Department of Agriculture, *12 Years of Achievement under Public Law 480*, Washington, D. C., Kasım 1967, s. 8.

46 *The New York Times*, 5 Aralık 1965.

47 Committee on Foreign Affairs, *Hearings on Foreign Assistance Act of 1966*, Washington D. C., 1966, s. 520-1.

tarafımızdan yerine getirilmesi bu ulu (onların ululuğunu kabul ediyorum) uluslar için iyi birşey midir, yoksa değil mi? Bunun iyi birşey olduğuna inanıyorum. Deneylerin gösterdiğine göre, dünya tarihinin hiçbir döneminde sahip olmadıkları kadar iyi bir hükümetleri olmuştur ve bu sadece onlar için değil, fakat hiç şüphesiz tüm medenî Batı için de faydalıdır»⁴⁸

Lord Balfour'un, beyaz adamın sırtındaki yükün İngiliz taşıyıcısının emperyalist ağıdaki zayıf halka olacağını, parasını zaman zaman devalüe etmek zorunda kalacağını, önemli askerî üslerini devam ettirebilmek için malî yeterliliğe sahip olamayacağını ve sterlingi bir rezerv parası olarak tutabilme gücü konusunda kararsız olmaya başlayacağını düşünmesine herhalde imkân yoktur. Az gelişmiş dünya ve medenî Batı'nın çıkarına olarak Batı medeniyetinin sürdürülmesi ile ilgili kirlî iş şimdi çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri'nin vicdanına kalmıştır. Sömürgeler yoluyla politik denetimin olmaması, kendini bütün kalbiyle adamanın ötesinde daha büyük yaratıcılık ve karmaşıklık gerektirmektedir.

Bu amaçlar için, sınırlı olmakla beraber dünya bankacılığının kendi sınırları içinde yoğunlaşmış olmasının ve uluslararası para rolündeki doların sağladığı geniş kredi olanakları sayesinde artırılmış olan A.B.D. malî kaynakları son derece faydalı olmaktadır. Bu faaliyetlerdeki en basit öge, dost hükûmetlere ödeme yapmak ve onların iktidarda kalmalarına yardım etmektir. Hükûmetin yardım kuruluşlarının istatistiklerine bakmak genellikle siyasi bir barometreyi incelemek gibidir. Brezilya'daki AID harcamalarını ele alalım; Bkz. Tablo VI.

1964 yılında AID harcamalarının böyle birdenbire düşmesinden önce ne oldu? A.B.D., Goulart rejiminin ekonomik ve siyasi eylemlerinden gittikçe daha fazla rahatsız olmaya başladı. Brezilya'da 1964 yılında ne oldu? Goulart hükûmeti, Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim görmüş ve Amerikalılarla dost olan subaylar tarafından devrildi, aynen yukarıda Kongre Dış İlişkiler Komitesi Başkanı tarafından açıklandığı gibi. Tablo VI'da verilen veriler yeni hükûmete yapılan malî yardımın sadece bir cephesidir; AID dışında diğer kuruluşlar da faaliyete geçtiler. A.B.D. sadece 1964 yılında yeni rejime borç ve bağış olarak 500 milyon dolar verdi. Buna ek olarak da, eski bir yüksek dereceli AID yetkilisinin söylediğine göre, «çok-ta-

raflı kurumlar (yani Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu) da bu miktarı artırmaları konusunda teşvik edildi.»⁴⁹

TABLE VI

Uluslararası Kalkınma Teşkilâtının (AID) Brezilya'daki Harcamaları (Milyon dolar)

30 Haziranda biten malî yıl	Harcamalar
1962	81,8
1963	38,7
1964	15,1
1965	122,1
1966	129,3

Kaynak: Statistics and Reports Division, Agency for International Development, U. S. Economic Assistance Programs Administered by the Agency for International Development and Predecessor Agencies, April 3, 1943-June 30, 1966, Washington, D. C., 1967, s. 28.

Bu tür denetleme oldukça basittir. Fakat Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri için hayat genellikle daha karmaşıktır. Devlet Bankası eski Dış Yardım Koordinatör Yardımcısı olan Jacob J. Kaplan, Şili olayına atıfta bulunarak bu karmaşıklığın niteliğini açıklıyor:

«Amerika Birleşik Devletleri 1965 yılı içinde Şili hükûmetinden enflasyon oranını kontrol etmesini, Amerika çapında bir askerî güç kurulmasını desteklemesini, Kızıl Çin'in Birleşmiş Milletler'e alınmasına karşı çıkmasını, vergi reformlarının uygulanmasının hızlandırılmasını ve bu ülkedeki A.B.D.'ne ait bakır şirketleriyle bir anlaşmaya girmesini istedi. Bu liste istenenlerin tümünü kapsamamakla beraber, bu taleplerin herbiri Amerika Birleşik Devletleri'nin temel çıkarlarının biri veya diğeri için önemliydi. Bunların herbiri Şili hükûmeti için ise zorluklar çıkarıyordu.

«Hristiyan Demokrat Hükûmeti, Komünistlerin desteklediği muhalefete karşı küçük bir azınlıkla 1964 yılında iktidara gelmişti. Programında tarım ve vergi reformları vardı, fakat aynı zamanda Şili'nin geleneksel A.B.D. dış politika liderliğini kabul etme durumunun gözden geçirileceği de vadedilmişti. Bu parti, oluşan reformcu muhalefeti temsil ediyordu. Daha önceki yıllarda A.B.D. yardım fonlarının büyük artışlarına rağmen, ekonomik büyüme yılda ortalama yüzde üç idi ve hayat pahalılığı 1963 yılında yüzde 45, 1964 yılında 39 artmıştı. Evrimci bir süreç içinde ülkeyi çağdaşlaştırmaya çalı-

⁴⁸ Aktarıldığı yer A. P. Thornton, *The Imperial Idea and Its Enemies*, Londra, 1959, s. 357-8.

⁴⁹ Jacob J. Kaplan, *The Challenge of Foreign Aid*, New York, 1967, s. 213.

şan yeni hükümetin programının başarıya ulaşabilmesi için büyük miktarlarda A.B.D. yardımının devam etmesi gerekiyordu.»

«A.B.D. yetkilileri hiçbir öncelik göstermeden bütün bu beş noktanın yerine getirilmesini istiyorlardı. Şili, Kızıl Çin'in Birleşmiş Milletler'e alınması aleyhinde oy kullanmadı. Bu durum, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Latin Amerika ülkelerinin, Çin için ayrılmış olan yere Formoza'nın hakkı olduğunu savunmalarına ilk karşı çıkıştı. Şili diğer taraftan Çin'in Birleşmiş Milletler'e kabulünün Genel Kurul'un üçte iki çoğunluğunu gerektirmesi için verilen önergede Amerika Birleşik Devletleri'nin yanı sıra olumlu oy kullandı.»⁵⁰

Bürokratik karışıklıklar, yosun tutmuş bir insançılık ve A.B.D. politik yapısının (yürütme-yasama-yargı dengesi) kendine özgü niteliğinin dış yardım programına yansımaları sonucu, uzun yıllar süresindeki dış yardım programlarının uygulanışındaki farklılıklar karışık gelebilir. Fakat bütün bu farklılıklarda hâkim ve birbiriyle bağlantılı iki sonuç vardır ki, bütün kontrol ve etki bunlara varmak için uygulanmaktadır: (a) Emperyalist ağırlık dış çerçevesini bu sistemin bağımlı üyeleri haline getirmek, (b) bu ülkelerde ekonomik ve politik kapitalist güçlerin büyümesini sürdürmek ve uyarmak.

Birinci amacın nasıl gerçekleştirilmeye çalışıldığının bir yöntemi temel dış yardım kanununda, az gelişmiş ülkelerin «hür dünya» yakıt kaynaklarına bağımlı kılınmasıyla ilgili bir talimatın olmasında görülebilir. Yakıt kaynakları ise genellikle az gelişmiş ülke ekonomilerinin kanı durumundadır:

«Uzun dönemli ekonomik planların güvenilir yakıt kaynakları gereksinmesini göz önüne alması son derece önemlidir. Bu, düzenli ve sürekli bir büyüme ve kalkınma için gereklidir. Bu bağımlılık hür ülkelerin ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik açıdan iyi duruma gelmelerinin karşısında olan ve bu tür bağımlılıkları siyasi hâkimiyetlerini kurmada kullanabilecek ülkelerde olmamalıdır. Amerika Birleşik Devletleri hükümeti ile diğer ülkeler kuruluşları, kalkınma programlarının hür dünyadaki büyük ve düzenli, görece olarak düşük maliyetteki yakıt kaynaklarına dayandırılması için çalışmaktadırlar.»⁵¹

İkinci amaçla ilgili olarak bir AID raporunda aşağıda verilen aktarmalar, kapitalist işletmelere daha geniş hürriyet sağlayabilmek için kullanılan baskı yöntemlerini göstermektedir:

«Bolivya hükümeti, millileştirilmiş teneke madenlerinin yeniden

düzenlenmesi ve reformuyla ilgili güçlü tedbirler aldı, özel teşebbüsün işine yarayan bir maden kanunu çıkarttı, yarı-özerk hükümet şirketlerinin bütçe ve yabancılardan aldıkları borçların denetimi ve bütünlüştürülmesiyle ilgili bir kararname ve yabancı yatırımı teşvik etmeyi öngören yeni bir yatırım kanunu ile maden şirketlerinin topraktaki madenlerin işlenmesine karşılık olarak ödedikleri kiranın düzenlenmesiyle ilgili bir kanun çıkarttı. Kendine yardım ilkesine uyan bütün bu tedbirler AID tarafından zorlanmış ve bunların kabul edilmesi ağırlıklı AID yardımı sayesinde olmuştur.»⁵²

«(Brezilya'daki) Castello Branco yönetimi oldukça zor bir stabilizasyon, kalkınma ve reform programını etkin bir şekilde yürütmüştür... Daha önceden devlet mülkiyetine doğru olan gelişimin durdurulmasıyla özel teşebbüs teşvik edilmiştir. Yeni teşvikler getirilmiş ve eski engeller kaldırılarak yabancı ve yerli özel teşebbüsün katılma paylarının artırılmasına çalışılmıştır. Mineraller ve petro kimya alanlarında kalkınmayı sağlamak için yeni yabancı yatırım aranmaktadır ve Amerika Birleşik Devletleri ile bir Yatırım Garanti anlaşması imzalanmıştır.»⁵³

«Özel teşebbüs Hindistan'da bugün birkaç yıl önce elinde bulundurduğu fırsatlardan daha büyüklerine sahiptir... Ekonomide hâlâ özel teşebbüsün zorluklarla karşılaştığı daha başka sektörler olmakla beraber, eskiden özel teşebbüse açık olmadığı halde bugün açılan alanlardan biri gübre üretimidir. Bu büyük ölçüde bizim çabalarımızın, konsorsiyumun diğer üyeleriyle birlikte Hindistan hükümetine yaptığımız baskının bir sonucudur. Hindistan'daki durumun sürekli olarak iyiye doğru gittiğine inanıyoruz. Fakat henüz varmalarını istediğimiz düzeye de gelmiş değiller.»⁵⁴

Ekonomik kalkınmanın yönünün denetim altında tutulmasının yollarını burada ayırabildiğimiz yerde açıklanamayacak kadar çeşitli ve karmaşıktır. Ekonomik ilişkilerde A.B.D. yetkilileri hemen hemen yardım alanın karar alma organlarının tüm düzeylerinde görev alırlar, en güvenilir A.B.D. taraftarı yetkililerle iyi ilişkiler kurmaya çalışırlar (genellikle AID yardımı ile A.B.D.'nde eğitim görmüş ve yetiştirilmiş olanlar), danışman ve teknisyen sağlarlar. Örneğin Yunanistan'da olduğu gibi, Yunan hükümeti ile bir A.B.D. şirketi arasında im-

50 a. g. c., s. 208-9.

51 Sec. 647. 22 U. S. C. 2406, Public Law 87-195, Bölüm 3.

52 Agency of International Development, *Proposed Economic Assistance Programs FY 1967*, Washington, D. C., Mart 1966, s. 75.

53 a. g. c., s. 79.

54 William S. Gaud, İdareci, Agency for International Agency (AID), Committee on Foreign Affairs, Temsilciler Meclisi, *Hearings on Foreign Assistance Act of 1968*, s. 184-5.

zalan ve Girit adasının tümünün ekonomik kalkınma programlaşmasının yapılması ile ilgili anlaşma gibi bir duruma varıldığında amaca ulaşılmış demektir (Litton International Corporation ile).

Özel bir kontrol şekli açıklık kazanmalıdır, çünkü bu şekil az bilinmekte ve az anlaşılmaktadır. A.B.D. borcu ile finanse edilen mallar şeklindeki yardımlarda, yardım alan ülke sık sık bu malların ülke içinde satılmasından elde edilen geliri bir yere yatırmak zorundadır. Bu satış hasılatının yüzde 10 kadar bir bölümü A.B.D. elçiliklerinin bölgesel harcamaları, A.B.D.'nden gelen misyonların veya seyahat etmekte olan parlamenterlerin harcamaları olarak A.B.D. hükümetine verilir. Geride kalan yüzde 90 kadarlık bir bölüm yardımın yapıldığı ülke hükümetindedir, fakat ancak Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul edilen harcamalarda bu parayı kullanabilir.

Ayrıca az gelişmiş ülkelere (P.L. 480 çerçevesinde) gönderilen tarım ürünleri de her ülkede normal ticarî kanallardan satılır. Fakat bu satışlardan elde edilen gelir de A.B.D. hükümetine aittir. A.B.D.'nin yardım yaptığı ülkenin parasından elinde bulundurduğu miktar diğer yardım programlarından da gelmekle beraber, bunların en büyük bölümü P.L. 480 satışlarındandır. Bu para ise ülke içindeki işlerde kullanılır; hükümetlere ve diğer kuruluşlara borç verilir. Ödenen faiz nedeniyle bu para stokları büyümeye devam eder. Bazı ülkelerde oldukça büyük miktarlara varır. Bu oldukça büyük fonların kullanılış şekli yardım alan hükümetin iktisadî yetkililerinin hareket serbestisini büyük ölçüde etkileyebilir. Aşağıdaki örneklerden A.B.D.'ne ait olan ve A.B.D. tarafından denetlenen paraların durumu görülebilir:

«Hindistan ve Pakistan'da eski tarz Kalkınma Borç Fonu borçları ve özellikle P.L. 480 programı çerçevesinde sağlanan tahıl fazlalıklarının satışları sonucunda Amerika Birleşik Devletleri'ne ait bloke edilmiş büyük rupi fonları birikti. Profesör Lewis'in tahminlerine göre, Üçüncü Plan'ın sonuna kadar Hindistan'da A.B.D.'ne ait rupi toplamı değer olarak 8 ile 9 milyar rupi arasında olacaktır ki, bu miktar Hindistan'daki toplam para arzının beşte biri kadardır. İnsanı ne kadar şaşırtırsa şaşırtсын, bu tahmin büyük ölçüde yetersiz kaldı. 1964 yılı Ocak ayına gelindiğinde, Hindistan'ın Üçüncü Beş Yıllık Planının bitmesinden iki yıl önce, Amerika Birleşik Devletleri tarafından bloke edilen rupi miktarı 11 milyarı geçmişti (2.3 milyar dolar)»⁵⁵

«Pakistan Devlet Bankası'nın para politikası açısından üçüncü bir grubun (A.B.D. hükümeti) toplam para arzının yüzde 15'i kadar bir bölümüne sahip olması ve yüzde 8'lik bir bölümünden fazlası üzerinde de tek taraflı denetiminin olması, iki hükümet arasında bu fonların kullanılmasıyla ilgili karşılıklı anlayış olmadığı sürece hiç de istenen bir durum değildir. Mevcut şartlarla Devlet Bankası tarafından kredilerin kısıtlanması ile ilgili herhangi bir hareketin etkinliği, A. B.D. hükümetinin kendi başına yapacağı işlemlerle işlemez duruma getirilebilir. Böyle bir hareketin, basın tarafından ileri sürüldüğü gibi, daha önceden planlanmasına gerek yoktur.»⁵⁶

«Üretim fazlası maddelerin şimdiki akım hızı ve A.B.D.'nce Mısır hükümetine verilmiş eski borçların geri ödenmesi devam ettiği sürece, on yıl içinde üretim malları fazlalarının satışlarından elde edilen ve yatırılan paralar ile mevcut borçların toplamı, Mısır hükümetinin mevcut bütçesi ile karşılaştırılabilecek bir büyüklüğe varacaktır.»⁵⁷

Amerika Birleşik Devletleri kendi politikasını uygularken bazı uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde çalışır. Bu kuruluşlar ödemeler dengesi açığı olan ülkeler için kısa dönemli borç kaynağı olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ile önemli bir uzun dönemli fon kaynağı olan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'dır (bundan sonra IBRD veya Dünya Bankası denecektir). Buna ek olarak, önde gelen endüstrileşmiş ülkelerden oluşan bir koordinasyon grubu vardır. Kalkınma Yardım Komitesi denilen bu grup, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Japonya ve Batı-Avrupa'daki diğer yardım veren ülkelere oluşur. Bu Kalkınma Komitesi diğer işlerin yanı sıra, «az gelişmiş bir ülkenin faaliyetlerinin ve yardım ihtiyacının değerlendirilmesini yapar veya geliştirmekte olan ülkelerde daha büyük özel teşebbüs yatırımlarının teşvik yolları gibi konularda özel yardım sorunları ile ilgili çalışma grupları kurar.»⁵⁸

A.S.D. dış yardım programı ile bu tür uluslararası kurumlar ara-

Bu aktarmadaki atıf şu kitabadır: John P. Lewis, *Quiet Crisis in India*, Washington, D. C., 1962.

⁵⁶ Dr. Christoph Beringer ve Irshad Ahmed, *The Use of Agricultural Surplus Commodities for Economic Development in Pakistan*, Karachi, Ocak 1964, s. 14.

⁵⁷ Sa'îd El-Naggâr, *Foreign Aid and the Economic Development of the United Arab Republic* (Princeton Near East Papers, No 1), Princeton, New Jersey, 1965.

⁵⁸ Agency for International Development, *Principles of Foreign Economic Assistance*, Washington, D. C., Eylül 1965, s. 47. «Gelişmekte olan ülkeler» teriminin az gelişmiş ülkeler için daha yumuşak bir söz olduğuna dikkat ediniz.

sındaki işbirliği Amerika Birleşik Devletleri ve diğer önde gelen endüstri ülkelerinin bu kurumlarda kurmuş oldukları kontrol ve bu önde gelen ülkelerin (kendi aralarındaki rekabetçi mücadelelere rağmen) az gelişmiş ülkelerle aralarında sürdürülmekte olan belli bir tür ilişkinin devam ettirilmesinde karşılıklı çıkarlarının olmasındandır. Bu kuruluşların denetim altında ve sık sık da yardım programlarında konsorsiyum olarak çalışmalarının etkisi, yardım alan ülkelere yardım ve borç veren ülkelerin tavsiye ve talimatlarının dışında herhangi bir yol izlemenin olanak dışı olduğunu göstermek olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri için ise, diğer ülkelerle beraber çalışma iyi bir taktik olarak gözükmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin isteklerinin uluslararası kuruluşlar tarafından ileri sürülmesi eskisi kadar tehdit edici gözükmemektedir. Dış yardım alanında çok deneyi olan Profesör Mason dikkati şu noktaya çekmektedir:

«Latin Amerika'da uluslararası kurumlar aracılığıyla ülke içi politikalarda değişiklik meydana getirebilmek ikili stabilizasyon anlaşmaları yoluyla bu amaca ulaşmaktan genellikle çok daha kolaydır. Dünya Bankasının başkanlık ettiği konsorsiyum Hindistan, Pakistan ve benzer yolla finanse edilen diğer ülkelerin kalkınma program ve politikalarının en önemli eleştiri yeri olmuştur. Eğer Amerika Birleşik Devletleri veya herhangi bir yardım dağıtıcı ülke doğrudan doğruya veya bir uluslararası kurum aracılığıyla yardım alan bir ülkenin ülke içi politikalarını etkilemek isterse, bu ülkelerin temsilcileri ülkelerinin ne yapmalarını istediklerini dikkatli bir şekilde incelemeli ve oldukça açık olarak bilmelidirler. Bu tür görüşler sık sık yetersiz kalmıştır. AID son zamanlarda bu soruna daha fazla ilgi göstermiş ve bazı önemli yardım alan ülkeler için Amerika Birleşik Devletleri'nin bu ülkelerdeki ekonomik, siyasi ve güvenlik çıkarlarını bunlara ulaşmak için gerekli şartları ve bunun için gerekli olan dış politika araçlarının açıklandığı bir Uzun Dönemli Yardım Stratejisi formüle etmeye çalışmıştır.»⁵⁹

Dünya Bankası yetkileri çerçevesinde basit ve dolaysız bir kontrol uygulamaktadır. Herhangi iyi bir bankerin yapacağı gibi, borç almakta olan ülkelerin güvenilirliği konusundaki görüşlere göre ya borçları durdurur, ya da borç verir. Goulart'tan önce ve sonraki AID harcamalarıyla ilgili olarak daha önce verilen verileri hatırlayınız. Dünya Bankası da «Bronco yönetiminden önce gelen hükümetin uy-

gun olmayan mali politikaları nedeniyle Brezilya'ya 1964 yılından önce birkaç yıl borç vermeyi reddetti.»⁶⁰

Dünya Bankası borç verme şartı olarak bağımsız ülkeler üzerine katı kontrol şartları koymaktadır. Tayland'daki Yanhee Enerji Projesinde dikte edilen şartlara göre, «hükümet normal yetki alanı dışında ayrı bir Enerji Komitesi kuracak, bu elektrik enerjisi komitesinin genel yönetmen dahil bütün önemli mevkiilerine Dünya Bankası'na danışıldıktan sonra atama yapılacak ve Dünya Bankası tarafından onaylanan danışman mühendislerin onayı olmadan hiçbir kontrata izin verilmeyecektir.»⁶¹

Dünya Bankası, borç alanlara özel sermaye yatırımları için şartların geliştirilmesi yolunda baskı yapmanın yanı sıra, borç almak için müracaat edenlerle yapılan görüşmelerde ortaya çıkan kârlı yatırım alanlarına sermaye akımını sağlayan önemli bir iletken rolü de oynar. Şantaj kelimesini kullanmaktan kaçınan Profesör Baldwin, Bankanın geçmişteki faaliyetlerinin bir kısmını şu şekilde anlatıyor:

«Dünya Bankası gerçekte kendi rekabeti için, özel yatırımcılar için faaliyet göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerden en kısa zamanda en uygun şartlarla mümkün olduğu kadar fazla sermaye talebine karşılık, Dünya Bankası bu ülkelere düşündükleri kadar fazla sermayeye gerekleri olmadığını, gereksindikleri sermayenin devlete ait olan değil de özel sermayesi olduğu ve özel sermaye yetersizliğiyle karşı karşıya kalmalarının nedeninin kendi hükümetlerinin uyguladıkları istenmeyen politikalar olduğunu söylüyordu. Bu nedenle, bu sorunun çözümü Dünya Bankasının stratejik bir çaba olarak borçları durdurarak bu hükümetleri politikalarını değiştirmeye teşvik etmesiydi (şantaj yapmak)»⁶²

Dünya Bankası tarafından uygulanan sıkı denetimin az gelişmiş ülkelerde oluşturduğu hoşnutsuzluğu yatıştırmak için yeni birtakım düzenlemelere gidilmiştir ve bunlardan biri bölgesel kalkınma bankalarıdır. Fakat «ülke içi» göstermelik denetimin arkasında bunlar da mali dünyadaki ekonomik zorunluluğun aynı ağır şartlarına bağımlıdır. Bunun nedenleri Profesör Mikesell tarafından açıklanıyor:

«Az gelişmiş ülkelerin birçoğunda önemli uluslararası ödünç ver-

60 Committee on Foreign Relations, U. S. Senate, *Survey of the Alliance for Progress-Inflation in Latin America*, Washington, D. C., 25 Eylül 1967, s. 38, dipnot.

61 Bkz., Columbia University School of Law, *Public International Development Financing in Thailand* (Rapor No. 4), New York, Şubat 1963, s. 81-3.

62 David A. Baldwin, *Economic Development and American Foreign Policy, 1943-1962*, Chicago, 1966, s. 36.

me kurumlarına Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batılı Kuvvetlerin hâkim olduğu ve bu nedenle bunların aracılığıyla endüstrileşmiş Batılı ülkelerin politikalarının dünyanın gelişmekte olan ülkelere kabul ettirilmeye çalışıldığı yolunda düşünceler var. Latin Amerika cumhuriyetlerinin Latin Amerikalılar tarafından ve Latin Amerika için faaliyet gösterecek Amerika-çapında bir mali kurumun kurulması için uzun yıllar çalışmalarının nedeni budur. Önemli ölçüde, Dünya Bankası tarafından uygulanan borç verme standartları konusundaki hoşnutsuzluğa dayandırılmakla beraber, Latin Amerika'ya verilecek olan kamu sermayesinin önemli bir bölümünün yeni Amerika-İç Kalkınma Bankası tarafından kanalları edilmesinde önemli siyasi ve psikolojik nedenler olabilir. Buna rağmen, Amerika-İç Kalkınma Bankası da Dünya Bankası gibi uluslararası sermaye piyasasından finanse edildiği için, aklı uygun borç verme işlemleri ile A.B.D. hükümetinin kamu oyunun güvenini kazanmalıdır. Bu nedenle, başarılı olsa bile bunun politikaları Dünya Bankasınınkinden fazla farklı olmayacaktır.»⁶³ (Altı tarafımızdan çizildi, H. M.)

ULUSLARARASI PARA FONU ARACILIĞIYLA KONTROL:

Zengin ülkelerin fakir ülkelere uyguladıkları en son disiplin aracı Uluslararası Para Fonu tarafından verilen stabilizasyon fonlarıdır. Burada artık kalkınma projeleri veya olanak dahilinde bir büyüme için uzun dönemli planlar söz konusu değildir. Uluslararası Para Fonuna borç (parasını stabilize etmek için kısa dönemli bir borç) için başvuran ülke genellikle ümitsiz bir durumdadır veya ümitsiz bir duruma düşmeye yakındır. Böyle bir durumun yaygın bir sonucu, ülkenin ödemeler dengesi açığının devlet hazinesinin veya merkez bankasının rezervlerini yemesidir. Bu açık devam eder. Yabancı satıcıların alacakları ödenemez. Yabancı banker ve hükümetlerden daha önce alınmış olan borçların faiz ve amortismanları, yabancı yatırımların temettü kuponları ödenemez. Bunların sonucu olarak da ülke iflâs ile karşı karşıya kalır. Dikkat edileceği gibi, bir ülke için iflâs etmek demek sadece o devletin iyi isminin lekelenmesi demek değildir. Böyle bir durumda ülkenin dış ticaretinin çökmesi ve ülkenin ekonomik hayatı için gerekli olan yabancı malların ithalinin imkânsızlaşması yaklaşıyor demektir.

Böyle bir durumdan etkilenen ülke kendisini içinde bulduğu çık-

mazdan kurtarmak için çeşitli acil tedbirler uygulayacaktır: ithalat kontrol edilecek, ihracata prim uygulayacak, prim ve kontrol aracı olarak farklı mallar için farklı döviz hadleri kullanılacak, v.b. Fakat bütün bunlar başarısız kaidi mi veya bunların işe yarayabilmeleri için nakit gerekli oldu mu, ülke kaçınılmaz olarak Uluslararası Para Fonuna başvurur. Özel bankerler borçlarını ve eğer özellikle bu borçlar başka bir bankere ise, ödeyemeyenlerin güvenilir dostları değildirlir. Uluslararası Para Fonunun uygulaması, talep üzerine o ülkenin Fondaki kotasının yüzde 25'ini derhal vermektir. Bu miktar söz konusu ülkenin Fona vermeyi taahhüt ettiği altın kotasına eşittir. Bundan öteye talepler için ülke borç isteğinin gerekli olduğunu anlatmak zorundadır. Ve Uluslararası Para Fonu da, her iyi banker gibi, bu zor durumda borç alıcının daha sorumlu bir borç alıcı halini gelmesi için yapması gerekli şeyleri zorla kabul ettirmeye çalışır. İyi, tutucu bir banker tutuculuk yapar, veya diğer bir deyişle, geleneksel iş ilişkilerini sürdürmeye çalışır. Bu ilişkilerin içinde pek tabii ki zayıf ülkelerin daha güçlü ülkelere olan ekonomik ve mali bağımlılığının sürekli kılınması da vardır.

Uluslararası Para Fonu türü kontrolün klasik bir örneği Castro hükümetinin Batista yönetimi süresince bitirilen döviz rezervlerini artırmak ve ciddi endüstrileşme ve tarım reformları uygulamak isteğinde Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası'na başvurmada ortaya çıktı. **New York Times** gazetesinin açıklamasına göre, Küba ancak belli şartlarla ekonomik yardım alabilecekti: «Eğer Dr. Castro bütçe ve ödemeler dengesi sorunları için önemli ölçüde yardım alacaksa, Uluslararası Para Fonu tarafından tavsiye edilen stabilizasyon programını kabul etmek zorundadır. Bu program, kredilerin kısılmasını ve dengeli veya hemen hemen dengeli bir bütçe uygulamasına gidilmesini içeriyordu.»⁶⁴

Fakat kredilerin kısılması ve dengeli bir bütçe işsizliği azaltmayacak, aksine artıracaktır. Bunun da ötesinde, bu tür sıkı kısıtlamalar işsizliği ortadan kaldırmak için uygulanan tarım reformu ile diğer tedbirlerin reddedilmesi olacaktı.

Bu duruma Küba'nın cevabı emperyalist sistemden ayrılmak, sosyalist kampta müttefikler aramak ve insan ve tabii kaynaklarından en iyi şekilde yararlanmaya dayanarak ekonomisini çeşitli doğrultularda kurmaya başlamak oldu. (Ekonomik bağımsızlık ile mutlak egemenliği birbirine karıştırmamak gerekir. Sorun ticarete son ve-

63 Raymond F. Mikesell, «Problems and Policies in Public Lending for Economic Development» a. g. e., s. 358-9.

64 *The New York Times*, 23 Nisan 1959.

rilmesi değil, hâkim ülkelerin şartlarına ve gereklerine hizmet eden sınırlı bir ticaret türüne aşırı ölçüde bağımlılığın ortadan kaldırılmasıdır.)

Fakat tamamıyla farklı bir yoldan gitmek istemeyen ülke borç verenin taleplerini karşılamak zorundadır. Ümitsiz bir durumdaki borç alıcılara ödünç verme görevini üstlenen Uluslararası Para Fonu ise uluslararası bankacılığın geleneği gereği, borç vermek için ağır şartlar koyar. Bazı ülkelerin sürekli ödemeler dengesi açığının diğer ülkelerdeki sürekli ödemeler dengesi fazlasının bir sonucu olabileceği ve durumun böyle olması halinde açık veren ülkelerde olduğu gibi fazla veren ülkelerde de çeşitli ayarlamalar yapılmadan (gümrük duvarları, ihracat kotaları ve benzeri tedbirler) dengeye varılıp varılamayacağı konusunda Uluslararası Para Fonu çevreleri hiç, ya da resmî olarak hiç ilgilenmemişlerdir. Yapısı ve idari işleyişi ile Uluslararası Para Fonu sadece ülkeler arasındaki mevcut güç ilişkilerine hâkim olan oyun kurallarını uygulamaktadır. Bu kurallar ise zaten bazı ülkelerin zengin ülkeler ve bazılarının da fakir ülkeler olma sürecinde ortaya çıkmıştır. Oxford'daki Balliol Yüksek Okulu öğretim üyesi ve 1964 yılından beri İngiliz Kabinesi Ekonomik Danışmanı olan Thomas Balogh, neo-emperyalizmin (böyle demektedir) işleyişini şöyle değerlendiriyor:

«Şuna inanıyorum ki, (pazarın) belirgin olan işleyişi 'sömürge anlaşıma'sındaki zayıf olan tarafın gerçek bir kalkınma olasılığına önemli kısıtlamalar getirmektedir. Metropoli bölgelerinin çıkarı için sömürü amaçlayan bilinçli bir politika olmasa bile durum budur. Bunun ötesinde, parasal ve mali uygunluk görüşü de kendi bakımından zayıf bölgeler için bir engeldir. Eğer bu çözümleme doğru ise, iki sonuç çıkmaktadır ki, her ikisi de mevcut yaygın görüşle bağdaşmamaktadır. Birincisi şudur: eski sömürgelerdeki mevcut ayaklanma, sömürge yapısının getirdiği sınırlamaların yerine olumlu uyarıcıların getirilmesi için özel çaba gösterilmediği süreç, sürekli ve düzenli bir ilerleme için garanti teşkil etmez. İkincisi de şudur ki, neo-emperyalizm açık siyasi hâkimiyete dayanmaz, A.B.D. ile Güney Amerika arasındaki ekonomik ilişkilerle İngiltere ile Afrika'daki sömürgelerinin arasındaki ilişkinin temelde bir farkı yoktur. Oyunun kurallarının yerine getirilmesi için sömürge yöneticisi rolünü uluslararası Para Fonu yerine getirir.»⁶⁵ (Altı tarafımızdan çizildi, H.M.)

65 Thomas Balogh, *The Economics of Poverty*, Londra, 1966, s. 28-9. Ekonomik kurum ve az gelişmiş ülkelerin sorunlarıyla ilgilenen okuyucular bu kitabın birinci bölümünden yararlanabilirler: «Economic Policy and the Price System.»

Uluslararası Para Fonu'nun uygulanmasını istediği uygun parasal ve mali politikalar belirli düzenlilik göstermektedir:

(1) İhracat ve ithalat kontrollerinin kaldırılması, serbest döviz hadleri, ülke parasının Amerikan dolarına göre kambiyo haddinin daha gerçekçi bir şekilde devalüe edilmesi. Bu tür değişmelerin sonucu, mevcut ticaret ve fiyat ilişkilerinin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik ve mali bağımlılığın her yönünün güçlendirilmesidir. Bunun daha önceden planlama veya küçük bir uluslararası banker grubunun kötü hileleriyle olması gerekmez. Bu sadece «akla yakın» ekonomi ve maliye ilkelerinin uygulanmasıdır, pazar ekonomisinin kör kuvvetleri harikalarını yaratacaklardır. Pazar ekonomisinin kör kuvvetleri verimli olduklarında mevcut kaynak dağılımının yeniden üretilmesinde de verimlidir. Bu adaletsizlikler bir ülke içindeki adaletsizlikler ve güçlü ülkeler ile zayıflar arasındaki ilişkideki adaletsizliklerdir.

(2) Ülke içinde güçlü para ve maliye kontrollerinin, ücret ve fiyat kontrol sisteminin kurulması, bütçenin dengelenmesi. Yine akla uygun ve sorumlu ekonomi kuramı. Fakat bu az gelişmiş kapitalist ülkeler için ne anlama gelmektedir? Dengeli bütçeler elde etmenin yolu vergilerin artırılması ve hükümet harcamalarının azaltılmasıdır. Küçük bir hâkim sınıfın hükmettiği ülkelerde hangi vergiler, kimin vergileri artırılacaktır? Harcamaları kısmanın ise en kolay olduğu macdeler sosyal refah harcamalarıdır. (Bu nokta, Vietnam Savaşı'nın sosyal refah harcamaları üzerindeki etkisine şahit olmuş olan A.B.D.'ndeki okuyuculara yabancı gelmeyecektir.) Uluslararası Para Fonu ve A.B.D. Uluslararası Kalkınma Teşkilâtı (AID) yetkililerinin önemli bir karın ağırları da az gelişmiş ülkelerde zararına çalışan hükümet şirketleridir (ulaşım ve elektrik enerjisi üretimi gibi). Uluslararası Para Fonu tarafından paraların stabilize edilmesi için verilen borca karşılık olarak ileri sürülen ana taleplerden biri bu tür zarara çalışmaların sona erdirilmesidir.⁶⁶ Fakat genellikle bu zararlar düşük gelirli grupların kaldırabilecekleri fiyatlarda ulaşım ve elektrik enerjisi gibi hizmetlerden yararlanabilmeleri için ödenen primdir. Bu şirketlerin zararlarının sona erdirilmesi ise fiyatların kârlı bir düzeye çıkarılmasıyla mümkün olur. Ücret ve fiyat kontrollerına gelince, bunların kapitalist ülkelerde genel olarak nasıl işledikleri konusunda herhangi bir şey söylemeye gerek yoktur.

66 Bir Uluslararası Para Fonu Yayını, stabilizasyon borçlarının verilmesinde Fon tarafından ileri sürülen şartları genel olarak şöyle anlatıyor:

Uluslararası Para Fonunun amaçları ile AİD faaliyetleri arasında herhangi bir çelişki yoktur. Gerçekte bu iki kurum, bir AİD yetkilisinin de belirttiği gibi, işbirliği içinde çalışırlar:

«1950'lerin ortalarındaki Yunan stabilizasyon programı ve Brezilya, Kolombiya ve Şili ile yapılan anlaşmalar Uluslararası Para Fonu tavsiyelerine uygun olarak yapılan A.B.D. yardımına bağlı idi. Örneğin Şili'ye 1963 ve 1964 yıllarında verilen program kredileri, Şili'nin Uluslararası Para Fonu ile imzaladığı Destekleme Anlaşmasındaki mali, parasal ve döviz hadleri politikalarına uyması konusunda şartla bağlanmıştı. Daha yakın tarihlerde ise Seylan ve Gana'ya yapılan AİD yardımı Uluslararası Para Fonu tarafından tavsiye edilen stabilizasyon tedbirlerinin uygulanmasını gerekli kılıyordu.»⁶⁷

Uluslararası Para Fonu, borç verme için görüşmeler yaparken uygulanması istenen şartlar borç almak isteyen ülkelerin son derece özel durumlarını da ilgilendirmektedir. Uluslararası Para Fonu, Amerika Birleşik Devletleri ve borç almakta olan ülkeler arasında kabul ettirilen şartları açığa çıkartabilecek olan yazılı belgeler gizlidir ve halkın bunları öğrenebilmesi zordur. Fakat ortaya çıkan bir durum son derece aydınlatıcıdır. 1959 yılında Bolivya hükümetine kabul ettirilen dengeli bütçe gereklerinden biri bütçedeki fazlalıkların ortadan kaldırılmasıydı:

«Uluslararası Para Fonu stabilizasyon yardımı ve A.B.D. hükümeti yardımının görüşülmesi ve kabul edilmesi, Bolivya hükümetinin ekonomik stabilizasyon tedbirleri alması şartı ile. Bu tedbirler arasında özel olarak, madencilere tüketim maddeleri satan hükü-

«Bunların arasına uluslararası ilişkilerde iyi davranışın diğer yönleriyle ilgili olarak çeşitli sorumluluk üstlenmeler ve bildiriler de içerilmektedir, örneğin uygun ülke - içi mali politikaların seçilmesi ve ticareti engelleyici tedbirlerin sınırlandırılması gibi. Deneylerden şu ortaya çıkmıştır ki, ülkeler enflasyonist eğilimlerini kontrol altına alamadıkları sürece Fon'dan aldıkları borçları ya zamanında ödeyememekte, ya da Fon'un amaçlarına varma yolunda ileri gidememektedirler. Bu amaçlar arasında ise döviz stabilizasyonunun sağlanması ve uluslararası ticaret üzerindeki mevcut kısıtlamaların kaldırılması bulunmaktadır. Bu nedenle borç verme ve destekleme faaliyetleri genellikle mali stabilizasyon programlarının kabul edilmelerine bağlı olmaktadır. Bu programlarda ise devlet maliyesi ile ilgili oldukça kesin uygulamalar, merkez bankaları faaliyetlerine niceliksel kısıtlamalar, ticari bankalar için asgari rezerv şartı ve benzerleri bulunmaktadır.» J. Marcus Fleming, *The International Monetary Fund, Its Form and Functioning*, Washington, D. C., 1964, s. 35-6.

Aran'tin'de Uluslararası Para Fonu denetimi şartlarının sonuçlarıyla ilgili dikkatli bir çalışma için bkz., Eprime Eshag ve Rosemary Thorp, «Economic and Social Consequences of Orthodox Economic Policies in Argentina in the Post - War Years», *Bulletin of the Oxford University Institute of Economics and Statistics*, Şubat 1965.

67 Joan M. Nelson, a. g. e., s. 83.

met mağazalarına her yıl verilen 3 milyon dolarlık primin kaldırılması da vardır.»⁶⁸

Madencilere satış yapan hükümet dükkânlarına verilen primlerin ne anlama gelmiş olacağı, Paul Montgomery tarafından *The New York Times* gazetesinde yayınlanan «Açlık Bolivya Madencilerinin Sürekli Bir Arkadaşıdır» isimli öyküden anlaşılabilir:

«Gıcırdayan dar bir demiryolu üzerinde iki Hintli madenci tenekce cevheri ile dolu paslı bir arabayı hareket ettirmeye çalışıyorlardı.

«Bu cevher vadideki Huanuni'ye varacak, oradan 20 mil uzak-taki Oruro'da bulunan yoğunlaştırma sürecinden geçirecek ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri veya İngiltere'deki eritme fırınlarına gönderilecek. Ondan sonra belki de ev kadınlarının ihtiyaçlarına uygun olarak tenekce kutular üretilecek ve nihayet yeryüzüne yeniden gömülmek üzere çöp yığınlarına gidecek. «Arabayı iten ve temel ücreti ayda 25 dolar olan bu Hintliler herhalde tenekce bir kuttudan çıkan hiçbirşey yememişlerdir. Yanakları en yaygın yiyecekleri olan ve kokain çıkarılan 'koka' yaprakları ile şişkindir.

«Bolivya işçilerinin bu yaprağı çiğnemelerinin nedeni, iki avuç dolusu yaprağın 5 sent tutması, açlığı bastırması ve oksijeni az havada çalışmak için enerji sağlamasıdır.

«Bir arabanın arkasında 6 yaşından büyük olmayan küçük bir kız yavaş yavaş yürümektedir. Bebek erkek kardeşi kendisini ablasının sırtına bağlayan parça parça olmuş kundaktan dışarıya bakıyordu. Küçük kızın ayakları çamura bulanmış paçavralarla sarılı idi. Kızın bacakları mavi renkteydi.

«Küçük kız yol boyunca arabalardan düşmüş cevher parçaları arıyordu. Eğer cevher yüksek dereceli ise, kanundışı mağazalarda yiyecek karşılığı değiştirilebilirdi.»⁶⁹

YARDIM VE BORÇLULUK:

Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere gıda ve hammadde sağlamaları şeklindeki bağılılıkları aynı zamanda mali bir bağımlılığa da yol açar. Ve bu mali bağımlılık da ekonomik bağımlılığın da daha güçlendirilmesini doğurur. Bu süreç genel olarak şu yolu izler: Az gelişmiş ülkeler tarafından ihraç edilen tarım ve maden ürünleri için olan talepteki ve buna bağlı olarak da bu malların fiyatlarındaki oynamalar, bu ülkelerin sık sık ödemeler dengesi açığı vermelerine yol

68 Raymond F. Mikesell, ed., a. g. e., s. 356.

69 *The New York Times*, 25 Ağustos 1967.

açar. Bu açıkların kapatılması kredi veren ülkelerden borç alma şeklinde olur. Bu borcun faizinin ve ödenme zamanı gelmiş taksitlerinin ödenmesi ise gelecekte yapılacak ihracatın bir bölümünün, diğer bir deyişle ihracat gelirinin gerekli olan ithalatın yapılması yerine bu işe ayrılmasını gerektirmektedir. Buna bağlı olarak da, bu normal ithalat için ise yeni borç alma işlemlerine gitmek gerekli olur. Bu ekonomik-mali bağımlılık, bir ülke mevcut kapitalist yoldan kalkınmaya çalıştıkça daha belirgin hale gelir. Çünkü bu durumda söz konusu ülke aynı kredici ülkeden sermaye malları ithal eder ve gittikçe daha fazla borca batır: bu yatırım malları kredi ile alınır ve bu malları sağlayan ülkenin parasıyla ödenmelidir.

Gelişmiş ülkelerin, özellikle zayıf olanlar ve geçmiş savaşların harcamaları için borç ödemekte olanların da dış borçları vardır. Fakat gelişmiş ülkeler ile emperyalist ağır çevresindeki ülkelerin arasındaki fark, bu iki grubun dış borç durumlarındaki değişmelerin karşılaştırılmasında da açık olarak gözükmemektedir. Tablo VII bu durumu göstermektedir:

TABLE VII
Orta ve Uzun Vadeli Devlet Dış Borçları Tahminleri
(Milyar dolar)

1 Ocaktaki durum	Gelişmiş ülkeler	Az gelişmiş ülkeler
1956	14.2	9.7
1960	15.9	16.4
1964	14.9	30.0
1967	16.6	41.5

Kaynak: International Bank for Reconstruction and Development, *External Medium-and Long-Term Public Debt Past and Projected Amounts Outstanding, Transactions and Payments: 1956-1976*, Washington, D.C., 4 Aralık 1967. Bu veriler 16 gelişmiş ve 92 az gelişmiş ülkenin borç istatistiklerini özetlemektedir.

Not: Bunlar birer tahmindir. Kütüphanelere ve bu konuda çalışanlara dağıtılan raporda, bunların resmi Dünya Bankası rakamları olmadığı bildirilmiştir.

Az gelişmiş ülkelerin dış borçlarında son on yıl içinde bu dört kereden fazla artış, aynı zamanda ödenmesi gereken miktarlarda da çok büyük bir artışı beraberinde getirmiştir. 1956 yılında bütün az gelişmiş ülkeler borçlarının faiz ve zamanı gelen taksit toplamı olarak 800 milyon dolar kadar bir miktar veya ihracatlarının yüzde 3'ünden azını ödüyorlardı. 1967 yılında borçları için ödemeleri gereken miktar 3.9 milyar doları, bu miktarın ihracatları içindeki payı da

yüzde 10'dan fazlayı bulmuştu.⁷⁰ Daha ilerde gösterileceği gibi, birçok ülkenin borç yükü bu toplam rakamlarla ifade edilenden çok daha fazlaydı.

Endüstrileşmiş ülkelerin yardım faaliyetleri, borçların bu artışı ve ödenmesi gereken faiz ve borç taksitleri toplamının artmasında özel bir rol oynamaktadır. İlk olarak, verilen yardımın önemli bir miktarı daha önceki borçların ödenmesine gider, sürdürülmekte olan kalkınma yatırımlarına değil. Buna göre 1966 yılında gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere olan yardım toplamının yüzde 44 kadar bir bölümü geçmişteki borçları finanse etmeye gitmişti.⁷¹ İkinci olarak, yardım verme sürecinin kendisi bağımlı borçlu ülkelerin borç yüklerini ağırlaştırmaktadır.

Bu işleyişin nasıl olduğunu anlamak için A.B.D. yardım faaliyetlerine bakalım. Tablo VIII'de 1945 mali yılı ile 1967 mali yılları arasındaki dönemde borç verme ve bağış şeklindeki A.B.D. yardımlarının dağılımı gösterilmiştir. Burada gördüğümüze göre, bu yıllar boyunca A.B.D.'nin ileri endüstrileşmiş ortaklarına yaptığı yardım toplamının yüzde 73'ü bağış şeklindedir. «Yanaşma» ülkelere yapılan yardımın daha da büyük bir bölümü (yüzde 87) bağışlardan oluşmaktadır. Fakat geride kalan az gelişmiş ülkelere yapılan yardıma gelince, yüzde 42'nin bağış, yüzde 58'in ise borç şeklinde olduğunu görüyoruz. Bu ilginç zıtlığın birinci nedeni, Batı Avrupa'ya Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımın borç değil, bağış şeklinde olmasıdır. Bunun böyle olması son derece mantıklı ve akla yakındır, çünkü o dönemde tehlikede olan dünya ölçüsünde kapitalist sistemin mevcudiyetinin sürdürülmesi idi. Marshall Planı olmasaydı, Amerika Birleşik Devletleri sosyalizm denizinde izole olmuş bir kapitalist ada olacaktı. İkinci neden ise, askerî yardımın bir kural olarak bağış şeklinde olmasına karşılık, Marshall Planı dışındaki ekonomik yardımın borç verme şeklinde olmasıdır. Bu durum, «yanaşma» ülkelere yüksek oranlarda bağış yapılmasının nedenini açıklamaktadır (diğer bir etken de bu ülkelere yapılan bağışların bu ülkelerdeki üs ve haberleşme merkezleri için kirayı da içerdiğidir).

70 Az gelişmiş ülkelere komünist - olmayan ülkelere yapılan ihracat 1956 yılında 24.1 milyar dolar, 1966 yılında 35.7 milyar dolardı. Kaynak : United Nations, *Statistical Yearbook*, 1967, New York, 1968.

71 Gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere yardım akımı 1966 yılında 9.1 milyar doları buluyordu. United Nations, *The External Financing of Economic Development, International Flow of Long - Term Capital and Official Donations, 1962-1966*, New York, 1968, s. Tablo 3.

TABLO VIII

A. B. D. Ekonomik ve Askerî Yardımı: Borçlar ve Bağışlar* 1 Temmuz 1945-30 Haziran 1987

	Miktar (milyar dolar)			Yüzde dağılım		
	Toplam	Bağış	Borç	Toplam	Bağış	Borç
Gelişmiş Ülkeler **	45.7	33.4	12.3	100	73	27
«Yanasma» ül. ***	36.9	32.0	4.9	100	87	13
Diğer bütün az-gelişmiş ülkeler	34.6	14.4	20.2	100	42	58

Dipnot ve kaynaklar Tablo I ile aynıdır.

Marshall Planının etkilerini hesaplarımızdan kaldırsak bile, genel eğilimde pek bir farklılık yoktur. Tablo IX'un tablo VIII'den tek farkı Marshall Planı tamamlandıktan sonraki dönemi, 1957 ile 1967 mali yılları arasındaki dönemi kapsamakta olmasıdır. Bu yıllara gelindiğinde gelişmiş ülkeler çok daha az yardım almaktadırlar, fakat aldıkları yardım genellikle askerî amaçlar için olduğundan, bağışların toplam yardıma oranı yüzde 68'i bulmaktadır. «Yanasma» ülkelerin bağış şeklinde aldıkları yardımda, Tablo VIII'dekine göre önemsiz bir düşüş görülmekle beraber, yine de bağışların toplam yardıma oranı yüzde 80'in üstündedir. Azgelişmiş ülkelerin çoğunluğunu oluşturan gruba geldiğimizde, Amerika Birleşik Devletleri'nden bağış şeklinde yardımın toplama oranı yüzde 40, borç şeklinde olan yardımın toplam yardıma oranı ise yüzde 60'tır.

TABLO IX

A. B. D.'nin Ekonomik ve Askerî Yardımı: Borçlar ve Bağışlar* 1 Temmuz 1957-30 Haziran 1967

	Miktar (milyar dolar)			Yüzde dağılım		
	Toplam	Bağış	Borç	Toplam	Bağış	Borç
Gelişmiş Ülkeler *	7.5	5.1	2.4	100	68	32
«Yanasma» ül. ***	20.7	17.0	3.7	100	82	18
Diğer bütün az-gelişmiş ülkeler	27.8	11.1	16.7	100	40	60

Dipnot ve kaynaklar Tablo I ile aynıdır.

Bu yardım verme işleminin sonucu, yardımın gittikçe daha büyük bir bölümünün eskiden yapılmış yardımın faiz ve ana para ödemelerine gitmesidir. Bu konuyla ilgili olarak Kongre Kütüphanesi tarafından hazırlanan yukarıda sözü edilen raporda şöyle deniyor:

«1964 yılında azgelişmiş ülkelerin Amerika Birleşik Devletleri'ne dolar olarak ödenecek olan borçlarının toplamı 5 milyar dolardan

fazlaydı ve 1965 yılında ödenmesi gereken miktar ise 500 milyon dolara aşıyordu. Bunun ötesinde, azgelişmiş ülkelerin dolar yerine Üke parası ile ödenecek borçlarının toplamı da 4 milyar dolardan fazla idi. Böyle büyük borçların sürdürülmesi, yapılan yeni yardımların yüzde 30 kadarını bu borçların faiz ve ana para ödemesi olarak ayrılmasına yol açmaktadır.»⁷²

Bu miktarlar azgelişmiş ülkelerin tümünün sadece Amerika Birleşik Devletlerine olan borçlarını içermektedir. Fakat A.B.D. yardımının Latin Amerika için ifade ettiği önemi düşünün. 1962 ile 1966 yılları süresince tüm Latin Amerika'nın dış yardım borcu karşılığında ödemesi gereken faiz ve ana para toplamı yılda ortalama 1596 milyon dolardı. Aynı yıllar süresince Amerika Birleşik Devletleri'nin borç ve bağış olarak Latin Amerika ülkelerine yaptığı yıllık ortalama yardım toplamı 1213 milyon dolar tutuyordu.⁷³ Buna göre Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılan ekonomik yardım tüm olarak Latin Amerika'nın borçları nedeniyle yapması gereken harcamaları bile karşılamıyordu!

Borçların sürekli olarak artmasının ne demek olduğunu anlamak için basit bir aritmetik alıştırması yararlıdır. Eğer bir ülke her yıl 1000 dolar borç alırsa, uzun sürmeden borç faiz ve ana para ödemeleri ülkeye giren para miktarını aşmaktadır. Böyle bir durum Tablo X'da gösterilmiştir.

TABLO X

Her yıl 1000 Dolar Borç Alındığı Takdirde Ödenmesi Gereken Borç (borç yüzde 5 faizli ve 20 yıl sürelidir)

	Giren sermaye (Yıl içinde borç alınan)	Faiz	Çıkan sermaye: Biriken borcun karşılığının ödenmesi	
			Amortisman	Toplam
5'inci yıl \$	1 000 \$	225 \$	250 \$	475 \$
10'uncu yıl	1 000	388	500	888
15'inci yıl	1 000	488	750	1 238
20'nci yıl	1 000	525	1 000	1 525

Burada tipik bir borcu alıyoruz: bir ülkeye yüzde 5 faizle 1000 dolar borç verilmiştir ve 20 yıl içinde eşit taksitlerle ödenecektir. Ayrıca her yıl benzer bir borç verme işleminin tekrarlandığını varsay-

72 Dipnot 3'te sözü edilen rapor, s. 69.

73 Hizmet ödemeleri Tablo VII'de sözü edilen kaynaktan hesaplanmıştır. A. B. D. yardımıyla ilgili rakamlar ise şu kaynaktan alınmıştır: Council of Economic Advisers, *Annual Report 1968*, Tablo B-86.

yıyoruz. Tablodan da görüleceği gibi, yardımın beşinci yılında gelmekte olan paranın hemen hemen yarısı daha önceki borçların faiz ve anapara ödemelerine gitmektedir. 10. Yıla gelindiğinde, o yıl borç olarak verilen paranın yüzde 90 kadar bir bölümü eski borç masraflarına ayrılmıştır. 15. yılda ise ülkeden sermaye çıkışı, ülkeye sermaye girişinden daha fazladır. 20. yıla gelindiğinde borç alan ülke, borç aldığı her 1,00 dolar için geçmiş borçların faiz ve anapara ödemeleri olarak 1,50 dolar vermektedir.⁷⁴

Fakat bu ülke niçin her yıl böyle borç almaya devam etsin? Borç alınan para borcun geri ödenmesinde yeterli parayı sağlayacak şekilde ülkeyi kalkındırmakta kullanılmıyor mu? Bu sorulara cevap verebilmek için iç ve dış borç arasındaki farkı kavramamız gerekmektedir. Bir iş adamı ülke içinden borç alır ve borcunu öderse, işlemler çok basittir. Borç aldığı para yardımıyla işi büyüdükçe kârlarını borç aldığı ülkenin parası olarak borcunu ödemede kullanabilir. Fakat bir iş adamı veya bir hükümet yabancı bir kaynaktan borç alırsa, borcunu ancak o ülkenin parası ile ödeyebilir. Buna göre, borç alınan para ülke içinde büyümeyi sağlasa bile, gerekli döviz sağlayacak yeterli ihracat olmadığı sürece borçlar geri ödenemez. Eğer ihracat gerekli ithalatı yapmaya ve borçların faiz ve ana paralarını ödemeye yetmiyorsa, daha fazla borç almak için bir baskı demektir. Bu süreç bir buhrana yol açtı mı, borç alan ülke akıllı bir çocuk gibi hareket ettiği sürece, bankerler borçları yeniden düzenler.

Gerçek şudur ki, savaş sonrası dönemde az gelişmiş ülkeler toplamının borç faiz ve anapara ödemeleri, bu ülkelerin ihracatındaki artıştan daha süratli yükselmiştir. Buna bağlı olarak da borcun yükü daha da ağırlaşmış ve önde gelen endüstrileşmiş ülkelere ve Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kurumlara olan mali bağımlılık daha da artmıştır. Borç yükünün önemi Tablo XI'de gösterilmiştir. Veriler tahminlerin bulunabildiği bir grup ülkeyi kapsamaktadır. Birinci sütunda 1966 yılında her ülkenin geçmiş borçlarının anapara ödemelerinin o ülkenin o yılki ihracatına olan oranı verilmiştir. İkinci sütunda dış borç faiz ödemeleri ile yabancı yatırım faiz ve kâr ödemelerinin ihracata olan payı verilmiştir. Son sütun ise toplam sermaye (borç geri ödemesi) ile gelir transferinin ülke ihracatına oranını vermektedir. Burada gördüğümüze göre, bir-

çok ülke için borç yükü ve sermaye yatırımı için ödeme toplamı ülkenin ihracatının en az yüzde 15'i ve bir kısmının da yüzde 20 ile 30'unu oluşturmaktadır.

TABLO XI
İhracatın Borç Ödenmesi İçin Ayrılan Bölümü ve Yabancı Yatırımların Kârları: 1968
(Milyon dolar)

	İhracatın Devlet Borcu amortismanına giden bölümü	İhracatın Borç faizi ve yabancı yatırımların kârına giden bölümü	Toplam
Brezilya	9,4**	13,8	23,2
Sili	10,8	19,8	30,6
Kolombiya	14,3*	18,2	32,5
Kosta Rika	8,8	11,6	20,4
Ekvator	6,0	19,6	25,6*
Etiyopya	6,3	3,6	9,9
Guatemala	4,9	4,8**	9,7
Honduras	1,3	9,0**	10,3
Hindistan	11,3	15,6**	26,9
Kenya	4,3	12,1**	16,4
Meksika	29,3	30,4	59,7
Nikaraguay	4,8	11,6	16,4
Nijerya	4,5	26,2	30,7
Pakistan	6,4**	9,3	15,7
Panama	3,3	10,1	13,4
Paraguay	5,1	8,2	13,3
Peru	4,8	15,5	20,3
Filipinler	7,2	5,1	12,3
Türkiye	3,5	20,3***	23,8
Uruguay	9,0**	8,1	17,1
Venezuela	1,2**	24,9	26,1

* 1964 yılı verisi.

** 1965 yılı verisi.

*** Yabancı yatırımların kârını içermemektedir.

Kaynak: Borç faizleri ve yabancı yatırımların kârları: Birleşmiş Milletler, *The External Financing of Economic Development, International Flow of Long-Term Capital and Official Donations, 1962-1966*, New York, 1968, Tablo 29; İhracatla ilgili veriler: Uluslararası Para Fonu, *Direction of Trade Annual 1962-1966*, Washington D. C.

Bu borcun Savaş sonrası dönemde sürekli olarak artması özellikle dikkat çekicidir. Bu durum (i) Tablo VII'de gösterildiği şekilde borçlardaki dört mislinden fazla artış ve en önemli sermaye merkezlerinden diğer ülkelere yapılan yabancı sermaye yatırımlarında süratli bir yükselme ve (ii) az gelişmiş ülkelerin ihracatındaki yavaş artışın bir yansımasıdır.

74 Bunların hesaplanması ve ilgili varsayımlar için bkz., Goran Ohlin, *Aid and Indebtedness*, Paris, 1966.

İHRACATIN GERİDE KALMASI:

Az gelişmiş ülkelerden yapılan ihracatın kontrol altında bulunduğu büyüme hızı gelişmiş ülkelerin ihracatlarının gelişim yapısı ile karşılaştırıldığında açık olarak ortaya çıkar. Bu karşılaştırma Tablo XII'de yapılmıştır. 1950 ve 1965 yılları arasındaki 15 yılda gelişmiş ülkelerden yapılan ihracat yılda ortalama yüzde 8.5 arttı. Böyle süratli bir artış gelişmiş ülkelere önemli bir üstünlük sağlamaktadır: bu sayede ithalatlarındaki büyük artıştan dış borçlarının faiz ve anapara ödemeleri ve sermaye ihracı için gerekli olan döviz elde ediyorlar. Az gelişmiş ülkelerin ihracatının artmasındaki belirgin düşüş hız ise (yılda yüzde 4.5) bu ülkelerin gittikçe artan borçlar nedeniyle yapılması gereken ödemeler ve yabancı yatırımların transfer ettikleri gelirler için gerekli olan döviz sağlayabilecek durumda değildir. Bu durum özellikle ihracatlarının yıllık artış hızı yüzde 3.6 olan petrol ihraç etmeyen ülkeler için söz konusudur.

TABLO XII
İhracatın Gelişme Eğilimi: Gelişmiş ve Az gelişmiş Ülkeler

	Ihracat değeri (milyar dolar) 1950	1965	Yıllık büyüme hızı (1950-1965) %
Dünya ihracatı, toplam	53.5	156.3	7.4
Gelişmiş ülk. ihracat toplamı	35.9	122.5	8.5
Birbirlerine	25.0	95.5	9.4
Az gelişmiş ülkelere	10.9	27.0	6.2
Az gelişmiş ülk. ihracat topl.	17.6	33.8	4.5
Gelişmiş ülkelere	12.4	26.2	5.2
Birbirlerine	5.2	7.6	2.5
Az gelişmiş ülkelerin ihracat toplamı (önemli petrol üreticileri hariç)	14.2	23.7	3.6
Gelişmiş ülkelere	10.0	18.5	4.2
Birbirlerine	4.1	5.2	1.7

Kaynak: Hal B. Lary, *Imports of Manufactures from Less Developed Countries*, New York, 1968, s. 2.

Ihracatın artışındaki farklılığın arkasında yatan nedenler, (i) az gelişmiş ülkelerin en önemli ihracat malları olan gıda ve hammadde ve (ii) gelişmiş ülkelerin en önemli ihracat maddesi olan imalat sanayii ürünleri için olan talepteki farklı gelişmelerde bulunabilir. Tablo XIII'te görüleceği gibi, gıda ve hammaddelerde dünya ticareti 1938

ile 1963 yılları arasında üçte iki artarken, imalat sanayii ürünlerindeki artış yüzde 250 olmuştur. Aynı gelişim 1963 yılından sonra da belirgindir. Sadece petrol üreten ülkelerin ihracatları imalat sanayii üreticilerinin ihracatlarının hızına uyabilmiştir. Fakat bu ülkelerin birçoğu için ihracatın süratle artması petrol yataklarının sahipleri olan yabancıların son derece büyük miktarlarda kârı ülke dışına götürmeleri anlamına gelmiştir.

Tablo XIII
Ürün Türlerine Göre İhracatın Gelişimi Dünya İhracat Miktarı
Endeksi (1963 = 100)

	Gıda ve hammadde	Yakıt	İmalat sanayii ürünleri
1938	61	29	28
1953	62	52	50
1960	89	78	82
1963	100	100	100
1966	113	127	136

Kaynak: Birleşmiş Milletler, *Statistical Yearbook 1967*, New York, 1968.

Bu gelişimin önemi Birleşmiş Milletler iktisatçıları tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu çalışmaların özel sonuçları Tablo XII'te verilmiştir. Birinci sütunda 1953 ve 1957 yılları arasında olumsuz ticaret hadleri nedeniyle az gelişmiş ülkelerin alım gücündeki kayıp tahminleri verilmiştir. Alım gücündeki bu düşüş ile gelişmiş ülkelere gelmekte olan yardım akımı (son sütunda gösterilmiştir) arasındaki karşılaştırma, gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından yapılmakta olan yardımın önemli bir oranının olumsuz ticaret hadleri nedeniyle meydana gelen kayıplar tarafından emildiği gösterilmektedir. Eğer bu gelişimin artmakta olan borçlar olgusu ile ilişkisini düşünürsek şunları buluruz: (i) az gelişmiş ülkelerin ihracatlarının gittikçe artan bir bölümü borç faiz ve anapara ödemelerine gitmektedir ve (ii) normal ihracat veya ekonomik büyüme için ayrılacak olan ihracat geliri oranı ihracatın alım gücündeki düşmeler nedeniyle daha da kısalmıştır.

TABLO XIV
Azgelişmiş Ülkelerden Yapılan İhracatın Alım Gücündeki Düşüş
(Milyon Dolar)

	Ticaret hadlerindeki düşüş nedeniyle kayıp*	Gelişmiş ülkelerden ekonomik yardım**	Resmî yardımın oranı olarak kayıplar
1961	— 1 824	4 996	% 36,5
1962	— 2 158	5 390	40,0
1963	— 2 109	5 914	35,7
1964	— 2 026	5 947	34,1
1965	— 2 519	6 203	40,1
1966	— 2 752	6 430***	42,8
Toplam	—13 388	34 880	% 38,4

* Bu rakamlar ticaret hadlerindeki değişmeler nedeniyle azgelişmiş ülkelerin alım güçlerindeki net kayıpların tahminleridir. Hesaplama 1953-1957 döneminde ihraç edilen mallardan alınan ve ithal edilen mallara ödenen ortalama fiyatlar kullanılmıştır.

** Komünist-olmayan hükümetlerden ve çok-taraflı kuruluşlardan (örneğin Dünya Bankası) mali kaynak akımı.

*** Tahmin.

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Konferansı, *Review of International Trade and Development 1967* (Document TD/5, 15 Kasım 1967, İkinci Toplantı için hazırlanmıştır, Yeni Delhi, Hindistan, 1 Şubat 1968), s. 35-36.

İHRACATIN SINIRLANDIRILMASI:

1965 yılında *The Economist* dergisinde çıkan bir makale Latin Amerika ihracatının geride kalma eğilimini ve bunun nedenlerini şu şekilde özetliyor:

«Birleşmiş Milletlerin hayranlık duyulan Latin Amerika Ekonomik Komisyonunun tahminleriyle kabaca bir oynama, kişi başına Latin Amerika ihracatının ülke dışında alım gücünün (petrol bakımından zengin olan Venezuela hariç), 1928 yılında endeks olarak 100 ise 1955 yılında 37'ye ve bugün belki de 32 civarına düştüğünü göstermektedir. İhracatın artan nüfusa paralel olarak gelişmemesinin çeşitli nedenleri vardır. Bir taraftan gıda ve hammaddeler için uluslararası talebin imalat sanayii ürünlerinden daha yavaş gelişmesi, bir taraftan Afrika ve diğer yerlerde alternatif kaynakların ortaya çıkması bu nedenlerden. Fakat asıl neden tüm uluslararası ticaret ve para sisteminin bir malın ihracatı yapısına bağlı ülkelerin aynı zamanda ülke içi üretim sistemlerini değiştirebilirler bile başka bir tür ihracat yapısına kolayca geçmelerini engellemesidir. Dünya ticaret sistemi tarafından ondokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında yeryüzünün en yoğun ihracat bölgesi haline getirilen Latin Amerika'nın önemli bir bō-

kümü hiçbir zaman bir refah dönemi yaşamamış, korku verici bir dönemde ihracatının kişi başına gerçek değerinin üçte ikisinin elinden alındığını görmüştür.»»

Endüstrileşmiş ülkelerin ekonomik ve politik faaliyetleri azgelişmiş ülkelerin ihracatlarının artmasına bir engel oluşturur ve böylece bu ülkelerin ekonomik-mali bağımlılığının devamını sağlar. Biz burada bunun iki yönünden söz edeceğiz: (i) A.B.D. yabancı yatırımlarının etkisi ve (ii) A.B.D. gümrük duvarları tarafından konulan kısıtlamalar.

Daha geniş ihracat pazarları yaratabilme ve bu sayede borçlar ağından kurtulabilmenin yolu imalat sanayi ürünlerinin ihracatıdır. Bu alan uluslararası ticarete gelişmekte olan bir alandır. Fakat imalat faaliyetinin en iyi ve en kârlı alanları yabancı yatırımcılar tarafından kapatılmıştır. Çokuluslu çıkarları olan bu yatırımcılar dünyanın birçok yerinde üretimde bulunmakta ve kendi kendileriyle rekabet etmek istemedikleri için azgelişmiş ülkelerdeki yatırımlarından diğer ülkelere ihracat yapmamaktadırlar.

Buna göre Latin Amerika'da A.B.D.'ne ait maden şirketlerinin ihracat yapısı ile (Tablo XV) Latin Amerika'da A.B.D.'ne ait imalat sanayii şirketlerinin ihracat yapısı (Tablo XVI) arasındaki farka bakınız.

TABLO XV
Latin Amerika'da A.B.D.'ne ait Maden Çıkartma Şirketlerinin Satışları 1965
Satışlar (milyon dolar)

	Toplam	Bölgesel satışlar	A.B.D.'ne ihracat	Diğer ülkelere ihracat
Latin Amerika toplamı	1 345	240	535	570
Meksika, Merkezi Amerika ve Batı Hint Adaları	270	126	94	50
Güney Amerika	915	114	301	500
Diğer Batı Yarımküresi	160	—	140	20

	Toplam	Bölgesel satışlar	A.B.D.'ne ihracat	Diğer ülkelere ihracat
Latin Amerika toplamı	100	17,8	39,8	42,4
Meksika, Merkezi Amerika ve Batı Hint Adaları	100	46,7	34,8	18,5
Güney Amerika	100	12,5	32,9	54,6
Diğer Batı Yarımküresi	100	—	87,5	12,5

Kaynak: *Survey of Current Business*, Kasım 1966.

75 «No Christ on the Andes.» *The Economist*, 25 Eylül 1965, s. X

Yabancı ülkelerde yatırım yapan A.B.D. maden şirketlerinin faaliyet göstermelerinin amaçları şunlardır: (i) A.B.D. ve diğer yerlerde bulunan A.B.D. şirketlerine hammadde sağlamak, (ii) dünya üretiminde, kârları azamileştirecek şekilde fiyat ve üretimi düzenlemek için yeterli paya sahip olmak. Bunun ise iki önemli sonucu vardır: (a) Üretimin büyük bir miktarı ihraç edilir (Latin Amerika'nın tümü için yüzde 82), (b) bu şirketlerin fiyat ve üretim politikaları A.B.D. vatandaşları sahipleri tarafından kâr amaçlarına uygun olarak belirlenir ve ülkelerin ödemeler dengesi ihtiyaçları veya yatırım malları ihracatı için gerekli olan döviz göz önüne alınmaz. Sözü edilmesi gereken bir nokta daha vardır. Petrol dışında, mineraller için gelişmiş ülkelerdeki talep imalat sanayii ürünleri için olan taleple aynı hızda artmamaktadır. Daha önce sözü edildiği gibi, bu, hammaddelerin öneminin azalması demek değildir. Bunun anlamı, hammadde kullanımında etkinliğin artması, yaşamaları için bu tür malların ihracına bağlı olan ülkelerin ihracat potansiyalinin azalması demektir.

Şimdi de gittikçe gelişen uluslararası imalat sanayii ürünleri pazarlarında A.B.D.'ne ait imalat sanayii şirketlerinin ihracat yapısına bakalım. Tablo XVI'da görülebileceği gibi, Latin Amerika'daki A.B.D. şirketlerinin üretimlerinin yüzde 8'den azı ihraç edilmektedir. İhracatın önemli olduğu tek grup gıda sanayiidir ve bu da genellikle tabii kaynakların işlenmesinin bir uzantısı olan tarımsal ürünlerin işlenmesidir (örneğin işlenmiş yağ, tohumlar, kahve, et ve deri). Tabii kaynaklara dayanan diğer iki grupta da (kâğıt ve kimyasal maddeler) ihracat yüzdeleri ortalamanın üstündedir, fakat bu ülkelerin, bırakın büyümeyi, borç faiz ve anapara ödemeleri için gerek duydukları döviz düşündüğünde hâlâ çok azdır. Diğer gruplara gelindiğinde ihracat oranı yüzde 6'nın altındadır. Lastik, elektrik makinaları ve ulaşım araçları gruplarında üretimin yüzde 4'ünden azı ihraç edilir.

TABLO XVI
Latin Amerika'da A.B.D.'ne ait İmalat Şirketlerinin Satışları: 1965
Satışlar (milyon dolar)

	Toplam	Bölgesel satışlar	A.B.D.'ne ihracat	Diğer ülkelere ihracat
Gıda sanayii ürünleri	867	674	46	147
Kâğıt ve benzeri ürün.	178	158	5	15
Kimyasal maddeler	1 398	1 260	34	104
Lastik ürünleri	350	348	—	2
Temel ve işlenmiş madde.	309	297	—	12
Makina, elektrik makinaları hariç	242	227	2	13

Elektrik makinaları	392	386	1	5
Ulaşım araçları	1 172	1 164	3	5
Diğer ürünler	576	559	10	7
Toplam	5 484	5 073	101	310

Yüzdelerin dağılımı

	Toplam	Bölgesel satışlar	A.B.D.'ne ihracat	Diğer ülkelere ihracat
Gıda sanayii ürünleri	100.0	77.7	5.3	17.0
Kâğıt ve benzeri ürün.	100.0	88.8	2.8	8.4
Kimyasal maddeler	100.0	90.1	2.4	7.5
Lastik ürünleri	100.0	99.3	—	0.6
Temel ve işlenmiş madde.	100.0	96.1	—	3.9
Makina, elektrik makinaları hariç	100.0	93.8	0.8	5.4
Elektrik makinaları	100.0	98.5	0.2	1.3
Ulaşım araçları	100.0	99.3	0.3	0.4
Diğer ürünler	100.0	97.1	1.7	1.2
Toplam	100.0	92.5	1.8	5.7

Kaynak: *Survey of Current Business*, Kasım 1966.

Bu yapının açıklanması (özellikle Brezilya ile ilgili olarak) Harvard Üniversitesi'nin *Quarterly Journal of Economics* isimli dergisindeki bir makalede yapılmıştır:

«İhracata diğer bir kurumsal engel de şudur: Brezilya imalat sanayii ve özellikle daha verimli çalışan şirketlerin üretiminin önemli bir bölümü ya yabancı şirketlerin denetimi altındaki ortaklıklar, ya da yabancı şirketlerin lisanslarıyla çalışan şirketlere aittir. Yabancı şirketler Brezilya şirketlerinin kendileriyle kendi iç pazarlarında veya diğer ülkelerde rekabet etmelerini yasaklamışlardır.»⁷⁶

Madalyonun tersi ise şudur: Brezilya imalatçıları ülkede yetiştirilen ürünlerin işlendiği bir endüstriyi geliştirir ve böylece A.B.D. şirketleri ile rekabet etmek için insiyatifi ele alırlarsa, A.B.D. etki ve denetiminin tüm gücüyle yere çalınır. Brezilya dünya pazarına sunulan kırk ucuz kahve tanelerinden öğütülmüş kahve üretmeye başladı. Brezilya bu şekilde son üç yıl içinde A.B.D. kahve pazarının yüzde 14'ünden fazlasını elde etti. Amerika Birleşik Devletleri, «adil olmayan rekabeti» protesto etmeye başlayınca, bu önemli bir tartışma konusu oldu. İktidarda olan Anti-Goulart yönetimine karşı besledi-

76 Nathaniel H. Leff, «Export Stagnation and Autarkic Development in Brazil, 1947-1962,» *Quarterly Journal of Economics*, Mayıs 1967, s. 291.

gi tüm iyi duygulara rağmen, Amerika Birleşik Devletleri, kendi kahve üreticilerinin çıkarlarını kenara atamadı. Sonuçta Brezilya bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşmanın şartları *The Economist* dergisine göre şöyle idi:

«Brezilyalı kahve imalcileri işlemek için Brezilya kahve tanesi alan büyük Amerikan imalatçılarıyla 'karşılaştırılabilir' şartlarda üretimde bulunmak zorundaydılar. Diğer bir deyişle, Brezilya dünyanın en büyük kahve yetiştiricisi ve onlarca yıldır büyük stoklar biriktirmiş olmasından ötürü çok az bir üstünlük sağlayabilecek. Diğer taraftan, Amerikan imalatçıların yüksek ulaştırma maliyetleri ödemek zorunda oldukları gerçeği de vardır. Bunun da ötesinde, Brezilya hükümeti Brezilya öğütülmüş kahve ihracatı üzerine koyduğu bir ihracat vergisi ile hükümet tarafından satılan kırık kahve tanelerinin kendi ihracatçılarına olan maliyetini, Amerikan imalcilerine satılan iyi kahve taneleri düzeyine çıkartmıştır.

«Brezilya'nın bu pazarlığı kabul etmesinin nedeni bir taraftan Amerikalılar tarafından yapılan baskılar (diplomatik yollarla Brezilya'ya yapılan yardımın kesileceği yolunda tehditler olduğu konusunda dedikodular vardır) olduğu kadar, Uluslararası Kahve Anlaşmasında Brezilya'nın durumunun zayıf da olmasındandır.»⁷⁷

Fakat az gelişmiş ülkelerle olan ilişkide dengeyi A.B.D. tarafına çeviren sadece işe doğrudan doğruya karışmanın etkisi değildir. A.B.D. gümrük sisteminin yapısı az gelişmiş ülkelerin büyük A.B.D. pazarında rekabet edebilmelerini önleyecek şekilde düzenlenmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki genel gümrük uygulaması bu ülkede hiç üretilmeyen veya görece olarak ülke içindeki arzın yetersiz olduğu hammadde ihracatına gümrüksüz izin vermektir. Fakat bu hammaddeler herhangi bir şekilde bir işlemde geçirildikleri takdirde, örneğin kütükler hıazardan geçirilmiş veya hurmaların çekirdekleri çıkarılmış olursa, ithalatın kısıtlanması için derhal bir gümrük vergisi konmuştur. Ekonomik Kalkınma Komitesi'nin bir araştırmasında da incelendiği şekilde, «işlenmesinin ilk aşamalarından geçmiş maddeler üzerine konan mütevazı vergiler bile, bu ürünü işleyen sanayi için genellikle çok etkin bir koruma tedbiri olmaktadır. Bunun nedeni, konulan gümrük vergisinin ürünün tüm değeri üzerinden alınırken, bu ürünün işlenmesi sürecinde eklenen değer bu toplam değerden ancak

küçük bir bölümünü oluşturmasıdır.»⁷⁸ Aynı çalışmada bunun nasıl olduğu şu şekilde anlatılıyor:

«Örneğin belli bir tür işlenmiş derinin dünya pazarında fiyatı 100 dolar ve bu işlenmiş derinin hammaddesi olan ham derinin maliyeti de 70 dolar olsun. Bu durumda 'eklenen değer' 30 dolardır. Şimdi ham deri ithalatının gümrükten muaf, işlenmiş deri ithalatının da yüzde 10 gümrük vergisine tâbi olduğunu varsayalım. Bu durumda deriyi işleyen dabak 110 dolar isteme durumundadır. Fakat bu 10 dolarlık gümrük vergisi, gümrük vergisinden muaf olarak ithal edilebilen ham deriyi değil, ham derilerin dabalama sürecinde 'eklenen değer' olarak ortaya çıkan 30 doları ilgilendirmektedir. Buna göre, işlenmiş deri üzerine konan yüzde 10'luk gümrük vergisi, ülke içindeki dabalama endüstrisine yüzde 33,3'e varan bir koruma sağlamaktadır ve ülke içindeki üretici, deri işleme faaliyetleri süresince bu orana kadar varan yüksek maliyetlerle çalışabilir.»⁷⁹

Az gelişmiş ülkelerden işlenmiş tabii kaynak ithalatına karşı konulmuş duvarlar 1968 yılında geçerli olan bazı gümrük vergileri ile kavranabilir.⁸⁰

Muz: İşlenmemiş taze muzlar A.B.D.'ne gümrüksüz olarak girer. Eğer Amerika Birleşik Devletlerine gönderilmeden önce kurutulmuş iseler, muzların değeri üzerinden yüzde 6,5 gümrük vergisi alınır (ihracatçının fatura değeri üzerinden). Eğer muzlar daha başka şekillerde hazırlanır veya işlemde geçirilirse, değerleri üzerinden yüzde 13 gümrük vergisi vardır.

Tütün: Kısılmamış ve toz haline getirilmemiş tütün yaprakları gümrükten muaf. Eğer bu işlemlerden geçmiş ise libre başına 55 sent gümrük vergisi vardır.

Kakao: Kakao taneleri gümrükten muaf olarak gelir. Kakao yağı üzerinde değer yüzde 5,5'i oranında vergi vardır. Tatlandırılmış kakao üzerindeki gümrük vergisi yüzde 9, kakao içeren şeker üzerindeki vergi ise yüzde 12,5'tir.

78 Committee for Economic Development, *Trade Policy Toward Low-Income Countries*, New York, Haziran 1967, s. 20.

79 a. g. e., 20.

80 U. S. Tariff Commission, *Tariff Schedule of the United States Annotated* (1968), Washington, D. C., 1967. Benzer örnekleri ile diğer değerli bilgi ve çözümleme için bkz.; Jacob Oser, *Promoting Economic Development with Illustrations from Kenya*, Evanston, Illinois, 1967.

77 *The Economist*, 24 Şubat 1968, s. 72.

Hurma: 10 libreden daha büyük paketlerde gelen hurmalardan libre başına 1 sent gümrük vergisi alınır. Fakat eğer humalar daha küçük paketler halinde gelirse, gümrük vergisi librede 7.5 sente çıkar. Büyük paketlerde bile, eğer hurmaların çekirdekleri çıkartılmışsa, gümrük vergisi librede 1 sentten 2 sente çıkar. Başka şekillerde hazırlanan ve paketlenen hurmalarda değerın yüzde 35'i kadar bir gümrük vergisi vardır.

Demir ve çelik: Demir cevheri gümrüksüz olarak girer. Eğer demir cevheri demir külçe haline getirilmişse, ton başına 16 sent gümrük vergisi konmuştur. Daha fazla işlenme gümrük vergisini artırır. Örneğin işlenmiş demir çubukların ithali için libre başına 5 sent gümrük vergisi ödenecektir. Döküm demir boru ve tüplerde değerın yüzde 10'u, toplu iğne ve dikiş iğnelerinde değerın yüzde 20'si kadar vergi vardır. Kanca ve kopçalarda ise libre başına 3.3 sentin üzerinde değerın yüzde 18.5'i kadar daha ikinci bir gümrük vergisi ödenmektedir.

Bakır: Diğer mineral ve madenlerde görülen özellik bakırda da izlenebilir. Bakır cevheri gümrüksüz olarak girer. Bakır tozu için libre başına 1.1 sente ek olarak değer üzerinden yüzde 15.5 gümrük vergisi ödenmektedir. Boru ve tüpler, bakır levhalar için ithalatçı libre başına 4.5 sent vergi öder. Bakırdan yapılmış raptiyeler için ise gümrük vergisi değerın yüzde 14'üdür.

Odun kütüğü: Kaba odun kütüğü ve hattâ parçalanmış ve kesilmiş odun parçaları için gümrük vergisi yoktur. Fakat kaba kereste bile gümrük duvarlarının üstünden tırmanmak zorundadır. Lâdin ağacı için 1000 foot karede 28 sent ve köknar ve şimal çamı için ise 1000 foot kare için 80 sent. Eğer kereste süpürge sapı şekline sokulmuşsa değer üzerinden yüzde 7.5 gümrük vergisi vardır. Kürdanda ise gümrük vergisi oranı değer üzerinden yüzde 11'dir.

Ülke içi iş hayatının gümrükler, kotalar ve özel antlaşmalarla enerjik bir şekilde korunması A.B.D. uluslararası ekonomi politikasının temel bir ögesidir. Bu gümrük duvarları A.B.D. iş dünyasının refah ve güvenliğini korur ve bu duvarın içinde yaşayanların yaşam şartlarını iyileştirir. Fakat kapitalist dünyada en büyük pazarı oluşturan ülke etrafındaki bu duvar büyüme potansiyelleri gıda maddeleri ve hammadde satmalarıyla sınırlandırılmış olan ülkeler için en önemli engeldir. Bu durum ayrıca tabii kaynakları sağlayan ülkelerin borçluluk durumlarının sürdürülmesinde de büyük ölçüde etkin olur.

ÖZET:

Emperyalizm terimi genellikle sömürgeler elde etme ve/veya bir hükümetin kendi vatandaşlarının yabancı ülkelerdeki yatırımlarını korumak için başvurduğu siyasi ve askeri eylemlerle kısıtlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında emperyalizm kavramı dar bir eylem ve politika grubuyla sınırlandırılmıştır. Halbuki bu tür eylem ve politikalar, ticaretin ve bayrağın birbirinin içine geçtiği çok daha karmaşık bir gerçeğin ancak özel durumlarıdır. Diğer emperyalist merkezlerde olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde de ülke içi ekonomi, endüstri ve finans kurumlarının, askeriye'nin ve uluslararası diplomasinin temeldeki birliği söz konusudur.

Bu birlik kapitalist ekonominin normal işleyişinden ortaya çıkar ve ekonomik gücün ekonomideki önemli endüstri ve mali sektörlerde yüksek bir yoğunlaşma derecesine vardığı zamanlarda özellikle belirgin ve yayılma eğiliminde olur. Ekonomik gücün yoğunlaşmasının sağlanması, sürdürülmesi ve artırılması, bu gücü elinde tutanların faaliyetinde bulundukları çevreyi büyük ölçüde kontrol edebilmeleriyle mümkündür. Bu kontrol, yatırılan sermayenin güvenliği ve gittikçe artan kâr kaynağı olarak önemlidir. Kontrolün ve artan kârların gerektirdiği şeyler, ekonomik faaliyetin ulusal sınırların ötesine yayılmasını içermektedir; hammadde kaynakları kontrol altında tutulacak ve etkile-necektir, pazarlar kontrol ve etki altında tutulacaktır ve ucuz işgücü ile diğer girdilerin teminiyle daha yüksek kârlar elde edilecektir.

Kontrolü elde etmek için bir ülke içinde dev şirketler arasında uzlaşmaz çelişkiler ortaya çıkar. Fakat önde gelen endüstrileşmiş ülkelerin ekonomik devletleri arasındaki ekonomik çelişki daha önemlidir. Gerçek ve birikmiş halde olan bu zıtlık hammadde kaynakları ve uluslararası pazarlar üstünde kontrol elde etmek için olan baskıları yoğunlaştırır. Ancak bu yolla mevcut rekabet yenilebilir ve yeni rakipler susturulabilir.

Bütün bu işlerde mali kurumlar gerekli ve faydalı bir ortak olarak faaliyet gösterir. Bir taraftan endüstrinin kontrol altına alma dürtüsü mali kurumların uluslararası düzeyde yayılması ve güçlenmesiyle uyandır ve desteklenir. Diğer taraftan mali kurumların uluslararası düzeyde yayılması ise iş dünyasının uluslararası faaliyetlerinden destek sağlar ve yaratılan fırsatlardan yararlanır. Hangisinin daha önemli olduğu önemli değildir. Rekabetçi endüstrinin ve rekabetçi bankacılığın ekonomik işleyiş kuralları, gücün yoğunlaşmasına ve iç ve dış faali-

yetlerde kontrol elde etmeye çalışmaya yol açar. Bu süreç içinde belirli endüstri-mali gruplar arasında çıkar çatışmaları ortaya çıkabilir ve çeşitli ittifaklar kurulabilir. Fakat bu süreç öyle bir şekilde işler ki, endüstri ve mali kurumlar bir diğerinin başarılarından gıdalarını sağlarlar.

Bu tür bir ekonomik büyüme için gerekli şart sempatik bir siyasi ve askeri çevredir: uluslararası siyasi ve askeri faaliyet ve ittifaklar, siyasi ve askeri kontrol ve etkinin kurulması ve sürdürülmesine yöneltilmelidir. Burada da konu hangisinin önce geldiği değildir. Ekonomik kontrol, askeri kontrol ve siyasi kontrol birbirlerini karşılıklı olarak destekler ve uyarırlar.

Bu tür karşılıklı ilişkiler yapısında Amerika Birleşik Devletleri İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dünyada yeni bir noktaya gelmiştir. Şartlar ve A.B.D.'nin ekonomik, siyasi ve askeri faaliyetleri sonucu A.B.D. kurumlarının kapitalist dünyada hâkimiyet kurduğu bir durum oluşmuştur. Emperyalist çıkarlar arasından yeniden bir dağılım veya emperyalist ve emperyalist-olmayan dünyalar arasındaki güçler dengesinde bir değişimin olmaması halinde, A.B.D. emperyalist ağıın önde gelen koruyucusu ve örgütçüsü olarak önderlik yapabilir.

A.B.D.'nde savaştan sonraki yıllarda görülen büyük refah işte bu hâkimiyet durumundan kaynaklanmaktadır. Askeri kuruluşların ve bunların faaliyetlerinin sürdürülmesi, iş dünyasına faaliyet ve kâr sağlanmasında dolaylı olarak veya doğrudan doğruya önemli bir kaynak oluşturmıştır. Endüstri ve mali kurumlar dünyanın dört tarafını saran bu askeri gücün koruyuculuğu altında kârlı olarak faaliyetlerini yaymışlardır. Askeri, mali ve endüstriyel dış yayılma ise A.B.D.'nin dünya bankacılığında liderliği ele geçirmesine ve A.B.D. dolarının bir dünya parası olan hâkimiyetini kurmasına destek olmuştur. Buna karşılık da A.B.D. para borsasının merkezi rolü ülke dışındaki askeri faaliyetlerin finanse edilmesinde, endüstri ve bankacılığın uluslararası düzeyde yayılmasında ve dış yardımın emperyalist ağı denetleme ve A.B.D. üstünlüğünü kurma aracı olarak kullanılmasında etkin olmuştur.

EMPERYALİZM GERÇEKTEN GEREKLİ Mİ?

Harry MAGDOFF

«Monthly Review», Kasım 1970

Aşağıdaki yazı Harry Magdoff'un «Emperyalizm Çağı» isimli yazısını eleştiren bir yazıya cevaptır. Bu eleştirici yazının adı «Emperyalizm Gerçekten Gereklî mi?» idi.

BÖLÜM 1

Bir sorunun formüle ediliş şekli genellikle sorunun cevabının sınırlarını da belirler. Bu nedenle bilimsel incelemenin en önemli özelliklerinden biri sorulacak doğru soruların seçilmesidir. Bu açıdan bakıldığında emperyalizmle ilgili olarak S.M. Miller, Roy Bennett ve Cyril Alapatt tarafından formüle edilen soru bizi çağdaş emperyalizmi anlama yolundan ayırmaktadır.

Eleştirmenlerin makalesi, «Emperyalizm gerçekten gereklî mi?» sorusunu hedef almıştır. Fakat emperyalizm, tarih ve ekonomisi, politikası ve hâkim olan görüşleriyle oluşan çağdaş kapitalist toplumun yapısıyla o kadar içiçe girmiştir ki, bu tür bir sorunun «Amerika Birleşik Devletleri'nin Texas ve New Mexico eyaletlerini elinde bulundurmasına gerek var mıdır?» sorusundan nitelik olarak fazla bir farkı yoktur. Bu bölgeleri Meksika halkına geri verebilir ve hâlâ yüksek bir üretim ve yaşam şartlarının hüküm sürdüğü bir ekonomiyi sürdürebilirdik. Bu bölgelerden petrol, mineral cevherleri ve

sıgır ithal eder ve karşılığında A.B.D. malları satabilirdik. Gayri safi millî hasılamızda meydana gelebilecek herhangi geçici küçük bir azalma sosyal adalet için ödenecek düşük bir ücret olurdu. Ve büyüme hızımızı ve ekonominin düzenlenebilmesi varsayımını da düşünürsek, ekonomik büyüme sayesinde çalınmış olan bu toprakların geri verilmesinden doğacak herhangi bir kayıp süratle telâfi edilirdi.

Veya şöyle bir soru sorulabilir: «Manhattan, Amerika Birleşik Devletleri için gerekli midir?» Kızılderililerden elde edilen bu toprağın da kısa bir pazarlıkla geri verilmesi uygun olurdu. Bu tür bir hareket ilkönce ekonomide küçük bir olumsuz etki yapsa bile, sonuçta refahın artmasıyla son bulurdu. Bu adada yapılan imalat A.B.D. toplam üretiminin son derece küçük bir yüzdesidir. Kârlı liman faaliyetleri ise New Jersey veya Atlantik kıyısında daha iyi bir limana nakledilebilirdi. Hisse senedi ve mal borsaları, ticarî bankalar ve yatırım bankaları, büyük şirketlerin merkezleri gibi diğer ekonomik faaliyetler de herşeyleriyle birlikte içerilere nakledilebilirdi. Beyaz Amerikalıların vicdanlarındaki böyle kara bir lekenin silinmesi için böyle bir hareket toplumsal açıdan yararlı olabilirdi. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nin (ve kapitalist dünyanın) gecekondulardan, dumandan, hava ve deniz kirlenmesinden ve trafik sorunundan uzak yeni bir malî merkezi kurulabilirdi. Yeni «Manhattan»da binalar, evler, ulaşım ve haberleşme araçları için olan talep de ekonomiye yeni atılımlar sağlayabilirdi.

Bu tür sorular sınıflarda öğrencilerin hayal güçlerini çalıştırmak ve kapitalist ekonominin çelişkilerini göstermek için kullanışlıdır. Fakat bunlar ekonominin evrimi süresince ve işleyişinde toprak bakımından genişlemenin önemini anlaşılmasına veya kapitalist ekonominin işleyişinde bir malî merkezin önde gelen rolünün kavranmasına yardım etmez.

Eleştirmenlerimiz sorularını hiç şüphesiz Sol'daki bazı popülistlerin bu konuyu sadece «ekonomik gereklilik»miş gibi ele almalarına dayandıracaklardır. Konuyu bu tür ele alış sanki her politik ve askerî eylem ekonomik bir nedene dayanmakta veya bir büyük şirket yöneticisinden gelen bir telefonla bu işler olmaktadır gibi düşünmektir. Bu tür mekanik bir neden-sonuç yaklaşımı sorunu aşırı derecede basitleştirmektedir, yetersiz bir tarih kılavuzudur ve incelemeden çok laf ebeliğidir. Fakat herhangi bir kimse mübalağalı bir laf ebeliği ile karşılaşır ve bu laf ebeliğini tartışmanın özü yaparsa, insan bilimsel incelemenin görevlerinden ayrılmış olur. Böyle bir durumda

insan bir stadyumda olur, ama oyun başka bir stadyumda oynanmaktadır. Bence emperyalizmin incelenmesinde temel görev Bernard Baruch'un «A.B.D. ekonomik, politik ve stratejik çıkarlarının temeldeki birliği»nin keşfedilmesi ve anlaşılmasıdır. Böyle bir çalışmada bir taraftan bu «birliğin» köklerini, ana kaynaklarını araştırırken, diğer taraftan ekonomik, politik ve askerî dürtülerin birbirleriyle ilişkileri ve birbirlerini etkilemelerini incelemeliyiz.

«Gereklilik» formülünün sınırlarının görülebilmesi için güçlü bir algılama gücüne gerek yoktur. Dünyanın önemli bir bölümü, başta Sovyetler Birliği ve Çin, ekonomik bağımsızlık yolunu seçmiş ve böylece emperyalist ağ ile ticaret ve yatırım bağlarını kesmişlerdir. Gelişmiş kapitalist ülkeler bu değişikliklere kendilerini uydurdular ve son onyıllarda önemli bir refah ve endüstriyel gelişme gösterdiler. Fakat bu tür ayarlamaların varlığından haberdar olunurken, diğer taraftan bu ayarlamaların izlediği yolun anlaşılması da o derece önemlidir. Bu yol savaşlar, buhranlar ve büyük silahlanma programlarından geçmektedir. Dikkat edileceği gibi, bu ekonomik ayarlamalar Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde olduğu kadar diğer gelişmiş ülkeler üzerinde de etki alanları ve denetim kurmak için yeniden ortaya çıkan mücadelelerin ortasında oldu. Ve en önemlisi, bu ayarlamalar emperyalist devletlerin savaşlar ve diğer yollarla karşıdevrimci saldırılarının gücünü hiçbir şekilde azaltmamıştır. Bu saldırının hedefleri şunlardır: (i) Serbestçe ticaret ve yatırım yapabilecekleri bölgenin daha fazla daraltılmasını önlemek, (ii) sosyalist dünyaya kaptırılan toprakların yeniden elde edilmesi. Bolşevik Devrimi'nin ilk günlerinde başlayan bu karşıdevrimci faaliyet, Amerika Birleşik Devletleri'nin kapitalist dünyanın lideri ve örgütçüsü olarak dizginleri ele almasından sonra azalmış değildir.

Yapılması gereken, Amerika Birleşik Devletleri için emperyalizmin gerekli olup olmadığını sormak değil, bu tarihsel sürecin «işleyiş kurallarını» bulmaktır. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer önde gelen kapitalist ülkelerin sürekli ve tekrar tekrar 75 yıl kadarlık bir süredir emperyalist faaliyetlerde bulunmalarının nedenini anlamaktır.

Emperyalizmin «gerekliliği» konusundaki spekülâtif hipotezler ile tarihin izlediği gerçek yol arasındaki zıtlık, eleştirmenlerin, eleştirilerini Karl Kautsky'nin Rosa Luxemburg ile olan tartışmasındaki kuramsal tutumuna dayandırarak, Kautsky'nin emperyalizm yorumunu benimsediklerini göstermelerinde mükemmelen ortaya çıkmaktadır. Eleştirmenlerin işaret ettiğine göre, Kautsky emperyalist yayılma po-

litikasının sadece küçük ve güçlü bir kapitalist grup tarafından desteklendiği ve bir bütün olarak kapitalist sınıfın çıkarına ters düştüğünü ileri sürüyordu. Kautsky bu çözümlemesine dayanarak kapitalist sınıfın çoğunluğunun silahlı emperyalist yayılma politikasına karşı muhalefetlerini artıracığına ve sonuçta bunu önleyeceğine inanıyordu.

Bugün ve bu dönemde Kautsky'nin kuramına, olaylar tarafından doğrulanmış bir kurama yeniden rastlamak ciddi ilginçtir. Eleştirmenlerimiz, Kautsky'nin İkinci Enternasyonal'in 1907 Stuttgart Konferansı'nda yaptığı açıklamaya atıfta bulunuyorlar. Fakat bu Konferans'tan yedi yıl sonra Birinci Dünya Savaşı ve ondan sonra da İkinci Dünya Savaşı olanakları ortaya çıktı. Her iki savaşta da Almanya'nın yayılma politikasının oynadığı rolün kavranabilmesi için fazla anlayışa gerek yoktur. Kautsky'nin iyimserliğinin hayalden başka birşey olmadığı ortaya çıkmıştır.

Eleştirmenler bize bazı Amerikan işadamlarının Vietnam Savaşı'ndan duydukları memnuniyetsizliği hatırlatıyorlar. Zararın neresinden dönülse kâr olduğunu düşünen akli başında işadamlarının olması insanı şaşırtmamalıdır. Şaşılmaması gereken nokta, kaybedilmiş bir savaşın gerçeği ve bunun toplumsal ve ekonomik sonuçlarını anlamakta bu kadar geç kalmalarıdır. Fakat Kautsky ve eleştirmenlerin asıl soruları şu olmalıdır: İşadamlarının kaç (i) Vietnam'dan tüm A.B.D. kuvvetlerinin geri çekilmesi ve Vietnam'ın kaderinin belirlenmesinin Vietnam halkına bırakılmasını ve (ii) Asya'nın her yerinden tüm A.B.D. askerî kuvvetleri ve malzemesinin tamamıyla geri çekilmesine olumlu cevap verebilir?

Kautsky'nin kuramının temel zayıflığı işte «gereklilik» üzerindeki bu aşırı önemdir. Tartışmalarını bu kısır çerçeveye içine hapsederek, yayılma «gereği duyan» ve «yayılma gereği duymayan» kapitalistler arasında bir ayırım yaptı. Bu şekilde de militarizm ve emperyalizmin en önemli niteliklerini atladı: Ekonominin endüstriyel ve mali yapısı, değişimin stratejik öğeleri ve başarılı tekeli kapitalizme uyan politik sistemin özel niteliği. Örneğin Alman emperyalizminin tam olarak açıklanmasının Almanya'nın tarihini ve özel sosyo-ekonomik niteliklerini göz önüne alması gerektiğini söylemeye gerek yoktur.

Eleştirmenler, eleştirdikleri sınırlı ve kaba emperyalizm yorumunun aynısını kendi ekonomik çözümlemeleri için kullanıyorlar. Buna bağlı olarak da sadece ilgili ekonomik öğelerden bazılarını ele alıyorlar; ele aldıkları öğeleri bir sosyal ve ekonomik organizmanın parçaları olarak değil de izole şeylermiş gibi düşünüyorlar; ve daha sonra

izole ettikleri bu öğeleri bile parçalara ayırıyorlar. Bu basitleştirme süreci aşağıdaki şekilleri almaktadır: (i) Diğer gelişmiş kapitalist ülkelerdeki A.B.D. ekonomik faaliyetlerini emperyalizmin yapısı içinde ele almazlar, (ii) Azgelişmiş ülkelere ekonomik sızmayı ihracat ve doğrudan doğruya yapılan yatırımlarla sınırlarlar, (iii) Yabancı mineral kaynakları ile ilgili olarak sadece ulusal çıkar dedikleri şeyle ilgilenirler, tekeli çıkar gruplarının bu tür kaynaklar üzerinde denetimlerini kurma dürtüsünü göz önüne almazlar.

EMPERYALİZM VE GELİŞMİŞ ÜLKELER ARASINDAKİ İLİŞKİLER:

Eleştirmenlerin yazısının önemli bir bölümü Amerika Birleşik Devletleri'nin diğer gelişmiş ülkelerdeki yatırımları ve bu ülkelerle olan ticaretinin emperyalizmle ilgili olmadığına dayanan (ve bu görüşü ileri süren) istatistikî hesaplamalara ayrılmıştır. Eleştirmenlere göre emperyalizm sadece gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişki ile ilgilidir.

Bu varsayım çağdaş emperyalizmin temel ayırıcı özelliklerinden birini gözden kaçırmaktır. Güçlü bir ülke tarafından daha zayıf olanın işgal edilmesi ve/veya istenilenlerin yaptırılması insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde, kadim tarihte, ortaçağda ve çağdaş zamanlarda sık sık rastlanan bir özelliktir. Ayrıca kapitalizmin doğuşu ve olgunlaşması süreci içinde askerî kuvvetlerin kullanılmasıyla kapitalist olmayan bölgeler, hâkim güç olan kapitalistlerin ticaret ve yatırım alanı haline getirilmişlerdir.

İmparatorluk kurmanın tarihin birçok dönemlerinde geçerli olması nedeniyle emperyalizm terimini bu tür tüm eylemleri tanımlamada kullanmak, yüzeysel görülen şeylere fazla önem vermek ve temel nitelikleri gözden kaçırmak demektir. Tarihin çeşitli dönemlere bölünmesinin ve bunlara belli adlar takmanın yararı, o belirli dönemin asıl harekete geçirici etkenlerini bulup çıkartmak ve anlamak için yararlı bir analitik çerçeve oluşturmaktır. Bu nedenle bize göre emperyalizm terimi, ondokuzuncu yüzyılın son 25 yılında başlayan olgunlaşmış kapitalizm döneminde kapitalist dünyanın uluslararası faaliyet ve ilişkilerini belirlemek için en uygun terimdir.

İnsan bu terminolojik yaklaşıma karşı çıksa bile, son yetmiş ve doksan yılın uluslararası ekonomi ve politika açısından kendine öz-

gü özelliklerinin olduğu kabul edilmelidir. Bu nedenle bazı tarihçiler bu yeni aşamayı **çağdaş** veya yeni emperyalizm olarak isimlendirmeyi uygun görüyorlar. Bunun arkasındaki mantık, eğer bu yeni veya çağdaş emperyalizmin temel özelliklerini belirtirsek, açıklık kazancaktır.

(1) Yukarıda belirtildiği gibi, kapitalizm ilk günlerinden itibaren köklerini kapitalist-olmayan dünyaya salmıştır. Zor kullanarak ve ekonomik baskı yoluyla dünyanın geri kalan kısmının daha gelişmiş kapitalist ülkelerin çıkarlarına uyacak şekilde değiştirmelerini sağlayarak refaha varmıştır. Fakat çağdaş emperyalizm aşamasında onun «tarihsel görevi» sona ermektedir. Tüm yeryüzü dünya kapitalist sistemine alınmıştır (son zamanlarda bu sistemin bazı parçaları ayrılınca kadar). Dünyanın her tarafında üretilen malların fiyatları önde gelen mali merkezlerde belirlenen bir dünya fiyatının hâkimiyeti altına girmiştir. Çağdaş emperyalizm döneminde uluslararası mal, insan ve sermaye akımında çok büyük bir sıçrama gerçekleşmiştir. Bu gelişme öncelikle gelişmiş kapitalist ülkeler merkezlerinden gelmekte ve gelişmiş kapitalist ülkelerin kendi aralarındaki rekabetin baskısını da içermektedir.

(2) Sonuç olarak ortaya çıkan dünya kapitalist sistemi olan çağdaş emperyalizm, çeşitli endüstrileşme aşamalarında olan ülkeler arasında son derece karmaşık ve birbirlerine bağımlı bir dizi ilişkileri içermektedir. Bu yeni dünya sisteminin en göze çarpan özelliği, Üçüncü Dünya ülkeleri denilen ülkelerin ana metropol merkezlerine olan endüstriyel ve mali bağımlılıklarının sürekli kılınmasıdır. Bu bağımlılık kapitalist pazar mekanizmasının normal işleyişi içinde sürekli olarak yeniden ortaya çıkarılmaktadır. Diğer taraftan, daha gelişmiş kapitalist ülkeler arasında da daha zayıf olanların daha güçlü olanlara bir tür bağımlılık ilişkisi de vardır.

(3) Çağdaş uluslararası dünya ekonomisinin teknolojik desteği, Vebien'in «fizik ve kimya teknolojisi» dediği şeyin ortaya çıkmasıdır. Bu terimle kastedilen, çelik, elektrik, petrol rafinesi, sentetik organik kimyasal maddeler, içten yanmalı motor, vb.'dir. Çağdaş emperyalizmin teknolojisi büyük endüstri şirketlerinde ve büyük mali kurumlarda ekonomik gücün belirleyici şekilde yoğunlaşmasının maddi temelini oluşturmuştur. Ekonomik gücün bu yoğunlaşmasının olgunlaşması (kolaylık için **tekelci sermaye** denmektedir) gelişmiş kapitalist ülkelerin tüm ekonomik ve politik yapılarını etkilemiştir. Ekonomik açıdan bakıldığında rekabetçi kapitalizm olan ilk aşamadakinin tam ter-

sine olarak ekonomik değişim ve ekonomi politikası büyük ölçüde tekel tipi (daha teknik olmak gerekirse, oligopol tipi) endüstrilerin gereklerine göre belirlenir. Bu tür endüstriler yatırımlarını korumak ve liderlik durumlarını sürdürmek için hammadde kaynakları ve pazarlar nerede olursa olsun, bu hammadde ve pazarlar üstünde bir kontrol kurmaya çalışırlar. Diğer taraftan, tekelci şirketlere dayanan bir ekonomik yapının evrimi de bu ülkelerdeki politik rejimlere açık olan alternatifleri sınırlandırır. İster liberal, ister tutucu olsun, başarılı bir ekonomik faaliyet yürütmek isteyen tüm ekonomiler ancak ekonomideki bu temel öğelerden, tekelci şirketler ve bu şirketlerin işbirliği içinde çalıştığı uluslararası mali anlaşmaların desteğinin sağlanması ve yardımın daha verimli hale getirilmesi yoluyla yararlanabilirler.

(4) Son olarak, çağdaş emperyalizmin belirleyici bir özelliği de gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki rekabetin yoğunlaşmasıdır. Dünyaya ölçüsündeki yeni ekonomik anlaşmaların belirlenmesine yardım eden ve dünya kapitalist sistemi içindeki sürekli alt üst oluşun ana kaynağı işte bu rekabetçi mücadeledir. Çağdaş emperyalizmden önce, Büyük Britanya dış ticaret, yatırım ve maliyede hâkimiyeti tartışılmayan ülkeydi. İngiltere ile ekonomik ve askerî rekabeti mümkün kılan ileri teknolojiye dayanan endüstrileşmiş ülkelerin ortaya çıkması, dünya düzeyindeki kapitalist anlaşmalara daha katılmamış olan bölgelerin elde edilmesi için hareketli bir mücadeleye yol açtı. Bu durum aynı zamanda sömürgeler ve etki alanlarının yeniden paylaşımı için de mücadeleleri doğurdu. Fakat özel olarak şu noktaya dikkat edilmelidir ki, bu rekabetçi mücadele sadece azgelişmiş ülkeler üstünde bir hâkimiyet kurma ile sınırlandırılmamıştır. Bu mücadele aynı zamanda, iki dünya savaşında da görüldüğü gibi, diğer gelişmiş kapitalist ülkeler üstünde de hâkimiyet kurmak ve/veya özel etki alanı sağlamak amacıyla da içermektedir. Ülkeler ve tekelci şirketler arasındaki mücadelede bir diğerinin bölgesinde yapılan yatırım ve/veya pazarların paylaşılması için kartel anlaşmalarının kullanılması da önemli bir öge olarak mevcuttur.

Buna göre çağdaş emperyalizme tarihsel bir yaklaşımla bakarsak, bu dönemdeki kuvvet mücadelelerinin iki özelliği olduğu açıklık kazanmalıdır: (1) Diğer endüstrileşmiş ülkelerle ekonomik güç için mücadele, (2) Azgelişmiş ülkeler üzerinde ekonomik güç kurmak için mücadele. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra emperyalist dürtüleri ve A.B.D. dış politikasında karar verme durumunda olanların karşı karşıya oldukları stratejik alternatifleri anlamak için en-

düstrilemiş ülkelerin kendi aralarında geçmiş ve gelecekteki düşmanlık da göz önüne alınmalıdır. A.B.D. hükümet politikasının ve A.B.D. şirketlerinin eski müttefiklerin (eski düşmanları olduğu kadar) az gelişmiş ülkelerdeki ticaret ve yatırım alanlarını elde etmek için yaptıkları manevralar bu noktaya dayanmaktadır.

Buna göre emperyalizmin sadece Üçüncü Dünya ile ticaret ve bu ülkelerdeki yatırımlarla kısıtlanması, uluslararası ekonomik ve politik faaliyetin son derece önemli bir bölümünü soyutlamak demektir. Bu nokta gelişmiş kapitalist ülkelerin bir diğerinin sınırlarının ötesindeki yatırım faaliyetleri ile ilgili düşmanlıklardır. Ayrıca, eleştirmenler dünyada ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılık ve A.B.D.'nin uluslararası mali ve askerî alanlardaki öncülüğü gerçeğini görmemezlikten geliyorlar. Eğer ödemeler dengesi durumuna dikkat edersek, bu son nokta daha iyi anlaşılabilir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin ödemeler dengesinde son yirmi yılda bir veya iki yıl hariç daima bir açık olmuştur ve bu açık kapanacağı benzememektedir. Bunun kapitalizm tarihinde bir eşi yoktur. Yirmi yıl gibi bir süre geçmeden çok önce herhangi başka bir ülke ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki hâkimiyetine sahip olmayan bir A.B.D. uluslararası pazar mekanizmasının disiplinine uymak zorunda kalırdı. Pazar mekanizmasının bu disiplini neyi gerektirdi? A.B.D. hükümeti tarafından deflasyonist tedbirlerin alınması gerekirdi. Bu tedbirlerle işsizlik oranı artacak ve ekonomik durum aşağı doğru çekilecekti. Tam tersine olarak, Amerika Birleşik Devletleri 1950'ler ve 1960'lar boyunca uluslararası ödemeler açığını kapatmak için herhangi etkili bir tedbir almadan kendi refahını sürdürebilmiştir. A.B.D.'nin refahı sürekli ödemeler dengesi açığı yaratan faaliyetlerle devam ettirilmiştir.

Bütün bu gelişimin düğüm noktası, diğer kapitalist ülkelerin isteyerek veya istemeyerek A.B.D. dolarını altın gibi işe yarar olarak kabul etmeleri gerçeğindedir.

Diğer endüstrilemiş ülkelerin A.B.D. dolarını altın yerine kabul etmek zorunluluğunda olmaktan pek memnun olmadıklarını anlamak için mali haberleri çok dikkatli okumaya gerek yoktur. Gerçekten de önemli sürüşmeler var olmuştur ve hâlâ devam etmektedir. Bütün bunlara rağmen bu durumu kabul etmelerinin çeşitli nedenleri vardır. İlk olarak, sandalı fazla sallarlarsa bütün merkez bankacılarının mali zorluklar denizine batacağından korkmaktadırlar. İkinci olarak, A.B.D.'nin ekonomik gücüne olan güven gün geçtikçe

sarsılmasına rağmen bu gücün etkisi altındadırlar. Sonuncu olmakla beraber önemi az olmayan diğer bir nokta da A.B.D.'nin askerî gücü ve bütün dünyadaki mevcudiyetidir. Gerçekte Amerika Birleşik Devletleri dünya emperyalist sisteminin sürdürülmesi için en büyük sorumluluğu üstlenmiştir. İlk önce Batı Avrupa'daki sosyal devrimleri önlemek için buralara silah, ordu ve Marshall Planı yardımı gönderdi. Dünyanın her yerinde deniz ve hava üsleri kurdu. Bu üsler Sovyetler Birliği ve Çin'i çevrelemekten öte, Üçüncü Dünya'da askerî müdahale veya gerçek müdahale (işgal) için bir tehdit görevi de yerine getirmektedir.

Buna göre, Japonya'yı da içeren Batı dünyasının «güvenliğinin» sağlanmasında temel askerî güç Amerika Birleşik Devletleri tarafından temin edilmektedir. Bu durumun kaçınılmaz şartı Amerika Birleşik Devletleri'nin dolar borçları için yeterli altın karşılığı sağlamasına rağmen A.B.D. dolarının rezerv parası rolünün isteksiz olarak kabulüdür. Ve bu kaçınılmaz şartın sonuçlarından biri de A.B.D. işadamlarının Batı Avrupa ülkelerinde yatırım yapar ve Avrupa şirketlerini satın alırken gerçekte diğer gelişmiş kapitalist ülkelerin Amerika Birleşik Devletleri'ne açtıkları kredi ile ödeme yapmalarıdır.

Fakat bir taraftan gelişmiş kapitalist ülkelerdeki A.B.D. yatırımının ve diğer taraftan (i) emperyalist ülkeler arasındaki gerçek ve başlamakta olan gerginlikler ve (ii) Üçüncü Dünya'da kontrol ve «düzenliliğin» sürdürülmesi arasındaki ilişkiyle ilgili çözümlemenin kabul edilmediğini varsayalım. Böyle bir durumda eleştirmenlerin gelişmiş ülkelerdeki A.B.D. yatırımlarını Üçüncü Dünya'nın ekonomik ve politik ilişkilerinden soyutlaması doğru olur muydu? Bizim görüşümüze göre, emperyalizmin bu kadar dar bir anlamda alınmasında yine yanlışlıklar olurlardı. Bunun nedeni basittir: Gelişmiş ülkelerde yatırım yapan şirketler bu ülkelerle Üçüncü Dünya'daki «kendisi» parçaları ile doğrudan doğruya ilişki içine girerler. Avrupa ve Japonya'daki A.B.D. yatırımları ne kadar artarsa, tüm kapitalist dünyanın etki alanları ve yeni-sömürgeci ilişkileriyle bağlantılı A.B.D. çıkarları o kadar yaygınlaşır.

Bunun en basit ve açık örneği petrol endüstrisindedir. A.B.D.'nin Avrupa'da doğrudan doğruya yaptığı özel yatırımların yüzde 24 kadarı petrol alanında, petrol rafinesi, yan ürünlerin üretilmesi ve bu ürünlerin Avrupalılar'a ve onların yabancı müşterilerine pazarlanması üzerinedir. Fakat A.B.D. denetimindeki bu ortaklıklar rafine ede-

cek petrolü nereden elde ederler? Pek tabii ki Orta Doğu'dan. Özellikle dikkat edilmesi gereken bir nokta Avrupa'daki A.B.D. petrol yatırımlarındaki süratle artışın yakın bölgelerdeki petrol kaynaklarında A.B.D. mülkiyetinde önemli değişikliklerle beraber olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce A.B.D., Orta Doğu'daki petrol rezervlerinin yüzde 10 kadar bir bölümünü denetliyordu. 1967 yılına gelindiğinde bu miktar yüzde 59'a çıkmıştı. Avrupa petrol endüstrisinde A.B.D. şirketlerinin başarısı ve refahı Üçüncü Dünya ülkelerinden çıkarılan petrolü elde etmelerine bağlıdır. Diğer bir açıdan bakarsak, yakında bulunan Avrupa'da petrol rafine ve dağıtım alanlarına yatırım yapan A.B.D. şirketleri, Orta Doğu petrollerinden sağladıkları kârları artırmaktadırlar.

Daha az göze batmasına rağmen eşit derecede ilişkili diğer bir nokta da gelişmiş ülkelerdeki diğer yatırımların zorunlu kıldığı bir olgudur. Üçüncü Dünya ülkelerine olan ilginin artmasıdır. Petrolün yanı sıra Avrupa ve Japonya'daki A.B.D. dolaysız yatırımlarının yarısı imalât sanayiinedir. Bu ülkeler işleyecekleri hammaddeleri nereden sağlıyorlar? Bu hammaddelerin önemli bir bölümü Üçüncü Dünya'dan gelmektedir.

Bunun üstünde diğer bir nokta A.B.D. şirketlerinin Üçüncü Dünya'da diğer gelişmiş ülkelerin pazarlarıyla artan ilişkisidir. Gelişmiş ülkelerdeki imalatçılar bu pazarların bazılarında antlaşmalar ve döviz anlaşmalarıyla özel durum ve ayrıcalıklara sahiptirler. Bu tercihli pazarların bir kısmı sömürge günlerinden kalma gümrük duvarları ve dağıtım kanalları sayesinde mevcuttur. Bu merkez ülkelerde yatırım yapan ve bu ülkelerin «vatandaş» işadamları olan A.B.D. şirketleri bu şekilde pazarlarını genişletmekte ve diğer gelişmiş ülkelerin kendilerine ait bölgelerinde tutunacak bir yer sağlamaktadırlar.

Gelişmiş ülkelerdeki A.B.D. yatırımlarının Üçüncü Dünya'nın ekonomik ilişkilerine A.B.D.'nin müdahalesini artırma yollarının tümünü vermiş değiliz. Bir başka yola daha bakalım: Kısa bir süre önce üç A.B.D. bankası İngiltere'de bir yatırım yaptı (İngiltere'nin gelişmiş bir ülke olduğunu hatırlatalım). Mellon National Bank and Trust Co., Bank of London ve South American Ltd. (BOLSA)'in yüzde 25'ini aldı, New York's First National City Bank ise National and Grindlay's Bank Ltd.'in yüzde 40'ını elde etti ve Chase Manhattan Bank de Standard Bank Ltd.'in yüzde 15'ini satın aldı. Şu noktaya dikkat ediniz: Merkezleri Londra'da bulunan bu üç A.B.D. banka ortaklığının «asıl faaliyetleri geniş azgelişmiş ülkeler dünyasıdır.

National and Grindlay, Hindistan, Pakistan ve Orta Doğu'da faaliyet göstermekte ve Standard faaliyetlerini Afrika, BOLSA ise Latin Amerika'da yoğunlaştırmaktadır.» (Veriler ve Aktarma; American Banker, 28 Ocak 1970).

AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDEKİ YATIRIM:

Gelişmiş ülkelerdeki A.B.D. yatırımlarının emperyalizmle ilişkisiz olduğunu söyleyerek bunları soyutladıktan sonra, eleştirmenler azgelişmiş ülkelerdeki A.B.D. iş dünyası çıkarlarının derecesinin tahmin edilme sürecinde, bu ilişkinin boyutlarını tartışmayı doğrudan doğruya yapılan özel yatırım ve ihracat ilişkileriyle sınırlıyorlar. Böyle yapmalarının nedeni belki de ihracat ve yatırım verilerinin elde edilebilmesi ve diğer yeterli verilerin eksikliğidir. Nedeni ne olursa olsun, dikkatin doğrudan doğruya yapılan özel yatırım ve ihracat üzerinde yoğunlaştırılması diğer önemli ilişkilerin gözden kaçırılmasına neden olmuştur. Örneğin,

(1) A.B.D. imalât sanayii şirketleri tarafından yabancı imalatçılara verilen patent, işleme süreci ve marka lisansları. Bu nokta gelişmiş ülkelerde olduğu kadar Üçüncü Dünya'da da gittikçe büyümekte olan iş çıkarlarını temsil etmektedir. Bu bir ölçüye kadar A.B.D. filmleri, televizyonu ve reklamlarının yayılmasının bir sonucudur. İnsan, örneğin, mürekkep ve boya gibi ürünleri Filipinler'de A.B.D. imalatçıların lisansları altında üretilmiş olarak buluyor.

(2) A.B.D. iş dünyası için önemli bir gelir kaynağı da Üçüncü Dünya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne gıda maddeleri ve hammadde sevk edilmesinden ve ters yöndeki ticaretten sağlanan kârlardır. Bu gemilerin önemli bir miktarı A.B.D. gemileri olmakla beraber Liberya ve Panama bandıralıdır. Bu tür gemicilik şirketlerindeki yatırımlar Ticaret Bakanlığı istatistiklerinde «Uluslararası Gemicilik» başlığı altında bulunur ve azgelişmiş ülkelerde doğrudan doğruya yapılan özel yatırım istatistiklerine katılmaz. (Daha az önemli olmakla beraber Üçüncü Dünya ülkelerinin ticareti için gerekli olan gemi nakliyesi ve ona bağlı olan sigortacılığın denetim altına alınması, metropol merkezlerle bağımlı ülkelerin arasındaki bağımlılık ilişkisinde önemli öğelerdir.)

(3) Doğrudan doğruya yapılan özel yatırım istatistiklerinde şu önemli ve gittikçe gelişen ekonomik ilişkiler içermemektedir: (a)

A.B.D. bankalarının yabancı hükümetlere ve iş dünyasına doğrudan doğruya verdiği borçlar, (b) Amerika Birleşik Devletleri'nde alınıp satılan çeşitli yabancı tahvil, (c) yabancı ülkelerde Edge Act şirketlerinin (A.B.D. bankalarının denetimi altındaki şirketlerin) verdikleri borçlar. Edge Act şirketlerinin hoşlandıkları bir finansman türünün de değiştirilebilir tahvil olduğuna dikkatin çekilmesi gerekmektedir. Bu değiştirilebilir tahvil, A.B.D. bankacılık şirketinin kârlı olduğunu gördüğü durumlarda yabancı bir şirketin tahvilini bu şirketin hisse senedine çevirebildiği bir mali araçtır.

(4) Doğrudan doğruya yapılan özel yatırımlar konusunda mevcut veriler az gelişmiş ülkelerin ekonomik yaşamında A.B.D. iş dünyasının çıkarlarının dağılımının derecesini ölçmez veya içermez. Bu özellikle A.B.D. bankaları ve A.B.D. bankalarının sahip olduğu yabancı bankaların yabancı ülkelerdeki kollarıyla ilgili olarak belirgindir. (Bu nokta daha önceki paragrafta ele alınmıştır.) Örneğin ülke dışındaki bankalarda doğrudan doğruya yapılan özel yatırımlar «diğer yatırımlar» başlığı altında gösterilmiştir. Bu bölüm ise şeker ve muz plantasyonları dahil son derece çeşitli faaliyeti içermektedir. Buna göre 1968 yılında Latin Amerika'da «diğer yatırımlar» bölümünde bulunan dolaysız özel yatırımlar toplamı 1057 milyon doları buluyordu. Bankalardaki yatırımlar bu bölümün ancak bir parçasını oluşturduğundan, Ticaret Bakanlığının sayımına göre, bankalardaki yatırım 1057 milyon doların oldukça altındadır. Fakat sadece A.B.D. bankalarının kollarının varlıkları aynı yıl 1736 milyon doları buluyordu. Ve bu miktar da şu yollarla A.B.D. bankalarının mali faaliyetlerini içermiyordu: (a) A.B.D. bankaları tarafından sahip olunan Edge Act şirketleri, (b) A.B.D. bankaları ve diğer mali kurumlarının sahip oldukları mali şirketler, (c) Latin Amerika bankalarının hisse senetleri yoluyla doğrudan doğruya denetlenen varlıklar, veya (d) Mellon Bankası'nın BOLSA ile ilişkisinde olduğu gibi, Avrupa bankalarının kolları aracılığıyla Latin Amerika mali varlıkları üzerindeki dolaylı denetim. Denetlenen ve etkilenebilen mali varlıklar Üçüncü Dünya ekonomilerinin çatlaqları arasından A.B.D. çıkarlarının doğrudan doğruya yapılan yatırımların çok ötesine sızmasını göstermektedir. Bu denetim diğer A.B.D. yatırımcılarının üzerinde olduğu kadar, yerli şirketlerin günlük faaliyetleri üzerindedir de.

Latin Amerika'daki A.B.D. iş dünyasının çıkarlarının önemi, örneğin Mellon National Bank'ın Latin Amerika pazarlarına girmek için BOLSA ile yaptığı ortaklık anlaşmasının açıklanan nedenlerinde dolaylı olarak ortaya çıkmıştır:

«1961 yılına gelindiğinde uluslararası bankacılık olanaklarının olmaması nedeniyle ülke içi pazarlarda Mellon'un payının azaldığı banka yöneticilerinin dikkatini çekti. New York, California ve Chicago'daki büyük bankalar uluslararası alandaki uzmanlıklarından yararlanarak Mellon'un geleneksel müşterilerinin ülke içindeki işlerinde daha büyük paylar elde ediyorlardı.» (American Banker, 28 Ocak 1970).

Burada A.B.D.'nin az gelişmiş dünyadaki ilişkilerinin çeşitli önemli yönlerini görebiliyoruz: (1) Bankaların müşterilerine deniz aşırı ülkelerde faaliyette bulunan şirketlerle ilgili olarak sundukları hizmetler gittikçe önem kazanmakta ve bu önem, birbirlerinin müşterilerini elde etmeye kadar varmaktadır, (2) ülke içi ve uluslararası iş faaliyetlerinde karşılıklı bir bağlantı vardır ve bu durum mali iş dünyası dışında da görülür, (3) bir endüstrideki rekabet az gelişmiş ekonomilere sızmada büyük bir hız kazandırır; bu aynı zamanda Üçüncü Dünya'da bankacılık dışındaki yatırımların artması için de etkindir.

BÖLÜM 2

Birinci bölümde de işaret edildiği gibi, Eleştirmenler A.B.D. emperyalizminin şimdiki durumunun yorumunu, az gelişmiş dünyadaki özel yatırımın görece olarak azlığı üzerine dayandırmışlardır. Biz ise ekonomik ilişkilerin sadece doğrudan doğruya yapılan yabancı sermaye yatırımlarından çok daha öte olduğunu göstermeye çalıştık. Fakat daha da öteye gitmek gereklidir. Belli bir ekonomik sektörün görece büyüklüğü önemli olmakla beraber düşünülecek noktalar hiçbir zaman bununla kısıtlanmamalıdır. Bu sektörün hareket halindeki bir ekonominin dinamiği üzerindeki etkisinin anlaşılması gerekmektedir. Örneğin hisse senedi borsası kendi başına alındığında A.B.D. ekonomisinin oldukça küçük bir parçasıdır. Fakat hisse senedi borsasında olup bitenler borsanın gayri safi milli hasılaya olan önemsiz «istatistikî» katkısının çok üstündedir. Bu tür bir kumarhanenin mevcudiyeti gelişmiş kapitalist sistemin özü gereğidir. Ayrıca borsada spekülasyon hevesler, refah ve enflasyon için bir dürtü ve destek görevini yerine getirebilirken, spekülasyon arasındaki panik de önemli bir ekonomik buhranı başlatabilir ve yoğunlaştırabilir.

Ödemeler dengesinin ilginç noktaları, istatistikî açıdan küçük kategorilerin potansiyel «büyüklüklerinin» önemli bir göstergesidir. 1950 yılından beri ödemeler dengemizde her yıl görülen açık yılda

kabaca 1 milyar dolar ile 4 milyar dolar arasındadır. Bu miktar gayri safi millî hasılanın çok küçük bir bölümüdür. İstatistikî olarak böyle bir miktardan söz etmeye bile değmez. Gayri safi millî hasılanın ölçülmesinde meydana gelen istatistikî hata dahi ödemeler dengesi açısından çok daha büyüktür. Fakat kendine özgü işleyişi ve biriken etkisi nedeniyle, bu «istatistikî açıdan önemsiz» açık önemli bir uluslararası buhran potansiyali taşımaktadır. Diğer gelişmiş kapitalist ülkelerin hükümetlerinin ve merkez bankalarının işbirliğine yanaşmaması, yani «dolar standardından» ayrılarak tekrar «altın standardına» dönme kararları kaçınılmaz olarak mevcut uluslararası ödemeler sisteminin ve bunun sonucunda da dünya kapitalist ekonomisi için ciddi sonuçlar doğuracak şekilde uluslararası ticaretin çökmesine yol açacaktır. (Merkez Bankacıları bu durumu anlamaktadırlar; gerçekte A.B.D. malî hegemonyasına isteksiz de olsa boyun eğilmesinin önemli bir nedeni de budur. Fakat bu tür bir işbirliği, saldırı, rekabet, ulusal ve iş çıkarlarının hâkim olduğu bir dünyada güvenilmeyecek kadar zayıftır.)

A.B.D.'nin refahının ve uluslararası malî durumunun sürdürülmesinde ödemeler dengesi açığının rolü bir kere anlaşıldı mı, Üçüncü Dünya ülkelerindeki iş ilişkilerinin sağladığı özel avantajların anlaşılması çok daha kolay olur. Daha önce de işaret edildiği gibi, Amerika Birleşik Devletleri savaşlarını, askerî gücünü, yabancı ülkelerdeki yatırımlarını ve askerî ve ekonomik yardımını iki nedenle sürdürebilmektedir: (1) Mal ve hizmetler alışverişi dengesinde büyük bir fazlalık, ve (2) ödemeler dengesi açıklarının birikmesi için görece hürriyet. Bu ikincisinin politik durumuna daha önce kısaca değinmiştik. Şimdi birincisine bakalım: Bu yazının yazıldığında yıllık verilerin elde olduğu son beş yıl için (1964-1968), az gelişmiş ülkelerle yapılan ticaretteki mal ve hizmet fazlasının tüm mal ve hizmet fazlasının yüzde 66'sını oluşturduğunu görürüz (yabancı ülkelerdeki yatırımların kârları dahil edilmiştir). Bu beş yılın son üç yılı için ise (Vietnam'daki savaşın bütün şiddeti ile sürdüğü yıllar) A.B.D.'nin Üçüncü Dünya ile olan ticaretindeki mal ve hizmet dengesi fazlası, toplam A.B.D. mal ve hizmet dengesi fazlasının yüzde 85'inden az değildir.

Ödemeler dengesi konusunun ayrıntılarının (örneğin mal ve hizmetler alışverişi ile sermaye alışverişi arasındaki ilişkiler ve ortaya çıkan gelişmeler) incelenmesi bizi konudan çok ayıracaktır. Burada şunu söylemek yeter ki, ödemeler dengesi bakış açısından Üçüncü Dünya ile ilişkiler Amerika Birleşik Devletleri'nin kapitalist ekonomi-

sinin özel öneme sahip stratejik bir ögesidir. Ödemeler dengesi verileri binlerce alışverişin toplamıdır. Fakat bu «küçük» alışverişlere bakarsak, bu istatistikî «küçüklüğü» çok aşacak ağırlıkta noktaları bulabiliriz.

Üçüncü Dünya'daki şirketlerin iş faaliyetleri genel olarak şu tür tülörin sonucudur: (1) daha geniş pazarlar elde etme ve elde tutma, (2) daha düşük üretim maliyetlerinden yararlanarak daha yüksek kâr oranları elde etme, (3) hammadde ve gıda kaynakları üzerinde denetim kurma. Uluslararası düzeyde gelir dağılımındaki eşitsizlik veri kabul edilirse, zengin ve fakir ülkeler arasındaki nüfus oranlarının büyük farkına rağmen, zengin ülkelerde ticaretin (ve bir ülkenin pazarlarını elde etmek için yapılan yatırımın) fakir ülkeden daha büyük miktarda olması normal ve hattâ kaçınılmazdır. Fakat bu demek değildir ki, fakir ülkelerin pazarları için duyulan ilgi gevşemiştir veya gelecekte azalacaktır. Böyle bir durumun gerçekleşme olasılığı, Amerika Birleşik Devletleri için, ülkenin metropol merkezlerinin (örneğin New York) karşısında «kenar» bölgeleri (örneğin Mississippi) için olan ilginin azalması olasılığından fazla değildir. İş dünyası da daha az önemli dış pazarların kapatılmasını, Amerika Birleşik Devletleri'nin daha zayıf bölgelerinden çekilmeyi kabul etmesinden daha memnunlukla karşılamaz.

Şirketlerin yaşamına büyüme gereksinmesi hâkimdir: kârların büyümesi, satışların büyümesi ve sermaye yatırımının büyümesi. Bir şirketin veya bir ürünün evriminin ilk aşamalarında en süratli sonuçlara yerli ülkenin üst gelir kesimleri ve daha geniş bir yüksek gelirli nüfusu olan ülkeler üzerinde yoğunlaştırılması varıldığı genel olarak ortaya çıkmıştır. Fakat hiçbir başarılı şirket bu noktada durmaz. Rekabetin baskısı altında yeni ve mümkünse daha kârlı pazarlar aramak zorundadır. Bu yeni pazarlar görece olarak küçük olsalar bile bunların marjinal etkileri son derece önemli olabilir, çünkü bunlar büyümenin sürdürülmesini sağlar. İhracat ile ilgili olarak marjinal artışın önemi yabancı bir ülkedeki marjinal yatırım için de geçerlidir.

Eleştirmenlerimiz gibi liberal kafalı gözlemcilerle ihracatın ve yatırımların iş hayatına olan katkıları küçük ve önemsiz gelebilir. Fakat bu küçük yüzdelere bir işletmenin sahibi veya yöneticisi gözünde önemi büyüktür. İş dünyasının geçerleri öyledir ki, işletme sahip ve yöneticilerinin pazardaki paylarını koruyabilmek için mücadele vermenin ötesinde, bu payı artırmak için sürekli olarak oyunlar peşinde koşmaları da gerekmektedir. Mantıkları bu gerçeklere göre şekil-

lenmiştir. Ve dünyanın mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünü sermaye yatırımı ve ticaret için açık tutmaya devam etmek için ısrar eden de bu iş sahipleri ve yöneticilerinin mantığıdır. Bunun amacı satışlarda, kârlarda ve yatırımda hiç olmazsa marjinal bir artış olasılığını mümkün kılmaktır. Aynı şekilde herhangi bir bölgenin «özel teşebbüse» kapatılması bu şirketlerin büyüme potansiyalleri için bir tehdittir.

«Hür dünya» özel teşebbüs için hür olmaya devam ettiği sürece gerçekten de şu veya bu iş sahasında yeni bir atılım için, yeni bir büyüme kaynağı için olanaklar çıkar. Akli başında bir dergi olan **Business Week** (6 Aralık 1969) 1970 yılı için yaptığı tahminlerde gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerle yapılan ticaret arasındaki farka işaret ediyor, fakat yeni olanakları anladığını da gösteriyor:

«Geçmişte olduğu gibi, endüstrileşmiş ülkelere yapılan ihracat gelişmekte olan ülkelere yapılandan daha süratli gelişecek. 1960'lar da endüstrileşmiş ülkelere yapılan satışlar 13 milyar dolardan 24 milyar dolara yükselirken, gelişmekte olan ülkelere yapılan satışlar 7 milyar dolardan 11 milyar dolara yükselmiştir. Buna tek istisna Doğu ve Güney Asya ile olan A.B.D. ihracat ve ithalatındaki artıştır. Güney Asya'ya Japonya dahil değildir.» (Altı tarafımızdan çizildi.)

Eğer bu projeksiyonun yazarları Vietnam savaşının sona ermesi veya devamı, 1970'lerde Asya'da A.B.D.'nin askeri varlığı (örneğin Güneydoğu Asya'daki İngiliz üslerinin A.B.D. tarafından devralınması gibi) ile ilgili varsayımlarını açıklasalar ki durum çok daha aydınlatıcı olurdu.

HAMMADDELER VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA:

Üçüncü Dünya ile bağlantılar ve önemli olan hammadde etkeni sorununu göz önüne almamaları ile ilgili olarak eleştirmenler iki neden ileri sürüyorlar: (1) kendileri yabancı hammadde kaynaklarına olan bağımlılığı derinlemesine incelememişlerdir, (2) bir maddeyi diğer tarafından ikamesinin mümkün olduğunun kabul edilmesi gerektiğine inanıyorlar. Gerçeklerle olan sınırlı ilişkilerini açıkça kabul etmeleri övgüye değer bir tutumdur; fakat bu gerçeklere eğilmek zorundadırlar. Kendilerine çalışmalarını sadece «bağımlılık» açısına sınırlamamalarını tavsiye ederiz. Emperyalizm hammadde

kaynaklarına bağımlılık sorunundan çok tekeldi tip iş hayatı örgütlerinin zorlayıcı davranış tarzıdır.

Yabancı kaynaklarının kontrol altına alınması dürtüsünün bağımlılığın ötesine geçtiği, **Amerika Birleşik Devletleri'nde** bu mineraller fazlasıyla varken A.B.D. şirketlerinin petrol, bakır ve diğer minerallerin işleme ve geliştirme haklarını elde etmek için araştırmalar yapmaları ve mücadele etmelerinde görülebilir. Petrol endüstrisi için ülke dışına yatırım yapmanın temel bir nedeni yabancı pazarları koruyabilmektir (1870'lerde A.B.D. petrol üretiminin üçte ikisi ihraç edilmekteydi). A.B.D. petrol endüstrisinin dünya çapında yayılmasının ilk dönemleri Prof. Raymond Vernon tarafından şöyle özetleniyor:

«Orta Doğu ve Uzak Doğu gibi yerlerdeki uzak ham petrol kaynaklarına A.B.D. şirketlerinin gerek duyması, bu yerlerin Asya ve Akdeniz bölgesindeki hazır ihracat pazarlarına olan yakınlığı idi. Bu pazarlar ondokuzuncu yüzyılın son zamanlarında A.B.D. ihracatına dayanılarak A.B.D. şirketleri tarafından geliştirilmekle beraber hiçbir zaman diğer şirketlerin rekabetinden uzak kalmadı... 1900'e gelmeden 20 yıl süre ile Amerikan şirketleri rekabetin ortaya çıktığı en önemli pazarların bazılarında pazarlama olanaklarını elde ederek karşı koymaya çalıştı. Fakat 1900 yılına gelindiğinde pazarlama olanaklarını denetim altında bulunduranın uygun strateji olmadığı ve asıl ham petrolün denetim altına alınmasının gerektiğine karar vermişe benzetilmektedirler. Yabancı ham petrol kaynaklarını elde etmek için A.B.D. şirketlerinin saldırgan bir şekilde harekete geçmeleri işte bundan sonradır. Fakat genel olarak mevcut arz kaynaklarından daha ucuza petrol üretilebileceği tehlikesinin olduğu potansiyel petrol kaynaklarını önemli petrol şirketleri elde etmeye çalıştılar. Ekonomik açıdan bu tür kaynakları geliştirmek için yapılacak harcamalar, faaliyetlerde bulunulan pazarlardaki fiyat yapısı üzerindeki denetimin kaybedilmesi tehlikesine karşı bir tedbirdi... Önemli petrol şirketlerinin tarihlerinin ilk dönemlerinde dikkatle üzerinde durdukları ikinci bir ilke de şudur: bu şirketler, çeşitli yerlere iyi bir şekilde dağılmış arz kaynaklarının çeşitli yerlerde üretimin durdurulması veya durdurulması tehdidi halinde özellikle yararlı olduğunu süratle kavradılar.» («Foreign Enterprises and Developing Nations in the Raw Materials Industries,» Allied Social Science Associations, Papers and Abstracts to be Presented at the Annual Meeting of the ASSA, New York, N.Y., 28-30 Aralık 1969.)

Hammadde kaynaklarının çıkarılması ve geliştirilmesi için yapı-

lan yabancı yatırım çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde plantasyonlar ve madenler işletmeye açmak için sadece kâr bile yeterli bir dürtü olmuştur. Fakat hammadde kaynaklarına tekeli-tip şirketler tarafından yapılan yatırımlar yeni bir boyut eklemiştir: Eklenen bu yeni boyut çağdaş emperyalizm döneminin ne anlama geldiğini anlatabilir.

Ekonomik gücün sınırlı sayıda dev şirketin elinde yoğunlaşmasının birçok endüstride mümkün olması işte bu şirketlerin hammadde kaynakları üzerindeki denetimleri sayesinde. Bu yoğunlaşmış gücü sürdürebilmek, yerli veya yabancı rakipleri saf dışı edebilmek, yeni faaliyete geçen şirketleri zayıflatmak ve tekeli fiyat ve üretim politikalarına uygun olarak faaliyette bulunmak, dev şirketlerin dünya çapında hammadde kaynaklarının önemli bir bölümü üzerinde denetim kurma ve bu denetimi sürdürebilmelerindeki uyanıklık ve saldırganlıklarına bağlıdır. Tüm çağdaş emperyalizm döneminde maddencilik endüstrisine yapılan yabancı yatırımın arkasındaki mantık budur. Bu durum sadece petrol için değil, çok çeşitli ürünler ve özellikle mineraller için de doğrudur.

Buna göre sorun Amerika Birleşik Devletleri'nin yabancı mineral kaynaklarına olan bağımlılığı değil, tekeli endüstrinin «tekeller» kanalıyla bu kaynakların kontrolüne olan bağımlılığıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılan minerallerin ne dereceye kadar ülke dışından sağlandığı ile ilgili veriler A.B.D. tekellerinin çıkarlarının dünyanın dört bir tarafına nasıl dağıldığının bir ölçüsüdür. «Az bulunan» hammaddeleri işleyen büyük şirketler kaçınılmaz olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde bu ürünler için olan talebin ötesinde dünya üretimi, dağıtımı ve bu maddelerin fiyatlarıyla ilgilenmek zorundadırlar.

Bu konuyla ilgili olarak da Eleştirmenler tarafından ileri sürülen «küçüklük» özelliği geçerli değildir. Sadece yabancı petrol kaynaklarına olan yatırımın büyük olduğunu, diğer minerallerdeki yatırımın oldukça az olduğunu ileri sürüyorlar. Diğer minerallerdeki yabancı sermaye yatırım oranının petrol ile karşılaştırıldığında küçük olmasının, bu diğer madenleri kullanan şirketlerin ilgi ve ilişkilerinin derinliği üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Ürünleri için gerekli olan yabancı (ve aynı zamanda ülke içindeki) hammadde kaynaklarının önemli bir bölümünü denetimi altında bulundurarak liderlik durumlarını ve özel kâr avantajlarını sürdürmeye çalışan çelik, alüminyum ve bakır üreticilerine, demir cevheri, boksit ve bakır cevheri

üretimindeki yabancı yatırımların petroldeki yatırımlara göre küçük olduğu sözleri hiçbir anlam ifade etmez.

Eleştirmenler tarafından hammaddelerle ilgili olarak ileri sürülen ikinci nokta da yabancı kaynaklara «bağımlılığın» azaltılması için bir ürünün bir diğeri yerine ikamesidir. Şurası açıktır ki, çelik yapımı için demirden, alüminyum yapımı için boksitten başka bir cevherin ikamesini kastedmiyorlar. Simyagerlerimiz henüz bu hileleri öğrenmemişlerdir. Eleştirmenlerin ileri sürdükleri, alüminyum ve/veya plastiklerin çelik ve alüminyumun ise bakırı ikame etmesi gibi şeylerdir. Binlerce yıldır ve yüzyıllardır olmasa bile, maddelerin önemli ölçüde birbirini ikame etmesi yıllardır devam etmektedir. Teknik olarak bu ikamenin olanak dahilinde olduğu yerlerde aynı ve benzer kullanımları olan hammaddeler arasındaki rekabet artmıştır. Fakat bu rekabet yabancı kaynaklara olan «bağımlılığın» azaltmasını değil de, bu «bağımlılığın» artmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun nedeni ise oldukça basittir. Fiyatlar uygun ve hammadde maliyetleri önemsiz olan bile ikame isteğe bağlı değildir. Örneğin elektrik tel ve kablolarında kullanılan bakır ancak elektrik ileten bir madde ile değiştirilebilir. Bu nedenle çelik, kâğıt ve tahta, elektrik iletkenliği gerektiren teller için uygun ikame maddeleri değildir. Diğer taraftan alüminyum mümkün bir ikame maddesi iken, bu tür bir ikamenin sonucu da yabancı hammadde kaynaklarına olan «bağımlılığın» artmasıdır: yabancı ülkelerden sağlanan boksitin ülke içi boksit üretimine olan oranı, bakır cevherinde aynı ilişki içindeki orandan çok daha yüksektir.

Yabancı hammadde kaynaklarının kullanımının azaltılması veya ortadan kaldırılması için ikame edebilmeye güvenilememesinin diğer bir nedeni de çelik ile ilgili olarak görülebilir. Birçok rekabette çelik daima kaybetmiştir, tamamiyle ülke içindeki kaynaklardan üretilen plastiklerle arasındaki rekabette de durum böyle olmuştur. Bunlara rağmen, çeliğin rekabetçi durumunun zayıflamasına rağmen yabancı cevherlerin kullanımında bir artış görülmüştür. Bunun nedeni büyük Mesabi demir cevheri kaynaklarının tüketilmiş olmasıdır. Bunun da ötesinde, teknik gelişimler sayesinde ülke içindeki takonit cevherinin işlenmesi ekonomik olanak mümkün kılınmasına rağmen, A.B.D. çelik şirketlerinin Kanada, Güney Amerika, Afrika ve Asya'daki demir cevheri rezervleri için duydukları ilgi artmıştır.

Bütün bunların sonucu şudur: genel olarak minerallerin ikamesi sorununun tereyağının yerine margarin, ipek ve pamuk yerine sen-

tetiklerin kullanılmasından oldukça farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Temelde, bir mineralin diğer bir mineral tarafından ikamesi teknik bir sorundur. Ekonomi de işin içine girebilir, fakat ekonomik esneklik teknik belirleyiciler tarafından büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Teknolojinin bugünkü düzeyinde iletkenlik özelliği olmayan maddelerden elektrik akımı gönderilemez. Alüminyum olmadan yolcu ve yük taşıyan uçaklar yapılamaz. Ayrıca dünyanın dört bir tarafından kolombium, tungsten, nikel, krom ve kobalt sağlamadan işleyebilecek bir jet motorunun nasıl yapılacağını da bilmiyoruz. Diğer taraftan ise ekonomi ve politika, teknolojiye hayal edilen gelişmeleri düşünüp ellerini kollarını bağlayıp duramaz.

Eleştirmenler ise ikame sorunu ile ilgili daha cesur bir hipotez ileri sürüyorlar: «İkame edilebilirlik sorunu Amerikan ekonomisinde üretilen ürünlerde meydana gelebilecek değişikliklerden etkilenebilir. Bu ise gerek duyulan maddeleri belirler. Pek tabii ki en büyük olasılık askeri üretimin kısılmasıdır.» Fakat niçin askeri üretim ile yetiniliyor? Örneğin ticari jet uçaklarımızı Fransa, İngiltere, Almanya ve Japonya'da yaptırabiliydik. Bu ülkeler iş sağladıkları için memnun olurlar, biz de yabancı hammadde kaynaklarına olan bağımlılığımızı azaltmış olurduk. Daha da öteye, kalabalık şehirlerimizde otomobil kullanımını kısıtlayarak ve demiryollarının kullanımını geniş ölçüde artırarak kamyon trafiğini azaltma yoluyla toplumumuz tarafından üretilen ürünleri başka taraflara kaydırabiliydik. Böylece arabalara olan talebi ve yabancı mineral kaynaklarına olan bağımlılığı azaltmış ve teneffüs ettiğimiz havayı temizlemiş olurduk.

Yabancı hammadde kaynaklarına olan bağımlılık sorununu basite indirmek için rasyonel bir toplumun böyle bir sorun karşısında neler yapabileceği konusunda spekülasyonlara dalmak ilgi çekicidir. Faaliyette bulunmada ana dürtünün kâr elde etmek olduğu kapitalist toplumun sınırlarını ve çelişkilerini göstermesi açısından bu tür spekülasyonların eğitim değeri bile olabilir. Fakat eğer kapitalist emperyalizmin ne olduğunu anlamak istiyorsak, kapitalizmin gerçek şekliyle, yani bir dünya sistemi olarak işleyişine ve dinamiğine dikkat etmemiz gereklidir.

TEMEL DEĞİŞİKLİKLER Mİ?

Eleştirmenler görüşlerini «Temel Değişiklikler» adını verdikleri bir bölümde özetliyorlar. Eleştirmenlere göre, bu değişiklikler A.B.D.

kapitalist ekonomisinin emperyalizm olmadan işleyebileceğine işaret etmektedir. Burada ileri sürülen noktaların tümünü ele alacak yerimiz olmadığından sadece birkaçı üzerinde görüşlerimizi bildireceğiz.

İlk olarak, kapitalizmde meydana gelen temel değişiklikler nedeniyle emperyalizmin «gerekliliğine» neden kalmadığı yolundaki görüşleri için John Kenneth Galbraith'in **Yeni Endüstri Devleti** isimli yapıtını destek olarak ileri sürüyorlar. Fakat Galbraith'in ele aldığı değişiklikler hangileridir? Galbraith'e göre, «yeni» kapitalizme sınırlı sayıda dev şirket hâkimdir ve böyle olmalıdır; «yeni endüstri devletinin» başarısı bu devlerin başarısına bağlıdır. Bu endüstri devletlerinin ise üç temel ihtiyacı vardır: sürekli büyümeli, hammaddelerini düzenli fiyatlarla denetim altında bulundurabilmeli ve pazarlarını kontrol edebilmelidirler. Tamamiyle doğru. Bilerek veya bilmeyerek, Galbraith tekeli kapitalizmin emperyalizminin ana kaynaklarını açıklıyor.

İkinci olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden beri önemli bir ekonomik buhranın olmamasında eleştirmenler temel bir değişiklik görüyorlar. Fakat eğer bu «temel değişikliğin» en önemli nedenlerinden biri Amerika Birleşik Devletleri tarafından kurulan ve sürdürülen büyük askeri makina işe, böyle bir değişiklik çağdaş barışçıl bir kapitalizme kolay kolay yol açmaz. Tam tersine, savaşların ve ihtilallerin habercisidir. Gerçekten de, böyle bir «başarının» ortaya çıkaracağı iç ve dış zıtlıklar emperyalizmin ve A.B.D. imparatorluğunun çöküşüne işaret etmektedir; fakat bu tekeli kapitalizmin barışçıl reformlarıyla olmayacaktır.

Üçüncü olarak, eleştirmenler «emperyalist olmayan» Almanya ve Japonya'nın süratli büyüme hızlarıyla emperyalist Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya'nın daha yavaş büyüme hızlarını karşılaştırıyorlar. (Şöyle diyorlar: «Japonya ve Almanya'nın yabancı yatırımlar olmadan savaş sonrası dönemdeki süratli büyümesi...» Yabancı yatırımların büyüme hızı açısından önemli olmadığını ileri sürmek isteyebilirler, fakat eğer Almanya ve Japonya'nın dış ülkelerde önemli ölçüde yatırımları olmadığına inanıyorlarsa yanılıyorlar.) Bu tür karşılıklı ilişkide eksik olan, son onyıllarda dünya kapitalist sisteminin işleyiş tarzının kavranmasıdır.

Amerikan Barışı altında dünyanın mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünü «hün» teşebbüs için açık tutmada A.B.D. en önemli askeri güç ve polis faaliyetlerini sağlamaktadır. Bu anlaşmada ise dünya kapitalizminin en önemli ve stratejik parçaları olan Almanya ve Japonya, Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik ve askeri stra-

tejisinden en çok yararlananlar olmuştur. Özellikle Japonya zengin bir A.B.D. pazarından sağladığı avantajların ötesinde Kore ve Vietnam savaşları için A.B.D. alımlarından da yararlanmıştı. Almanya ve Japonya'nın büyüme hızlarına katkıda bulunan özel etkenler olmakla beraber, büyüme olasılığının kendisi Amerikan Barışı ve militarizm üzerine kurulmuş oldukça başarılı bir A.B.D. ekonomisi ile yakından ilişkilidir.

Özetle: Eleştirmenlerin analitik yöntemi, A.B.D. ve dünya ekonomisinin çeşitli parçalarını birbirlerinden ayırmak ve ekonomi ile politikanın ilişkilerini kesmeye dayanmaktadır. Vardıkları sonuç şudur: politik baskı ile çeşitli parçaların onarılmasıyla kapitalizm emperyalizm olmadan yaşayabilecek ve büyüyecek bir şekle getirilebilir. Bizim görüş açımız ise ayrı ayrı parçaların dünya tekelleri kapitalizminin sosyal organizması ile aralarındaki ilişkiler açısından anlaşılması gerektiğidir. Ayrıca bu toplumsal organizmanın ekonomisi, politikası, militarizmi ve kültürünün temeldeki birliğinin de kavranması önemlidir. Emperyalizmin kapitalizmin yaşama tarzı olduğu sonucuna varıyoruz. Buna göre de emperyalizmin ortadan kaldırılması kapitalizmin yıkılmasını gerektirmektedir.

A.B.D. DIŞ POLİTİKASININ AZGELİŞMİŞ ÜLKELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Harry MAGDOFF

«Monthly Review», Mart 1971

Benim görüşlerimin özü, A.B.D. dış politikası ile azgelişmiş dünyanın halklarının çıkarları arasında temel bir çatışmanın var olduğudur. Bu çatışmanın kaynaklarını incelemek için (ki gerçekte çıkar zıtlığıdır) ilk önce iki sorunun cevabı konusunda açık olmalıyız: A.B.D. dış politikası nedir ve azgelişmiş ülkelerin çağdaş düzeye varmalarına karşı koyan ana engeller nelerdir?

Birinci soruya cevap verilmesinde ortaya çıkan ilk engel A.B.D. dış politikasının ilk bakışta değişik ve birbirleriyle çelişkili eylem ve program karışıklığı olarak gözükmesidir. Gerçekten de uluslararası ilişkiler alanında uzmanlaşmış bazı gazeteciler arasına açıkça belirlenmiş ilkelere dayanan kesin bir dış politikanın yokluğundan yakınan uzun makaleler yayınlamaktadırlar. Fakat bu dış politikada düzenlilik meraklılarının gözden kaçırdıkları nokta, bir tarafta günlük politik kararların belirlenmesinde katkısı olan çeşitli baskılar ve diğer tarafta ideoloji ve kamuoyunu harekete geçirmek için ileri sürülen dış politikai idealleri ile bütün bunların altındaki gerçek arasındaki kaçınılmaz farktır.

Günlük politika kararlarının çeşitli ve genellikle düzenli olmayan politik, askeri ve ekonomik değişikliklerin ürünü olması ve bu kararların farklı insanlar (bazıları işlerini bilen ve bazıları bilmeyen insanlar) tarafından alınmış olsa bile dış politikada belirgin olarak or-

taya çıkan bir genel eğilim mevcuttur. Fizik ve kimyada eleman ve bileşimlerin belirli hacim, basınç ve ısı şartları altında değişik halleri olacağını biliyoruz. Ve şunu da bilmekteyiz ki, çeşitli şartlar altında buhar, daha değişik şartlar altında buz olarak gözükken suyun yapısı H₂O olarak kalmaktadır. A.B.D. dış politikasının benzer bir temel özelliği de bütün sıcak savaş, soğuk savaş, çığırtkan militanlık ve kararsızlık dönemlerinde ortaya çıkartılabilir. A.B.D. dış politika-sının genel akımının birbiriyle yakından ilişkili iki ögesi vardır:

(1) Dünyanın mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünü özel ticaret ve özel teşebbüs için açık tutma dürtüsü. Burada şu endişeler içermektedir: (i) Rakip imparatorlukların A.B.D. iş dünyasının çıkarlarının aleyhine olarak ayrıcalıklı ticaret ve yatırım alanları ele geçirmelerinin önlenmesi, (ii) mümkün olduğu yerlerde A.B.D. dış dünyası için ayrıcalıklı ticaret ve yatırım olanaklarının yaratılması.

(2) Karşıdevrimlerin desteklenmesi. Bu da çeşitli ögelerden oluşmaktadır: (i) başlangıç dönemlerinde olan sosyal devrimlerin vaktinden önce doğum yapmalarını sağlamak, (ii) gelişim halinde olan sosyal devrimleri bastırmak ve (iii) kurulu sosyalist toplumlara karşı savaş, ekonomik baskı veya sosyalist inançtaki liderlerin ve ülkelerin yanlış yola sevk edilmesi yoluyla karşıdevrim.

Bu tür bir temel dış politika ne Amerika Birleşik Devletleri'ne, ne de İkinci Dünya Savaşı dönemine özgü bir politikadır. Gelişmiş kapitalist ülkeler arasında dünyanın bölüşümü ve yeniden bölüşümü için ortaya çıkan zıtlasma, ders kitaplarının «çağdaş tarih» dedikleri ve iki dünya savaşı ile bölümlere ayrılmış olan gelişmelerin ayrılmaz bir parçasıdır. Sosyal devrimlere karşı olan sinirli askerî tepki de günümüzde ortaya çıkan acıip bir olay değildir. Fransa'yı fetheden Alman orduları ile yenilen Fransız ordusunun Paris Komünü'nü ortadan kaldırmak için güçlerini birleştirmelerinden sonra bir yüz yıl geçmiştir. Atom bombasının geliştirilmesinden ve Sovyetler Birliği'nin etkin bir yayılcı güç olarak kabul edilmesinden çok önce, Versay Antlaşması başındaki İttifak Ülkeleri yeni doğmuş olan Bolşevik Devriminin yok edilmesi üzerinde planlar kuruyorlardı. Gerçekten de diğer İttifak Ülkelerinin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri de Bolşeviklere karşı karşıdevrim güçlerinin yanında savaşmak üzere silahlı kuvvet gönderdi. A.B.D. dış politikasının düzenliliği işte bu tarihsel yapı ve cumhuriyetimizin büyümesinde daha uzun bir liste tutan yayılcı faaliyetlerle anlaşılabilir.

Bu tür bir dış politika az gelişmiş ülkeler için özellikle önemlidir, çünkü Üçüncü Dünya için gündemdeki madde A.B.D. dış politikasının kaçınılmaz kaderi olan sosyal devrimlerdir. Bu çıkar çatışmasını kavrayabilmek için yukarıda ortaya atılan ikinci soruyu incelemek zorundayız: Az gelişmiş ülkelerin çağdaşlaşmalarına ne engel oluyor?

Üçüncü Dünya'nın endüstriyel geriliğine ders kitaplarının genel yaklaşımı yirmi, otuz veya daha fazla az gelişmişlik özelliğini saymaktır. Bu yaklaşımın hatası, nedenler ile belirtiler arasında çok az bir ayırım yapılmış olmasıdır. Ara sıra nüfus kontrolü gibi çözüm yolları üzerinde dikkatleri yoğunlaştırarak bir çıkar yol aranmaktadır. Ve bu çözüm yolu bile sadece teknik bir sorun olarak ele alınmakta, nüfus baskısına etkide bulunan ve göstermelik çözüm yollarına bir engel teşkil eden sosyal ve ekonomik çevre gözönüne alınmamaktadır.

Az gelişmişlikle ilgili bu uzun ve eklektik belirtiler dizilerinin bir yararı olmuşsa, bu da az gelişmişlik sorununun örneğin bir ülkenin fakirliği ve gelişmemesinin ana nedeninin tabii kaynaklarının eksikliği ile ilgili yaygın kanıdan çok daha derin kökleri olduğunu göstermesidir. Gerçekten de, tabii kaynaklar açısından zayıf olan gelişmiş ülkeler olduğu gibi, bu açıdan zengin olan az gelişmiş ülkeler de vardır. Daha önemli bir nokta da az gelişmişliğin karakteristik özelliklerinin sayıca bu kadar fazla olmasının mevcut sosyal yapılar içinde reformlarla oynamanın uygunsuzluğu ve bu toplumların toptan bir yapı ve yön değişikliğine olan gereksinmesini ortaya çıkartmasıdır.

A.B.D. üniversitelerindeki düşüncenin ve A.B.D. dış politikasının ana yönü, sosyal ve ekonomik sistemlerdeki yapı değişikliklerinin ortaya çıkaracağı tehlikeli sonuçlardan çekinmektir. Bunun yerine daha basit, daha rahat ve daha emin çözüm yolları üzerine ağırlık verilir: nüfus kontrolü ve yabancı yatırım ve dış yardım ile çağdaş teknolojinin yayılması gibi. Nüfus kontrolü tasvipçilerinin daha akli başında olanları bunun herşeyi çözecek bir ilaç olmadığını anlamışlardır. Bu, en iyi şekliyle, gıda üretimindeki düşük ilerleme hızı karşısında gittikçe artan kitle açlığına karşı bir emniyet subapı rolü oynayacaktır (mevcut sosyo-ekonomik şartlar altında işleyebileceğini varsayarsak).

Daha temel bir çözüm yolu olarak da zengin ülkelerin fakir ülkelere sermaye ve teknoloji transferi ileri sürülmektedir. Bu ise geri kalmışlığın nedeninin çağdaş teknoloji ve ülke içi sermayenin yeter-

sizliği olduğunu ileri süren geleneksel teşhisin bir sonucudur. Böyle bir reçete de teşhis ile uyum içindedir. Fakat bu reçete aynı zamanda A.B.D. dış politikasını kontrol altında tutan ideoloji ile de uyum içindedir. Ama ne yazık ki bu teşhis yanlıştır.

Gelişmiş ülkelerdeki ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki birçok kişi için teknoloji bir hızır gibi yetismekte, bir tür sihirbazlık yapmaktadır. Eğer bu teknolojiyi yabancı ülkelere bir kere yaydınız mı, refahın bütün mucizeleri hemen arkadan gelecektir. Bu görüşün ne kadar yüzeysel olduğunu anlamak için A.B.D.'nin durumuna birazcık bakmak yeterlidir. En ileri teknolojinin varlığına ve büyük fon transferlerine rağmen Appalachian bölgesi hâta fakirlik ve azgelişmişlik yuvası olmaya devam etmektedir. Ve teknoloji ve ülke içi sormaya fazlasının ne kadarı zencilerin yaşadığı gecekonduların fakirlik sorununu çözmeye ayrılmıştır?

Azgelişmiş ülkelerde pek tabii ki fakirliğin boyutları çok daha geniştir. Bu bölgelerde yetersiz teknoloji sorununu anlayabilmek için teknolojinin kendi başına olmadığını, onu kullanacak insanlara gerek olduğunu anlamak zorunludur. Ve bir çözüm yolu bulmak için de bu sonucunu üzerinde durmak gerekmektedir. Sorun ülke içindeki halkın, işsizlere iş sağlayacak ve üretimde bulunanların üretimlerini artıracak ileri teknolojiyi uygulamadaki isteklilik ve yetenek durumlarıdır. Teknolojiden yararlanabilmek için diğer şeylerin yanı sıra eğitimin görmüş bir nüfusa, bilime ve bilimsel yöntemlere toplum tarafından değer verilmesine ve kitle tarafından teknolojik gelişmelerin kabul edilmesine gerek vardır. Bunun özellikle böyle olmasının nedeni en fazla ihtiyaç duyulan teknolojinin birkaç büyük şehirde bulunan elektronik beyin ve karmaşık elektronik sistemlerden çok, az gelişmiş ülke nüfusunun en büyük bölümünün bulunduğu tarım sektöründe yaygınlaştırılacak olan teknoloji olmasıdır.

Bu daha ileri teknolojiye yararlanılmayacak demek değildir. Fakat anlamamız gereken nokta, gelişme sorununa çağdaş bilimin ve teknolojinin harikalarının temel bir çözüm, ani bir sihir sağlayamayacağıdır. Bir endüstri devrimine gerek olduğu kadar bir tarım devrimine de gerek duyulan Üçüncü Dünya'nın gerekleri çelik pullukların, el arabalarının, küçük pompaların ve sulama sistemlerinin sayısının artırılmasıdır. Duyulan gerek sadece malzeme için değildir. Toplumların, bitkilerin ve toprağın kullanımıyla ilgili geliştirilmiş yöntemlerin seçimine de ihtiyaç vardır. Bunun için ise toprağı işleyen köylü kitleleri için içine sokulmalıdır. Bu da halk kitlelerinin de-

ğişmesini ve daha önemli olarak da halkın gelişimini kısıtlayan etkilerinin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir.

Kaldırılması gereken engeller halkın tabiatında veya kültürlerinin özel niteliklerinde veya dinlerinde değildir. Aksine bu engeller bu halkın üzerinde yaşayan toplumsal kurumlarda, toprak mülkiyet sisteminde, büyük toprak sahipleri ve işadamlarının çıkarlarında, hâkim sınıflar tarafından kabul ettirilen toplumsal önceliklerdedir. Bir örnek vereyim: Hindistan'ın ekonomik çabalarının en şaşırtıcı konusu küçük köylülerin çalıştırdıkları toprakları sulamak için gerekli olan az bir işi yapmaktan kaçınmalarıydı. Hindistan hükümeti çiftçilik için su sağlamak amacıyla büyük paralar harcıyarak geniş kanallar kazdırdı. Fakat köylüler ürünlerini büyük ölçüde artıracak olan bu avantajdan yararlanmadılar. Nehir ve kanallardan kendi küçük arazilerine su almak için gerekli olan su yollarını kazmadılar. Bir keresinde Hindistan'da uzun süre kalmış ünlü bir A.B.D. tarım uzmanına bu durumu sordum. Yapılan yanlış neydi? Tembellik mi, yoksa cehalet mi? Bu tutucu tarımcı benim saf soruma güldü. Bana sabırla en basit ve en cahil bir köylünün bile suyun önemini bildiğini anlattı. Neden şu idi: su yollarının büyük toprak sahiplerine ait topraklardan geçmesi gerekiyordu ve bu toprak sahipleri de bu su yollarının kullanımı için köylülerin ödeyemeyecekleri kadar yüksek kira istiyorlardı.

Ayrıca fakirliğin yaygın olduğu kâr dürtüsüyle hareket eden bir ekonomide tarım üretimini artırmak için gerekli olan gelişmiş tarım aletleri, araçları ve kimyasal maddelerin büyük miktarlarda üretimi için büyük yatırımlar yoktur. Bu temel ürünlerin üretilmesi için gerekli olan teknoloji karmaşık ve ülkedeki işadamları da aptal değildir. Müteşebbislerin ekonomik kalkınma için gerek olan şeyi yapmamalarının nedeni, bu yatırımlarda yeterli kâr olmaması veya başka faaliyetlerde daha yüksek kârlar elde edilebilmesidir.

Bu ve diğer nedenlerden dolayı, az gelişmiş dünyanın büyük bir çoğunluğu için gündemdeki sorun sosyal devrimlerdir: çıkarları mevcut düzenin sürdürülmesinde olan sınıfların güçlerini ellerinden almak için, sosyal öncelikleri değiştirmek, eğitimi yaymak, geniş halk kitlelerinin hevesini artırmak ve üretimin yapısını mülk sahiplerine en fazla kâr getiren şeylerin değil de halkın ilerlemesi için en gerekli olan şeylerin üretimini değiştirmek için devrimler gündemdedir.

Sosyal devrim bir kere başladı mı ekonomik tutuculuğun temel toparlarından biri olan sermaye yetersizliği yeni bir önem kazanır. İlk olarak, devrim iki ana sermaye israf kaynağını oldukça sü-

ratli olarak durdurabilir: (i) zenginliklerin ve orta sınıfın üst kademelerinin tüketimlerini büyük miktarlarda kısar ve (ii) yabancılara ait yatırımlara el koyar. Bu tedbirler iki bakımdan yararlıdır: (i) tarım, imalat sanayii, madencilik ve ticaretteki kârlar en önemli kalkınma projelerinde kullanılabilir ve (ii) gerek duyulan dövizler, lüks madde ithalatı ve yabancı yatırımın kârları, faizleri, patent hakları ve idareci ücretleri aracılığıyla ülke dışına çıkma yerine hammadde ve araç satın alınmasında daha etkin bir şekilde kullanılabilir.

Sermaye yetersizliği ile ilgili olarak sosyal devrimin ikinci bir katkısı da sermayeyi bir ölçüye kadar ikame etmesi için emeğin harekete geçirilmesidir. Bu yolla gerekli yapım faaliyetlerinin büyük bir kısmı gerçekleştirilebilir. Makinaların kullanılması pek tabii ki daha iyi olacaktır. Fakat eğer makina yoksa ve ihtiyaç büyükse, kullanılmayan ve kapasitenin altında kullanılan işgücü, örneğin yol yapımında, sellerin kontrol altına alınmasında, sulama işlerinde ve ev yapımında kullanılabilir, aynı yüzyıllar önce buldozerler, kamyonlar ve vinçler olmadığı zamanlardaki gibi. Bu ideal bir çözüm değildir ama «Tanrının kendine yardım edenlere yardım ettiği» gerçeğine uyan bir çözümdür. A.B.D. ile ilgili bir örnek daha vereyim: Farelerin denetim altına alınmasına bakalım. Az gelişmiş ülkelerin çoğunda fareler yıllık tarım ürünlerinin önemli bir miktarını tahrip eder. Yeterli bir sermaye yatırımı ile tarlaların çevresine yere yakın bir şekilde elektrikli tel germek bu farelerden birçoğunu öldürecektir. Elektriğin az ve teller için de paranın olmaması nedeniyle fareler karınlarını doyuruyorlar. Diğer taraftan Çin'deki devrimin gösterdiği gibi halk kitlelerinin örgütlenmiş gücü, önce çözülmesi gereken sorunlara dört elle sarıldı mı çağdaş teknolojiden yararlanmadan farelerden kurtulabilmektedir.

Sermaye yetersizliği sorununun çözülmesine üçüncü bir katkı da devrimin kitlelerin eğitim ve sağlığına önem vermesidir. İnsani düşünceler bir kenara bırakılırsa, beslenme ve tıbbi bakımın iyileştirilmesi emek verimliliğinin artmasına katkıda bulunur. Eğitim ise insan sermayesini (insanın oluşturduğu sermayeyi) artırır. Bu ülkelerden birçoğu için önemli olan nokta genel eğitimin yanı sıra eğitim önceliklerinin seçme bir yönetici grup (şehirlere iyi şartlar altında yaşayanlar için hümanite, hukuk ve tıp alanlarında eğitim görenler) eğitiminden, (i) teknolojinin kavranabilmesi ve daha fazla kendi kendine yeterlilik için gerekli olan bilim ve matematik ile (ii) güçlü ve etkin bir ekonomik ve sosyal planlamayı gerçekleştirmek için gerekli

olan politika ve ekonomi eğitimine doğru yönlendirilmesidir. İhtiyaç sadece az bulunan ve karmaşık şeyler için değildir. Bilimsel çiftçilik yapabilmek için defterlerini güvenilir bir şekilde tutacak ve aritmetik yapabilecek çiftçilere gerek vardır. Kendimize sormamız gereken soru şudur: Yirminci yüzyılda nüfusun büyük çoğunluğunun sıhhi bakım ve eğitimlerinde büyük gelişmeler meydana getirebilmek için niçin sosyal devrimlere gerek vardır?

Kalkınma sorununa hangi açıdan yaklaşırsak yaklaşalım, mevcut hâkim sınıflar tarafından korunan kurulu sosyal kurumların koyduğu sınırlamalar ve önceliklerle (isterseniz, değerler de diyebiliriz) karşılaşırız. Bu hâkim sınıflar ise gelişmiş kapitalist ülkeler ve günümüzde özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin askerî ve dış politikalarıyla desteklenen ve güçlenen sınıflardır. Bu tarih başarılı ve zengin kapitalist ülkelerin sömürge ve yarı-sömürge uygulamaları ile doludur. Üçüncü Dünya temelde zor kullanma ile ve buna ek olarak da bunun sonucu ortaya çıkan ekonomik ilişkilerin sürdürülmesiyle metropol merkezleri için hammadde ve gıda maddeleri üreticisi ve kaynaklarının izin verdiği ölçüde endüstrileşmiş ülkelerde üretilen imalat sanayii ürünleri alıcısı durumuna getirilmiştir. Ortaya çıkan ekonomik yapı bir ve aynı zamanda hem (i) kaynakları endüstrileşmiş ülkelerin ihtiyaçlarının karşılanmasına harcanmakta olan bir ekonomi ve hem de (ii) refahları bu bağımlılığın devamına bağlı olan (bunu kendileri ister beğensinler, ister beğenmesinler) hâkim sınıflar yaratmıştır. Kısacası emperyalist ticaret ve yatırım ağının saygıda kusur etmeyen yeni bir parçası oluşmuştur.

Az gelişmişlik yerine kalkınmaya doğru yeni bir atılım, endüstriye geri olan bu ekonomilerin daha büyük esneklik ve kendi kaynaklarının daha etkin bir şekilde kullanılmalarını sağlamak için yapılarının değiştirilmesini, toplumların, ülkedeki ve dışardaki zenginlerin refahını artırmak yerine halkın gereklerinin karşılanması için yeni bir yöne sevk edilmesini gerektirmektedir. Bu yeni atılımın içerdiği diğer bir husus da gelişmiş ülkelerin kültürüne ve «üstünlüğüne» olan psikolojik bağımlılığın da sona ermesi ve halkta kendine güven, kendine dayanma ve düşünce ve eylemde bağımsızlığın gelişmesidir. Kendini emperyalizmin maddî ve psikolojik bağlarından kurtarmaya çalışan devrimci atılımı denetim altında tutmak isteyen A.B.D. dış politikası (askerî durumu ve eylemleri de dahil) gerçekte az gelişmiş ülkelerin gelişimine en büyük engeldir.

AMERIKAN SİSTEMİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Paul SWEEZY
Harry MAGDOFF

«Monthly Review», Şubat 1969

İdarecilerin değişmesi genellikle A.B.D. toplumsal düzeninin niteliği ve işleyiş biçimi ile ilgili faydalı noktalar sağlamaktadır ve bu açıdan Nixon rejiminin iktidara gelmesi bir istisna oluşturmamaktadır.

İlk olarak, Nixon'un kabineye yaptığı atamalardan, tekelci sermayenin en üst kademedeki görevliler ve idareciler için, temel eğitim ve deneyleri ya en soyut şekliyle sermayenin işletilmesi ve yönetilmesi ya da tüm olarak sisteme hizmet etme olan kişilere git-
tikçe daha büyük ölçüde dayanma eğiliminde olduğunu görebiliriz. İlk kategoridekiler bankacı ve anonim şirket avukatları, ikincisindekiler ise üniversite profesörleridir. Nixon kabinesi (bütçe bürosu yöneticisi ve ulusal güvenlik ve kentsel işler alanlarındaki başkanlık yardımcılarını da üye olarak kabul edersek) iki Wall Street (A. B.D. tekelci sermayesinin yönetim bölgesi, çev.) avukatı, üç bankacı ve dört profesör içermektedir, yani onbeş kişilik toplamın dokuzu. Geride kalan altı tanenin dördü iş adamı ve ancak ikisi de politikacı olarak toplumda yukarıya tırmanmışlardır. En önemli karar alma yerlerini (Adliye, Devlet, Savunma ve Maliye bakanlıkları) iki avukat, bir politikacı ve bir bankacı doldurmaktadır. Genel olarak «genelciler», yani ana ilgi konuları sistemdeki belli çıkarlar yerine tüm olarak sistem olanlar güçlü bir şekilde iktidarı ele geçirmişe benzemektedirler. Ve bu durum birkaç yüz dev çok-uluslu ano-

nim şirketin gittikçe daha büyük ölçüde hâkimiyeti altına giren bir ekonominin niteliğini yansıtmaktadır ve bu niteliğe uygundur. Bu şirketler, diğerlerinin aleyhine olarak ekonominin belli sektörlerini veya ülkenin belli bölgelerini destekleyen bir hükümden çok, ülke içinde ve dışında ortak çıkarlarına hizmet edecek bir hükümet gereksinmektedirler.

İkinci olarak, Nixon hükümetinin oluşumu, C. Wright Mills tarafından ileri sürülen, herbirinin «seçkin kişileri» olan ayrı iş ve politika «bölgeleri» olduğu şeklindeki kuramın ne kadar sun'î olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Kabin üyelerinin yüzde altmışının kökeninin iş dünyası olduğu gerçeği, ayrı politik bölgeler varlığı kuramına karşıttır. Ayrıca bu önemli çoğunluğun büyük bir kısmının geçmişte hükümet işlerinde deneyi vardır. Chicago'daki en büyük bankanın başkanı olan yeni Maliye Bakanı, Federal Rezerv Sistem'de memur olarak işe başlamıştır. Wall Street avukatı olan yeni Devlet Bakanı, Eisenhower yönetiminde Adalet Bakanlığı yapmıştır. Diğer kabine üyeliklerine atanan dört işadamlardan üçü eyalet valiliğinde bulunmuştur.

Anonim şirket ve hükümet bürokrasilerinin olduğu ve işlerinde genel olarak oldukça az hareketlilik görüldüğü pek tabii ki doğrudur; ve bu anlamda ayrı iş ve politika bölgelerinden söz edilebilir. Fakat en üst düzeyde kişiler her iki alan arasında büyük bir kolaylıkla ileri geri hareket ederler ve bu nedenle bu iki bölgenin kendi içinde birbirinden ayrı olarak ortaya çıkarttığı «seçme kişileri» gruplarından söz etmek olanak dışıdır. Politikada üst mevkilerden birçoğu ve hattâ büyük bir çoğunluğu iş dünyasında ortaya çıkan kişilerle doldurulmuştur. Diğer taraftan politikada yükselen kişiler de iş dünyasında birçok yağlı işin kendilerine açık olduğunu göreceklere (Nixon'un kendisi bunun iyi bir örneğidir: 1962 yılında Wall Street'deki büyük hukukî işler şirketlerinin birinin yetkili bir ortağı olmak için politikayı geçici bir süre bırakmıştı). Diğer bir deyişle, en üstte küçük bir yönetici sınıf görmekteyiz. Bu sınıfın üyeleri ya kendileri iktidar mevkilerindedirler, ya da burada olanları seçer ve denetlerler. Ve bu üyeler ve bunların durumları temelde karşılıklı olarak değiştirilebilir.

Seçme kişiler konusunda iken, C. Wright Mills'in kuramında son birkaç yılın deneyleri ışığında yeniden gözden geçirilmesi gereken bir başka yöne işaret edelim. Bu şemada seçme kişileri olan sadece iki değil, üç tane bölge vardır: anonim şirketler, politika ve

askeriye Mills'in kitabı ortaya çıktığında (1956), anonim şirket ve politikayı olduğu kadar askeriye düşüncesini de reddetmekte tereddüt etmemişti. Amerikan tarihinde sivillerin askeriye üzerinde denetimiyle ilgili anayasal ilkeye hiçbir zaman başarılı bir şekilde karşı çıkmamıştır. Bu ilkenin anlamı, askeriye'nin de polis gibi hâkim sınıfın bir aracı olduğu, yoksa bağımsız bir güç merkezi olmadığıdır. Onun görevi kendisine söylenen yapılması gereken şeyleri yapmak ve politikanın belirlenmesini burjuvazinin temsilcilerine bırakmaktır. Kore savaşının amaçları ve sınırları konusunda Başkan Truman ve General MacArthur arasındaki anlaşmazlıkta kozların açık oynanması, sivillerin denetim ilkesinin İkinci Dünya Savaşı'nda, Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarında ve Kore Savaşı'nda yaşayabildiğini göstermiştir. Fakat yine bu aynı olay, askeriye içinde kendisini politikada karar verici bir merkez olarak ileri sürme doğrultusunda güçlü bir eğilimi açığa çıkartmıştır. Kennedy-Johnson dönemindeki büyük askerî birikim ve Vietnam Savaşı'na A.B.D.'nin gittikçe artan ölçüde karışmasının askeriye'nin gücünü artırdığına hiç şüphe yoktur. Şimdiki sorumuz bu sürecin, askeriye'nin kendi özel alanı kabul ettiği konularla ilgili olarak sivil liderliğe kendi arzularını kabul ettirebileceği düzeye gelip gelmediğidir. Eğer cevap «evet» ise, buna göre Mills'in iktidarı paylaşan bir askerî grubun varlığıyla ilgili kuramı geçerlidir. Ayrı anonim şirket ve politika yöneticiler grupları kavramını kabul etmemiz veya reddetmemiz durumu değiştirmez. Çünkü Mills'in anlamında bir askerî bölümün olduğu veya bunun kendi yöneticilerini seçtiği ve eğittiği konusunda hiç şüphe yoktur. İş dünyasında veya politikada üst kademeye varabilmek «Omzu Kalabalıklar» arasına kabul edilmeyi sağlamaz.*

Nixon yönetiminin oluşumu bu sorunun cevabı için inandırıcı ipuçları vermemektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kurulduğundan beri Savunma Bakanlığının başına ilk defa olarak bir politikacının getirilmesi pek tabii ki ilgi çekicidir. Truman yönetiminden beri bu mevki aşağıdaki anonim şirketlerin başkan veya yönetim kurulu yöneticileri tarafından doldurulmuştur: General Motors, Proctor and Gamble, Morgan Guaranty Trust ve Ford. Diğer bir deyişle, Savunma Bakanlığı normal olarak ülkenin en büyük anonim şirketlerinden birinin en üst yöneticilerinden birinin yönetimi altında olurdu. Bunlar herhalde askeriye üzerinde sivilin denetimini en et-

* Fakat emekli general ve amirallere öndegelen anonim şirket ve politika mevkileri için büyük talep vardır. Sivil yönetici sınıfın üst kesiminde bu tek taraflı hareketlilik askeriye'nin kendi özel değer ve lükslerinin oluşumu aleyhine işlemektedir.

kin şekilde yürütebilecek türde kişilerdi. Nixon'un Savunma Bakanı olarak küçük kasaba kökenli ve savaş taraftarı görüşlerini herkesin bildiği bir politikacıyı seçmiş olması gerçeği, askeriye kendine uyan birini baş olarak verme amacını akla getirmektedir.

Fakat olanak dahilindeki tek hipotez bu değildir. A.B.D. hâkim sınıfının Vietnam'daki savaşa bir son verme kararını aldığı ve kararın Pentagon içinde ve dışındaki şahıslara (savaş taraftarlarına, çev.) daha uygun gözükebilmesi için kendilerinden birine uygulama ve sonuçlarıyla uğraşmada ana sorumluluğun verildiği şeklinde bir açıklama da mümkündür.* Bu görüş gerçek iktidarın tamamiyle sivillerin elinde olduğunu varsaymaktadır.

Burada belli bir gerçeği belirlemeyi bu kadar zor kılan şey her hal ve kârda dev anonim şirketler ve askeriye'nin üst kesimlerinin lider kadroları arasında geniş bir anlaşma alanı olmasıdır. Her ikisi de büyük bir savaş makinesi istemektedirler, fakat birinci grup bunu ikincisinden daha fazla gereksinmektedir. Bu gereksinme hem uluslararası, hem de ülke içiyle ilgili düşüncelere dayanmaktadır. A.B.D. imparatorluğunun veya diğer ismiyle «hür dünyanın» savunulması, en büyük anonim şirketlerin büyük bir miktarı için kelimenin tam anlamıyla yaşama ve ölme sorunudur. Tüm hâkim sınıf açısından ise savaş makinesine büyük (ve gittikçe artan) miktarda hükümet harcaması, Amerikan ekonomisinin Büyük Buhran yıllarını önleyecek büyüklükteki onaylanabilir tek tür artık (üretilecek toplam değerle tüketilen toplam değer arasındaki fark, çev.) değerlendirme şeklidir. Buna göre askeriye'nin istediği her şeyi hemen hemen daima elde etmesi onun bağımsız bir güç merkezi olduğunu kanıtlamaz. Hâkim sınıf İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yapılan terhislerle zayıflayan savaş makinesini general ve amiralleri hoşnut kılmak için değil, kendisinin dünya düzeyindeki amaçlarına hizmet etmek için yeniden güçlendirdi. Bu nedenle, bu süreç içinde general ve amirallerin kendilerine ait gerçek bir güç elde edip etmedikleri sorusu, savaş makinesinin büyüklüğü ve büyüme hızı gibi basit kıstaslarla cevaplandırılmaz.

Vietnam savaşının sona erdirilmesi konusu gerçek bir deneme

* Maxime Rodinson, Cezayir'den Fransızların geri çekilmesiyle ilgili olarak şöyle demektedir: «Genel olarak olduğu gibi, Cezayir milliyetçiliğine teslim olma, ulusal gururu bu derece yaralayan ve çok sayıda Fransızın çıkarlarına bu kadar ters düşen bu karar ancak saçgı veya hiç olmazsa ulusun çıkarlarını uluslararası bir ideoloji için kurban ettiği ithamıyla karşılaşılabilecek olan bir hükümet tarafından kabul edilebilirdi. Charles de Gaulle'un tarihi rolü buydu...» (Israel and the Arabs, London, 1968, s. 137.)

olabilir. Eğer yaygın şekilde sanıldığı gibi hâkim sınıf şimdi Vietnam defterini kapatmaya hazırsa, sonsuz bir savaşa ve hatta Çin ile (olanak dahilindeki) bir savaşa yol açsa bile bu işe devam etmeye kararlı olan askeriye'den sert bir direnişle karşılaşabilir. Bu şekilde bir iktidar mücadelesi ortaya çıkabilir ve bunun sonucu askeriye üzerinde sivil denetimle ilgili geleneksel Amerikan ilkesinin hâlâ geçerli olup olmadığını belirleyecektir.

Fakat bunun gerçekten olup olmayacağı başka bir sorudur. Şimdi önemli olan sorun hâkim sınıfın Vietnam Savaşı'na bir son vermeyi isteyip istemediği değil (pek tabii ki istemektedir), bu ülkeye barış getirebilecek şartlarla bunu bugün yapmaya hazır olup olmadığıdır. Sınıf çıkarları ve ideolojisiyle uzun süredir gözleri kör edilmiş olanlar bu şartları bilmektedirler: A.B.D. silahlı kuvvetlerinin Vietnam'dan tamamiyle çekilmeleri. Bunun anlamı pek tabii ki kukla Saygon rejiminin sonu ve tüm Güney Vietnam'da iktidarın şimdiden kırsal alanların çoğunda denetimi elinde bulunduran Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (ve müttefiklerinin) eline geçmesidir. A.B.D. hâkim sınıfının böyle bir geleceği kabul edeceğini gösteren kanıtlar nelerdir?

Eğer böyle herhangi bir kanıt varsa bunun ne olduğunu gerçekten bilmiyoruz. Olayların gelişimi göstermiştir ki, Johnson'un başkanlık yarışından çekilmesi ve daha sonra Hanoi ile görüşmelerin başlaması, ülke içinde savaşa karşı hareketin bir süreç içinde zayıflatılmasında ve yönünün değiştirilmesinde son derece etkili bir yöntem olmuştur. Bu nedenle gerçek amacın barıştan çok bu olduğunu varsaymak akla yakın gözükmemektedir. Ve pek tabii ki Nixon da böyle iyi bir şekilde denenmiş bir taktiği bırakmayacaktır: Gözükteği şekliyle genel olarak Amerikalılar yeterli bir şekilde «barış» konuşmalarının sürdürüldüğü bir savaşı anlayışla karşılamaya ve hatta desteklemeye hazırdır.* Diğer taraftan, hâkim sınıfın «yetkili» denilen kesimlerinden kaynaklanan açıklamalar, Güney Vietnam'ın, şimdiki Saygon rejimiyle veya onsuz, savaşın sona ermesinden sonra A.B.D. ile ilişkilerini eskisi gibi devam ettireceği konusunda hiç bir şüphe belirtmemektedir. Bu nokta devlet adamları için bile doğ-

* Amerika Birleşik Devletleri'nde savaş aleyhtarı hareketin güçlenmesi açısından olabilecek en iyi şey Vietnamlıların Paris görüşmelerini terk edip gitmeleri ve Washington ciddi olarak görüşmeye karar verdiğinde kendilerine haber vermelerini A.B.D. delegasyonuna bildirmeleridir. Vietnamlıların bunu yapmalarının nedeni A.B.D.'deki savaş aleyhtarı hareketi güçlendirmekten çok daha önemli amaçlarının olması gerçeğidir. Bu amaçların en önemlisi Saygon rejiminden geride kalanların çözülme sürecini hızlandırmaktır.

rudur; birkaç ay önce McGeorge Bundy'nin reklamı çok yapılan konuşması savaşın sona erdirilmesi konusundaki gereksinmeyi vurguluyordu. Anlaşılan A.B.D. hâkim sınıfı son onbeş yıldan bir ders almamıştır, Güney Vietnam'da yaşayabilecek bir yeni-sömürgecinin kurulabilmesinin olanak dışı olduğunu anlayamamıştır.

Fakat bu demek değildir ki bu ders asla alınmayacak ve alınmasa bile A.B.D. silahlı kuvvetleri Vietnam'da sonsuza kadar kalacaklardır. «Asla» ve «sonsuz» kelimeleri kesin terimler değildir ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'a isteklerini kabul ettirmek için uzun bir manevra süresini de pek tabii ki silip atmaktadır. Şimdiden Saygon ve Washington'dan gelen iyimser hikâyelerle yeniden bombardımana tutulduk: savaşın nasıl iyi gittiği, kaç köy ve bölgenin pasifize edildiği, Saygon bölüklerinin moralinin nasıl yükseldiği ve Ulusal Kurtuluş Cephesindekilerin düştüğü ve daha bir sürü hikâye. Anlaşıldığına göre gerçekte olan A.B.D. ve kukla kuvvetlerin gittikçe daha büyük ölçüde savunma üslerine ve sarılmış kentlere çekilmeleri (bu kentlere de düşman kadroları gittikçe artan ölçüde sızmaktadır) ve Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin elindeki kırsal alanların B-52 uçaklarıyla daha yoğun şekilde bombalanmasıdır. Eğer bu doğru ise, bunun anlamı A.B.D.'nin, son birkaç yılda General Gavin ve Ridgway, Sayın Baylar Kennan ve Galbraith'in ve Senatör Fulbright ve McGovern'in savunduğu sarılma stratejisi denilen şeyi açıkça belirtmeden kabul etmesidir.

Bunun ne kadar süreceği sorusuna kimse cevap veremez. Herhalde daha uzunca bir süre devam edebilir. Vietnam zaferlerini İngilizce konuşan dünyaya bildiren ve yorumlayan tanınmış yazar Wilfred Burchett bile *Guardian* gazetesindeki yazılarında ve **Vietnam Kazanacaktır** isimli yeni kitabında Vietnamlıların kelimenin tam anlamıyla A.B.D. silahlı kuvvetlerini Vietnam'dan atabilecek güçte olduklarını ileri sürmüyor, A.B.D. silahlı kuvvetleri ancak Washington'da geri çekme kararı alındığında Vietnam'ı terke edeceklerdir. Hangi baskılar bileşiminin (Güney Vietnam'daki yeni 'Tet saldırısı,' dünyanın diğer bölümlerindeki askerî patlamalar, yeniden ortaya çıkan para bunalımı, A.B.D.'nde kentlerde ortaya çıkan isyan ve ülke içinde savaş aleyhtarı hareketin yeniden güçlenmesinden oluşacak bir bileşim) A.B.D. hâkim sınıfını ne zaman Vietnam oyununa artık son vermeye ikna edeceği sorusuna kimse cevap veremez. Eğer böyle bir zaman gelirse, hâkim sınıfın karşısına bundan sonra çıkacak sorun kendi askerî kuvvetlerini bu kararı uygulamaya ikna etmektir.

Eğer bu gerçekleşirse, A.B.D. toplumunda askeriye'nin bağımsız

bir güç merkezi olduğu yolundaki kuramı daha iyi bir şekilde dene-yebileceğiz.

Şimdi Amerikan sisteminin başka bir yönüne, iç iktidar yapısına dönelim. Uluslararası ve askerî politika konularında tüm gücün federal hükümetin ve federal hükümet içinde de gittikçe artan ölçüde yürütme kolunun elinde olduğundan şüphe yoktur («Gittikçe artan ölçüde» diyoruz ama «tamamiyle» daha doğru olurdu. Son yıllarda Senato ve Kongre'nin dış veya askerî politikanın şekillendirilmesinde bir bütün olarak görülebilir bir etkisinin olduğu tek bir olaydan söz etmek zordur). Ülke içi işlerde durum değişiktir ve çok daha karmaşıktır.

Başlarken, Amerika Birleşik Devletleri'nin hükümet yapısının federal hükümetle eyalet ve yöresel hükümetler arasında kesin bir ayırım yaptığını aklımızda tutmalıyız. Farklı düzeyler arasında görevlerin dağılımı kesin olarak tanımlanmamakla ve sürekli anlaşmazlık konusu olma ve tekrar tekrar yargı gücü tarafından belirlenmekle beraber her düzeyin büyük bir sorumluluk alanı vardır ve bu alanda herbiri diğerlerinden oldukça bağımsız olarak kendi politikasını belirler ve uygular. Bu sistemin içerdiği tehlikeler belirgindir: her üç düzeyde de aynı çıkar grupları gücü ellerinde bulundurmamaları sürece birbirine uymayan ve hatta birbiriyle çelişen politikalar uygulanabilir ve bu da bir bütün olarak sistemin işleyişine ciddi olumsuz etkiler yapar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde bugün bu durum nasıldır? Her üç düzeyde de aynı çıkar grupları iktidarda mıdır? (Kısaca şu noktaya da işaret edelim ki, diğer gelişmiş kapitalist ülkelerin çoğunda bu sorun yoktur, çünkü merkezi hükümet bölgesel ve yöresel hükümetleri doğrudan doğruya denetler.) Genel anlamda, evet: her üç düzeyde de büyük mülk sahipleri veya onların temsilcileri iktidardadırlar. Bu nedenle tümü mevcut sistemin sürdürülmesi ve dünyanın geri kalan bölümü karşısında A.B.D.'nin gücünün ve servetinin en yüksek noktasına çıkarılması taraftarlarıdır. Dış ve askerî politika konularında hâkim sınıfın çeşitli kesimleri arasında niçin normal olarak genel bir anlaşma olduğunu bu durum açıklamaktadır. Merkezi hükümette denetimi elinde bulunduran anonim şirket zenginleri, bölgesel ve yörelerde ikincil derecedeki meslektaşlarının hevesli desteği ile ortak çıkarlarını korurlar.

Fakat eyalet ve yöresel hükümetlere gelindiğinde işler bu kadar basit değildir. Ekonomik açıdan hâkim durumda olan dev anonim

şirketlerin genel merkezleri New York ve diğer birkaç önemli şehirde yoğunlaşmıştır ve bunların üst düzeydeki liderlerinin politik faaliyetleri büyük ölçüde ulusal ve uluslararası işlerle ilgilidir, genel olarak eyalet ve yöresel düzeydeki politikada ya rolleri çok azdır, ya da yoktur. Anonim şirketlerde daha alt kademede, iş ve coğrafi yer açısından son derece büyük ölçüde hareketlilik vardır. Çok-uluslu devlerden birinde çalışmaya başlayan bir yüksek okul veya üniversite mezunu şirketteki yaşamı süresince bir şube veya fabrikadan diğerine, ulus ve hatta uluslararası düzeyde bir kereyle kalmayıp birçok kere yer değiştirmeyi beklemelidir. Bunun sonucu ise herhangi bir toplulukta kök salacak kadar kalmamasıdır. Yöresel halk ve onların sorunlarıyla hiçbir zaman samimi bir şekilde karşı karşıya gelemeyen ve bu olmadan da politik olarak etkinlik kazanmak olanak dışıdır. Devler eyalet ve yöresel düzeylerde bazı durumlarda doğrudan doğruya ve genellikle de adamları aracılığıyla para harcayarak belli bir ölçüde bazı politikacılar ve politik işleyiş desteklemek için politik etki sağlayabilirler ve sağlamışlardır. Eğer bu amaçlar için tek önemli para kaynağı olsalardı, eyalet ve yöresel hükümetlerde kesin denetimlerini hiç şüphesiz kurabilirlerdi. Fakat durum böyle olmaktan uzaktır. Büyüklüğü ne olursa olsun her toplulukta asıl gelirleri yaşadıkları yerde bulunan ve denetlenen mülke (aile işletmeleri, inşaat şirketleri, yöresel bankalar ve hepsinden önce de taşınmaz mallar) bağlı olan zengin ve genellikle çok zengin kadın ve erkekler vardır. Bu kişiler kendi politikacılarını ve politik işleyişlerini finanse edebilirler ve bunlar için kendi faaliyetlerine en yakın olan hükümetlerin denetimleri altında tutulması bir sürü nedenden dolayı önemlidir. Yöresel deneylere ve ilişkilere orada bulunmayan anonim şirket sahipleri ve işletmecilerinden çok daha fazla sahip oldukları kabul edilirse, eyalet ve bölge düzeylerinde iktidarı bunların kolayca tekellerine almaları şaşırtıcı olmayacaktır.

Buna göre şöyle bir durum ortaya çıkıyor: Anonim şirket devleri federal hükümeti denetlerken, yörelerde bağlı çıkarları olanlar ise eyalet ve yöre hükümetlerini denetliyorlar. Dönemin büyük bir bölümünde (yani XIX'uncu yüzyılın son on yıllarında Büyük İş Dünyasının ortaya çıkmasından beri) bu düzenleme işlemiştir ve her iki düzeydeki güç sahiplerinin işine yaramıştır. Devler esasında bu durumdan genellikle hoşnuttular, kendi altlarındaki herşeyle uğraşmak zorunda kalmadan genişleyen ulusal ve uluslararası pazarlarda ortaya çıkan kâr olanaklarının peşinde koşuyorlardı. Fakat son yıl-

larda iç zıtlasma ve çelişkiler gelişmektedir ve A.B.D. tekелci kapitalizminin büyüyen genel bunalımını daha karmaşık bir duruma sokmaktadır.

Bunu anlamak için A.B.D. ekonomik kalkınmasının şimdiki aşamasında sermaye birikim sürecinin temel özellikleri hatırlanmalıdır. Anonim şirket devlerinin daha yüksek olan karlılıkları onların ekonominin daha küçük ve daha rekabetçi kesimlerinden daha hızlı büyümelerine olanak sağlayan parayı temin etmektedir (Bu, Marx'ın sermayenin yoğunlaşması dediği şeydir) ve ellerindeki büyük mali kaynaklar da sürekli bir dizi şirket birleşmelerini yönetebilmeleri için gerekli desteği sağlamaktadır (Marx'ın sermayenin merkezileşmesi kavramı). Ekonominin gittikçe hâkim duruma gelen tekелci kesimi teknolojik olarak büyük ölçüde dinamiktir ve gittikçe daha fazla karmaşık ve sermaye-yoğun üretim yöntemlerine doğru güçlü bir eğilimi vardır. Kârlı pazarlar arayan büyük tekeller, ekonominin diğer sektörlerine de ileri mekanik, elektronik, kimyasal ve diğer karmaşık araçlar sağlarlar. Bu araçlar ise bu sektörlerdeki üretim yöntemlerinde devrim yapar. Örneğin A.B.D. tarımı bu şekilde süratle mekanize olmuştur (ve kimyasallaştırılmıştır). İnşaat endüstrisinden de temel kazma türü el işi hemen hemen tamamıyla kaldırılmıştır.

Bu gelişim ve eğilimlerin, ulaşım ve haberleşme gibi alanlarda bağlantılı gelişmelerle beraber ekonomik eylemin yeri, emek sürecinin niteliği ve işgücünün bileşimi üzerinde derin etkileri olmuştur. Özellikle Güney'de, Güney-Batı'da ve Uzak Batı'da bazı üretim merkezleri ortaya çıkmıştır. Kırsal alanlarda nüfus ciddi bir şekilde azalmış ve yerlerinden edilen tarım işçileri kentleri doldurmuştur. Metropol bölgelerde de nüfus şehir merkezinden sürekli olarak gittikçe genişleyen şehir dışı bölgelere taşınmışlar, alt gelir gruplarını çürüten gecekondu bölgelerinde bırakmışlardır. Bu gecekondu bölgeleri de nüfusun artışı ve metropol merkezinin büyümesiyle genişleme eğilimindedir. Bu gecekonduarda yaşayanlar ise babadan kalma lumpen-proletarya ve yüksek-teknoloji ekonomisinin reddettiklerinin gittikçe büyüyen saflarından oluşmaktadır (kırsal alanlardan göç edenler ve teknolojik işsizler ve/veya endüstri ve hizmet sektörlerinde istihdam edilemeyecek olanlar). Bunlara bir de şehir merkezlerindeki düşük gelirli kesimin «getholar»daki siyahlar (ülke düzeyinde) ve Puerto Rica ve Meksikalı Amerikalılar (belli bölgelerde) olduğunu ve A.B.D. nüfusunun bu bölümlerinin 20. yüzyılda dünya düzeyindeki anti-empyalist devrimle uyandırıldıkları ve eyleme yö-

netildikleri gibi tarihin ürünleri olan gerçekleri ekerseniz, A.B.D. toplumunun yapısını parçalama tehdidinde bulunduğu birçok kişi tarafından kabul edilen ve birbirinin içine geçmiş iki büyük bunalımın içeriğini elde edersiniz: Kentler bunalımı ve ırk ilişkileri bunalımı.

Dar ekonomik bakış açısından bu ciddi gelişmeler anonim şirket devlerini fazla ilgilendirmez. Şehirlerin deneylerinden ve dertlerinden öyle belirgin bir şekilde zarar görmüş değillerdir. Vergiler çıkarıldıktan sonra anonim şirket kârları 1960 yılında 26.7 milyar dolardan, yılda ortalama yüzde 10'dan fazla bir artış göstererek 1967 yılında 48.1 milyar dolara çıktı. Çok-uluslu şirketler dokunaçlarını şimdiye kadar görölmemiş bir şekilde dünyanın dört bir yanına uzatmaktalar. Ayrıca büyük anonim şirketler ne gecekondularda faaliyettedirler (yöneticilerinin çoğu belki hiç gecekonduya girmemiştir), ne de buralarda bulunan türde vasıfsız düşük ücretli emeği gereksirler. Gerçek şudur ki, ulusal ve uluslararası düzeylerde faaliyettedir bulunan anonim şirketler için şehir içlerinin fakirleşmiş durumu ekonomik açıdan ilgi konularının dışındadır.

Fakat aynı şey politika ile ilgili olarak söylenemez. Tüm toplumsal düzeni yıkmakla tehdit eden herşey (kent ve ırk bunalımlarının hiç şüphesiz yaptığı gibi) anonim şirket devleri ve ortaya çıkarttıkları ulusal hâkim sınıf için önemli bir ilgi konusudur. Kârlı ekonomik faaliyetlerini yürütebilecekleri resmî bir barış ve düzene gerek duyarlar. Fakat karşılaştıkları soru şudur: Böyle bir çevre yaratmak ve bunu korumak için ne yapmalıdırlar? Ve şimdi Amerikan sisteminin belirgin olarak önemli ilişkilerinden biri olmuş olan şeyle yeniden karşılaşyoruz.

Büyük anonim şirketler ve ulusal hâkim sınıf eyalet ve bölge düzeylerindeki hükümetleri denetleyemez.* Şehirlerde ciddi ilerlemeler sağlamak ve ırk zıtlaşmasını ve ısyancılığı düzene sokmak için gerekli işler çoğunlukla metropol düzeyinde yapılmalıdır. Büyük anonim şirketlerin aksine olarak eyalet ve bölge düzeylerindeki hükümetleri denetleyen bölgesel mülk sahiplerinin gecekondularda büyük çıkarları vardır (pazar, yüksek gelirli taşınmaz-mal, küçük iş yatırımları, ev işçiliği için ucuz emek kaynağı, v.b. olarak). Bu kişilerin bü-

yük anonim şirketlerin ve ulusal hâkim sınıfın faaliyetleri için uygun bir ortam yaratılacağı gerekçesiyle kendi hayatı çıkarlarını fedaya etmeye kesin olarak niyetleri yoktur. Burada ele alınan konu, şehir planlaması alanında dünyanın en tanınmış kişilerinden biri olan Han Blumenfeld tarafından açık şekilde belirtilmiştir. Blumenfeld yazdığı «Çağdaş Metropol» isimli makalesinde (Scientific American, Eylül 1965 şu sonuçları çıkarıyor:

«Metropolün büyümesini pazar güçlerinin işleyişine bırakmak yerine denetlemeyi amaçlayan herhangi bir plan yeni denetim şekilleri gerektirecektir. Bir toprak parçasından diğerine değer aktarımını içerdiği için, herhangi bir tür planlamanın toprak sahipleri ve belediyelerin çıkarlarıyla çelişkiye düşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle ras-yonal bir bölgesel planlamanın uygulanması şunları gerektirmektedir: (1) metropol için tüm metropolü içeren bir hükümetin kurulması, (2) geliştirilecek olan toprakların hepsinin veya çoğunun kamu mülkiyetinde olması, (3) metropol hükümetinin toprak elde etmesini ve gelişmesi için gerekli olan kamu işlerini yerine getirebilmesinde yeterli olacak vergi gelirinin sağlanması, (4) tüm gelir düzeylerindeki halka evlerinin yerinin seçiminde hürriyet sağlayarak belli bölgelere belli gelir düzeyi ve ırktaki kişilerin yerleştirilmesini önleyecek ulusal bir konut politikası. Geçerli Amerikan politik alışkanlıkları açısından bundan radikal tedbirlerdir. Fakat bunlardan her biri değişik şekillerde ve değişik derecelerde birden fazla Avrupa ülkesinde demokratik kapitalizm çerçevesinde yürütülmüştür.»

Avrupa kapitalist ülkelerinin bu tür programları yürütebilmiş olmalarının nedeni, bir bütün olarak ulusal sistemden sorumlu olan hâkim sınıflarının bölgesel ve yöresel hükümetleri denetimleri altında tutmalarıdır. Diğer taraftan A.B.D. hâkim sınıfı ise bölgesel ve yöresel düzeylerdeki iktidarı tüm olarak sistem için herhangi bir sorumluluğu olmayan özel çıkarlara veren bir hükümet yapısıyla dizginlenmektedir.

Bu şartlar altında kentsel gelişme pazar güçleri tarafından yönetilmeye ve zıtlaşmalar doğurmaya devam edecektir (New York şehrinin eğitim sistemi üzerinde sürmekte olan zıtlaşma bunun iyi bir örneğidir). Bir ulusal ve uluslararası kâr yapma ve sermaye biriktirme sistemi olarak A.B.D. tekeli kapitalizmi açısından bunlar tamamiyle mantık dışıdır ve yıkıcı etkileri vardır.

Ulusal hâkim sınıf bu sorunun dikine dikine gitmek konusunda son derece isteksizdir, yöresel çıkarlara (ekonomik olduğu kadar

* New York'dan Vali Nelson Rockefeller ve Arkansas'tan kardeşi Vali Winthrop Rockefeller gibi adamların eyalet düzeyinde politik hayata atılmaları, ulusal hâkim sınıfın daha alt düzeylerdeki kilit mevkileri elde etmesinin bir belirtisi olabilir. Fakat bu stratejinin etkinliği şüphelidir. Bir vali bile eyalet yasama gücünü, şehir kurullarını ve eyalet ve yöresel bürokrasilerini denetleyen çıkar sahipleri karşısında fazla birşey elde edemez.

politik) yapılacak herhangi toptan bir saldırının daha yıkıcı ve tehlikeli zıtlaşmalara yol açmasından korkmaktadır. Bu nedenle kesin bir kararı geciktirerek yöresel güç sahiplerine federal hükümette kent işleri ve ulaştırma bölümleri, Ford Vakıfları, üniversitelerde şehir planlama kurumları ve benzerleri ile rüşvet verme ve onları yağlamaya çalışmaktadır. Ortaya çıktığı gibi bunların sonuçları önemsizdir ve önemsiz kalmaya devam edecektir.

Daha etkin tedbirlerin denenmesi er veya geç kaçınılmaz olmaktadır. Sorun sürekli olarak önem kazanacaktır. Fakat uygulanması gereken bu tedbirlerin ne olacağını şimdiden söyleyebilmek olanak dışıdır.

A.B.D. HEGEMONYASININ SONU

Paul SWEEZY
Harry MAGDOFF

«Monthly Review», Ekim 1971

Nixon'un yeni ekonomi politikası savaşsonrası dünya kapitalist tarihinin bir döneminin sona ermesini ve bir başkasının başlamasını belirtmektedir. Başlattığı ve öngördüğü özel eylemlerden çok bu özellik gerçek öneme sahiptir.

Savaşsonrası ilk aşama A.B.D. hegemonyasıydı, Bretton-Woods para sistemiyle sembolize edilmiş ve büyük ölçüde uygulanmıştı. Bu para sistemine göre dolar, altının yanı sıra, tüm üye ülkelerin para rezervi olarak kabul edilmişti. Nixon'un doların altına değiştirilebilirliğini resmen kaldırması bu dönemi kesin olarak sona erdirmiştir.

Bretton Woods sistemi kısmen planlanmış, kısmen de şans eseri olarak A.B.D. hegemonyasının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde emperyalist dünya üzerindeki malî çerçevesini oluşturdu. Karşıdevrim savaşlarının, yabancı ittifakların, dünyayı saran askeri üslerin ve kapitalist dünyanın her tarafından A.B.D. endüstri ve bankacılığının sızmasının finansmanı bu mekanizmayla sağlandı. Bir kısmı A.B.D. komisyonları veya A.B.D. etkisi altındaki komisyonlarca hemen hemen keyfe bağlı olarak kararlaştırılan döviz oranları, Soğuk Savaş'ta müttefikleri desteklemek ve güçlendirmek amacını güdüyordu. Politik ve askeri ittifaklar malî ittifaklarla gayet yakından bağlantılıydı. Amerika Birleşik Devletleri savaşsonrası emperyalist sistemin ana askeri ve malî yüklerini taşıırken, diğer ön-

de gelen kapitalist ülkeler az veya çok hevesle yardımcı oldular, çünkü A.B.D. askerî gücüne ek olarak bu ittifaklar ağı kapitalizmin düzene sokulmasına ve yeni bir refah atılımının başlatılmasına yardımcı oldu. Aynı zamanda diğer ülkeler açısından böyle bir işbirliği yeni bağımsızlıklarını kazanmış sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin emperyalist ticarî ve malî sistem ile bütünleştirilmelerinin sürdürülmesi için temel bir noktaydı.

Fakat böyle bir düzenleme kaçınılmaz gerginliklere yol açtı ve bunlar son yıllarda kritik bir nitelik kazandı. Son analizde bu gerginlik iki kaynaktan çıkmaktadır: (1) kapitalist devletlerin niteliği gereği; herbir devlet kendi kapitalist sınıfının çıkarlarını korumak için elinden geleni mutlak olarak yapmak zorundadır, (2) A.B.D.'nin malî hürriyetine konan kısıtlamalar; çünkü bu hürriyet ancak diğer kapitalist ülkelerin aleyhine olarak elde edilebilirdi. Bu nedenle, Nixon'un söylevinin bir dönem noktasını belirttiğine inanırken, uluslararası malî sistemin karşıklığının son yıllar süresince yoğunlaştığı, fizikçilerin kritik kütle, yani zincirleme reaksiyonun başladığı nokta dedikleri şeye gittikçe yakınlığı kavranmalıdır. Savaş sonrası malî sistemi birbirine bağlayan bağlar bir kere koparıldı mı, politik ve askerî ittifakların bağlarının da sarsılacağını beklemek akla yakındır. Bunun anlamı emperyalist sistemin temel niteliğinin değişeceği olmamakla beraber olanak dahilinde olan anlamı yapısının önemli niteliklerinin geçmişte olduğundan çok daha fazla değişikliğe konu olacağıdır. Tüm savaş sonrası dönemde merkezci ve merkezkaç güçler etkin olmuştur: önde gelen kapitalist ülkeleri A.B.D. hegemonyası altına çeken ve sistemi parçalamaya çabalayan rekabetçi güçler. Şimdiye kadar merkezci güçler daha güçlü idiler. Şimdiden sonra ve zaman geçtikçe artan ölçüde merkezkaç güçler hâkim duruma geçeceği benzetilmektedir.

Şimdi kesin bir şekilde ortaya çıkmakta olan yeni dönemi nitelilemek için çok erken olmakla beraber hiçbir ülke veya ülke grubunun belirgin bir hegemonik durum sağlayamayacağı, önde gelen kapitalist güçler arasında yoğun bir mücadelenin başlayacağı ve bu mücadele süreci içinde bazan başarılı ve bazan başarısız olan, bazılarının geçici, bazılarının uzun dönemli yararları olacak olan çeşitli ittifak ve anlaşmaların aranacağı oldukça kesindir.

Ülke içindeki durumla ilgili olarak da Nixon'un yeni ekonomi politikası bir dönüm noktasını belirtmektedir: kapitalizmin parasal ve/veya malî politikalar aracılığıyla düzene sokulabilme olanağıyla ilgi-

li hayal döneminin sona ermesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin iç sorunlarını yabancılara ve A.B.D. işçilerinin sırtından «çözmek» doğrultusunda yeni bir yaklaşımın başlaması. Yeni Ekonomi Politika'sının uluslararası ve ülke içi yönleri pek tabii ki son derece yakından bağlantılıdır.

Kapitalist tarihin gerçek bir dönüm noktasıyla karşı karşıya olduğumuzun en açık belirtilerinden biri, Nixon'un 15 Ağustos 1971 tarihindeki söylevinin, A.B.D. hâkim sınıfının bir önceki 25 yıldaki strateji ve havasından kesin bir kopmayı belirtmesidir. Tüm o dönem boyunca Amerika Birleşik Devletleri işbirliği, uluslararası ticaret, daha serbest ticaret, karşılıklı yardım, v.b. taraftaydı. Fakat Nixon şimdi dikkatli ulusal bencilliğin dilini konuşmaktadır. En büyük erdem olarak işbirlikçiliğin yerini rekabetçilik almaktadır. Yeni Ekonomi Politikası, bitirilmiş bir işin bildirilmesi; önceden uyarılmadan ve hatta bildirilmeden, A.B.D.'nin görece gücünün en üst noktasında olduğu bir dönemde yaratılan tüm para ve ticaret sisteminin tek tarafı olarak kabaca reddedilmesidir. Bu işleyiş Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyasını yitirdiğinin kesin bir belirtisidir, çünkü eğer Nixon kendini yeterli derecede güçlü hissetseydi, Uluslararası Para Fonu (IMF), Genel Ticaret ve Gümrükler Anlaşması (GATT) ve benzerlerinin kurulmasındaki gibi bir dizi görüşmeyle Washington'un amaçladığı yeni bir sistemi kabul ettirmeyi tercih ederdi. Aynı zamanda ve bir anlamda çelişkili olarak, A.B.D. hâkim sınıfı enternasyonalistlerden, sözcüleri uzun süredir fazla gevezelik eden liberal lafazanlardan kurtularak ulusal şövenizmin o eski tatlı hayatına atılmayla rahatlamışa benzemektedir. Tanınmış bir malî danışman Şirketinin başkanı olan Pierre Rinfret'in 30 Ağustos tarihli *New York Times*'da çıkan bir makalesi Nixon'un söylevine ekonomik ve politik kurumların üst düzeylerinde yaygın olan tepkiyi yansıtmaktadır:

«Programı övüyorum. Programı destekliyorum. Programı alkışlıyorum. Rahat bir nefes aldım. Neşe ve canlılık doluyum. Güçlü bir şekilde ileriye doğru gidecek cesareti, kuvveti ve gücü olan bir Başkan'dan dolayı gurur duyuyorum...

«Bu, Marshall Planı liberalizminin sonu ve Nixon-Connally pragmatizminin başlangıcıdır. Son yirmibeş yıl süresince Amerika Birleşik Devletleri uluslararası ticaret ve uluslararası görüşmelerde yaygın bir liberalizm politikası izlemiştir. Sunduğumuz herşeyi aldılar ve aldılar. Onlar o kadar fazla aldılar ve biz o kadar fazla sunduk ki, ödemeler dengemizde kanama başladı. Bunlar sona erdi. Nihayet

Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyadaki en güçlü ekonomik varlık olduğunu ve ekonomik gücümüzün olduğunu kavradık ve inançla hareket ettik...

«Ulusal ticaret ve parasal hareketlerimizin gerçek hedefi Avrupalılar değil Japonlardır. A.B.D.'nin sabrı Japonların tek tarafı, çarpık, eşitsiz, adaletsiz ekonomik ve parasal davranışlarından dolayı taşmıştır. Önlerinde eğilme, selâm verdikten sonra saygılı bir şekilde geri geri çekilme günleri sona ermiştir. Bundan sonra Japonlar aldıklarından daha fazlasını vermek zorunda kalacaklar, yoksa karşı saldırılara katlanacaklardır.»

New York Sermaye piyasasının Nixon'un söylevinin ertesi günü şimdiye kadar görülmemiş bir şekilde hareketlenmesi bir tür ulusal heyecanı yansıtsa gerektir. Hevesle hisse senedi satın alanlar, Başkan'ın nihayet birşey yaptığını düşünmüş olsalar gerek. Fakat Nixon'un yaptıkları herşeyden önce Amerika Birleşik Devletleri'nin gelişene göre (hemen hemen tüm diğer ulusal toplumlarda olduğu gibi) ülkenin sorunlarının gerçek kaynağı olarak kabul edilen yabancılara karşıydı.

Nixon'un kararlarından hemen sonra ortaya çıkanlar, A.B.D.'nin dünya kapitalist sistemi üzerindeki hegemonyasının sona erdiği şeklindeki tezi yalanlar gözükebilir. Nixon'un güçlü kararları amaçlarına varmamış mıdır? Japonlar bile baskı karşısında eğilmek ve yen'i yüzdürmek zorunda kalmışlardır. İthalât üzerinde konan yüzde 10'luk ek gümrük vergisi ilerdeki görüşmelerde Washington'a büyük bir pazarlık gücü sağlamamakta mıdır.* A.B.D. gücünün hâkim olma düşüncesi bu ülkelerdeki resmi çevrelerde sona ermiştir. «Ülke Dışındaki Acı Hava», başlığıyla yayınlanan Washington kaynaklı bir haberde 23 Ağustos tarihli New York Times gazetesinde Edwin L. Dale Jr. şunları bildiriyordu:

«Amerika Birleşik Devletleri dramatik bir darbe ile tüm dünyaya 'zayıf' bir dolar söylentilerine rağmen hâlâ nasıl güçlü olduğunu göstermiştir. A.B.D. dolar ve altın arasındaki bağlantıyı kırarak ve

yüzde 10'luk bir gümrük vergisi uygulayarak kimin Gülliver ve kimin Lilliputlular olduğunu göstermiştir.

«Lilliputlular pek tabii ki bundan hoşlanmamaktadırlar. Fakat bu konuda Amerika Birleşik Devletleri'ni önemli bir şekilde zarara sokacak herhangi bir şey yapabilecekleri de kesin değildir. 'Lilliputlular' ile kastedilen (esasinda Swift'in Gülliver'in Seyahatleri isimli kitabındaki küçük insanlardır) Nikaragualılar ve Gabonlar değil, Batı Almanya, Japonya, İngiltere ve diğer önde gelen endüstrilemiş ülkelerdir.»

Eğer durumun bu şekilde değerlendirilmesi Washington'daki karar sahiplerinin görüşlerini yansıtıyorsa (ki muhtemeldir), Nixon yönetiminin A.B.D. hegemonyasının artık geçmişte kalan bir şey olmadığı yolundaki bir kurama göre faaliyette bulunduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu düşünüş şekline göre sorun A.B.D.'nin hegemonyasının kaybedilmesi değil, Amerika Birleşik Devletleri'nin oradan oraya koş-turma konusundaki isteksizliği olmuştur. Veya Nixon'un 15 Ağustos tarihli söylevinde ortaya attığı bir benzetmeyi kullanırsak, «Amerika Birleşik Devletleri'nin bir eli arkasında bağlı olarak rekabet etmesine artık gerek kalmamıştır.» Bunun anlamı açıktır: her iki el de serbestçe öne geçtiğinde kimin patron olduğunu yakında göreceğiz. Aynı görüş Pierre Rinfret'in daha önce sözünü ettiğimiz makalesinde de açıklanmıştır (New York Times, 30 Ağustos). Rinfret şunları anlatıyor: «Başkan'ın söylevinin gecesinde bu ülkedeki en güçlü kişilerden biri bana şöyle dedi: 'Biz aktifiz, biz rekabet edebiliriz ve biz en büyüğüz. Direksiyon bizim elimizde ve elimizde olması gerekir.'»

Sorunu bu kadar basitleştiren bir durumu kabul etmeden önce gerçeklere daha yakından bakmalıyız. Nixon'un Yeni Ekonomi Politikasının açıklanmasından beri doların değerinin yüksek tutulduğu klişeleşmiştir ve bunun tüm dertlerin kaynağı olduğu ve doların diğer gelişmiş ülkelerin paralarına göre uygun bir şekilde devalüe edilmesiyle herşeyin düzeleceği yolunda belirgin bir hava vardır. Ucuzlatılmış dolar, sözde ihracatı uyuracak, ithalâtı destekleyecek ve ticaret dengesinde meydana gelecek olumlu etki de ödemeler dengesi açığının gittikçe kapanmasına yol açacaktır. Bu süreç yeterli derecede devam ettikten sonra her ülkenin parasının yeni (ve artık «doğru») değişim oranlarında belirlendiği ve doların düzenlilik kazanacağı ve rezerv parası olarak rolünü büyük olasılıkla mark, yen ve Özel Çekme Haklarıyla paylaşarak tekrar elde edeceği yeni bir

* Ortaya çıkışına göre, vergilendirilen ithalâta konan yüzde 10'luk ek gümrük vergisi Nixon'un koruyucu tedbirlerinin tümünü oluşturmamaktadır. Söylevinde ipucu olarak belirttiği bir şey daha gerçekleşti. Yüzde 10'luk vergi yatırım kredisi sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde üretilen sermaye mallarına uygulandı. Büyük A.B.D. anonim şirketlerinin vergi oranları yüzde 50 civarında olduğundan, yabancı sermaye malları satıcıları gerçekte A.B.D.'ndeki rakiplerine orantı yüzde 20'lik bir dezavantajla karşı karşıyadırlar. Ve bunun üzerine de dolar devalüasyonunun etkileri eklenmelidir. Bu intikamı bir koruyuculuktur!

uluslararası para düzenlemesi görüşmeleri başlayabilir. Altının bu yeni tabloda yerinin ne olacağı daha kararlaştırılmamıştır, fakat Nixon'un doların altına çevrilebilirliğini A.B.D. altın stoku hâlâ 10 milyar dolar kadarken sona erdirmesi gerçeği, Başkan ve danışmanlarının altının parasal geleceğini kesip atmadıklarını akla getirmektedir. Bu çözümlemede konunun özü ticaret dengesizlikleridir ve tek çözüm de döviz hadlerinin yeniden ayarlanmasıdır.

Fakat durum gerçekten böyle midir? Doların bunalımı doğuran zayıflığı gerçekten bir ticaret açığının sonucu mudur? Hayır. Ticaret açığı çok yakında ortaya çıkmış bir olgudur ve her hâl ve kârda Amerika Birleşik Devletleri gib alacaklı bir ülkede (yani yabancı ülkelerdeki yatırımlardan önemli net geliri olan bir ülkede) uzun dönemde olumsuz bir ticaret dengesi olması normaldir, aynı Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yarım yüzyıl süresince (borçlu ülkeler gerekli ödemeleri başka nasıl yapmalılar ki?) İngiltere'de olduğu gibi. Diğer taraftan **ödemeler dengesi açığı** ise yirmi yıldan daha fazla gerilere gitmektedir ve olanlardan sorumlu olan budur. Diğer bir deyişle, gerçekte ödemeler dengesi açığı ticaret alanındaki gelişmelerden doğmamıştır ve hatta şimdi bile ancak küçük bir bölümü ticaret açığına bağlanabilir. Sorunun temel noktalarında yanılıya düşmeden bir ölçüye kadar aşırı basitleştirmeye giderek, ödemeler dengesi açığının Amerika Birleşik Devletleri'nin ülke dışındaki politik-askeri faaliyetlerinden doğduğunu söyleyebiliriz (bağımlı hükümetlerin desteklenmesi, A.B.D. üs ve birliklerinin gereklerinin karşılanması, kukla ordulara yardım yapılması, sıcak savaş verilmesi, v.b.). Bu faaliyetler milyarlarca doları dışarıya akıtmış ve çeşitli hükümet ve mali kurumların ellerine geçmesine yol açmıştır. Bunların ise bu paraları Amerika Birleşik Devletleri'nde üretilen mal ve hizmetler karşılığında harcamaya niyetleri yoktur (ve görevlerinin niteliği gereği olamazdı da).*

Karşı karşıya olduğumuz soru, dolar fazlalarını ellerinde bulun-

* Bu konuyla ilgili olarak, kapitalist bir hükümet veya merkez bankasının ihtiyaç içindeki vatandaşlarına dağıtmak üzere elindeki milyarlarca dolar fazlasını Amerika Birleşik Devletleri'nden gerekli şeyleri satın almakta kullanmamasının *nedenini* anlamak önemlidir. Böyle bir eylemin ülke içi pazarı daraltacağı ve kapitalist sınıfın kâr olanaklarını zedeleyeceği açıktır. Hükümet ve merkez bankası ise bu sınıfın aracıdır. Diğer taraftan eğer sosyalist bir hükümetin eline milyarlarca dolarlık fazla geçerse bunları toplumsal olarak yararlı bir şekilde elinden çıkartması zor değildir. Sosyo-ekonomik yaşamın birçok diğer alanında olduğu gibi bu alanda da kapitalizmin sorunlarının kâr yapma sürecinin özü ve çelişkilerinden kaynaklandığını görürüz.

duran yabancıların bunlarla ne yaptıklarıdır. Ayrıntılı bir cevap son derece karmaşık konuları işin içine sokacaktır ve bunları ancak oldukça az sayıda mali uzman ve görevli anlayabilir. Fakat bizim açımızdan sorun bu teknik ayrıntıları açıklamaya çalışmak değil, onun yerine bunlara saplanıp kalmaktan kaçınırken temelde yatan etken ve ilişkileri aydınlatmaktır.

Bretton Woods para sistemi bu dolar fazlaları (veya hiç olmazsa önemli bir bölümü) için bir kullanım alanı bulacak şekilde kurulmuştu. Birbiriyle ilişkide bulunan ülkeler sürekli olarak satmakta ve satın almakta ve çok sayıda diğer tür uluslararası alış-verişte bulunmaktadır (taşıma, sigorta, borç alma, eski borçları ödeme gibi). Eğer her ülkenin harcamaları gelirlerine tamı tamına eşit olsaydı, paranın el değiştirmesi için hiçbir gerek kalmazdı, alım ve satımların muhasebe kayıtları yeterli olurdu. Fakat durum böyle değildir. Her ülkenin belli bir dönemdeki harcamaları gelirlerini aşabilir veya gelirleri fazla olabilir ve ancak birbiri ardından gelen bir dizi dönemde kaba bir dengenin sağlanması beklenebilir. Bu arada ise sistemin düzgün bir şekilde işleminin sağlanması için karşılıklı olarak kabul edilen ödeme araçları el değiştirmelidir. Bu amaçla tüm ülkelerin bu tür ödeme araçları rezervlerine sahip olmaları gereklidir ve uluslararası ticari ve mali ilişkinin hacminin büyümesiyle birlikte gerekli olan toplam rezerv miktarının artacağı da açıktır. Fakat tatmin edici bir uluslararası para sisteminin uyması gereken iki temel gereklilik vardır: (1) rezerv olarak elde bulundurulabilecek ve karşılıklı olarak kabul edilecek ödeme araçlarını belirlemelidir, (2) tüm ülkelerin gereksindikleri toplam rezerv miktarının gerek ortaya çıktığında genişletilmesini sağlamalıdır.

Bretton Woods sistemi bu gereklilikleri nasıl yerine getirdi? İlk gereği, bir ons altının 35 dolardan değiştirilebilirliğini kararlaştırarak rezerv amaçları için kabul edilir ödeme araçları olarak altın ve doları koyarak karşıladı.* İkinci gerekliliğe gelince, Bretton Woods herhangi kesin bir karar kabul etmedi ve o dönemin birçok eleştirmenine göre tüm sistem mantık dışı olarak dünyanın parasal altın stokuna bağımlıydı. Fakat bu durumun böyle olmadığı ortaya çıktı. Amerika Birleşik Devletleri, ödemeler dengesinde sürekli bir açık vererek dünyanın diğer bölgelerine dolar (altının yanı sıra rezerv pa-

* İngiliz lirasına da bir rezerv rolü verildiyse ve daha sonra Uluslararası Para Fonu'ndaki Özel Çekme Hakları (SDR) bir tür rezerv parası olarak eklendiyse de, bunlar şimdiki bakış açımızdan önemli noktalar değildir.

rası olarak eşit derecede geçerli) sağlayabiliyordu.* Bu mekanizma uzun bir süre oldukça tatmin edici bir şekilde işler gözüktü (bu işleyiş Bretton Woods Sisteminde daima içerilmiş olmakla beraber sistemin kuruluş konferansına katılanların herhalde çok azı tarafından kavranmıştı). Buna göre 1960'larda dünya para rezervleri yılda ortalama 2 milyar dolar arttı. Bu miktarın sadece yüzde 10'u altından ve geri kalanın büyük bir çoğunluğu sürekli A.B.D. ödemeler dengesi açığının ortaya çıkarttığı dolarlardan oluşuyordu.** Rezervlerdeki bu artış uluslararası ticaretteki çok büyük bir artışı desteklemek için yeterli oldu.

Fakat dolar fazlaları için bu kullanım da pek tabii ki sınırsız değildi ve 1970 yılının başında ülke dışına çıkan dolarlar dünya para rezervi olarak gerek duyulan miktarın çok üstüne çıktı. Sadece 1970 yılında dünyanın toplam para rezervleri 14.1 milyar dolardan fazla arttı ve bunun hemen hemen tümü A.B.D.'nin büyük ödemeler dengesi açığından kaynaklanan dolar akımından oluşuyordu. (Dışarıya dolar akışının belli kritik bir düzeyin üstüne çıkması halinde akım hızını daha da artıracak kapıları açığının kavranması önemlidir. Bu noktada Nixon'un hoşlanmadığı kişiler, yani uluslararası para spekülâtörleri tabloya dahil olmaktadır. Fakat spekülâtörlerden çok daha önemli olarak dev çok-uluslu şirketlerin milyarlarca doları yönetmekten sorumlu olan muhasebecilerinin ince hesapları vardır. Bunların amaçları spekülâtörlerinkiyle aynı olmamakla beraber sonuçları hemen hemen aynıdır.)

Bretton Woods sisteminin kuramına göre, ülke dışına aşırı ölçüde dolar çıkışını önlemesi gereken frenleyici bir mekanizma vardır. Bu da onsu 35 dolardan resmi bir fiyatla doların altına çevrilebilirliği idi. Elinde istediğinden daha fazla dolar biriken yabancı merkez bankaları bunu Amerika Birleşik Devletleri'ne vererek karşılığında altın alabilecekler ve altın kaybı, A.B.D.'nin eninde sonunda ülke dışına altın akımını durduracak deflasyonist politikalar uygulamasına yol açacaktı. Fakat pratikte bu işleyiş hiç yürümedi. Uzun bir süre önce yabancıların ellerindeki dolar miktarı A.B.D. altın rezervini aştı ve altınların dolara çevrilmesi yolunda bir çabanın dola-

rın altına çevrilebilirliğinin sona erdirilmesi ile sonuçlanacağı herkes için belirgin oldu. Ayrıca A.B.D. ekonomi politikalarının altın rezervi ile ilgili düşüncelere öncelik tanınması da olanak dışıydı. Ve son olarak da, A.B.D.'nin dünya ölçüsündeki askeri politikası devam ettikçe ülke dışına dolar akımı her şart altında sürecekti. Bu nedenle Bretton Woods sistemi, kimsenin içinde yaşamaya çabalamadığından ayakta kalabilen iskambil kâğıtlarından bir evi gittikçe daha fazla andırmaya başladı.

Buna göre gittikçe artan dolar fazlasıyla ne yapılacağı sorusuna geri dönüyoruz. Uzunca bir süre yaygın cevap bunları belli bir faiz ile ödünç vermektir. Son yıllarda son derece büyük oranlara varan Eurodolar denilen şeyin kökeni bu düşüncedir. Uluslararası malî sistemin komik yönlerinden (ve karmaşıklıklarından) biri de şudur: merkez bankaları bu yolu izlediklerinde ortaya çıkan sonuç, kredi yaratılması aracılığıyla dolar miktarının artırılması ve temeldeki sorunun boyutlarının büyütülmesidir. Sonuçta, bu miktar büyümeye devam ederken bu dolar fazlasıyla yapılabilecek en akıllı hareketin bunlardan kurtulmak, yani dolar ile aynı sorunlara sahip olmayan paralarla değiştirilmesi olduğu gittikçe belirginleşti. Bu aşamaya varıldığında dolar ve diğer endüstrileşmiş ülkelerin paraları arasındaki arz ve talep ilişkisi değişti ve Bretton Woods sistemi için gerekli olan tüm «sabit değişim oranları kavramı» savunulamaz bir duruma düştü. Mark, yen ve diğer paralar için gittikçe daha fazla dolar ileri sürülmeye başlanınca, ya bu paraların fiyatının artması (ve dolarinkinin düşmesi) veya ilgili merkez bankalarının döviz borsaları için artarak gelen dolar arzını karşılayabilecek kadar ek mark, yen, v.b. yaratması kaçınılmazdır. İkinci yol belli bir süre izlenebilirse de (nitekim izlenmiştir) bu durum sonsuza kadar gidemez. Er veya geç eski değişim oranları terk edilmeli ve çeşitli paraların arz ve talep denizinde yüzmelerine izin verilmelidir. Bu durumun yaklaşmakta olduğu birkaç yıldır süren ve şimdi gittikçe sıklaşmış olan para «bunalımlarıyla» açığa vurulmuştu. Geçen yılki Mart ayından beri bu bunalmalar istisna olmaktan çıkarak genel kural olmuştur. Nixon'un 15 Ağustos'taki söylevinin yaptığı, oyunun sona erdiğini halk önünde kabul etmekten başka birşey değildi. Doğumundan 23 yıl sonra Bretton Woods sistemi ölmüştü.

Bundan sonra ne olacak? Nixon'un yüzde 15 civarında bir devalüasyon amaçladığı söyleniyor. Herhalde bunu sağlayabilmesi halinde sorunu çözebileceğine inanmakta. Biz ise bu görüşü destekle-

* Daha geniş açıklama ve bu düzenlemeyi A.B.D.'ne sağlanan yararların çözümlenmesi için Bkz. Harry Magdoff, *Emperyalizm Çağı*, s. 80-95 ve 101-110.

** Bu ve daha ileride 1970 yılı için verilen rakamlar Robert Triffin'in «1970'te Uluslararası Rezervler ve Ötesi» isimli çalışmasından alınmıştır. *The Morgan Guaranty Survey*, Şubat, 1971, s. 8.

yecek bir çözümleme çabasına rastlamadık; yüzeyde gözüktüğü şekliyle de böyle birşey inandırıcı değil. Yukarıda işaret edildiği gibi, devalüasyonun olumlu etkisi ticaret dengesi üzerindeki tesiriyle olur: dolar ucuzlayınca ihracat uyarılır ve ithalat kısıtlanır. Fakat bu bir gecede gerçekleşen bir süreç değildir ve en iyimser tahminler bile arzulan sonuçları yaratmak için gerekli olana göre yetersiz kalacaktır. Bu yılın Nisan-Mayıs-Haziran aylarında ticaret açığı yıllık ortalamaya göre 4.2 milyar dolardı. Aynı dönemde toplam ödemeler dengesi açığı ise yıllık ortalama olarak 23 milyar dolardan fazlaydı. Eğer gerçekleşmesi beklenmeyen bir şeyi, ticaret açığının yıl sonuna kadar ortadan kaldırılacağını varsaysak bile, ödemeler dengesinde büyük bir olasılıkla hâlâ koca bir açık kalacaktır. (Bununla ilgili olarak hatırlamamız gereken bir nokta da dolar devalüasyonunun ülke dışındaki askeri kuruluşların finansmanı için gerekli olan dolar miktarını **artıracağı** ve bu şekilde ticaret alanında elde edilen kazançların hiç olmazsa bir kısmını etkisiz kılacağıdır.) Eğer ticaret açığının kısa bir süre içinde ticaret fazlasına (mal ve hizmet ihracının ithalatı aştığı durum, çev.) dönüşeceğini ve bunun da Vietnam savaşıyla ilgili düşüş başlamadan 1965 yılında olduğu 5 milyar dolarlık ticaret fazlası düzeyine varacağı gibi son derece gerçek dışı bir varsayımı kabul etsek bile, ödemeler dengesinin denetim altına sokulabileceği konusunda hiçbir garanti yoktur.

Burada konudan kısaca ayrılarak son haftalardaki tartışmalarda büyük ölçüde gözden kaçırılan bir noktayı vurgulayalım. A.B.D. ekonomisinde çok-uluslu anonim şirketlerin ağırlık kazanması ticaret dengesinin belirlenmesine oldukça yeni bir etken eklemiştir ve bu etken ödemeler dengesini, dolar ve diğer paralar arasındaki değişim oranı değişikliklerine geçmişe oranla büyük ölçüde daha az duyarlı yapabilir. Eskiden büyük ihracatçı olan birçok şirket şimdi ülke dışında sattıklarının büyük bir kısmını veya tümünü A.B.D. dışında üretmektedir. Birçok şirket ülke içi pazarda satmak için ürün ve ürün parçalarını yabancı ülkelerde kendi denetimleri altındaki ortaklıklarda üreterek A.B.D.'ne ithal etmektedir. Bu konuda güvenilir niceliksel tahminler olmamakla beraber, bu tür ilişkinin ticaren dengesi üzerinde ciddi olumsuz etkilerinin olabileceği ve aynı zamanda döviz oranları ile oynayarak ticaret dengesi durumunu iyileştirme çabalarına engeller yaratacağı konusunda şüpheye neden yoktur.

Nixon'un sözde kararlı hareketlerini izleyen tüm şamataya rağmen A.B.D. ödemeler dengesi açısından geleceğin en iyi olasılıkla

belirsiz, en kötü olasılıkla da çok karanlık olduğu sonucuna varabiliriz.* Bu şartlar altında Nixon'un Yeni Ekonomi Politikası'nın önünde gelen mimarı olan Maliye Bakanı Connally'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin «hür dünya» müttefiklerinden sadece para sisteminin düzene sokulmasında öteye giden taleplerini dile getirmesi insanı şaşırtmamaktadır. Amerikan Bankacılar Birliği'nin Münih Konferansında 28 Mayıs tarihinde yaptığı konuşmada Connally şunları söyledi (şimdi geriye baktığımızda o zaman bize gözüktüğünden çok daha önemli olduğunu görüyoruz):

«Enflasyon ödemeler dengesi açığının uzamasında etkin olmuştur. Fakat tek etken olmaktan uzaktır.

«Özellikle, bugün gayri safi milli hasılamızın hemen hemen yüzde 9'unu savaşa harcıyoruz: bunun neredeyse beş milyar doları ülke dışında ve çoğunluğu da Avrupa ve Japonya'da. Askeri bir kalkının finansmanı liderliğin yüklerinden bir parçasıdır. Sorumluluklar kaldırılıp atılamaz ve atılmamalıdır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan 25 yıl sonra bu sorumlulukların maliyetinin bu kalkandan yararlanın hür dünya müttefikleri arasında nasıl bölüşülmesi gerektiği konusunda meşrû sorular ortaya çıkmaktadır. Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya tekrar güçlü ve kuvvetlidirler ve katkıda bulunma kapasiteleri büyük ölçüde artmıştır.

«Böyle bir konunun ortaya çıkmasının temelinde yatan ödemeler dengesi açığının yıllardır ülke dışındaki net askeri harcamalarımızdan (yabancıların Amerika Birleşik Devletleri'nden yaptığı askeri malzeme alımlarından sağlanan toplamın üstündeki miktardan) doğması dikkat çeken ve can sıkıcı bir gerçektir.

«Faaliyete geçilmede geç kalmış ikinci bir alan da ticaret düzensizlemelerindedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin hür dünyanın genel anlamdaki politik çıkarları için orantısız ekonomik maliyetleri yüklenmesi gibi rahat bir varsayım günümüz gerçeklerine uymamaktadır.

«Kendinden emin ve birbirine bağlı bir Ortak Pazar'ın, güçlü bir

* Bazı kimseler serbestçe yüzmeyle bırakılan paralardan oluşan uluslararası düzende ödemeler dengesi sorunlarının sona erdiğini ileri sürüyorlar. Bu o kadar yanlış olmamakta beraber büyük ölçüde yanıltıcıdır. Anlaşılması gereken nokta, kendilerinin sabit değişim değerleri düzeninde ödemeler dengesi açık ve fazlaları olarak açığa çıkartan aynı güçlerin, yüzmekte olan değişim değerleri düzeninde para değerlerinin azalması veya artması olarak ortaya çıkmalarıdır. A.B.D. ödemeler dengesi ise kuramsal olarak doların diğer paralara göre yeterli ölçüde devalüe edilmesiyle tamamiyle ortadan kaldırılabilir. Fakat Amerika Birleşik Devletleri (veya bu konuyla ilgili olarak herhangi bir endüstrilemiş ülke) parasının değerinin sürekli olarak azalmasına razı olamaz. Bu durumu düzeltici tedbirler ise, sorun ister ödemeler dengesi açığının büyümesi, ister doların sürekli olarak değer kaybetmesi şeklinde olsun, benzerdir.

Japonya'nın ve ilerleyen bir Kanada'nın hür dünya topluluğunun barış ve refahı için olan değerinden bir an bile şüphe etmiyorum.

«Soru sadece ('sadece' kelimesi önemlidir) şimdi üretici güç konusunda olduğu kadar rezervler açısından da gerektiğinden fazlasına sahip olan bu ülkelerin kendi pazarlarını diğerlerinin ürünlerine açmada yeni bir atılım yapmalarının istenip istenmemesidir.» (U.S. News and World Report, 14 Haziran, s.52-3.)

Amerika Birleşik Devletleri, Connally'nin söylediklerine göre, Batı Avrupa ülkeleri, Japonya ve Kanada'nın sadece paralarının değerlerini artırmalarını değil, aynı zamanda A.B.D.'nin kendi kendine yüklediği dünyanın polisliği yükünün büyük bir kısmını sırtından almaları ve ticaret ve yatırım politikalarını kendi kapitalistlerinin değil de onların en tehlikeli rakipleri olan Amerika Birleşik Devletleri kapitalistleri lehine olarak değiştirmelerini istemektedir.

Bu tür talepler 25 yıl önce, diğer ülkelerin yaşayabilmek için A. B.D. yardımına gerek duydukları bir zamanda gerçekçi olabilirdi. Fakat şimdi kozlar el değiştirmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nin onların yardımına ihtiyacı varsa, niçin teslim olsunlar? Nixon yönetimi, hegemonyanın nesnel temelini ortadan kalktığı bir zamanda hegemonyanın dilini konuşmuyor mu?

Eğer A.B.D. hegemonyasının yeniden kurulamayacağı ortaya çıkarsa, alternatif olasılık nedir? Böyle karmaşık bir durumda özel düzeyindeki kehanetler pek tabii ki olanak dışıdır. Fakat olayların izleyeceği genel yönün doğrultusu konusunda hiçbir sır yoktur. Örneğin «doların bu kadar yüksek değerlendirilmesine A.B.D.'nde yaygın bir kızgınlığın» olduğuna işaret eden *Business Week* şöyle devam ediyor:

«Uluslararası para sisteminde sınırlar gergin. 1960'ların son yıllarında sistemi birbiri ardından gelen bunalımlarda bir arada tutmuş olan işbirliği ruhu bugün kötü şekilde yok olmuştur. ('İşbirliği ruhu' temelde 'A.B.D. hegemonyasının kabulü' sözlerinin daha nazik şeklidir; Sweezy, Magdoff.) Şimdiki karışıklık ne kadar uzun sürerse, ülkelerin kendi başlarına ayrışmaları, daha fazla sermaye denetimine ve ticaret engellemesine girmeleri tehlikesi o kadar büyüktür. Bir la- viçre iktisatçısı şöyle diyor: 'Beni en çok üzen, hiçbir eylemin olmayacağı. Böyle devam ederse bütün paraların yüzdürülmesi durumu- na gideriz ki, bu da kaos demektir.'

«İlginc bir şekilde, tüm tabloda en ümit verici öge, merkez bankacıların 1930'larda tüm dünyanın paralarını yüzdürdüğü ve bir kaosun ortaya çıktığı durumla ilgili anılarıdır. Herhangi bir yerdeki hiç-

bir hükümet yetkilisi bunun tekrar ortaya çıkmasını istemeyecektir.» (*Business Week*, 21 Ağustos, s. 27.)

Hiç bir hükümet yetkilisinin böyle bir durumu istemeyeceği gerçekten doğru olabilir. Fakat hükümet yetkililerinin istedikleri bir şeydir, kapitalist üretim ve maliyenin dünya düzeyindeki anarşisinde olanak dahilinde olan tamamıyla farklı bir şey. Londra'daki *Financial Times* gazetesi 23 Ağustos tarihinde şöyle bir uyarıda bulunuyor: «Para cephesinin uzun süren bir çıkmaza girmesi halinde, bir ticaret savaşı tehlikesi her geçen gün artacaktır.» Şimdi bu yazılanlardan hemen hemen bir ay sonra, para cephesinin içinde bulunduğu çıkmazda bir gevşeme belirtileri gözükmezken bu uyarının önemi artmaktadır.

Nixon'un Yeni Ekonomi Politikası'nın ülke içiyle ilgili yönüne döndüğümüzde çok daha kısa konuşabiliriz. İlk olarak, Richard Nixon'un maceralarla dolu ekonomik kuram seyahatinin tamamlandığına işaret edelim. Serbest pazarların büyük taraftarı olarak işe başladı ve ekonomik durgunluk ve enflasyon ikiz sorunları için sözde acı vermeyen tedavi yöntemleri sağlaması gereken Friedmancı parasal saçmalığı bir bütün olarak yuttu. Bunlar işe yaradıklarına dair hiçbir beklenti göstermeyince, Nixon kendini birdenbire Keynezci ilan etti ve kurtuluş için mali politikaya sarıldı. Ve bu da (veya daha doğrusu, sürdürülen parasal yayılma ile beraber bu) sözde bir arada bulunmayan iki olgunun (daha fazla enflasyon ve daha fazla işsizliğin) hoşlanılmayan bileşimini yarattığında bir zamanlar afaroz ettiği şeylerin, ücret ve fiyatların doğrudan doğruya denetiminin savunucusu olarak ortaya çıkıyor. İlkesiz oportünizmin sergilenmesi olarak daha başarılı bir gösteriden söz etmek zordur. (Fakat aynı zamanda bu alanda ilkesiz oportünizmin, eskimiş dogmalara inatla bağlı kalmaktan oldukça daha az olumsuz bir nitelik olduğu kabul edilmelidir. İtibar edilmeyen ekonomistlerin [ister Friedmancı, ister Keynezci olsun] birbirlerine karşı üstünlük taslamaları için hiçbir neden yoktur. Tekelci kapitalizmin nasıl işlediğini Nixon'dan daha fazla anlamış değillerdir ve cehaletlerinin savunulmasında ondan daha büyük çıkarları vardır.)

Fiyat ve ücretlerin 90 gün süreyle dondurulması başarıya ulaşacak mıdır? Son derece dar anlamda donma süresince artışı yavaşlatma açısından hiç şüphesiz başarılı olacaktır. Fakat bu önemli bir şey değildir, çünkü A.B.D. ekonomisinin dertleri hiçbir şekilde 90 günlük sorunlar değildir. Esas soru dondurmadan sonra neyin geleceğidir.

Dondurmanın bildirilmesinden bir ay sonra bile Nixon yönetiminin hâlâ kesin planlarının olmadığı açıktır. Fakat kaplanın kuyruğunu yakalamış oldukları ve bırakıp gidemeyecekleri anlaşılmıştır. Sürekli olacak bir gelir politikası düzenlemek ve işletmeye çabalamak zorundadırlar. Fakat burada da Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu kadar diğer ülkelerde de geçmişteki deneyler hiç de ümit verici değildir. 1 Eylül tarihli *Financial Times* gazetesinde Paul Lewis Washington'dan şunları bildiriyor:

«Burada sık sık ileri sürüldüğüne göre, İkinci Dünya Savaşı süresince bu iş için bir bürokratlar ordusunun varlığına ve yurtseverlik duygusunun yüksek olmasına rağmen etkin bir fiyat ve ücret dondurması uygulanamamışken, günümüz Amerikası'nın bölünmüş ve karışıklık içindeki havasında ve memurların sayısının artırılmasına değil de azaltılmasına söz verildiği bir zamanda bu işi başarma olasılığı çok düşüktür.»

Bu söylenelere pek tabii ki hiçbir karşılık verilemez ve bildiğimiz kadarıyla da kimse böyle bir işe kalkışmamıştır bile. Nixon'un içine düştüğü ikilem «aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık» türündendir. Savaş dönemindeki Fiyat Yönetim Bürosu tipinde bir şey kurmadığı sürece kabul edeceği herhangi bir gelir politikası kesin olarak fiyaskoyla sonuçlanacaktır.* Ve yeni bir Fiyat Yönetim Bürosuyla ise yeni bir bürokratik kâbus ve dibi olmayan bir hile ve kötülük kuyusu ortaya çıkacak ve aynı şekilde bir fiyaskoyla bitecektir.

Pratikte olması beklenen, herşeyin az veya çok süratli olarak, ileri sürülen üretkenlik kıstası temeline göre ücretlerin zorunlu olarak düzenlenmesini sağlayan bir tür makineye dönüştürülmesidir. Ücretlerin düzenlenmesi denetleme ve uygulama bakımından fiyat kontrollerinden çok daha kolaydır. A.B.D. burjuvazisinin uzun süredir peşinde koştuğu şey budur ve dondurmanın sona erdirilmesiyle ortaya çıkacak bunalım atmosferinin bu arzuları gerçekleştirmek için bulunamayacak bir olanak sağlaması beklenebilir.

* Bunun nedenlerini kimse Nixon'dan daha açık olarak göstermemiştir. Aşağıda 23 Ağustos tarihli *New York Times* gazetesinin editör sayfasında Leonard Silk'in bir makalesinin ilk paragrafı verilmiştir: «Başkan olduktan kısa bir süre sonra Mr. Nixon şunları söyledi: 'İssizliği herhangi bir şekilde büyük ölçüde artırmadan enflasyonun kontrol altına alınabileceğine inandığımı vurgulamak isterim.' Ve bundan sonra bu işi işçi liderleri veya iş adamlarının ücret ve fiyat konularındaki kararlarına kısıtlamalar koyarak yapmaya çalışmayacağını ekledi, çünkü 'bu kişiler her ne kadar kişisel olarak ülkenin çıkarlarına en fazla yarayan şekilde hareket etmek isteseler de temsil ettikleri örgütlerin çıkarlarının rehberliğine uymak zorundadırlar.'» Hiç bir Marksist sorunu bu kadar kısa ve açık olarak koyamazdı.

Fakat bunun A.B.D. kapitalizmi için ciddi tehlikelerin olduğu bir yola girmek anlamına geleceği gerçeği atlanmamalıdır. Böyle olmasının nedeni, şimdi sözde sonsuza kadar uzanan değişmez ekonomi kanunlarıyla belirlenen tüm gelir dağılımı sorununun kaçınılmaz olarak politika sahnesinin tam ortasına yerleştirilmesidir. Bunun ise A. B.D. işçi sınıfının politikleşme sürecini şimdiye kadar olduğundan çok daha ileri bir dereceye götürmeye yol açacağını, sadece ekonomik alandaki (pazarlık masası ve grev sözcülüğü) sınıf mücadelesinde silah ve taktiklerin ve uzun dönemde strateji ve amaçların da temelde farklı olduğu politik alana aktarılmasını doğuracağını görmemek zordur.

Nixon'un ülke içi durumu ilgili tedbirler paketinin geri kalan kısmı şöyledir: daha fazla yatırım için vergi teşvikleri sağlamak (mevcut kapasitenin yüzde 25 veya daha fazlasının kullanılmadığı bir zamanda), ekonominin düzelmesinin temel desteği olarak otomobil üretimi artışına dayanmak (her lise öğrencisinin bu ülkenin ihtiyacının daha fazla değil, daha az otomobil olduğunu bildiği bir zamanda), hükümet harcama ve istihdamını azaltmak (her tür kamu hizmeti kaynak sıkıntısı içindeyken). Tüm bunlar, olabilecekleri ölçüde etkinliklerini kısa dönemli tepki ve önemsiz etkilere bağlayan gerici ve topluma-karşı bir tedbirler topluluğudur. Zaten gerçekte tüm olarak ekonomi üzerinde herhangi büyük bir uyarı beklemek için de bir neden yoktur.

Buna göre tüm yeni ekonomi politikasının (ülke içi ve yabancı) temelde A.B.D. toplumunun gerçek sorunlarıyla ilgisiz olduğu sonucuna zorla itiliyoruz. A.B.D. toplumunun gerçek sorunu tekelfi sermayenin dünya düzeyinde çılgınca yayılması ve ülke içinde kendi halkının barış, iş, gıda, konut ve insan saygısı konusundaki temel gereklerini karşılamakta gittikçe yersiz kalmasıdır. Bu nedenle Nixon'un Yeni Ekonomi Politikası kendisinin sözünü etmekten o kadar hoşlandığı bir barış ve refah dönemi değil, şimdiye kadar görülmemiş yoğunlukta emperyalist mücadele, sınıf mücadelesi ve daha derin bunalımlar öngörmektedir.

ÇOKULUSLU ANONİM ŞİRKET ÜZERİNE NOTLAR

Paul SWEEZY
Harry MAGDOFF

BÖLÜM I

Şimdiye kadar çokuluslu anonim şirket, yani merkezî bir ülkede olan ve diğer ülkelerde kontrolü altında çeşitli ortaklıkları bulunan anonim şirket konusunda oldukça geniş bir literatür oluşmuştur. Fakat bunların hemen hemen hiçbirisi Marksist bir bakış açısından yazılmamıştır. Bu gerçek, konunun önemi göz önüne alınınca, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ve bu konuyla ilgili olarak diğer yerlerde de) Marksist toplumsal bilimin durumu konusuna ışık tutmaktadır. Bizim bu yazıdaki amacımız bu açığı kapsamlı bir şekilde doldurmaya çalışmak değil, belli temel soruları ortaya atmak ve cevapların aranması gereken doğrultuyu belirtmektir.

1

İlk olarak «çokuluslu anonim şirket» ismi hakkında birkaç kelime söyleyelim. Literatürün büyük bir çoğunluğunda bu kelimenin, ulusal kötülükler ve düşmanlıkların artık bittiğini ve gelecek için ümit veren yeni kurumların ortaya çıktığını ileri sürerek propaganda ve kusurları örtme havasıyla kullanıldığına hiç şüphe yoktur. Konuyu ele aldığımızda bu kelimeye bu tür anlamlar yakıştırmanın anlamsız olduğu ortaya çıkacaktır. Şimdi ilgilendiğimiz nokta bu ismi bırakmak mı, yoksa onu kusurları örtme çabasının ürünü olan yön-

lerinden temizleyip bilimsel amaçlar için kullanmak mı gerektiği sorunudur.

Bu sorun hiç bir şekilde yeni değildir ve tek bir «doğru» çözümünün olduğu söylenemez. Bu, örneğin «Üçüncü Dünya» terimi ile ilgili olarak ortaya çıkan duruma benzemektedir. Bu kelime, esas kullanıldığı şekliyle, bir taraftan ileri kapitalist dünya ve diğer taraftan da komünist dünya arasında bulunan ve kendi ekonomik ve sosyal kalkınma yolunu seçen bir grup ülke tablosu çizmeyi amaçlamaktaydı. Fakat Marksistler (belki Sovyet blokunun resmi görüşünün ürünü olanlar hariç) bilmektedirler ki bu tablo 9 dolarlık bir banknot gibi (9 liralık banknot gibi, çev) sahtedir, ele alınan ülkeler gerçekte dünya kapitalist sisteminin ezilmiş ve sömürülmüş çoğunluğudur ve bunların gerçek bir ekonomik ve sosyal kalkınma sağlayabilmelerinin tek yolu sosyalist devrimdir. Bunu bildikleri halde bu terimi red mi etselerdi, yoksa kabul edip ona yeni bir anlam vermeye mi çalışsalar? Genel olarak gözüken ikinci yolun izlendiğidir. Bunun nedeni herhalde bu terimin kullanılmasının yaygınlaştığı ve her hâl ve kârda kullanılacağı ve yapılacak en iyi şeyin bu terimin kusurları örtme niteliğinden kurtarılacağı varsayımıdır. Bu genellikle oldukça başarılı olmuşa benzemektedir. Örneğin kimse Pierre Jalée'nin dünyadaki emperyalist sömürü üzerine olan çalışmasına **Üçüncü Dünya'nın Yağması** ismini vermesini çelişkili bulmamaktadır. Çoğunlukla Marksist bilimciler ve yazarlar sayesinde «Üçüncü Dünya» terimi artık gittikçe büyük ölçüde dünya kapitalist piramidinin tabanını oluşturan sömürgeler, yarı-sömürgeler ve yeni-sömürgelerden oluşan büyük ve birçok bakımdan değişik kolleksiyonu belirten uygun bir kısaltma olmuştur.

Bize göre, «çokuluslu şirket» ile ilgili olarak da benzer bir yol izlenmelidir. Bu terim şimdiden o kadar yaygın olarak kullanılmaktadır ki, yapılacak saldırılara karşı koyabileceği hemen hemen kesindir. Ayrıca belirttiği olgunun gerçekliği konusunda hiç şüphe yoktur. Biz de bu kelimenin yanıtabilme gücünü mümkün olduğu kadar yok etmeye ve «Üçüncü Dünya» gibi onu da günümüz kapitalizminin gerçeklerini açıklama ve çözümlemede yararlı bir terim haline sokmaya çalışabiliriz.

2

Bu nedenle ilk olarak çokuluslu şirketlerin çokulusluluklarının niteliği ve sınırlarını tam olarak anlamalıyız. Bu şirketler birçok ül-

kade faaliyette bulunması ve amacının ülke düzeyinde her hangi bir birimin kârını değil de bir bütün olarak grubun kârını azamileştirmek olması açısından çokulusludur. Göreceğimiz gibi, çokuluslu şirketlerin en önemli sonuçları bu özellikten doğmaktadır. Gerçekten tek başına bunun bile çokuluslu teriminin kullanılması için geçerli bir neden olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü tüm diğer önemli açılardan ulusal şirketlerle karşı karşıyayız. Özellikle mülkiyet ve denetim anonim şirket yapısı içinde dağılmamış, bir ülkede toplanmıştır. Bu genellemeye iki istisna vardır: Royal Dutch Shell ve Unilever. Her ikisinde de İngiliz ve Hollanda sermayeleri mülkiyeti ve denetimi iki taraflı karmaşık şirket merkezleri sayesinde gerçekten paylaşırlar. Fakat bu istisnalar en eski çokuluslu şirketler arasındadır ve bu yapı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yarım yüzyılda ortaya çıkan ikiyüzlü üçyüz arası anonim şirketin hiçbir tarafından aynen alınmamıştır. Özellikle ve genel kanının tersine olarak, Avrupa Ekonomik Topluluğu mülkiyet ve denetimi iki veya daha fazla ülke tarafından paylaşılan yeni çokuluslu şirketlere yol açmamıştır. Ulusal sınırlar ötesinde birçok şirket birleşmesi ve şirket devri gerçekleşmiştir ve pek tabii ki Avrupa devletlerinin diğer ülkelerdeki benzerleriyle ortak çalışmaları olmuştur; fakat mülkiyetin ve denetimin gerçekten bölüşüldüğü yeni bir durumdan haberdar değiliz.

Bu noktada kusurları örtme çabasındaki literatürün sürekli temalarından biriyle karşı karşıya geliyoruz. Bu yazarların dediklerine göre, çokuluslu şirketlerin şimdiye kadar ileri kapitalist ülkelerden herhangi birinin mülkiyet ve denetimi altında olduğu doğru olmakla beraber gelişme eğilimi hisse senedi sahiplerinin ve işletmenin yönetiminin gerçekten uluslararası bir nitelik kazanması doğrultusundadır. Bu görüşü desteklemek için iki dizi gerçek öne sürülmektedir: yabancıların (çoğunlukla Avrupalıların) A.B.D. hisse senetlerine yatırımları milyarlarca dolar ve çokuluslu şirketlerin yabancı ülkelerde kendi denetimleri altındaki ortaklıklarında orta ve hatta üst düzeyde yönetici olarak yöresel halktan gittikçe daha fazla miktarda adam kiralaması. Bu eylemlerin devam edeceğini varsayan bu yazarlar, oldukça kısa bir süre içinde çokuluslu şirketlerin üzerindeki ulusal hâkimiyetin yıkılacağını ve bu şirketlerin, herhangi belli bir ülkenin şirketi olmak yerine, uygun bir terim ise, dünya vatandaşları olacaklarını ileri sürüyorlar.

Bu gerçekler konusunda tartışmaya gerek yoktur. Fakat bunlar bazan ileri sürüldüğünden çok daha azdır. Önemli olan nokta bunla-

rın yorumudur. Hisse senetlerine sahip olma ile ilgili olarak, 22 Şubat 1968 tarihli New York Times gazetesindeki bir öyküden alınan aşağıdaki aktarma yardımcı olacaktır:

«Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu uzmanları, Amerikan hisse senetlerine Avrupa sermayesinin akımı ile A.B.D.'nin büyük şirketlerinin Avrupa'da doğrudan doğruya yaptıkları yatırımlar arasında bir bağlantı olduğunu söylüyorlar.

Uzmanlar, 'Avrupalıların, Avrupa'da yatırım yapan büyük A.B.D. şirketlerinin hisse senetlerini satın aldıklarını' belirtiyorlar.

Bunun ise gerçekte Avrupa sermayesinin Amerika Birleşik Devletleri işletmeciliği ile Avrupa'da yatırım yapmak için işbirliğine girdiği anlamına geldiği ileri sürülüyor.»

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki benzerleri gibi, birçok Avrupalı hisse senedi sahibinin şirketlerin yöneticilerinin bileşimi ve politikalarının belirlenmesi konusunda normal olarak bir etkileri olmadığından, bunun anlamı, birçok Avrupalı kapitalistin Avrupa endüstrilerine doğrudan doğruya yatırım yapmak yerine sermayelerini Avrupa'da yatırım yapan Amerikalıların ellerine teslim etmeleridir. Sermayenin «uluslararası bir nitelik kazanmasının», A.B.D. sermayesinin yabancı sermaye üzerinde denetim sağlama yollarından biri olduğu böylece ortaya çıkar.

Yabancı ülkelerde kontrol altındaki ortaklıklar için yöresel personelin istihdam edilmesine gelince, bunun denetimin paylaşılması ile kesin olarak bir ilgisi yoktur. Denetim tüm olarak ana şirketin elindedir. Pek tabii ki eğer ana şirketlerin yönetim kurulları ve üst kademe yöneticilerinde yabancılar gözükmeye başlarsa, bu ciddi bir çözümlemeyi gerektiren bir durumdur. Fakat bu gerçekleşmemiştir. Belki bazı çokuluslu şirketlerin kurullarında birkaç yabancı bulunabilir, fakat biz önemli bir yönetim mevkiinde bulunan tek bir yabancıya rastlamadık. (Eğer bu tür durumlar olsaydı, kusurları örtmeye çalışan literatür tarafından büyük gürültüyle kutlanacağı kesindir.) Management Today isimli İngiliz dergisinin A.B.D.'ndeki muhabiri olan John Thackray'ın bu konuyla ilgili olarak yazdığı bile eksik kalmaktadır:

«Büyük uluslararası bir şirkette iki tür geniş işletmecî sınıfı vardır. Birincisi ana şirketin vatandaşlarıdır, ülke içi faaliyetlerde, ülke dışında veya genel merkezde çalışmaktadır. İkincisi ise yabancı ülkelerdeki mevkileri dolduran bölgesel yöneticilerdir.

İlgili kişiler eşit olmayan bu iki sınıfın varlığından seyrek ola-

rak söz ederler. Bunların varlığının kabul edildiği durumlarda da çok üstün körü geçilir. Anonim şirket ideolojisi, herkesin ilerleme ve başarı için eşit fırsatlara sahip olduğunu, çabalayan her yöneticinin bir gün başkan olabileceğini ileri sürer.

İki sınıf yönetici olması için iyi ve yeterli neden vardır. Fakat bunların varlığı, çokuluslu şirketlerde kelimenin tam anlamıyla uluslararası nitelikte olan bir işletmeciler yapısı ve yönetici kadrosunun yaratılmasına ciddi bir engel oluşturur. Gerçekten uluslararası nitelikte bir yapıda, bir kişinin milliyetinin kravatının rengi veya ayakkabılarının modelinden daha önemli olmaması gerekir. Bu iki sınıf nedeniyle, işletmecilerin çokulusluluğunu hemen açığa çıkaracak deneyin nasıl olması gerektiğini hemen söyleyemeyiz: Örneğin Amerikalıların sahip olduğu bir şirketin İtalyan başkanı veya Hollandalılara ait bir şirketi bir Latin Amerikalının yönetmesi yeterli kıstas değildir.»*

Bu söylenenlerin hiçbirisi, çokuluslu şirkette ikinci ve aşağı düzeyde bir yöneticiler «sınıfının» varlığının önemsiz olduğu anlamına alınmamalıdır. Tam tersine olarak, bu insanlar çokuluslu şirketlerin faaliyette bulundukları ülkelerde yerli burjuvazinin önemli bir kesimini oluştururlar. Çıkarları (iş, ücretler, primler, terfi) ana şirketin çıkarları doğrultusundadır. Ancak şirkete iyi bir şekilde ve sadık olarak hizmet ettikleri ölçüde ilerlemeyi ve daha iyi bir duruma gelmeyi bekleyebilirler. Fakat göreceğimiz gibi, ana şirketin çıkarları genellikle faaliyette bulunduğu ülkelerin çıkarlarıyla zıtlasmaktadır. Buna göre, çokuluslu şirketler, işletme eyleminin uluslararası bir nitelik kazanmasına yol açmadığı gibi, sızdıkları ülkelerdeki yerli burjuvazinin bir kesimini milliyetçilikten uzaklaştırırlar. Bu ise yerli burjuvazileri zayıflatır ve daha güçlü ülkelerden gelen talep ve baskılara karşı direnmesini çok zorlaştırır.**

Yukarıda bahsedilen makalede John Thackray, «Sermayenin kendi milliyeti vardır» demektedir. Yanlış anlaşılacak şartıyla kesin olarak doğru. Sermayenin milliyeti, bulunduğu ülkeninki değil, onu kontrol edenin milliyetidir. Genel olarak bu aynı zamanda bu sermayenin sahiplerinin milliyeti anlamına gelse de böyle olması şart değildir. Örneğin eğer bir Alman anonim şirketi bir Fransız bankasından ödünç

para alırsa, ilgili miktar Almanların denetimi altındadır ve borç geri ödeninceye kadar Alman sermayesinin bir parçası olur. Böylece ilke olarak bir milliyetteki sermayenin diğer milliyetteki sermayeleri yakalaması ve kendine katması olanak dahilindedir.

Sermayenin milliyetinin ne fark ettiği sorusunu sorabilirsiniz. Sermaye çok yakından ilişkili olduğu para gibi tam anlamıyla homogen değil midir ve tamamıyla aynı şekilde onu denetleyen kişilerin milliyetinden bağımsız olarak faaliyet göstermez mi? Bunlar hiçbir kısa cevabın yeterli olamayacağı karmaşık sorulardır. Fakat şimdiki amacımız açısından, niceliksel büyüklüğe sahip olmasına rağmen sermayenin temelde bir şey veya bir madde olmayıp bir ilişki olduğuna işaret etmek yeterli olacaktır. Soyut kuram dünyasında birbiriyile rekabet içindeki çok sayıda küçük birim şeklinde örgütlenmiş tek bir kapitalist sistem ileri sürülür. Böyle bir yapıda sözü edilen ilişki üretim araçlarına sahip olan oldukça küçük bir sınıf ile hiçbir şeye sahip olmayan ve bu nedenle kendi işgücünü satmak zorunda kalan kat kat daha büyük bir sınıf arasındadır. Sermaye, işgücünü ve bir araya getirildiği üretim araçlarını satın alma aracıdır. Üretilen ürün ise kullanılan değeri karşılayacak ve bir artık-değer ekleyecek şekilde satılır. Bu artık-değer işçiler tarafından üretilir ve buna kapitalistler sahip çıkarlar. Kapitalistler sadece sermaye üzerindeki mülkiyetleri sayesinde kapitalistler ve bu sermaye üzerindeki bu mülkiyet işçileri sömürmelerini sağlar. İşçiler ise sadece sermayeye sahip olmadıklarından ve bu nedenle açlık pahasına sömürüye göğüs germek zorunda kalmaları nedeniyle işçidirler (proleterdirler).* Bu nedende sermaye üzerindeki mülkiyet işçileri kolayca ve basitçe sömürme hakkıdır. Tüm kapitalistlerin bu hakkı vardır ve işçilerden sağladıkları çıkarlar açısından tümü özdeştir. Kısaca, sermaye (üretim araçlarına, çev.) sahip olan sınıfla işçi sınıfı arasındaki sömürü ilişkisidir.

Kapitalist dünyanın gerçeğinde ise işler çok daha karışıktır. Özellikle homogen ve bölünmemiş bir kapitalist sınıf anlamına gelen çok sayıda küçük rekabetçi birim şeklinde örgütlenmiş tek bir kapitalist sistem kavramı yüksek düzeyde bir soyutlamadır. Açıklayıcı ve öğretici bir araç olarak fayda sağlamasına ve bir ülkede (İngiltere’de) bir dönemde (1830’lardan 1860’lara kadar) geçerli duruma hemen hemen uymasına rağmen bir bütün olarak kapitalist sisteme veya uzun za-

* John Thackray, «Not So Multinational. After All,» *Interplay*, November 1968, s. 23.

** Yerli burjuvazinin çıkarlarını kendi sınıfı ve ulusu yerine yabancı şirketlerle özdeşleştiren kesimi, yabancı şirketlerin doğrudan doğruya istihdam ettiği kişilerle sınırlanmamıştır. Bu kesim aynı zamanda çeşitli satıcı, tasharon, avukat gibi gelirlerinin önemli bir bölümü için yabancıların kontrolü altındaki ortaklığa bağımlı olan kişileri de içerir.

* Bu temaya kapitalizm hakkındaki tüm Marksist literatürde rastlanır. Fakat hiçbir yerde *Kapital*’ın birinci cildinin son bölümü olan «İlkel Birikim»de olduğundan daha güçlü olarak açıklanmamış ve gösterilmemiştir.

man süreleri içinde kapitalist sistemin herhangi bir bölümüne uygulanabilmesi için büyük ölçüde değişiklik gerektirmektedir.

Gerçekte ise kapitalistler arasındaki rekabet az veya çok ölçüde daima tabii ve insanlar tarafından konulan engellerce (coğrafya, politik sınırlar, özel talep ve maliyet şartları, v.b.) sınırlanmıştır. Bu engeller kapitalistlerin safları arasına eşitsizlikler sokar (işçilerin safları arasına da, fakat konunun bu yönü bizi burada ilgilendirmemektedir). Bazı kapitalistler diğerlerini sömürmek için ayrıcalıklardan yararlanırlar. Şimdiki bakış açımız yönünden daha da önemli bir nokta, bazı kapitalistlerin (örneğin tekel fiyatı uygulama aracılığıyla) başka kapitalistlerin ceplerinden kendi ceplerine artık-değer aktarabilmeleridir. Bu şartlar altında tümü bu niteliğe sahip olsa bile sermaye artık sadece bir sınıfa bir değeri arasındaki genelleştirilmiş sömürü ilişkisi değildir. Sermaye şimdi bölünmüştür, bazı kesimler işçileri sömürmede daha güçlüdür ve/veya diğer kapitalistleri sömürme gücüne sahiptir. Sınıflar arasında basit bir ilişki olan şey, şimdi sınıflar ve sınıflar içindeki gruplar arasındaki ilişkiler karmaşığı olur. Sınıflar arasındaki çelişki temel olarak kalmasına rağmen belli dönemlerde ve zamanlarda tarih sahnesinin merkezinde yer alan bir çelişkiler karışıklığı tarafından ikinci plana itilir.

Kapitalizmin kökenine kadar uzanan nedenlerle, dünya düzeyindeki kapitalist sınıfın arasındaki en derin ve dayanıklı ayrımlar ulusal sınırlar doğrultusunda olmuştur. Kapitalizm dünyaya Athena'nın Zeus'un kafasından tam oluşmuş olarak çıkması gibi gelmemiştir. Kapitalizmin gelişi parça parça ve şehirlerde gelişmekte olan kentlilerle feodal soylular arasındaki uzun ve acı bir mücadelenin sonucudur. Bu mücadelelerde burjuvazinin, feodal yapıda kendilerine bağlı olanlar üzerinde otoritelerini kabul ettirmek için belli aralıklarla savaşan kral ve prenslerle ittifaka girmesi yaygındır. Bu şekilde bir dizi ulusal monarşik devlet ortaya çıktı. Kapitalizm bu ulusal çerçeveler içinde gelişince, burjuvazinin gücü kralları göstermelik bir şekle sokabilecek ve sadece ekonomiyi değil, aynı zamanda tüm devlet aygıtını da denetimleri altına sokabilecekleri bir düzeye geldi.

Her ülkedeki ulusal burjuvazi tabii ki devlet üzerindeki denetimin-den yararlanarak işçilerden daha fazla artık-değer elde edilmesini mümkün kılan tedbirler, yabancıların ulusal pazarın dışında tutulması, uygun vergi ve harcama politikaları, daha zayıf devletlere eşit olmayan antlaşmaların zorla kabul ettirilmesi ile ve ek toprak fethederek ve sömürgelerin elde edilmesini sağlayarak sermayenin kârlılığını ar-

tırmaya çalışır. Bu şartlar altında sermayeden nitelikçe homogen olarak söz etmek olanak dışıdır. Sermayenin gücü ve kârlılığı sadece büyüklüğünün değil, aynı zamanda milliyetin de son derece önemli bir yerinin olduğu diğer özel karakteristiklerin fonksiyonudur.

Bu konuyla ilgili olarak son bir nokta da şudur: Herhangi bir milliyetten ayrı bir sermaye birimi (kusurları örtmeye çalışan kuramlara göre çokuluslu şirket böyle olma süreci içindedir) düşüncesi kendi içinde çelişkilidir. Sermaye belli bir dizi üretim ilişkilerinin temel bir parçasıdır ve bu ilişkiler tabii ve sonsuza kadar sürecek değildir, aksine tarihsel olarak belirlenmiştir ve değiştirilebilir. Bu üretim ilişkileri, ki şimdiki durumuyla bazı sınıf ve grupların diğer sınıf ve gruplar tarafından sömürülmeleri anlamına gelmektedir, sert mücadeleler sonucu kurulmuştur ve varlıkları ancak yeterli derecede güçlü bir zorlama aygıtı, yani devlet aracılığıyla sürdürülebilir. Bu nedenle devletsiz sermaye düşünülemez. Fakat dünyanın bugünkü oluşum şekliyle ancak ülkelerin devletleri vardır, ülkelerüstü bir devlet diye bir şey yoktur. Bu nedenle sermaye, varolmak için milliyete sahip olmalıdır. Örneğin eğer ait olduğu ülkenin devleti çökerse sermaye sahip olması gereken koruyucusunu kaybedecektir. Böyle bir durumda ya diğer ülkenin sermayesine eklenecektir, ya da sermayenin de bir bölümünü oluşturduğu tüm bir dizi üretim ilişkilerini ortadan kaldırmayı amaçlayan devrimci bir rejimin yargı alanı içine girerek sermaye olmaktan çıkacaktır. Son olarak, bir milliyetteki sermayenin diğer ülkelerde faaliyette bulunabilmesinin nedeni, tüm kapitalist sınıfların temelde benzer üretim ilişkisi dizilerini sürdürmeleri ve genel olarak bu tür uluslararası sermaye hareketini karşılıklı olarak kendi çıkarları doğrultusunda bulmalarındandır.

3

Marx'ın gösterdiği gibi (ve bu nokta onun en önemli katkılarından biridir) genişleme sermayenin özündedir.* Bunun iki temel nedeni vardır. İlk olarak, kapitalistin (sermaye sahibi veya kullanıcısı) gücü ve toplumdaki yeri sermayesinin büyüklüğü ile orantılıdır. Bu nedenle kapitalist toplumda yükselmenin yolu sermaye biriktirmektir. İkinci olarak, verinde sayan herhangi bir kapitalist yokolmak tehlikesi ile karşı karşıyadır. Marx'ın bir bölümde son derece zekice koyduğu gibi,

* Özellikle Bkz., *Capital*, cilt I, Kısım II, Bölüm 4 ve Kısım VII, Bölüm 24, Kesim 3.

«Kapitalist üretimin gelişimi belli bir endüstri yatırımındaki sermaye miktarını artırmaya devam etmeyi sürekli olarak gerekli kılar ve rekabet her bireysel kapitalistin kapitalist üretimin işleyiş kanunlarını kendi dışındaki zorlayıcı kanunlar olarak hissetmesine yol açar. Bu ise kapitalisti sermayesini koruyabilmek için onu sürekli olarak büyümeye zorlar ve büyümeyi de ancak ileri doğru bir birikim aracılığıyla gerçekleştirebilir.» (Capital, Cilt I, Kerr Basımı, s. 649.)

Bu düşünceler daha önceki dönemin bireysel kapitalisti için doğru olduğu kadar anonim şirket kapitalisti için de geçerlidir. Bunlar, büyümeye tapınmanın laik bir din düzeyine vardığı iş dünyası ideolojisinin ayrılmaz parçalarıdır. Büyük bir anonim şirketin daha önceki sayfalarda aktarma yaptığımız yıllık raporunda şöyle deniyor:

«Bu veya herhangi başka bir şirket için tek gerçek güvence sıhatli, sürekli ve güçlü bir büyümedir. Bir şirket aynen bir insan gibidir. Büyümesi durduğu zaman, büyüme ile kendi kendini yeniden canlandıramadığı zaman durumu kötüleşmeye başlar... Büyüme, gelişme ve sürekli olarak ilerleme fırsatının olmadığı yerde güvence yoktur.»*

Marksist ekonomi kuramının soyut terimleriyle, büyümenin anlamı bir dönemde bir sermaye birimine düşen artık-değerin bir bölümünün daha sonraki dönemde sermayeye eklenmesidir. Daha büyümüş olan sermaye şimdi daha büyük miktarda artık-değer getirir ve bu da büyüme için daha büyük bir parçanın ayrılabilmesi demektir ve böyle sürer gider. Marksist kuram geleneksel olarak bireysel sermaye birimlerinin bu tür davranışının tüm ekonomi üzerindeki toplam sonuçları üzerine yoğunlaşmıştır. Ele alınmayan nokta bu sarmal sürecin (sermaye/artık-değer/ek sermaye) burjuva ekonomisinin şirket kuramı dediği şey açısından anlamıdır. Son derece şematik olan aşadaki taslak yararlı bir çalışmanın ilerleyebileceği çizgilerin belirlenmesine yardımcı olabilir.

Marx ve klasik ekonomistlerin yaptığı gibi rekabetçi bir endüstrideki şirket ile başlıyoruz. Üretimi toplam üretime oranla küçüktür ve ürünü aynı pazar için üretimde bulunan diğer şirketlerinkinden aşağı yukarı farksızdır. Bu şartlar altında her şirket, bir fazla ürün üretmenin maliyetinin bu ürünün pazar fiyatına eşit olacağı noktaya kadar üretimde bulunacaktır (bu noktanın ötesinde maliyet fiyatı geçecek

ve kârın azalmasına yol açacaktır). Bu nokta ders kitabı ekonomilerinin konunun başı yerine sonu olarak ele aldıkları meşhur denge durumudur.

Kendisini bu durumda bulan kapitalistin kâr sağlama yolu belirgindir: maliyetlerini düşürmeli ve böylece kâr marjını artırmalıdır (geçerli olan fiyatta tüm üretimini satabileceği varsayılmıştır, yani bir satış sorunu yoktur). Maliyetin düşürülmesi ise normal olarak üretim hacminin büyütülmesi ve yeni ve ileri tekniklerin uygulanması anlamına gelmektedir. Bu yolda başarıyla ilerleyenler zenginleşir ve büyürken geride kalanlar yıkılır.

Fakat bu süreç sonsuza kadar bu şekilde devam edemez. Öyle bir zaman gelir ki, başarıların büyümesi ve başarısızların tasfiye olmasıyla birlikte ortalama şirketin büyüklüğünün artması, durumu temel bir şekilde değiştirir. Şirket artık geçerli fiyatı veri olarak alan ve kendi durumlarını en kârlı şekilde buna göre ayarlayan çok sayıdaki küçük üreticilerden biri değildir. Bunun yerine şimdi her şirket endüstrideki toplam üretimin önemli bir oranını üretmektedir ve herbiri kendi üretiminin pazar fiyatı üzerindeki etkisini göz önüne almak zorundadır. Bu durum, eksik-rekabet veya tekeldi rekabet, oligopol ve tekel başlıkları altında şöyle böyle incelenmiş olan yeni sorunlar ve olasılıklar ortaya çıkarmıştır. Burada şu noktaya işaret etmek gereklidir ki, her şirketin izleyeceği mantıklı yol, üretim maliyetlerini düşürmeye çalışmaya devam etmeye ek olarak ya tek başına (ürünü rakiplerinkinden farklılaştırarak) ya da topluca (rakiplerle açık veya gizli anlaşma doğrultusunda hareket ederek) tekel durumuna mümkün olduğu kadar yaklaştırmaya çalışmaktır. Buna göre kuramsal çözümlene amaçları için uygun olan varsayım tipik şirketin bir tekeldi gibi hareket etmesi, kârını ek birimin üretim maliyetinin pazar fiyatına eşit olduğu miktarın çok altında bir üretim düzeyinde azamileştirmesidir. Bu durum önemli endüstrilerin çoğunda geçerli olduğunda kapitalizm tekel aşamasına girmiştir.

Şimdiki bakış açımızdan vurgulanması gereken nokta, tekeldi aşamada büyüme sorununun şirketin karşısına tamamiyle farklı bir şekilde çıkmasıdır. Sorun artık basitçe maliyetlerin gittikçe düşürülmesi ve homogen bir ürünün üretiminin artırılması değildir. Maliyetlerin düşürülmesi pek tabii ki her zamanki önemini korumaktadır, fakat şimdi kârın azamileştirilmesi üretimin artırılması açısından yavaşlatıcı bir politikayı gerektirir. Buna göre tekeldi şirket kaynaklandığı ve ilk gelişimini gerçekleştirdiği endüstrinin sınırları içinde kalarak bu-

* Rockwell-Standard Anonim Şirketinin 1965 Yıllık Raporu'ndan. Bu şirket daha sonra North American Aviation ile birleşerek North American Rockwell Anonim Şirketi'ni oluşturmuştur.

yüeyilmeyi yeterli göremez. Endüstrideki genişleme tamamıyla önlenmemiştir ama şirketin büyüme kabiliyeti ve buna bağlı olarak da arzusuyla tamamıyla ilişkisiz olan maliyet ve talep etkenleri, yani şirketin kârlılığı ile kesin olarak sınırlandırılmıştır. Tekelci şirket bu nedenle içsel bir zorlamayla geçmişteki faaliyet alanının dışına ve ötesine itilmiştir. Şirket ne kadar fazla tekelciyse ve ayırabildiği ve sermaye şekline sokmak istediği artık-değer miktarı ne kadar büyükse bu zorlama o kadar güçlü olacaktır.

Son zamanlarda kapitalist tarihin belirleyici olgularından birinin temel açıklamasının burada olduğuna inanıyoruz: büyüyen anonim şirketin endüstri ve coğrafya açılarından farklılık kazanma eğilimi, veya yaygın terminoloji ile, bir taraftan çeşitli endüstrilerde üretimde bulunurken, diğer taraftan çokuluslu anonim şirket olma eğilimi. Amerika Birleşik Devletleri'nde bugün mali şirketler dışındaki en büyük 200 anonim şirketin büyük bir çoğunluğu (bir arada ülkenin endüstri faaliyetinin yarısına yakın bir bölümünü gerçekleştiren şirketler) çeşitli-endüstrilerde-üretimde-bulunma ve çokulusluluk düzeyine varmışlardır.

BÖLÜM II

4

Bir önceki bölümde sermayenin kendi kendine yayılma sürecinin rekabetçi ve tekelci olmak üzere iki aşamadan geçtiği tezi ileri sürülmüştü. Rekabetçi aşamada bireysel şirket maliyetleri düşürerek, daha büyük kârlar gerçekleştirerek ve artan bir kapasitede yatırım yaparak büyür ve temelde rakiplerinin ürünlerinden ayrı bir niteliği olmayan ve hemen hemen daima geçerli pazar fiyatında (veya daha gerçekçi olmak gerekirse, biraz altında bir fiyatla) satılabilen bir ürün ortaya çıkarır. Bu çizgi boyunca bir noktada, bazı şirketler ferahlar ve büyür ve diğerleri geride kahr ve tasfiye olurken, bir endüstrideki ortalama şirket o kadar büyük olur ki, kendi üretiminin pazar fiyatı üzerindeki etkisini göz önüne almak zorunda kalır. Bundan sonra git-tikçe bir tekelciyi daha fazla andıran bir şekilde faaliyette bulunma-ya başlar. Bir tekelci için ise sürekli büyüme sorunu köklü bir şekilde değişiklik geçirmiştir. Tekel kârları geçmiştekinden daha da sü-

ratlı bir büyümeyi olanak dahiline sokar, fakat tekel fiyatları sürdürme gereği bir yavaşlama ve üretken kapasitenin genişlemesinin dik-katlı bir şekilde düzenlenmesi politikasını dikte eder. Çeşitli etkenle-rin bu şekilde bir araya gelmesinden tekelci şirket için kendi tarihse faaliyet alanının dışına ve ötesine doğru yeni endüstrilere ve yeni pa-zarlara girmek için (yani çeşitli endüstrilerde üretimde bulunmak ve çokuluslu olmak) karşı koyulamayacak bir dürtü ortaya çıkar.

Bu, tekelci şirketlerin ülke dışına yatırım yapma dürtüsünün sa-dece fazla fonlar için bir yatırım alanı aramadan ortaya çıkan baskı-larla uyarıldığını ileri sürmek değildir. Örneğin, sermaye düşük ücret-leri ve diğer maliyet avantajlarını kullanmanın mümkün olduğu bölge-lere gidecektir. Ve tekel aşaması yeni bir boyut daha ekler. Belli bir endüstride tekel şartları altında bir değil de birkaç hâkim şirket bulmak olağandır. Buna göre önde gelen şirketlerden biri yabancı bir ülkede yatırım yaptığında, aynı endüstrideki rakip devler de yöresel pazarlardan «uygun» paylarını garanti altına almak için derhal benzer şekilde hareket ederler. Ayrıca gümrük engelleri, patent hakları ve diğer yöresel şartlar anonim şirket devlerinin yabancı bir ülkedeki pazarı sadece ihracattan ziyade yatırım aracılığıyla en iyi şekilde de-netimleri altında tutabileceklerine karar verecekleri şartları yaratabi-lir. Gerçekten de dev anonim şirketlerin en gözdebatan özelliklerinden biri dünyanın büyük bir bölümündeki pazarı kontrol etmeye çalışmak için araçlara sahip olmasıdır; ve kendi güvenliği ve kârı için bunu sürekli olarak yapmaya çalışır.

Tekelci şartlar altında, sermayenin daima düşük kârlı endüstri-lerden yüksek kârlı endüstrilere ve bölgelere doğru kaydığı yolunda-ki aksiyom artık geçerli değildir. Tekel, tanımı, gereği, korunmuş yük-sek kârlı durumlara sermayenin serbestçe akışını engeller. Ve daha önce gördüğümüz gibi, bu tabyalar içinde oturmakta olan tekelci, tra-fiğin taşıyabileceğinden daha fazla yatırım yapmama konusunda dik-katlıdır ve elindeki sermaye fazlası için başka yerlerde yatırım alanı arar. Bu nedenle sermayenin geleneksel ekonomi kuramının belirttiği yönün tam tersini izlemesi sadece olanak dahilinde değil, fakat her-halde oldukça yaygındır.¹ Tek başına bu gerçek bile azami kâr peşin-deki herhangi bir sermaye hareketinin otomatik olarak daha etkin bir kaynak dağılımına sağladığı yolundaki burjuva düşüncesinin çok mu-

¹ A.B.D. otomobil endüstrisinin incelenmesi bu gözlemler için çarpıcı kanıtlar sağ-layacaktır. Bu endüstri bir taraftan A.B.D.'ndeki en yüksek düzeyde tekelleşmiş ve en kârlı endüstrilerden biridir ve diğer taraftan bu endüstriye hâkim olan Üç Büyükler diğer endüstri-ler ve ülke dışına sürekli olarak ve büyük miktarlarda yatırım yapmaktadırlar.

kaddes ilkesini pestile çevirir. (Genel bir öneri olarak ele alındığında bu fikrin niçin yanlış olduğu konusunda başka nedenler de vardır. fakat bunlar bizi burada ilgilendirmez.) Ayrıca belirtilmediği sürece bundan sonra söylenenler tamamiyle tekelci aşamaya varmış ve yeni endüstrilere ve yeni coğrafi alanlara yayılma süreci içinde olan dev anonim şirketlerle ilgilidir. A.B.D. ekonomisine hâkim olan devlerin çoğu için gerçek durum budur ve Batı Avrupa ile Japonya'nın büyük anonim şirketleri için bu durum gittikçe daha geçerli olmaktadır.

Bu yayılma süreci iki şekil alabilir. İşe yeni başlamakta olan anonim şirket girmekte olduğu endüstri veya ülkede yeni bir işletme kurabilir veya mevcut bir işletmeyi satın alabilir. Bu konuyla ilgili hiçbir verisel çalışma bilmememize rağmen, bizim kanımız tercih edilen yolun genellikle mevcut bir işletmenin satın alınması olduğu şeklindedir. Ve bunun için yeterli neden vardır. Yeni bir alanda veya yeni bir yerde tutunacak rastgele bir yer sağlamak pahalı olabilir ve zaman gerektirebilir. Halbuki zaten mevcut olan birini satın almak çabuk ve kolaydır. Bununla ilişkili olarak, bu işletmenin iyi veya kötü çalışması fazla önemli değildir; gerçekte zayıf bir şirket için olumlu çok şey söylenebilir, çünkü daha ucuz olarak elde edilebilir. Her hâl ve kârda, ana şirket genellikle denetimi altındaki yeni ortaklığı kendi yapısına uyacak ve üstün büyüklük ve gücünün kendisine sağladığı avantajlardan en iyi şekilde yararlanabileceği şekilde yeniden örgütlemeyi planlar.

Bu avantajlar nelerdir? Büyük anonim şirketin büyük çapta üretimin iktisadî olmasından yararlanabilme kabiliyeti nedeniyle geliştiği ve büyüdüğünü düşünmek yaygındır ve bu düşünce çizgisine pek tabii ki büyük değer verilir. Fakat iş yeni alanlara genişlemeye geldiğinde büyük çapta üretimin iktisadî olmasının başarı veya başarısızlıkla ya çok az ilgisi vardır, ya da hiç yoktur. Bir kere, yeni alandaki teknoloji üslenilen endüstridekinden tamamiyle farklı olabilir ve büyük çapta üretim yöntemlerinin geliştirilmesine izin veremeyebilir. Diğer taraftan, bir anonim şirket alışlagelmiş ürününü ülke dışında üretmek için bir işletme kurarsa, bilinçli olarak kendi ülkesinde geliştirdiği büyük çapta üretim yöntemlerini ihraç etmek yerini tekniklerini pazarın büyüklüğüne göre ayarlamaktadır.² Dev ano-

2 Birleşmiş Otomobil İşçileri Sendikasının tecrübeli üyelerinden biri olan Leo Fenster, önemli bir makalesinde A.B.D. oto devlerinin Latin Amerika'daki düşük üretim kapasiteli fabrikaları için düşük üretkenlikte yepyeni makina ve teçhizat planlayıp kullandıklarını göstermiştir. («Meksika Oto Dolandırıcılığı», *The Nation*, 2 Haziran 1969.)

nim şirketin belirleyici üstünlükleri üretimin dışındaki alanlardadır. Bunlar arasında en önemlileri şunlardır (önem sırasında değildir. Önem sırası duruma göre değişiklik gösterir):

(i) Yatırılabilir bol miktarda sermaye ve ülke içi ve yabancı para piyasalarında uygun şartlarla hemen hemen sınırsız kredi bulma olanağı, (ii) gerek karşısında anonim şirket imparatorluğunda herhangi bir yere yayılabilecek tecrübeli bir işletmeciler topluluğu, (iii) anonim şirket imparatorluğunun tüm birimlerinin benzer şekilde yararlanabileceği büyük ve etkin bir satış aygıtı; ve (iv) her türlü teknolojik ve pazarlama sorununu çözmek için kullanılabilecek araştırma ve geliştirme olanakları. Küçük bağımsız bir anonim şirket genellikle tüm bu açılardan yetersizdir ve buna göre de çeşitli endüstrilerde faaliyette bulunan dev çokulusluların birinin denetimi altındaki ortaklık olan rakibi ile eşit şartlar altında rekabet edebilmekten oldukça uzaktır. Buna göre bu tür ortaklıklardan biri yeni bir alana girdiğinde, az sayıda diğer devin yanı sıra önde gelen bir yer işgal edinceye kadar süratle ileri geçme eğiliminde olacaktır. Böyle bir yer işgal ettiği zaman rekabetçi davranış yerini tekelci davranışa bırakır. Yeni olgunluğa erişen ortaklık kendisinin emin bir şekilde yatabileceğinden daha fazla kâr ortaya çıkartmaya başlar ve bu sermaye fazlası ana şirketin elindeki merkezî sermaye havuzuna geri akar. Bu durumda sermaye fazlası için bir yatırım alanı olarak başlayan ortaklık ek sermaye fazlası kaynağı ve böylece bir bütün olarak anonim şirketin yayılabileceği yeni yeni alanlar bulması (kı-saca daha fazla endüstride ve ülkede faaliyette bulunması) için itici bir güç olur. Mantiki olarak bu süreç ya tüm kapitalist ülkelerde tüm önemli endüstrilerin birkaç yüz dev anonim şirket hâkimiyeti altına girmesi veya kapitalizmin uluslararası düzeyde devrilmesiyle son bulmalıdır. Şimdiki durumda birincisine ikincisinden çok daha süratle yaklaşıyor gibiyiz. Aşağıdaki tahminler Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Ticaret Odaları Kurulu'ndan Judd Polk tarafından verilmiştir ve hiç olmazsa büyüklükleri açısından oldukça akla yakın gözükmedikler:

«Son yirmi yıl süresince uluslararası yatırım ve bu yatırımların üretimi dünya gayri safi millî hasılasının hemen hemen iki misli süratle büyümüştür. Bunun etkisi üretimde şimdi oldukça önemli bir büyüklüğe varmış olan ve dünya toplam üretimine oranla büyüme-ye devam eden uluslararası bir kesimin yaratılması olmuştur. Şimdiden dünya pazarındaki toplam üretimin hemen hemen dörtte biri-

nin uluslararası şirketlerin üretimi olduğu görülmektedir. Eğer dünya gayri safi milli hasılasının 1960'lardaki hızında ve benzer şekilde uluslararası yatırımın üretiminin de 1960'lardaki tipik hızlı oranda büyüdüğünü öngörerek bu yüzyılın sonuna bakarsak kabaca aşağıdaki gibi tahmin edilen bir manzarayla karşılaşırız [Tablo alınmamıştır; Sweezy, Magdoff]. Sonuçtaki rakam (yüzde 53) yarıdan fazlasının uluslararasılaştığı bir dünya ekonomisi göstermektedir.»³

Pek tabii ki «uluslararasılaşmak» ile Polk'un kastettiği bir avuç A.B.D., Batı Avrupa ve Japon çokuluslu anonim şirketin tarafından kapışılmadır.

İşlerin şimdiki gidişine göre bu gerçekçi bir olasılıktır. Bu görünüm kusurları örtmeye çabalayan literatürün açık açık belirttiklerinde bile çokuluslu anonim şirketlerin az gelişmiş ülkelerin kendi denetimleri altında kendi endüstrilerini elde etmelerine büyük yardımcı olabileceği kanısını uyandırma eğiliminde olan bazı peri hikâyeleriyle karşılaştırılabilir. İşte M.I.T.'den P.N. Rosenstein-Rodan Latin Amerika'dan söz ederken (büyük şirketlerin aşırı kusur örtücülerinden olmamasına rağmen) çokuluslu şirketlerin Latin Amerika'daki ortaklıklarından bir süreç içinde geri çekileceklerini öngörüyor. «Evsahibi ülke ile yabancı hisse sahibinin bakış açıları arasındaki ana gelişmelerin» bazılarını işaret ettikten sonra şu şekilde devam ediyor:

«Bunlar ciddi fakat çözümsüz değildir ve anlayış ile uzlaştırılabilir. Gelecekte yabancı hisse yatırımının genellikle arzulanan yapısı sonuçta yatırımın yapıldığı ülkenin çoğunluğu elde tutacağı bir ortaklıktır. Bunun anlamı yabancılara ait işletmenin hissesinin yüzde 51'e kadarının millileştirilmesinin baştan kabul edilmesidir. Bunun sonucunda gerginliklerin ortadan kaldırılması yatırım havasını o kadar geliştirebilir ki, yabancı yatırımcılar yeni düzene karşı olumsuz veya kararsız tavırlarını değiştirebilir ve azınlık hissesine sahip olunan bir durumda işletme sorununu çözmeyi öğrenmede yeni bütünleşme geliştirebilirler.»⁴

İnsan bu «yeni bütünleşme»nin nasıl olup da çokuluslu anonim şirketlerin, yabancı ülkelerdeki yatırımlarının yüzde 51'inin satın alınması halinde ellerine geçecek büyük miktarlarda sermayeyi

yatırımlarına yardımcı olacağını merak ediyor. Fakat bu ana noktayı gözden kaçırmak olurdu. Ana nokta, Dr. Rosenstein-Rodan'ın hoşlandıklarından ayrı olarak, çokulusluların gerçek politikasının tüm yönünün mümkün olduğu yerlerde yabancı ülkelerdeki ortaklıklarında kendi hisselerini yüzde 100'e çıkartmaktadır. Yöresel kapitalistlerin ellerindeki azınlık hisseleri bile daima hiç olmazsa potansiyel bir çıkar çelişkisi kaynağıdır (aşırı bir örnekte, örneğin, ana şirketin belli bir ülkedeki tüm faaliyetlerine son vermek ve başka bir yere taşınmak istediğini düşünün). Ve pek tabii ki yöresel kapitalistlerin çoğunluk hissesini ellerinde bulundurmaları ana şirketin hayatı denetim (hammadde kaynakları, üretim süreçleri, fiyatlar ve pazar payı üzerindeki denetim) ögesini elinden kaçırmaması anlamına gelebilir. Bu ise bir bütün olarak işletmenin çokuluslu yapısının özü ve amacıdır. Yöresel ortakları kabul etmeye zorlandığında bile amaçları daima yöresel kanun ve politikacıları ustalıkla idare ederek göstermelik bir ortaklık altında faaliyette bulunurken asıl denetimi ellerinde tutmaktır. Sermayenin tabii yayılmacı hamlesi tek elci şirketin büyümesinin harekete geçirici motor gücü olduğundan bu sürecin amaçlarına (kârın gerçekleştirilmesi ve yayılmanın sürekli olarak yenilenmesi) ancak yol boyunca her adımda tüm ilgili değişkenler üzerinde olanak dahilindeki en yüksek denetim sağlanabilmesi halinde varılabilir. İş dünyası basınında söylemekten hoşlandıkları gibi, bu oyunun ismi küçülme değil (dünya çapında) büyümedir. Ve şundan emin olabilirsiniz ki, zorlayıcı bir nedenle mecbur tutulmadıkça veya tutuluncaya kadar çokuluslu şirketler paylarını satmayacak (ve çekip gitmeyecek) ve böylece kendileri için bu kadar önemli olan denetimi ellerinden kaçırmayacaklardır. Bu arada, bırakın satmayı, yeni hisseler satın almaktadırlar ve bunun bu şekilde kalması için ellerinden geleni yapacaklardır.

5

Yukarıdaki çözümlemenin ortaya çıkarttığı sonuçlardan biri açıklanmaya değer. Dev tek elci anonim şirketler daha çeşitli endüstrilerde ve daha çok ülkede faaliyette bulunmaya başladıkça en tepedeki işletmeciler herhangi bir tür ürün veya üretim sürecinden gittikçe daha fazla ayrılırlar. Şirket merkezi ilgisini gittikçe sadece mali (yani kâr ve birikim doğrultusunda) konularla kısıtlar; üretim,

3 Judd Polk, «Üretimin Uluslararasılaşması», teksir metin, A.B.D. Uluslararası Ticaret Odası Kurulu, 7 Mayıs 1969.

4 Inter-American Development Bank, *Multinational Investment in the Economic Development and Integration of Latin America*, Yuvarlak Masa Görüşmeleri, Bogota, Colombia, Nisan 1968, s. 78.

teknoloji, vb. gibi noktalar şirketin çok sayıdaki ürününü üretmek ve hatta büyük ölçüde pazarlamaktan sorumlu olan bölüm, ortaklık ve fabrika yöneticilerine havale edilmiştir. Bu durum örneğin bunların en büyüğü olan General Motors'un anonim şirket yapısında iyi şekilde yansıtılmıştır. General Motors'un yönetim yeri mali merkez olan New York'da iken A.B.D.'deki önemli fabrikaları halk arasında otomobil başkenti olarak bilinen Detroit içinde ve çevresinde ve üretim, montaj ve satış ortaklıkları ise düzünelerle eyalet ve yeryüzünün her tarafındaki ülkededir. New York'daki bayların otomobiller konusunda bizim herhangi birimizden daha fazla birşey bildiği şüphelidir. Fakat sicilleri dolar kazanma konusunda çok daha fazla şeyler bildiklerini açıkça gösteriyor.

Bunun anlamı şudur: çokuluslu anonim şirket imparatorluklarında en üstteki şirketler (genellikle hiçbir tür işletme fonksiyonu olmayan tam anlamıyla holding şirketleri) her yıl milyarlarca dolar elde eden ve elinden çıkaran ve kararlarını tamamiyle mali noktalara dayandıran gittikçe artan ölçüde mali varlıklar oluyorlar. (Bu konuyla ilgili iş dünyası literatürü bu anonim şirketlerin gelirlerini bunların faaliyette bulundukları devlet ve ulusların gelirleriyle karşılaştıran ve daima iş dünyası varlıklarının üstünlüğünü gösterme eğiliminde olan küçük öykü ve atıflarla doludur.) Bu şirketlerin pek tabii ki bankalar, sigorta şirketleri ve diğer mali kurumlarla çok yakın ilişkileri vardır ve bunların en önemli müşterileri ve iş dünyası ortaklarıdır. «Denetim» söz konusu olduğunda, bu çok seyrek olarak ortaya çıkan bir sorundur, çünkü pürüzsüz işleyen bir işbirliği ilişkisini bozacak ciddi çıkar çelişkileri yoktur. Fakat bizim tahminimiz, etki konusuna gelince bir General Motors veya bir Standard Oil'in bir Chase Manhattan Bankası veya bir First National City Bankasından istediğini hemen hemen elde edebileceğidir.

Kısaca, çokuluslu anonim şirket XX'nci yüzyılın ikinci yarısında finans kapitalin temel kurumudur; ve Lenin'in *Emperyalizm*'de (1917) belirttiği niteliklerin buna uyması için çok az değişiklik gereklidir: «Üretimin yoğunlaşması, bundan ortaya çıkan tekeller, bankaların endüstri ile birleşmesi veya bütünleşmesi: finans kapitalin ortaya çıkışının tarihi ve bu terimin içeriği budur.»

Pek tabii ki çokuluslu anonim şirketlerle bunların faaliyette bulunduğu yabancı ülkeler arasında derin çıkar çelişkileri vardır. Kurları örtmeye çabalayan literatür bunları çok önemsiz veya düzeltilebilecek şeyler olarak göstermeye çalışmaktadır, fakat hiçbirinin varlığını reddedemez. Aşağıda bu tür çelişkilerle ilgili oldukça kapsamlı bir liste, yabancı ülkelerin «altı önemli korkusu» şeklinde verilmiştir.⁵

«(i) Uluslararası işbirliğinin çok fazla alacağı ve çok az bırakacağı korkusu. Bu korku genellikle büyük yabancı anonim şirketlerin ulusal kaynakları (petrol, demir cevheri, gıda maddeleri, vb.), tüm kârları, yöredeki en yetenekli kişileri (yani beyin göçü) alacakları ve sadece aynı anonim şirketin kendi ülkesinde ödediği ücretlerle karşılaştırıldığında düşük olan ücretler şeklinde kırıntıları bıraktığı şeklinde açıklanmıştır.

(ii) Uluslararası işbirliğinin yöresel rekabeti kıracağı ve yöresel ekonomide olmasa bile yöresel pazarda süratle tekelci bir hâkimiyet elde edeceği korkusu. Yıllık satışları Fransa'nın ulusal bütçesinden daha büyük olan dev bir anonim şirketin çok geniş teknik kaynaklarıyla kim rekabet edebilir?»

(iii) Ulusal savunma ve dünya pazarlarında rekabet edebilmek için gerekli olan çağdaş teknolojiye yabancı kaynaklara bağımlı olmak korkusu.

(iv) Uluslararası anonim şirketin yöredeki ortaklığının ana şirketin hükümetince bir dış politika aracı olarak kullanılacağı korkusu. Örneğin bir A.B.D. ortaklığı ile ilgili olarak, A.B.D. hükümetinin belli pazarlara (Kızıl Çin, Küba, Kuzey Kore, Kuzey Vietnam, vb.) satışı yasaklayacağı, veya A.B.D. hükümetinin ana şirketin yöresel olarak ulusal savunma ve diğer amaçlarda yararlı olabilecek belli teknolojinin ortaklığa verilmesini yasaklayacağı, veya A.B.D. hükümetinin A.B.D.'deki ana şirketin yöresel ortaklığına yeni sermaye yollamasını önleyeceği ve yöresel ortaklığın buradaki hemen hemen tüm kazancını kendisine yollamasını zorunlu kılarak yöresel hükümetin ödemeler dengesini zedeleyeceği korkusu.

(v) İyi işlerin yöresel vatandaşlara değil de ana şirketin vatandaşlarına verileceği korkusu.

5 «The International Corporation and the Nation State», Business International tarafından hazırlanmıştır, taksir metin, New York, Mayıs 1968.

(vi) Ana şirketin kararlarını yöresel kasaba, il ve hattâ ulusal ekonomi üzerindeki etkisini hesaba katmadan vermesi korkusu. Örneğin bir fabrikayı kapatma ve binlerce işçiyi işsiz bırakma kararı.»

Şunu söylemeye gerek yok ki bu korkuların hiçbir hayal ürünü değildir, herbiri çok acı deneylere dayanmaktadır. Bunların yansıttığı çıkar çelişkileri çokuluslu anonim şirketin en temel nitelikleriyle ilişkilidir. Bu nitelik, anonim şirket imparatorluğundaki tüm birimler için politikanın ayrı ayrı parçalardan çok bütüne (yani ana anonim şirkete) yararlı olacak şekilde bir merkezî yönetim tarafından formüle edilmesidir. Pek tabii ki bu merkezdeki hissedarlar ve işletmeciler açısından izlenecek doğru ve gerçekte olanak dahilinde olan tek yol budur, çünkü baştan çokuluslu şirketi oluşturma- nın başka akla gelebilecek herhangi bir nedeni olamazdı. Fakat parçalar (ve bunların faaliyette bulunduğu topluluklar ve ülkeler) için bunun anlamı, kendi politikalarının belirlenmesinde hiçbir çıkarlarının göz önüne alınmak zorunda olunmamasıdır. Burası ayrı ayrı kapitalist işletmeler olarak düşünüldüğünde ortaklıkların çıkarlarının ana şirketin çıkarlarıncı ikinci plana itilebildiği somut durumların listesinin verileceği yer değildir. Fakat yine çokuluslu şirketlerle arası iyi olan bir kaynaktan alınan birkaç örnek ilişkili noktayı belirtecektir:

«Her egemen ülke evsahibi ülkenin ürünü için ihracat pazarları sağlayabilen bir çokuluslu şirket grubunun aynı zamanda bu pazarlarda satışı önleyebileceği ve bu ihracata bağlı olan işleri sona erdirebileceğinin farkındadır. Eğer Nijerya zaman içinde İtalya'ya göre daha düşük maliyetlerle belli bir malın üreticisi olursa, anonim şirket grubu faaliyetlerinin merkezini İtalya'dan Nijerya'ya kaydırabilir.

«Benzer şekilde, evsahibi ülkenin ekonomisine yabancı sermaye sağlayabilen bir çokuluslu grubun başka bir yerde kullanmak üzere sermaye çekebileceği düşünülüyor. Böylece Latin Amerika'daki yabancı yatırımcıların sürekli olarak karşılaştıkları 'sermayesizleştirme' ithamları ortaya çıkıyor.»⁶

Bu son paragraf çokuluslu anonim şirket ile evsahibi ülke arasındaki kaçınılmaz çıkar çatışmasına işaret etmektedir. Paul Baran'ın çok güzel bir şekilde gösterdiği gibi, bir ülkenin ekonomik kalkınmasının anahtarı ekonomik artk'ının büyüklüğü ve bundan yararlanmada yatmaktadır. Ekonomisine çokuluslu anonim şirketlerin sızması ölçüsünde ekonomik artk'ın büyüklüğü ve bundan yararlanılmasının her

ikisi üzerindeki denetimin de farklı milliyetlerdeki sermayenin sahibi veya işletmecisinin eline geçtiğini görüyoruz. Bu şartlar altında çok- uluslu anonim şirketlerin evsahibi ülkenin belki herhangi bir kalkınma- sının olmasa da bu ülkede gayri-millileştirilen ve yabancı sermayenin denetimi altına alındıktan başka herhangi bir sınıf veya grubun çıkara- rına uyan herhangi bir kalkınmanın düşmanı olduğu söylenebilir.

7

Çokuluslu anonim şirketlerle bunların faaliyette bulundukları ya- bancı ülkeler (özellikle çokulusluların göreceli ağırlığının en büyük ol- duğu azgelişmiş ülkelerde) arasındaki çıkar çelişkileri çok yönlü si- yasi mücadeleler ortaya çıkarır. Buralarda yöresel burjuvazi bölün- müştür ve bağımsız eylem veya inisiyatif kullanmada büyük ölçüde ye- teneksiz olma eğilimindedir. Önemli bir bölüm doğrudan doğruya ve- ya dolaylı olarak yabancı sermayenin emrindedir ve geride kalanla- rın çoğu ise sosyal devrim korkusuyla etkisiz kınanmıştır. Bu nedenle yöresel burjuvazinin siyasi tavrı genellikle emperyalizm taraftarı ve gericidir. Bu nedenle yöresel burjuvazinin yönetimi çokulusluların merkezlerinin bulunduğu ülkelerce pek tabii ki tercih edilir. Pratik açıdan bunun anlamı azgelişmiş ülkelerdeki yöresel burjuvazinin ana destekçisinin Amerika Birleşik Devletleri olduğudur, çünkü çokulus- luların büyük bir çoğunluğu A.B.D. şirkettir. Tekrar Raymond Ver- non'dan aktarma yapalım:

«Çok-uluslu anonim şirket gruplarının büyük bir çoğunluğunun başında A.B.D. vatandaşı olan şirketler vardır ve ana örgütlerin bü- yük bir çoğunluğuna sahip hissedarlar büyük ölçüde Amerika Birle- şik Devletleri'nde yaşamaktadır. Eğer ülke dışında altı veya daha fazla ülkede üretim birimine sahip olan veya denetleyen büyük A.B.D. şirketlerinin bir listesini yapsaydık 200 kadar isim elde ederdik.

«Avrupayla ilgili aynı tür bir liste Unilever, Bowaters, Philips, Olivetti, Nestle, Ciba, Pechiney ve birkaç tane daha tanıdık ünlü isim içerecektir. Fakat Avrupa listesi çok daha kısa olacak ve sadece 30 kadar şirket kapsayacaktır. Bu şirketlerin yabancı ülkelerdeki yatırımları ise A.B.D.'nin beşte biri kadar bile tutmayacaktır.»⁷

Bu tablonun A.B.D. tarafını tamamlamak için Amerika Birleşik

⁶ Raymond Vernon, «Multinational Enterprise and National Sovereignty», *Harvard Business Review*, Mart-Nisan 1967, s. 163.

⁷ a.g.e., s. 158.

Devletleri hükümetinin sömürü aygıtlarını dünyanın her köşesine uzatmış olan aynı anonim şirketlerce denetlendiğini hatırlamamız gerekmektedir. Pek tabii ki A.B.D. politik «bilimi» bunu kabul etmemektedir, fakat hükümette doğrudan doğruya ilişkili olanlar sık sık bildir-meseler bile bunu iyi bilmekteler. Bu durum yüksek dereceli bir hükümet yetkilisi olan Federal Haberleşme Komisyonu üyesi Mr. Nicholas Johnson tarafından geçenlerde gösterilen bir televizyon programında yeniden kabul edilmiştir:

«Temel olarak ülkenin büyük ölçüde zenginler için büyük iş dünyası tarafından yönetildiğini kavrayarak başlamanız gerektiğine inanıyorum. Belki bunu bilmek için Washington'da oturmanız gerek ve belki ülkedeki herkes sezgi yoluyla bunu bilir. Birşey diyemeyeceğim. Fakat halkın, halk tarafından ve halk için olan bir hükümetin halkın hükümeti, fakat anonim şirketler tarafından ve zenginler için bir hükümet şekline dönüştüğü kanısındayım.»⁸

Az gelişmiş ülkelerde yöresel burjuvaziye ve onu arkalayan A.B.D.'-ne karşı ortaya çıkmış veya potansiyel muhalefeti oluşturan çeşitli sınıf ve tabakalar vardır: köylüler ve işçiler, küçük burjuvazi, öğrenci ve aydınlar, askeriyenin bazı üyeleri. Tehdit aracı olan ve eninde sonunda amaçları olması gereken devrimi gerçekleştirememiş köylüler ve işçiler politika sahnesinin büyük ölçüde dışında tutulmuşlardır. Ancak bu sınıfların bazı öğeleri ağırlıkla küçük burjuvaziye dayanan ve aydınlar ve askerlerin yönettiği milliyetçi yönetimleri destekleyebilirler. Bu tür yönetimlerin veya bu tür yönetimler kurmaya çalışanların amacı çokuluslu şirketlerin mallarına el koymak veya bunları korumak değil (bu emperyalizme karşı bir yaşam-ölüm mücadelesine yol açardı), fakat bunların kapsamlarını daraltmak, eylem hürriyetlerini kısıtlamak ve çeşitli ekonomik ve politik baskılar uygulayarak onları ulusal çıkarlar doğrultusunda kendi başlarına bırakıldıklarında gerçekleştirecek olandan daha fazla yararlı olarak faaliyette bulunmaya zorlamaktır. Bu tür bir yönetime iyi bir örnek 1969 yılının başlarında Peru'da iktidarı ele geçiren askerî diktatörlüktür. Bu diktatörlüğün ilk eylemlerinden biri Standard of New Jersey'in (Exxon) ortaklığı olan International Petroleum Corporation'un mallarının devralınması olmuştur. Bu şirket Peru hükümetleriyle yarım yüzyıldan fazla bir süredir vergiler konusunda bir tartışma sürdürüyordu ve bu süreç içinde Peru milliyetçiliğinin ana hedefi olmuştur. Bu yönetim aynı zamanda başka bir çokuluslunun (W. R. Grace and Co.) çıkarlarına dokunan

bir toprak reformu uygulamasına başladı. Fakat aynı zamanda yabancı sermayeye büyük çapta bir saldırı düşünmediği konusunu açıkça belirtmiştir. Buna rağmen (yabancı sermayenin bakış açısından) bu durumun kontrolden çıkması ve bu veya bunu izleyebilecek daha radikal bir yönetimin yaygın bir millileştirmeyi başlatması tehdidi daima mevcuttur.

Bu temele dayanarak, çokuluslu anonim şirket için ülkelerden oluşan bir dünyanın tuzak ve tehlikelerle dolu bir dünya olduğunu görebiliriz. Çokuluslu şirketlerin en temel gereksinmesi seçtikleri yer ve zamanda, herhangi bir dış yetki tarafından kısıtlanmadan iş yapma hürriyetidir. Yukarıdaki aktarma yaptığımız Business International'in sözleriyle:

«Uluslararası anonim şirketler sermaye, maddeler, teknoloji ve teknisyenleri büyümenin, rekabetçi gücün ve işletmenin kârının azamileştirilmesi için ihtiyaç duyulan zaman ve yere hareket ettirebilme hürriyetini gereksirler. Ekonomik temellere dayanarak karar verme hürriyetine gerek duyarlar. Rekabete, yeni olanak ve tehditlere, tüketicilerin, işçilerin ve yatırımcıların baskılarına karşılık vermeye hür olmaları da temel bir gerekliliktir.»

Fakat ülkeler ülke olarak özlüklerini (yani egemenlik talebi olan, kendi işlerini kendileri ülke dışından herhangi bir karışma olmadan yürütme hakkını isteyen topluluklar) reddetmeden bu yaygın hürriyetleri başılayamazlar. Bu nedenle çokuluslu anonim şirketler ve ülkeler temelde ve uzlaşmaz şekilde karşıtlardır. Herbirinin mantığı, nihai sonucuna götürüldüğünde, diğeri imha etmektir. Veya değişik bir şekilde söylemek gerekirse, dünya kapitalist sisteminin tarihsel yolu iki sonuçtan birine yönelmektedir: dünya imparatorluğu veya dünya devrimi. Çokuluslu şirketlerin merkezlerinin bulunduğu ülkelerin milliyetçiliği, dünyanın geri kalan kısmıyla ilgili olarak anti-milliyetçiliktir⁹. Bu derin anti-milliyetçilik ideolojik olarak en saf ve en görkemli enternasyonlizme dönüştürülmüştür. Business International'ın müşterilerinin amaç ve ideallerini büyük bir şevkle dile getirişini dinleyiniz:

«Uluslararası bir anonim şirket için ütopya, dünya hükümeti olurdu. Sınırların olmadığı bir dünya. İnsanların, malların, fikirlerin, hizmetlerin ve paranın herhangi bir yerden başka bir yere hareketinde mutlak hürriyet. Ordu, donanma veya hava kuvvetleri yok, sadece

⁸ Dick Cavett Programı, ABC-TV, 25 Ağustos 1969.

⁹ Çokuluslu anonim şirketlerin akademik çevrelerdeki en iyi dostlarından biri olan Charles Kindleberger'in kendisine açıkça «anti-milliyetçi» demesi ilginçtir. Bkz., *American Business Abroad: Six Lectures on Direct Investment*, (Yale University Press, 1969) isimli yapıtı, s. 144.

yöresel polis. Tek bir dünya patent ve marka, bina yapım ve güvenlik yönetmelikleri, gıda ve ilaç düzenlemesi sistemi. Tek bir dünya parası. Tek bir merkez bankası. Ülke devletlerinin dünya hükümeti ile ilişkisi Amerika Birleşik Devletleri eyaletlerinin Washington veya İsveçre kantonlarının Berna ile olan ilişkisinin aynı olacaktır. [Diğer bir deyişle ülke devletleri olma durumları sona erecektir; Sweezy, Magdoff.] Pek tabii ki 'ödemeler dengesi' kelimeleri, sadece insanların aynı gezegen üzerinde barış içinde yaşamayı öğrenmelerinden önceki vahşilik günleriyle ilgili tarih kitaplarında bulunabilirdi.»*

«Fakat Ütopya yakın bir gelecekte gerçekleşmeyecek» diye yazarlar üzüntülerini belirtiyorlar. Bunun ne anlama geleceği konusunda (belki de bilinçli olarak) pek açık değillerse de, dünyada bugün çokuluslu anonim şirketlerin ana aracı olan A.B.D. hükümeti konusunda aynı şey söylenemez. Çünkü A.B.D. kelimelerden daha ikna edici olan eylemleriyle Ütopya'nın yerine konabilecek düşünülen olanak dahi-
lindeki tek şeyin ne olduğunu göstermektedir; herşeyden önce Vietnam'da olmakla beraber aynı zamanda Küba, Afrika, Güney Amerika ve, evet, Avrupa'da bile görülen eylemleriyle. Eğer A.B.D. kendi düzeninde bir eyaletler dünyası kuramazsa, hiç olmazsa bağımlı peyklerden oluşan bir dünya kurabilmek için elinden geleni yapmaya kararlıdır.

DİZİN

Absentee Ownership, Thorstein Veblen, 142
Açık kapı siyaseti, 189-203
Adelman, M. A., 105
Aid and Indebtedness, Gören Ohlin, 222
M. Nelson, 184,
Engels, 16
Alapatt, Cyril, 235
Ernest Hill, 151
Amerikan barışı, 181
Anonim şirketler, 32-36, 125-140,
Artıkdeğer, 47, 49
Artıkdeğer oranı, 49
Ashen History of the International Economy Since 1850, 143
Askeri barcamalar, 181, 184-189
A Study of War, Quincy Wright, 149
Az gelişmiş ülkelere ABD'nin etkisi, 245-250

Baldwin, David A., 183
Balfour, Lord, 203, 204
Balegh, Thomas, 214
Bankaların rolü, 39-43
Barnachough, Geoffrey, 142, 147
Baran, Paul, 125, 154
Barton, 57
Bauer, Otto, 26, 64, 90
Behrman, J. N., 200
Bennett, Roy, 235
Beringer, Dr. Christoph, 209
Bernstein, 25
Birwell, Percy W., 167
Bodin, 19
Bretten - Woods para sistemi, 277, 283, 284
Brimmer, Andrew F., 202
Business Cycles, J. A. Schumpeter, 116
Business Week (raporu), 133, 134, 136, 289
Büyük işletmelerin çıkışı, 145, 146

Capital, Karl Marx, 10, 11, 19, 20, 21, 22, 30, 31, 32, 37, 45, 47, 62, 296, 299, 300,
Capital in the American Economy, Simon Kuznets, 101
Capital Movements, J. H. Adler, 198
Chadler, Alfred D., 145, 146, 150
Chang, S. H. M., 16, 20
China Market, America's Quest for Informal Empire, Thomas d. McCormick, 149
Class Struggles in France, 25
Critique of Political Economy, 16
Current History, Halford L. Hoskins, 185

Çokuluslu anonim şirketler, 125-140, 292 - 316
Çokuluslu Şirket, Lillenthal, 135

Das Akkumulations und Zusammenburcks-gesetz des Kapitalistischen Systems, Grossmann, 42, 64, 75
Das Finanzkapital, Rudolf Hilferding, 11, 33, 34, 35, 36, 40, 42, 45, 55, 62, 68, 73
Deniz ulaşımı, 147
Dernburg, Thomas, 123, 124
Development and Underdevelopment, Celso Furtado, 99
Devletin temel görevi, ekonomik kurum olarak, hükümet şeklinin rolü, 16-27
Devlet, 88-90
Devlet ve Devrim, Lenin, 16
Dış yardım, 183-184, 189-226
Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, 64

Dobb, 64, 65, 87
Dünya ekonomisi rekabetçi kapitalizm, 61 - 78
Dwight D. Eisenhower, 266

Economic Development and American Foreign Policy, David A. Baldwin, 211
Eden, Philip, 111
Ekonomik yardım ve açık kapı siyaseti, 189 - 203
Ekonomi Politik ve Kapitalizm, Dobb, 64
Emperyalizm Çağı, 79-98
~ ve devlet, 88-95
~ ve sınıflar, 83-88
~ ve yeniden-bölüşüm savaşları, 91-95
~ ve milliyetçilik, 80-83
~ ve militarizm, 80-83
~ ve ırkçılık, 8 -83
~ ve kuramı, 125-140
~ in sınırları, 95-98
~ ve sömürgeler askeri harcamalar 149-156
Yeni emperyalizm hammadde, 148,
Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Lenin, 126, 150
Engels, 18, 19, 22, 23, 31, 37
Engler, Robert, 161
Europe, The World Banker, 1870 - 1914, 155
Essays in Honour of Michal Kalecki, 125, 154

Faşizm, 26
Faulkner, H. U., 109, 110
Feber, Walter la, 149
Feis, Herbert, 155
Finanzkapital, Rudolf Hilferding, 33
Fleming, J. Marcus, 216
«Forbes Magazine», 195
Foreign Aid and American Foreign Policy, David Baldwin, 183
Foreign Aid and Foreign Policy, Edward S. Mason, 199
Foreign Aid in International Politics, John D. Montgomery, 185
Jalee, Pierre, 293
Furtoda, Celso, 99

Gaud William S., 207
Gaulle, Charles de, 268
Gesammelte Werke, Rosa Luxemburg, 26
Gordon, R. A., 108
Grossmann, 42, 64, 75

Hall, A. R., 142
Hammadde, 91, 146 - 147, 151, 162 - 167, 250 - 254
Hansen, 107
«Harvard Business Review», 198
Hearings on Foreign Assistance Act of 1966, 203
Hearings on Foreign Assistance Act of 1962, 195
Hearings on Foreign Assistance Act of 1968, 196, 207
Hearings on the Foreign Assistance Act of 1967, 187
Hegel, 19
Hilferding, Rudolf, 11, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 45, 62, 73, 76
Hobbes, 19
Holmyard, E. J., 142
Hoskins, Halford L., 185
Hoover, Herbert, 117
Hükümet şekli, 24-27

İrkçılık, 80,83

Imperyalizm, 90, 91
Imperizismus Vor 1914, 155
Inner Asian Frontiers of China, Owen, 92
İrşad Ahmad, 209
İhracatın sınırlandırılması, 226
İşgücü, 23
İşgünü, 21, 22

Johnson, 269
Journal of Economic History, Matthew Simon ve David E. Novack, 151

Kalecki, Michal, 125
Kant, 19
Kapital, bkz., Kapital Kaplan, Jacob J., 205
Karteller, 36 - 39
Kautsky, 238
Kennedy, John F., 183
Kolko, Gabriel, 146
Komünist Manifesto, Marx - Engels, 19
Korea Determined Strides Forward, 153
Kuznets, Simon, 101, 106

Landes, David S., 142
Landsberg, Hans H., 166
Lary, Hal B., 224
Lattimore, Owen, 92
Layton, Christopher, 177, 178
Lenin, 9, 10, 11, 20, 42, 43, 73, 79, 91, 95, 125, 126, 150, 155, 156, 179
Lewis, John P., 208, 209
Lilienthal, David E., 134
Lipsey, Robert E., 151
Locke, 19
Luxemburg, Rosa, 16, 24, 25, 26, 237,

Magdoff, Harry, 141, 181, 196, 235, 257, 265, 277, 284, 292
Mahbub Ul Hag, Dr., 198
Maizes, A., 172
Marcos, Ferdinand, 186
Marksisit Devlet Kuramı, S. H. M. Chang, 16
Marx, Karl, 9, 11, 12, 19, 20, 21, 22, 24, 29, 30, 32, 36, 45, 52, 53, 57, 58, 62, 64, 65, 89, 117, 299, 300
Mason, Edward S., 199, 210
Maturity and Stagnation in American Capitalism, Josef Steindl., 117
McMormick, Thomas J., 149
Mc Namara, Robert S., 182, 183, 187
Means, Gardiner C., 105
Merton, Dr. Robert K., 51
Mikesell, Raymond F., 212
Militarizm, 80-83
Miller, S. M., 235
Milliyetçilik, 80-83

Mills, C. Wright, 266, 267
Montgomery John D., 185
Morgan, 130

Natural Resources for U. Z. Growth, 166
Navin, Thomas R., 146
Nelson, Joan M., 184, 189, 195, 216
Neisser, Hans, 127
Nixon yönetimi, 265, 266, 277, 278, 279, 280, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292
Novack, David E., 151
Nourse, E. G., 115

O'Connor, Harvey, 161
Ohlin, Goran, 222
On iki saat kanunu, 24
Origine of the Family, Private Property and the State, 18
Oser, Jacob, 231

Özel mülkiyetin korunması, 19

Palmer Joseph, 196
Parler, Norman D., 208
Partners in Progress, 168
Polanyi, Karl, 154
Political Economy and Capitalism, 87
Polk, Judd, 305, 306
Porter, Robert W., 188
B. Lipsey, 151
Principles of Foreign Economic Assistance, 209
Problems of Economic Dynamics and Planning, 125, 154
Promoting Economic Development With Illustrations from Kenya Jacob Oser, 231
Proposed Economic Assistance Programs Fy, 1967, 207

Quarterly Journal of Economics, Nathaniel H. Leff, 229
Quiet Crisis in India, John P. Lewis, 209

Rekabetçi kapitalizm, 48, 67-71, 302
 Reno, Philip, 137
Report on Foreign Policy and Mutual Security Program, 191
Resources for Freedom, 168
 Ricardo, 57, 58, 63, 64
 Rinfret, Pierre, 279
 Rockefeller, Nelson, 274
 Rockefeller, Winthrop, 274
 Rostov, E. V., 159
 Rothschild, 130,
 Rousseau, J. J., 19

 Sears, Marian V., 146
Selected Correspondence, 23
 Schmidt, Conrad, 23, 25, 26
 Schluter, 109
 Schumpeter, J. A., 107, 108, 116, 117
 Sermaye, 29-43
 Tekelci sermaye 9-43
 İhracı, 65, 66, 70, 71, 171-179
 İthal, 77
 ~ nin merkezileşmesi, 30-31
 ~ yoğunlaşması, 29
 Sınıf egemenliği, 79-98
 İşçi sınıfı, 23, 47 84, 86
 Kapitalist sınıf, 23, 87, 88
 Orta sınıf, 26, 85, 87, 88
 Egemen sınıf, 274
 Simon, Matthew, 151
 Singer, C., 142
 Smith, Adam, 19, 64
Some Important Issues in Foreign Aid, 183
South Asia and United States Policy, 208
Staff papers Presented to the Commission, 167
 Stalin, Joseph, 95,
 Standart Oil Şirketi, 132, 144
 Steindl, J., 106
 Strand, Kenneth, 123, 124
 Stratejik maddeler, 167
 Streever, Donald, 114, 115, 118
Survey of Current Business, 174, 175, 227, 229
Survey of the Alliance for Progress Inflation in Latin America, 211
 Sweezy, Paul, 15, 42, 99, 125, 154 277, 292

Tahıl kanunları, 22, 63, 70
 Thackray, John, 296
 Tekel ve kapitalizm, 45-59
 ~ fiyat, 45-49
 ~ kâr, 47
 ~ birikim, 49-52
 ~ dağıtım, 52
 Tekelci Kapitalizm, 45, 58, 99-124
Tekelci Kapitalizm, 133
Tekelci Sermaye, 12, 133
 Tekelci sermayenin (kapitalizmin) gelişimi 45-59
 yoğunlaşması, 29
 merkezileşmesi, 30-31
 anonim şirketler, 32
 karteller, 36
 tröstler, vb., 36
 bankalar, 39-43
 tarifi, 99-124
The Business History Review (Alfred D. Chandler), 146
The Cambridge Economic History of Europe, 147
The Challenge of Foreign Aid, Jacob J. Kaplan, 205
The Contours of American History, William Appleman William, 149
The Empire of Oil, 161
The Economics of Poverty, Thomas Bologh, 214
 «The Economist», 185, 186, 192, 226, 227, 230
The Great Transformation, 154
The Migration of British Capital to 1875, 155
The Mutual Security Program, Fiscal Year 1958, 184
 «The Nation», 304
The New Cambridge Modern History, 142, 147
The New Empire, An Interpretation of American Expansion, Walter La Feber, 149
 «The New York Times», 186, 193, 213
The Politics of Oil, 161
The Scope and Distribution of United States Military and Economic Assistance Programs, 183
The Triumph of Conservatism, Gabriel Kolko, 146

The United States Balance of payments Perspectives and Policies, 182
The Use of Agricultural Surplus Commodities For Economic Development in Pakistan. An Christoph Beringer ve Irshad Ahmad, 209
 Thornton, A. P., 204
 Thorp, W. L., 108
Toplumsal Reform veya Devrim, Rosa Luksemburg, 16
Trade Policy Toward Low Income Countries 231
Trans-Atlantic Investment, Christopher Layton, 178
 Truman Doktrini, 140

 Uluslararası para fonu, 212-217
 Usher, Abbott Payson, 143
U. S. Business Investments in Foreign Countries, 176
U. S. Private and Government Investment Abroad, 200

Üçüncü dünya, 257-263, 293
 Üretim hacmi, 55

Veblen, Thorstein, 142,
 Virgil, 22

Whitmann, Marina von Noumann, 194
 Wilkins, Mira, 151
 William Ashworth, 143
 Williams, Trevor, 142
 William, William Appleman, 149
 Woodruff, William, 173
 Wright Quincy, 149

Yeni emperyalizm, 141-179
 Yeniden bölüşüm savaşları 91-95
 Youngson, A. J., 148

Zuhayr, M. Kdashi, 160,

